

J. Q. Loring.

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard Italien, n° 22, en face des Bains Chinois.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St.-Germ.

DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.

J. DIDOT, l'aîné, Imprimeur du Roi, rue du Pont-de-Lodi, n° 6.

F. DIDOT, Imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.

Aug. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.

MONGIE aîné, libraire, boulevard Poissonnière, n° 18.

BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.

BRUNOT-LABBE, libraire, quai des Augustins, n° 33.

H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.

ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Haute-Feuille, n° 23.

Et chez tous les libraires de France et des pays étrangers.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DECLAMATIONES

EXCUDEBAT JULIUS DIDOT
NATU MAJOR, REGIS TYPOGRAPHUS.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DECLAMATIONES
MAJORES ET MINORES
ITEM CALPURNII FLACCI

EX RECENSIONE BURMANNIANA

CUI NOVAS LECTIONES ET NOTAS ADJECIT

JOANNES JOSEPHUS *DUSSAULT*

UNUS E PRÆFECTIS
SERVANDÆ BIBLIOTHECÆ SAN-GENOVEFANÆ

VOLUMEN QUINTUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXIII

DECLAMATIONES

XIX MAJORES

ET EXCERPTA

E CODICE VOSSIANO

BIBLIOTHECÆ LEIDENSIS

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC QUINTO VOLUMINE CONTINENTUR.

EDITORIS PRÆFATIO

IN DECLAMATIONES

M. F. QUINTILIANI.

In illa præfatione, quam nostri Quintiliani libris de Institutione Oratoria præmisimus, lectorem monitum voluimus de his tantum, quæ ad hoc elegantius ingenii Fabiani opus spectarent; atque in suum tempus, et ubi res proprie ageretur, nonnulla de Declamationibus nobis exponenda distulimus. Quum igitur nobis sit exactus ad finem, Deo juvante, prior ille et operosus Fabii recognoscendi et illustrandi labor; nunc ad alterum opus in minori certe pretio positum, nec tamen aspernandum, curam diligenter admovemus.

Etsi nonnulli Fabii interpretes, et qui de eloquentia disseruerunt, in abjudicandis Quintiliano Declamationibus consentiant; quoniam ad nostra tempora libris de Institutione Oratoria subditæ sunt, tum quæ Fabio tribuuntur majores undeviginti, et breviores CLXV; tum quæ inscribuntur LI Calpurnii Flacci nomine; eumdem agendi tenorem nobis, qui in Hackii, P. Burmanni, Biponti et cæteris editionibus habetur, servandum esse existimavimus.

Inter eruditos pauci admodum Declamationibus operam navare studuerunt, nempe quæ magnam utilitatem jurisconsultis, potius quam viris literarum scientia tantum imbutis, obtulerint: inter eos igitur primas tenent Æro-

a.

dius, P. Pithœus, et J. Schultingius, quibus et humaniorum studiorum uberrima disciplina, necnon juris scripti usus et peritia in Declamationum lucem et decus felici vinculo contigit. Quibus accessit tot jam laboribus exercita P. Burmanni manus: vir nempe summus antiquitatis indagator antecessorum quod et quantum quisque in commune opus contulerit, miro judicii acumine perpendit; et sive loca obscura et intricata explanare, sive interposita et corrupta restituere annixus sit, doctissimum interpretem et solertissimum emendatorem se præstitit. Cujus igitur eximio commentario freti, ipsius editionem Declamationum, ann. 1720, Lugduni Batavorum, nobis vindicavimus, et nostri laboris veluti quamdam substructionem habuimus: ubi tamen si quid passim omissum aut neglectum fuerit, reparavimus et reposuimus, si quid errori forte datum, emendavimus, si quid supervacuum et luxurians, parca manu circumcidimus. Varias igitur lectiones non paucas, et notulas quasdam abegimus; utpote quæ minus pretium et decus, quam onus et impedimentum nostræ editioni afferrent, cujus brevitati concinnæ ante omnia consulendum censuimus.

Magna diligentia Bipontinæ editionis textum nostro curavimus conferendum, et præstantiores lectiones utcunque elegimus.

Excerptas quindecim, vel, ut Fabricius vocat (Biblioth. lat. tom. II, pag. 325, edit. Ernesti), contractas ex undeviginti majoribus Declamationes, a P. Burmanno primum editas, peculiari studio tractavimus, quippe quas plurimis locis corruptas et depravatas editor, temporis inopia laborans, nullis fere potuerit annotationibus illustrare; cui vero lacunæ, quantum per nos, et brevitatis ratione habita licuit, mederi studuimus.

Hæc igitur, ut titulus fert, *Excerpta*, quibus præeunt undeviginti majores Declamationes, in primum Declama-

tionum, et quintum totius Fabiani operis volumen redegimus, sexti vero voluminis simillimam materiam, CXLV minores Declamationes seposuimus, quas Quintiliano in primis assignaverunt plurimi: in quibus nempe hausta ex Oratoria Institutione plurima passim argumenta tractantur, et quarum etiam non paucas nec ipse Quintilianus tum sententiarum gravitate, tum eloquii facili ubertate conspicuas respuisset.

Quemadmodum in Institutionis Oratoriæ libris jam fecimus, ita nunc numerum singulis notis suum quemque ad textus respondentia loca, pari numero indicata, referendum præfiximus, ne difficultas investigationis, et inde fastidium lectori crearetur.

Quatuor epistolis quorumdam doctorum de Declamationibus universim et de Quintilianeis speciatim disserentium, subditis continuo præmittimus J. Alb. Fabricii ex Bibliotheca latina excerptam dissertationem, ubi quædam de Calpurnio Flacco, ejusque Declamationibus in fine insuper invenies: quæ singula, velut quædam capita, et Declamationum prænuntia, numeris divisimus.

CAPUT PRIMUM*.

Quintiliani nomine feruntur argumenti ficti *breviores Declamationes*, sive, ut Andreas Alciatus IV, 15 Parergon juris, appellat, *fragmenta Declamationum* CXLV, quæ ex 388 superesse dicuntur. Harum 136 primus *Taddæus Ugoletus* Parmæ 1494, ex uno Codice, ut ipse in præfatione dicit, squalore et tineis corroso et vitiose scripto, edidit ita, ut non nisi manifesta librarii vitia corrigeret, cætera intacta relinqueret. Hujus editionis textus repetitus est et

* Quæ continentur hoc capite excerpta sunt ex Bibliotheca latina J. Alb. Fabricii, lib. II, cap. xv, pag. 319 sqq., edit. Ernesti.

Paris. apud Joannem Parvum 1509. Emendavit deinde, sed solo ingenio, et notis, e jure vetere romano potissimum petitis, illustravit *Petrus Ærodius* Paris. 1563, 4. apud Morell. recus. Mediolani 1619. Veterem lectionem ubi mutavit, illam in margine notavit: si quid in textu addidit, uncis inclusit. Loca, quæ corrigere non posset signo † notavit, itemque conjecturas suas, quas recipere non auderet, aliorumque, quos consuluerat, ut Brissonii, in margine posuit. Cæterum Ærodius has Declamationes Quintiliani ejus esse, qui Institutionem Or. scripsit, non dubitabat, cui et in notis passim adserere laboravit: quæ loca notata sunt in principio. Novem reliquas cæteris e MS. Codice emendatis in sua editione addidit *P. Pithœus* Paris. 1580, 8; repetita et Heidelbergæ 1594, 8, ap. Commelin. Exstant etiam in editionibus Quintiliani recentioribus, ut Hackiana et Argentoratensi. Fuerunt sane Declamationes quædam, a Quintiliano Institutionum auctore non habitæ tantum, sed et a tachygraphis exceptæ et editæ, una tantum vulgata ab ipso auctore adhuc juvene. Vide Instit. Or. VII, 11. Etiam pro *Regina Berenice*, ipsa præsente, dixisse se scribit IV, 1. Cæterum has, quas jam exstare dixi, breves Declamationes, viri quidam eruditi suspicantur esse Quintiliani patris, cujus mentio Instit. Orat. IX, 3. Verum quum Quintiliani declamatoris mentio quoque fiat apud M. Annæum Senecam patrem, procem. lib. X Controvers. et controversia 4 ejusdem libri, non minus eorum valere possit[1] sententia, qui eas *avo* hujusce *Quintiliani* adscribere malint; ut Angelus Ugoletus in Epist. dedic. vel plane diverso ab illis tribus. Vide Nic. Fabri notas ad præf. libri X controvers. Senecæ. Etiam *Q. Marius*

1. Utor verbis Vossii, lib. I Institut. Orator. cap. 11, pag. 180, quem vide etiam p. 108 de Natura rhetoricæ, ubi refert Jacobum Durantium, lib. II Variarum, cap. 17, mentionem facere manu exarati Codicis, qui Declamationes illas tribuit M. Floro. Quis autem fuerit iste Florus, aut quando vixerit, haud facile dixerim.

Corradus, lib. I, epist. 9, Quintiliani Declamationes 136 memorans, quas manu sua descripserat, et a se emendatas a Gryphio volebat excudi, ait, illas alterius esse Quintiliani, illius paulo vetustioris. Sed quum aliæ aliis sint cultiores et elegantiores, diversorum potius ac diversæ ætatis rhetorum collectanea, quam Quintiliani Augusteo ævo propioris fœtum eruditi agnoscunt. Ibidem suarum in illas notarum Corradus facit mentionem: *Quæ autem scripta sunt a me in Declamationes ex rhetorum et dialecticorum præceptis, ea venire in manus literatorum minime velim, nisi fortasse Epistolam ad Metellum, qua declamandi commoda fui persecutus.* Præter principem autem editionem Parmensem, usum se esse testatur duobus Codicibus MSS. lib. I, epist. 11: *Semel ὑποθέσεων Hieronymus protulit, nescio an ex iis, quas ad CCLII interiisse cognovimus. Patrum nostrorum memoria* Jacobus Sadoletus, *ac de transalpinis hominibus* Rudolphus Agricola *et* Cornelius Agrippa, *respexisse ad argumenta ex his CXXXVI mihi videntur.* Fuerint igitur non alii *libri de altercationibus*, de quibus Hieron. Cardanus, lib. V paralipom. cap. 1, t. X Opp. pag. 487: *Meminit Georgius Agricola in tertio*[1] *Inventionis Dialecticæ, vidisse* libros Quintiliani de altercationibus, *qui tamen nusquam comparuerunt.* Casp. Barthius ad Statii IX, 169, Thebaid. pag. 967: *Non pauca nos alibi ad Quintiliani Declamationes, cujus libri restitutionem debemus meritis* Petri Pithœi, *nunquam satis laudandi vindicis multorum aliorum. Fuit tamen ante eum diu ejus auctoris exemplar in manibus* Ulrici Fabricii, *summi olim jureconsulti, consiliarii et legati in Hispanias quondam Trevirensis electoris, una cum duobus Tertulliani libris de spectaculis, ut memini adolescentem me legere in vita ejus scripta et præmissa processui judiciario dicti Fabricii a Justino Goblero. Etiam* Basilius Faber, *qui*

1. Cap. 15; adde ejusdem Agricolæ lib. II, cap. 12.

Scholasticum Lexicon latino-germanicum scripsit, se aliquot centenas Quintiliani Declamationes habuisse, easque Oporino excudendas dedisse, scribit in Quintiliani commemoratione.

Declamationes Quintiliani distinguuntur in *coloratas*, et *tractatas*. An *tractatæ*, quæ aliquoties tractatæ sunt? ut Declamat. 261; *coloratæ* vero, quarum thema ab ipso declamatore primum fingitur? Ita conjecit Pithœus. Sed vix hoc cum latinitate consentit: *causæ tractatæ* sic dici possint, non Declamationes. Arbitror *tractatas* esse, in quibus tantum causa perspicue cum argumentis explicatur, nulla ornamenta aut affectus assumuntur, quibus colorantur orationes: quod etiam minorum et majorum discrimen notavit Joannes Campanus Epp. pag. 540, ed. Lips. Cæterum non omnia in illis declamationibus conficta: vide disputantem Nic. Hieron. Gundlingium in Gundlingianis parte XXIV, p. 354 seq. Sed id declamationum fere proprium est, nec indigebat longa disputatione.

At *XIX* illæ *Declamationes longiores*, quæ et ipsæ Quintiliano inscribuntur vulgo, ac rhetoris Fabii libris in quibusdam editionibus subjici solent, neque ejus sunt, qui declamationes alteras fecit (nihil enim simile), neque illius, qui Institutionem Oratoriam scripsit, cui eas Erasmus quoque recte abjudicat in Ciceroniano, quandoquidem, ut monuit Lud. Vives, lib. IV de corruptis disciplinis, plane aliæ sunt a Fabii præceptis, et tales, ut contra istiusmodi potissimum invehatur. Immo multo ante Erasmum et Vivem, Philelphus Epistola ad Joannem Tuscanellam vehementissime eas perstrinxit. Adde, quod in Codd. quibusdam MSS. *M. Floro* tribuuntur[1], atque a Jac. Durantio aliisque esse creduntur *Postumi* junioris[2], unius e triginta tyrannis, de quo ita Trebellius Pollio: *Fuit autem Postu-*

1. Barthius ad Claudiani carm. pag. 917.

2. Jo. Durantius Casellius II, 17, Variarum. Barthii Adversar, lib. L, c. 9, p. 2356, t. II; Lampadis Gruterianæ, p. 252 seq.

mus, quod solum memoratu dignum est, ita in declamationibus disertus, ut ejus controversiæ Quintiliano dicantur insertæ, quem declamatorem romani generis acutissimum vel unius capitis lectio prima statim fronte demonstrat. Cui sententiæ accedit Alexand. Politus de patria potestate in testam. condendis, lib. III, p. 166, nec non Barthius Advers. lib. CXX (inedito), 12, qui has declamationes nec nimis efferendas, nec nimis contemnendas putat. Quintiliano tamen diserte tribuit Ennodius controversia VIII, ubi verba quædam ex quinta, cui titulus *Æger redemptus*, affert, et contraria declamatione illam oppugnat. Quintiliano etiam adscribit Vincentius Bellovacensis, has Declamationes intelligens, ubi Quintiliani laudat *librum causarum*, quod sæpius facit Speculi doctrinalis libro quarto. Quintiliano quoque veteres librorum MSS. tituli, tum Laurent. Valla, Rudolphus Agricola, aliique tribuunt bene multi.

Declamationem pro tribuno adversus militem, sub titulo *Tribuni Mariani*, ab Edmundo Gibsono primum una cum Institutionibus Oratoriis vulgatam, emendatius recusam exhibet editio Argentoratensis, tom. II, pag. 853. Sed eam non esse Quintiliani facile intelligitur. Vocabula *abominabilis, concubitor, dilectio, discretio, exoratio, illuminatio, impœnitens, improperium, indesinenter, lenocinamentum, obsufflo, particulariter, prædecessor, præpostero, præstrangulo, prolocutor, protectio, supererogatio*, etc., non sunt profecto Quintiliani aut similis rhetoris. Quintilianum in *Fanatico* (Declamationis hic titulus) commemorat Lactantius, lib. I, 21.

Declamationes illas XIX castigavit quoque plurimis locis haud infeliciter *Obrechtus*, adjunctis insuper Variis Lectt. e MSS. Bibl. Colbertinæ et Victorinæ. Novam editionem illarum XIX Declamationum castigatam ad Codices manu exaratos, cum totidem declamationibus contrariis a se

elaboratis parasse traditur[1] Venetiis *Laurentius Patarolius*, usus etiam antiquis editionibus, ut prima Veneta, 1481, fol. ex recensione Georgii Merulæ, Alexandrini, quam inspexit etiam celeberr. Burmannus, nec non altera sine nota loci aut temporis, quæ exstat in Bibl. Leidensi, pag. 256, atque a Patarolio describitur his verbis: *Altera, quæ apud me exstat, editio, quam ex characteris figura coævam jam priori judico, non enim apparet, quando et ubi prodierit; hæc pariter est in fol. ipsique, quum primum Quintilianum perlegerem, notas meas perpetuas in margine opposui.* Editio deinde exstat curata Venet. 1482, fol. In Bibl. Sen. Lips. est utraque Veneta, altera 1481, altera 1482, ex eadem officina, ejusdemque exempli, nisi quod ed. 1481 pulchrior est altera: utraque et habet præf. *Jac. Grasolarii*, qui dicit se vetera exempla inspexisse, et diligenter perlegisse: dein, ne quid ulla ex parte mendosum esset, Georgio Alexandrino præceptori suo corrigendum dedisse: eum solita diligentia recognovisse. Dicit in fine, se eas Declam. a situ et squalore revocasse; hortaturque, ut alii suum exemplum imitentur ad *indaganda* et *corrigenda* veterum scriptt. volumina. Qui modus loquendi videtur indicare, hanc esse primam editionem. Aldina, 1514, 8, in Biblioth. Buntingiana, p. 164, notata falso est. In editione Quintiliani Ascensiana 1519 ad recensendas et castigandas Declamationes has vetustissimus liber e Bibliotheca Lexoviensis collegii adhibitus esse dicitur: unde hanc editionem cæteris præfert Barthius l. c. ubi et loca plura primæ Declamationis corrigit et illustrat. De nitida Oxoniensi, sed ad nullos MSS. recognita codices, a. 1692, 8, cum brevibus notis, quæ Dialogum de causis corruptæ eloquentiæ subjunctum habet, vid. Acta Erud., tom. II, supplem. p. 317. Cæteras, quæ cum Institutionum libris

1. *Journal des Savants*, 1711, p. 567.

toties prela exercuerunt, supra magno numero retulimus.

Jo. Schultingio, qui Noviomagi Geldrorum docuit eloquentiam, animus fuit, post Senecam rhetorem, etiam Quintiliani Declamationes illustrare: exstabatque apud illustrem virum Gisbertum Cuperum commentarius ejus in primam Declamationem absolutus, in reliquas affectus: et minores Declamationes cum MS. collatæ. Idem Cuperus testatus est, se juvenem, quum an. 1662, et deinceps ab Schultingii penderet ore, una cum viro illo clarissimo contulisse duo MSS Vossii, optimæ, ut ait, notæ. Inter ejusdem Isaaci Vossii libros in Bibl. Leidensi MSS. in membrana servantur[1] ex undeviginti illis Quintiliani Declamationes XV contractæ. Adscriptum est: *Excerpta, ut verisimile est, ab Adelardo*, Bathoniensi nimirum, cujus præfatio ad Ricardum Baiocensem episcopum de causis rerum subjicitur. Horum Excerptorum ope loca quædam aliter posse constitui atque hodie leguntur, nullus dubitat clariss. Burmannus, *sed nobis*, inquit, *temporis penuria laborantibus, et Ovidianæ majori cum voluptate Musæ operantibus, non vacabat hæc accuratius excutere.*

Calpurnius Flaccus (etenim eum huc referemus, etsi serioris ætatis est) vixit Hadriani et Antonini Pii temporibus, ut e libris JCtorum demonstravit Jo. Frid. Gronovius. Ejus Declamationes in libris scriptis dicuntur *Rhetorum minorum*, ut Controversiæ Senecæ, *majorum*, versanturque pariter in argumentis confictis. Sunt numero *una et quinquaginta*. Eas primus e libro scripto edidit cum notis suis *Petr. Pithœus*, cum Quintil. Decl. Paris. 1580, 8, de quo supra dictum. Cum *Jo. Frid. Gronovii* et *Jo. Schultingii* notis leguntur in editione Quintiliani *Schreveliana*, et novissima *P. Burmanni*, qui suas etiam et *Almelovenii* observationes quasdam adspersit, et qui post Pithœum easdem recensuit *Eliæ Obrecthi*. Alios Calpurnios persequitur Joan-

1. Vide Catalogum Bibl. Leidensis a. 1716 editum, p. 383.

nes Glandorpius in Onomastico Historiæ romanæ, p. 187 ad 193.

CAPUT SECUNDUM*.

DECLAMANDI studium, quamquam et senatus amplissimi, et gravissimorum censorum præjudiciis notatum, sero demum apud Romanos receptum est, usu tamen ipso sic utile honestumque apparuit, ut principes civitatis viros, summos etiam imperatores in eo se exercere non puduerit. Nam ut M. Tullium et grandes illos prætextatos omittam, sane traditum est magnum etiam Pompeium sub civilis tumultus initium, repetiisse declamandi consuetudinem, M. vero Antonium, ipsumque adeo Augustum, ne Mutinensi quidem bello, in tanta rerum mole, omisisse. Et vero qui eloquentiam non in foro modo judiciisque, sed et apud populum tanti fecerunt, ut illam de summis virtutibus unam quamdam esse dicerent, et eosdem fere sapientes atque eloquentes haberent, nihil profecto mirum est, eam potissimum rationem tam avide amplexos, quam esse judiciorum consiliorumque imaginem, id est, forensium et popularium actionum meditationem, quia et solam ad formandam ipsam eloquentiam sufficere, censuerunt. Mihi quidem ejus exercitationis fructus non in solis veterum poetarum carminibus, aut iis quæ supersunt oratorum actionibus, sed et in historicorum scriptis elucet maxime, quorum ego directas obliquasque conciones quum lego, non unius mihi hominis, sed plurium simul ingeniorum sensus collectaque acumina agnoscere videor. Quo magis doleo, hanc et dicendi et scribendi, ut ita dixerim, cotem sic a nostris hominibus neglectam, ut simul etiam eloquentiam ipsam amittere necesse fuerit? atque eo quidem magis, quod majores nostros in eo studii ge-

* Hæc scribebat P. Pithœus, Decl. editor, Christophoro Thuano Cœlio.

nere non excelluisse modo, sed Romanis ipsis auctores, duces ac magistros fuisse comperio: nam L. Plotium, qui primus apud Latinos dicendi præceptor extremis L. Crassi temporibus floruit, Gallum fuisse traditum est: et ne singulos enumerare necesse habeam, Augusto reipublicæ clavum tenente, Votienus Montanus Narbonensis pro summo oratore habitus, demum a Tiberio in insulas Baleares relegatus legitur. Sub ipso Tiberio Domitium Afrum præstantissimum oratorem Nemausus, Clodium Quirinalem rhetorem Arelas Urbi dedit. Sub Caligula Trogi Pompeii pater e Vocontiis epistolarum et legationum, simul et annuli curam habuit. Temporibus Neronis L. Statius sive Ursulus, sive Surculus Tolosas Romæ rhetoricam celeberrime docuit: et eadem fere ætate Julius Florus, patruus Julii Secundi, miræ facundiæ et infinitæ curæ viri in eloquentia Galliarum, quam et ibi demum exercuit, princeps ut inter paucos disertus a M. Fabio laudatus est. Sed nec ego M. Aprum indictum abire patiar, Julii Secundi æqualem, celeberrimum sui fori ingenium, quamvis plerique maligne opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, quod non satis pro ætate pugnax, sæpius ad curam rerum ab elocutione respicere videretur, et Aprum ingenio potius et vi naturæ, quam institutione et litteris famam eloquentiæ consecutum. Et ut ad posteriorum imperatorum tempora transeam, una nostra Aquitania, quamvis græca se jactet origine, plures Urbi latinos rhetoras oratoresque dedit, quam reliquæ simul omnes provinciæ. Testes mihi inprimis erunt Nazarius, et ipsius filia Eunonia patri eloquentia nihilo inferior: testes Paterius atque Delphidius acerrimus orator, Marcellino dictus, Hieronymianæ Hedibiæ majores, et Alcimus Nitiobrix, et Tiberius Victor, Alethiusque, Minervii Burdigalenses, sed et Victorinus ille, qui etiam in foro Trajani statuam meruit. Testes Tiberianus et Titianus viri disertissimi: quorum uterque

præfecturam prætorii in Galliis administravit magna cum laude non eloquentiæ modo, sed innocentiæ et prudentiæ singularis. Testis Latinus Pacatus Drepanius, et Theon ille præceptorum et exemplorum hujus artis traditione notissimus, quem sub Juliano illustrem in Gallia famam consecutum, Eunapius auctor est. Testes et alii plures non Ausonio solum Aquitano, sed et Hieronymo Stridoniensi quasi ex professo laudati: quibus et eæ, quæ supersunt, nonnullorum reliquiæ, testimonium reddunt artis non immerito vel a Romanis ipsis in summa admiratione habitæ. Nam quid ego ad Leonis, Cati, Lampridii, Antedii, Consentii, et Severiani, id est, ad Sidonii Apollinaris tempora deveniam, ipsius scriptis melius nota? aut cur ea repetam, quæ de theologorum nostratium eloquentia alibi dicta sunt? illud potius, etiam infelicissimis temporibus superfuisse Galliæ oratores suos, quum Urbi ipsi deessent. Exstat de Aratore patricio elogium illud apud senatorem: « Romanorum eloquium non suis regionibus invenisti, et « ibi te Tulliana lectio disertum reddidit, ubi quondam « gallica lingua resonavit. Ubi sunt qui litteras latinas « Romæ, non etiam alibi, asserunt esse discendas? Evaserat « Cæcilius pondus verecundiæ, si hunc proventum priora « secula genuissent. Soluta quippe est vis illa sententiæ. « Mittit et Liguria Tullios suos. » Quæ quidem eo libentius retuli, quod et Statium Cæcilium, et Ligures ipsos Galliæ asserant, quos Italiæ qui tribuunt, sane non usque adeo intolerabilem injuriam faciunt majoribus nostris, inter quos tamen eam gentem nec postremam fuisse vel illa Lucani arguunt, Phars. I, 442:

> Et tunc, tonse Ligur, quondam per colla decora
> Crinibus effusis toti prælate Comatæ.

Miretur nunc aliquis et Belenum, et Teutatem, et Ognium illum Herculis gallici appellatione a Luciana Proslalia descriptum, tanta religione a Gallis cultos, ut ejus non apud

græcos latinosque scriptores modo, sed in ipsis etiam lapidibus hodieque supersint reliquiæ. Miretur Lugdunensem aram kalendis suis Julio Antonio et Fabio Africano consulibus Augusto dicatam, et rhetores gallos utriusque facundiæ ex Caii instituto ad eam pallescentes. Miretur ab ipso Augusto Antonium sororis nepotem multa claritudine generis, sed improspera, in civitatem Massiliensem specie studiorum sepositum, ipsumque Julium Agricolam generi testimonio laudatum, quod eam sedem ac magistram eruditionis habuisset locum, ut ille ait, græca comitate et provinciali parsimonia mixtum ac bene compositum, in cujus encomio vix ipse sibi Strabo satisfacit. Miretur sub Tiberio nobilissimam Galliarum sobolem liberalibus studiis apud Eduos operatam, et quæ de iisdem scholis longo post tempore Eumenius sacræ memoriæ magister ad Constantium imperatorem, immo et Constantius ipse suis ad illum litteris testatus est. Miretur et illa Juvenalis, quæ satirice licet, non frustra tamen dicta res ipsa clamat, Sat. XV, vs. 111 : « Gallia causidicos docuit facunda Britannos. » Et Sat. VII, vs. 148 : « Nutricula causidicorum Gallia. » Miretur et Tolosam jam olim Palladiam appellatam, et Medericum, Chonodomari regis Alemannorum fratrem obsidem in Galliis, doctum græca arcana, Serapionis nomen filio imposuisse. Miretur et illa Claudiani ad Honorium, IV consulatu, vs. 582 : « te Gallia doctis Civibus, et toto « stipavit Roma senatu. » Certe Catonis ex Originibus longe antiquius testimonium est, Galliam duas res semper studiosissime persequutam, rem militarem, et argute loqui : adeoque gentili Gallorum vocabulo facetos pro facundis dictos Fortunatianus notat. Sed illa Hieronymi omni exceptione majora sunt, viris semper fortissimis et eloquentissimis abundasse Galliam, et Galliarum studia suo etiamnum tempore fuisse florentissimam. Quæ si quis de proximis tantum Italiæ regionibus dicta putet, legat et quæ de

Belgis Mosellæque accolis Ausonius, atque inter cætera, illa, Mosell., vs. 382:

Te clari proceres, te bello exercita pubes,
Æmula te Latiæ decorat facundia linguæ.
Quinetiam mores, et lætum fronte serena
Ingenium natura tuis concessit alumnis.
Nec sola antiquos ostentat Roma Catones....

Sed et hæc infra, v. 394:

. . . . . . Tempus erit, quum facta viritim,
Belgarum patriosque canam, decora inclyta, mores....
Quis mihi tum non dictus erit? memorabo quietos
Agricolas, legumque catos, fandique potentes,
Præsidium sublime reis: quos curia summos
Municipum vidit proceres, propriumque senatum:
Quos prætextati celebris facundia ludi
Contulit ad veteris præconia Quintiliani:
Quique suas rexere urbes, purumque tribunal
Sanguine, et innocuas illustravere secures:
Aut Italum populos, aquilonigenasque Britannos
Præfecturarum titulo tenuere secundo.
Quique caput rerum Romam, populumque, patresque
Tantum non primo rexit sub nomine, quamvis
Par fuerit primis. . . . .

Intelligatque ad omnes pertinere quod senator scripsit, legisse Romam frequenter fasces de mœnibus gallicanis, ne aut in damno suo præcipua contemneret, aut probata virtus inhonora cessaret. Sed hæ quidem majorum virtutes nostram arguunt ignaviam, quibus vix satis fuit ab hoc tramite deviasse; nisi et ipsa eorum vestigia deleri pateremur. Ego vero etsi natura bene sentiendi judicandique potius quam dicendi studio teneor, eam tamen exercitationem a nostris repeti cuperem, iisdem illis legibus, quas optimi magistri toties sanxerunt, ut esset, quantum potest, ad veritatem accommodata declamatio, non ad solam composita voluptatem, meminissentque juvenes, iis se velut præpilatis ad verum discrimen aciemque justam in-

strui: ideoque in eo una specie consenescendum non esse, sed ad id perveniendum, cujus potissimum gratia reperta est. Illud etiam observari vellem, ne cruda adhuc studia in forum impellerentur, utque non eloquentia tantum ipsa, quod ex veteribus plures questi sunt, sed illa etiam jurisprudentia, qua nihil esse majus et augustius confitemur, pueris induerentur adhuc nascentibus: quin, paterentur quamlibet properantia parentum vota, ut annorum, sic laborum et bonorum gradus fieri, et, quando hæc apud nos summarum virtutum studia sic conjuncta sunt, ut utriusque una jam fere possessio esse videatur, nihil duobus dignum putarent, quod vel alteri impar esset, nec primum sinerent esse, quod maximum est. Nunc refractis pudoris et reverentiæ claustris, illa jam nobis vetus querela propria est; pueri in scholis ludunt, juvenes ridentur in foro, ἐν πίθῳ τὴν κεραμείαν μανθάνοντες, ut est apud Theonem: et, quod utroque turpius est, quod quisque perperam didicit, in senectute confitéri non vult. « Inde canina « foro latrat facundia toto, » ut est apud christianum poetam: et in magno causidicorum ac moratorum grege, juridicorum et oratorum non magnus est numerus: quin et declamatorum clamatoribus longe impar. Denique res ipsa probat, ut litigiosa est potius juris ignoratio, quam ipsa scientia, sic artis dicendi inscitiam ipsa eloquentia verbosiorem esse: ut non immerito a veteribus dictum esse videatur, nihil esse in ea quod spem tantopere fallat, quam quod quilibet quum audierit, statim se nullo negotio consecuturum imitatione confidat. Verum hic ego neque tempora acerbius notare constitui, neque mihi censoris partes adsumere in eam maxime culpam, cujus meipsum inter multos conscium ac participem fateri malo, quam convinci; et cui potius remedio aliquo saltem in posterum succurri cupio. Atque hoc quidem animo M. Fabii Quintiliani, non illius, cujus XII Institutionis

oratoriæ libros Hilarius noster imitatus dicitur, sed vel patris, vel potius, ut plurium conjectura est, avi declamationes nunc a me eduntur et ampliores, et meliores ope atque auxilio vetustissimi exemplaris, quod Cl. Falceti Monetariæ curiæ præsidis viri candore, humanitate et rerum nostrarum cognitione inter paucos numerandi, beneficio lubens merito acceptum refero. Adjeci et Calpurnii Flacci nomine excerptas quasdam, ut præferebat titulus vetustioris exemplaris, quod partem earum habuit, decem rhetorum minorum; credo ad Senecæ controversiarum comparationem, quæ et ipsæ in eodem Codice X rhetorum inscribebantur, majorum videlicet: quas et istis lubens prætulissem, nisi me aliunde distractum difficultas ipsa terruisset, et hanc potissimum laudem Fabri nostri optimi et doctissimi viri propriam esse voluissem; quo profecto nullus est, cui Annæorum familia plus debere velit aut possit. Nam Quintiliani nepotis quæ vulgo leguntur, aut Portii Latronis illam, quæ contra Catilinam est, adjicere non libuit; sed nec Sallustii et Ciceronis nomine scholasticas controversias, et quod in omnium manibus exstent, non adeo corruptæ, et quod istis, ut verum fatear, non satis mihi respondere videantur. Ac erit fortasse tempus quum vel mihi, vel alii potius, non primarum modo secundarumque exercitationum præcepta exemplaque, sed et reliquos omnes veteres artium scriptores, quorum plerosque vel nomine ipso etiam litteratis ignotos video, in unum corpus colligere, ac nostris hominibus exhibere dabitur. Interea vero, præses amplissime, quidquid id est, quod in Quintiliano et Flacco præstitimus, etsi dignitate tua longe inferius, tibi tamen dicare visum est, quum quod Fabii magna pars, etsi lacera deformataque pridem alterius, cujus diligentiæ et hoc beneficium tamdiu debuimus, adsignatione tua quodam jure facta est, adeo ut nunc reddi potius, quam donari videatur: tum quod in eo se-

natu primas tenes, in quo hujusce studii fructus percipitur maximus, non ex honorariis, et, ut quidam veterum, sed paulo acerbius et iracundius dixit, advocatorum stipe, sed ex animo et contemplatione ac scientia, præcipue vero ex illa incredibili voluptate, quæ liberis et ingenuis mentibus insita est, benefaciendi pluribus, non amicis modo, sed quibuslibet, qua nihil esse puto, quo ad Deum homines propius accedamus. Fuit et illa mihi propria causa, quod studiis nostris, et litterarum nomine et paternæ amicitiæ recordatione pro tua summa gratia atque humanitate hactenus favere visus es: et ut in posterum magis ac magis faveas, erit tibi hoc, si placet, gratitudinis atque obsequii mei pignus, si non dignum amplitudine tua, certe professione nostra saltem pro tempore non indignum. Bene vale, præses amplissime. Lutetia Parisior. kal. april. rebus prolatis CIↃIↃLXXX.

CAPUT TERTIUM*.

Quæ requiris, altioris sunt indaginis, et majus otium desiderant. Interea tamen, quæ de iis in mentem venerunt, pro tempore hæc habe.

Declamatio aut Suasoria est, aut Controversia. Auctor Dialogi de oratoribus: « Nempe duo genera materiarum « apud rhetores tractantur, Suasoriæ, et Controversiæ. Ex « iis suasoriæ quidem, et si tamquam plane leviores et « minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur: contro« versiæ robustioribus assignantur. » Fabius, lib. II, cap. 1, §. 8: « Suasoriæ, inquit, apud rhetorem materiæ sunt inter « rudimenta dicendi. » Seneca, Controv. lib. VI, de Severo Cassio: « Aiunt eumdem non tam bene Suasorias, quam « judiciales Controversias dicere. » « Sic apud Græcos

* Hæc scribebat idem P. Pithœus, Petro Neveleto Doschio, sororis filio.

« Anaximenes Judicialem et Concionalem generales causa« rum partes esse voluit; » Fabius, lib. III, cap. 4, §. 9.

Suasoriarum Senecæ titulum qui non probant, et Laudabilia inscribi malunt, auctorem arguunt, qui suum ipse librum sic appellavit.

« Demonstrativum genus, quod Aristoteles, et alii ple« rique ἐπιδεικτικὸν, Hermogenes vocat πανηγυρικὸν, magis ad « Suasorias pertinere videtur, » Fab. lib. III, cap. 8. Et quamquam locus nullus, aut felicius, aut sæpius a Cassiodoro tractari dicatur in scholis, quam laudis, aut vituperationis, ut qui sit communis omni dicendi generi, demonstrativæ tamen materiæ appellationem jam inveterata ignoratione sublatam Emporius rhetor ait. Interdum tamen et hoc genus controversiarum est, ut legum laus, et vituperatio apud Græcos, apud quos earum lator ad judicem vocatur, ut Fabius ait, lib. II, cap. 4, §. 33: Romanis pro concione suadere, aut dissuadere moris fuit: itaque apud eos et hæc proxime ad Suasorias accedit, ut apud Quintilianum, Declam. CCLV.

Προσομιλητικὴ Platonica, ut a forensi ratione, sic a scholæ secundis exercitationibus disjuncta est; utpote privatis sermocinationibus accommodatior, et ad dialecticam magis pertinet.

Sermo extra Controversiam est, et præcepta artis continet in themate proposito, quæstionis, et divisionis, quæ pæne hoc proprium habet, ostendere ossa et nervos controversiæ, et ut sic dixerim, ipsam controversiam ἀνατομίζειν finitionis, tractationis, interdum et coloris, prout thema exigit; sed actionis ipsius, et quod ad personam agentis attinet, et quod ad agendi modum.

Tractatio non illa, quam M. Tullius in collocatione verborum ponit, sed quæ proprio nomine a posterioribus rhetoribus sic appellata est, videtur fuisse loci communis, et a quæstione distinguitur. Seneca, Controvers. lib. I:

« Adjecit quæstionem Gallio alteram, an abdicari possit « jam adoptatus ob id vitium, quod antequam adoptaretur, « notum fuit adoptanti. Hoc autem ex æquitatis parte pen« det, et tractatio magis est, quam quæstio. » Quæstio controversiæ pars est, ut et divisio. Idem Seneca procœmio lib. III, de Albutio : « Raro totam controversiam implebat : « non posses dicere divisionem esse, non posses declama« tionem ; tamquam declamationi multum deerat, tam« quam divisioni multum supererat. » Paulo post de eodem : « Erat et illud in argumentatione vitium, quod « quæstionem, non tamquam partem controversiæ, sed « tamquam controversiam implebat. Omnis quæstio suam « probationem habebat, suam excusationem, suos exces« sus, suas indignationes, epilogum quoque suum. Ita « unam controversiam proponebat, plures implebat. Quid « igitur? omnis quæstio per numeros suos implenda non « est? est quidem, sed tamquam accessio, non tamquam « summa. »

Prælocutio Senecæ sermo est, interdum et sedentis, ut procem. lib. I Controv. de Porcio Latrone : « Id quod nunc « a nullo fieri animadvertimus, semper fecit : antequam « dicere inciperet, sedens quæstionem ejus, quam dicturus « erat controversiæ, proponebat. » Et in procœmio lib. III : « Silo Pompeius sedens, quum facundus et disertus et lit« teratus haberetur, si proclamante dimitteret, tam male « declamabat, ut videar non male optasse, quum dixi : « Nunquam surgas. » Idem lib. III de Albutio Silone Novatiensi : « Incipiebat sedens, etc. » De quo et Suetonius libello de Illustribb. Rhetorr. : « Solitus, *inquit*, proposita « controversia sedens incipere, et calore demum provectus « consurgere ac perorare ; declamavit autem genere vario, « modo splendide atque adornate, tum ne usquequaque « scholasticus existimaretur, circumcise ac sordide, et « tantum non trivialibus verbis. » Sic is locus quum ex

veteri meo exemplari, tum ex doctissimi Fabri nostri conjectura restituendus est.

Præfatio non solum extra controversiam, sed etiam extra sermonem controversiæ fuit. Fabius, Inst. lib. VIII, cap. 3, §. 31 : « Nam memini juvenis admodum inter Pomponium « et Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an, « *Gradus eliminat*, apud Accium in tragœdia dici oportuis« set. » C. Plinius, lib. IV, epist. 11, §. 14, de Licinio Valeriano : « Et de fortuna præfationibus se vindicat. »

Altercatio, cujus præcepta tradit Fab. lib. VI, cap. 5, tota mihi videtur fori potius esse, quam scholæ : ut non immerito suspectum habeam, quod Rodolph. Agricola, lib. III, de Invent. Dial. c. 15, et lib. II, c. 12, jactat habere se M. Fabii Altercationum librum unum, quem ego Antiphontis librum eodem jure dixerim, quo Gallio pater Othonis Junii libros Colorum. Quamquam scio habuisse non rhetores modo, sed et oratores ipsos locorum communium commentarios, ut Ciceronem in vitia, itemque procœmiorum sive initiorum volumen a Quintiliano laudatum, cujus ipse lib. XVI, epist. ad Atticum meminit, exemplo scilicet Demosthenis. Nam ejus exstant δημηγορικὰ προοίμια ejus generis, quod a Sulpicio Victore et Hieronymo galeatum, ab aliis vulgare dicitur. Hujusmodi etiam fuerunt Q. Hortensii loci communes, et Domitii Afri de Testibus libri duo apud eumdem Quintilianum, lib. II, c. 1, et lib. V, c. 7, et illi ipsi colorum Othonis Junii quos Seneca irridet. Sed et pericula illa sententiarum apud Fabium, lib. II, c. 11, et lib. X, c. 1. Et codicilli, sive manualia, quorum Paullus Ægineta in præfatione meminit, et Fabius ipse sub finem lib. X. Quin et pueri ipsi Commentarios suos habuerunt : in quos ea congererent, quæ aliis declamantibus laudata essent, ut ait idem Fabius, lib. II.

Declamationes aut sunt Tractatæ, aut Coloratæ :

An Tractatæ, quæ aliquoties tractatæ sunt ? ut apud

Quintilianum nostrum Declam. CCLXI. Coloratæ vero, quarum thema ab ipso declamatore primum fingitur?

An Coloratæ illæ, quæ a M. Fabio Figuratæ controversiæ; Philostrato in Polemone sophista ἐσχηματισμέναι ὑποθέσεις dicuntur, et ab eodem Fabio exponuntur, Inst. lib. IX, cap. 1, §. 14, his verbis: « Zoilus id solum putavit schema, « quo aliud simulatur dici, quam dicitur, quod sane vulgo « quoque sic accipi scio. Unde et figuratæ controversiæ, de « quibus post paulo dicam, vocantur. » Et postea: « Jam ad id « genus, quod et frequentissimum est, et exspectari maxi- « me credo, veniendum est, in quo per quamdam suspi- « cionem, quam non dicimus, accipi volumus non utique « contrarium, ut in ironia, sed aliud latens et auditori « quasi inveniendum, quod, ut supra ostendi, jam fere « solum schema a nostris vocatur, et inde figuratæ contro- « versiæ dicuntur. Ejus triplex est usus: unus, si dicere « parum tutum est: alter, si non decet: tertius, qui venus- « tatis modo gratia adhibetur, et ipsa novitate ac varietate « magis, quam si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est « primum, frequens in scholis est. » Hieronymus epistola 66 ad Rufinum: « Præfatiuncula tua oblique, immo « aperte petor: qua mente sit scripta, tu videris: quid in- « telligatur, et stultis patet. Poteram et ego, qui sæpissime « figuratas controversias declamavi, aliquid de vetere arti- « ficio repetere, et tuo te more laudare. Sed absit a me, ut « quod in te reprehendo, imiter. » Ad has et illa Senecæ pertinere videntur Controv. lib. I, sed corrupta: « Albu- « tius figuram divisit in controversiam, et quæ de schemate « ex Portii Latronis sententia scribit sub finem prooemii. » Et in prooemio III, de Albutio: « Figurabat egregie, præ- « parabat suspiciose. »

Atqui hæc quoque tractatarum communia sunt: et in tractatis ut figuras et schemata, sic colores adhiberi certum est, ut apud ipsum Quintil. Declamm. CCLXXXV et

CCCLXXXIV, quæ inter Tractatas numerantur. Quin et Colores sensus sive sententiarum, sunt schemata: irrisusque est ob id a Fabio, lib. IX, 1, § 18, Cornelius Celsus, quod verbis et sententiis figuras colorum adjicere voluerit.

An Coloratas dicemus ejus figuræ sive thematis controversias, quod a rhetoribus παράδοξον dicitur, id est, ut M. Fabius et Sulpitius Victor interpretantur, admirabile, ut Augustinus, malæ opinionis? quod genus thematis omnino colorate tractandum est, et ut Seneca Controv. lib. II, in specioso juvene cum uxore in cubili deprehenso dixit, suspiciose. Idem Fabius, lib. IV, cap. 11, §. 88: « Sunt « quædam et falsæ expositiones, quarum in foro duplex « est genus. Alterum, quod instrumentis adjuvatur, ut « P. Clodius fiducia testium, qua nocte incestum commi« serat, Interamnæ se fuisse dicebat: alterum, quod est « tuendum dicentis ingenio: id interim ad solam verecun« diam pertinet, unde etiam mihi videtur dici Color: inte« rim ad quæstionem. »

Quæri a pluribus non immerito potest, et quæ sint illæ rhetorum declamationes, quas ab Hieronymo continuas appellari solitas legunt in libello Sacerdotis, quem Cassiodorus se collegisse ait, quique Bedæ nomine amplior editus est: verba hæc sunt: « ὁμοιοτέλευτον, id est, similis ter« minatio dicitur figura, quotiens media et postrema ver« sus sive sententiæ simili syllaba finiuntur, ut; *Eos reduci* « *quam relinqui, revehi quam deseri, malui.* Hac figura poetæ « et oratores sæpe utuntur, ut: *Pervia divisi patuerunt cæ*« *rula ponti, etc.* » Et hujusmodi orationes esse reor, quas Hieronymus continuas, sive, ut quædam impressa exemplaria habent, cachinnas, rhetorum declamationes appellat. At ego in veteribus schedis lego Concinas rhetorum declinationes: in aliis, Concinas declamationes: ut dubitem, an concinas declinationes dixerit concinentes flexus et terminationes sententiarum, id est, similiter cadentes

clausulas, et eodem desinentes modo, sive similem sententiarum aut dictionum finem; an cincinnos declamationis, ut auctor dialogi de Oratoribus Calamistros Mæcenatis, qui homœoteleutis et homœoptotis maxime constant, et M. Tul. de Oratore III, Cincinnos oratorum et poetarum. De utroque sustineo.

Declamationis vero præcepta colligi possunt ex Annæi Senecæ patris controversiis, et suasoriis; ex utroque Quintiliano, itemque Petronii Arbitri Satirico et C. Plinii Epistolis quibusdam, quæ ab alio nihil opus est, ut requiras, quum tibi ipse præstare et possis, et debeas. Bene vale. Raptim : II non. april. CIƆ IƆ LXXX.

CAPUT QUARTUM*.

Quum ipsius non solum Quintiliani testimonio, sed ex scriptis aliorum, sub ejus nomine, diversa Declamationum volumina, Sermonumve et Altercationum certum esset exstitisse, ac etiam usque ad tempora Rodolphi Agricolæ pervenisse: mirabar quid esset, cur aut tam cito, quasi repentino periissent, aut nescio quo malo, inter hominum manus non amplius versarentur. Nullus enim jam dubitaverit, opinor, ad Coloratas Quintiliani Declamationes Juvenalem illius discipulum alludere, quum ait, Sat. VI, 280: « Dic aliquem nobis, dic, Quintiliane, colorem. » Et hæc adeo diserte ab eo scripta, « Homo neque alieni matrimonii abstinens, neque sui custos, etc., » quæ Lactantius Firmianus libris suis retulit, non minimam mihi cupiditatem ea legendi afferebant, unde tam præclara sumpta viderentur. Id certe ne hodie quidem accidit : sed in una harum fuisse Declamationum, quæ has præcesserunt, quas in lucem edimus, plane nunc ausim affirmare. Quid

* Hæc scribebat P. Ærodius, Declamation. alter editor, Christ. Thuano.

vero quum in eum Agricolæ locum incidi, de Inventione dialectica lib. III, cap. 14, ubi Quintiliani ex ea transcribit Declamatione verba, quæ inscribitur, inquit (et exstat hodie) *Ignominiosus contra tres rogationes?* quæ ita profecto suo nitore, et Quintilianeo dicendi genere, mihi auctorem suum redolere videbantur, ut tum eas Declamationes et cœperim efflagitare magis, et in ea me, cum plerisque aliis doctioribus, opinione confirmare, suppositas et adulterinas esse vulgares illas Cæci, Parietis dealbati, militis Mariani Declamationes, de quarum summis et argumentis nusquam in Institutionibus meminit; latere autem, necdum eas infantium more saltem expositas, quæ veræ illius essent, legitimæ et naturales. Nihil aliud est Declamatio, ipse inquit Fabius, quam forensium actionum meditatio: quo genere Tullium ipsum, cæterosque omnes tum græcos, tum latinos oratores, ad pugnam forensem velut præpilatis se exercuisse, notum est exemplis. Ideoque quum e medio foro, ab iis, qui diutius in eo versati essent, multa in scholam traducta verisimiliter viderentur, quæ ad jus judiciorumque veterem morem et consuetudinem pertinerent (quod unum ex Cicerone et hoc nostro Quintiliano, præsertim in tanta romanorum auctorum penuria, peti possit) mirum est, si hoc Declamationum opus (utinam integrum!) unice nobis restitui, ac veluti captivum postliminio reverti, aut redimi cupiebam? Amissa potiundi spe, languescit amor. Sed ecce nihil minus mihi cogitanti, novissimis potissimum turbulentis et irreligiosissimis his temporibus, quum undique totis usque adeo turbatur agris, quum e patrio et pacato solo fit hosticum, nec jam linguæ aut animi religionis ergo (ni calumnia magis) pars corporis cæca et fera, ut Cyrus ait apud Xenophontem, manus videlicet immaniter et impure conseruntur, dumque silent leges inter arma, viso tamen, ut alias sæpe, sed tum melioribus avibus, meum Auratum: quamquam is me suum verius pos-

sit dicere, cui debeo plurimum. Illic post varios sermones, quum in quemdam depravatum Lysiæ locum mecum incidisset, ac forte, quia juris erat quæstio, feliciter satis, ut quidem ei videbatur, eum conjectura quadam restituissem: At vero, inquit, harum ad instar, quæ tam breves sunt et acutæ, Lysiæ orationum, Quintiliani tibi Declamationes habeo, quæ si omnino emendari, non nisi certe a jurisperito possint, atque adeo perspicaci: ἔργον (inquiebat) οὐ φαῦλον, ἀλλὰ ὀξὺ βλέποντος. Quid pluribus opus est? E bibliotheca sua mihi profert has Quintiliani reliquias. Video θέματα: verba legum audio: agnosco plura e medio jure deprompta. Traditum igitur volumen accipio lubens: sed non eo inprimis animo, ut unquam mihi tantum assumerem, quantum existimant, sed amice, me hodie amici mei præstitisse. Nam ut primum lineam lego unam aut alteram, *cælum undique, et undique pontus*: nulla fere cohærentia, confusa, indistincta, manca, corrupta ac transposita omnia, ut jam mirari desierim, licet excusum opus Lutetiæ per Joannem Parvum, anno Christi M. D. IX. tamen quasi desperatum, et pro derelicto habitum, legi, et in manibus haberi desiisse: ut testamentum id deseri, ac destitui dicimus, quo aperto signa confusa et conturbata conspiciuntur. Hoc adeo, quo vitio evenerit, ex Thadæi Ugoleti epistola, quam hic apponi jussi, cognosci potest. Sed omnino quam fœda essent omnia, nisi qui simile meo exemplar habuerit, nullus abunde judicabit. Ergo perquiro prius undique, num manuscriptum, aut saltem alterius editionis librum invenire possem. Unum modo F. Bitaldus amicus et familiaris meus ex sorore affinis, mittit ad me, repertum Andegavi, et excusum Parmæ anno Dom. M. CCCC. XCIIII; sed ne ulla quidem litterula a primo differebat. Quid igitur? non colligemus, si id in statuis usurpatur, ne Quintiliani quidem rudera? Expostulant itaque amici, ut quando nulla spes sit exemplaris veteris, quidquid tamen judicio

vel conjectura possem, hoc Quintiliano pie concederem: neve paterer has forenses meditationes, ego qui in foro versari vellem, iterum supprimi et obrui: me nullam fori, in quo tum nihil agebatur, habere excusationem: quin ut aliquid in eo maxime ageretur, qua sum ætate, nullos adhuc ob frequentiam postico me fallere clientes. Non est munus hoc tam impar a me rejiciendi locus: nec mihi, quod C. Lælio, conceditur, qui causa ampliata, quum existimaret se ultra nihil posse, censebat causam ad Ser. Galbam deferendam. Victus ergo non tam proculdubio precibus, quam multorum virorum auctoritate, tum quum etiam (ut minus mihi vitio verti possit) omnes omnia veterum instituta et monumenta restituere et reponere videri volunt, Quintilianum, quam possum, tandem cunctando ipse restituo, ac in lucem ex misera conditione, quasi in libertatem assero, vindico: sic tamen, ut quoniam nullis, nisi ex ingenio nostro (quod sentio quam sit exiguum) tamquam e domo adductis probationibus, nec absque ulla codicis alterius fide, veluti sponsore, assiduoque fidejussore judicium agitur: cæteri liberum habeant, quid omnino sequi, et pro judicato habere velint. Quid præstiterim non meum est dicere. Hoc unum affirmare ausim, cum aliqua nunc delectatione et utilitate has Declamationes legi posse, quæ vix antea poterant, etsi exstitissent. Sane quum intelligerem id, quantulumcunque sit, quod præstiti, viris doctissimis satis approbari: inter quos honoris et virtutis causa nomino J. Ferrerium, F. Balduinum, B. Brissonium, L. a Quercu, quorum in his judicio et opera sane quam usus sum familiariter, facile permisi, in lucem id exiret, cum aliquot meis ad obscuriores locos notis et animadversionibus: in quibus, ne quoque longior essem, castigationum et emendationum nostrarum causam et rationem fere non attuli, quod unaquaque Declamatione lecta semel ac iterum, facile bene judicanti appare-

bit, cur unumquodque aut immutaverim, aut addiderim, aut subtraxerim. Omnibus satisfacere difficile est. Ergo ut a Varrone dicebatur, *Si quis quid ignorat, discat: si quis scit, nunc ubi labar, observet:* sane non committam unquam, ne, dum alii melius quid afferenti non gratuler, ipsi Quintiliano potius, bonam sui partem supprimendo, jurisque studiosis invideam. Voluerunt nescio qui ejus auctoritatem minuere quondam: sed quo erunt ore vel stomacho, quibus ne quidem placet Aristoteles? *Faciunt næ intelligendo, ut nihil intelligant.* Id unum vereor magis, ne merito, præses amplissimi ordinis, arroganter et temere fecisse me existiment, qui tibi potissimum hoc opus dedicare, et sub titulo tanti nominis in vulgus emittere non dubitaverim, quasi et summæ rerum, judiciisque tibi tam valde occupato, vacet hæc legere: aut sint hujusmodi, si legere per rempublicam liceat, quæ tantæ auctoritatis, prudentiæ, virtutis, eruditionis, et excellentiæ viro offerantur: quem ita non minus perite et recte de omni scientiarum genere, quam sancte et religiose in senatu de jure ambiguo statuere et judicare, cum summa audientium admiratione conspicimus: ac quem denique hujus vere Fabii oratorem possumus appellare, qui vir profecto civilis sit, publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regat consiliis urbes, fundet legibus, judiciis emendet. Hunc tu, remotiorum, inquient, subselliorum advocate, tam eximium censorem, et severum judicem non reformidas? nescis hunc sacrosanctum? nec eum temere appellari, aut interpellari posse, nisi quod fraude et detrimento fiat? Sed et si totum esset meum hoc opus, qua te scio esse comitate, humanitate et facilitate, quæ plus eo laudari solet, quo gratiam, opes, et potentiam nacta est, quali etiam animo cupidam juventutem te scimus amplecti, ut non minus debere se tibi merito præ se ferat, quam se M. Crassus Q. Maximo, qui quum adoles-

centulus in initio accusationis (ut te judicia tenente, non ignorantia plerumque, sed stupore accidit) exanimatus esset, continuo concilium dimiserit, simul ac eum fractum ac debilitatum metu conspexerit. Hæc, iterum dico, si de te sola cognoscerem, omneque hoc munus ex me proficisceretur, ne quidem horum reprehensionem pertimescerem. Sed ille ipse Quintilianus est, qui sese clientelæ tuæ dat, dicit, addicit: Quintilianus sua ætate vir inter alios optimus, orator eloquentissimus, Domitiano Augusto familiarissimus, senex in hemicyclo sedens more majorum, totius romanæ nobilitatis præceptor et moderator: Tibi olim Patrono omnium solertissimo et facundissimo: si consilii tui copiam faceres, ut M. ille Manilius transverso ambulans foro, peritissimo et consultissimo: nunc præsidi vere primario, nec Regi solum Reginæque jucundissimo, sed patricio, sacrique consilii comiti. Quid? se Fabius Thuano commendat: eum jam apud te, quum sedebis, laudari sinito. Illius ergo est, non mea liberalitas. Sed si quid ad me attinet, nulla alia verborum utar, vel obtestatione, vel præparatione, qua nec quidem uti necessarium existimavit Aristoteles, apud bonos et æquos judices: at unum id dixero, Quum in lege Deditionis nihil Quintilianus de se receperit, transit ad te velis nolis quantulumcunque de meo est, indivisa videlicet opera, et industria. Hanc si æqui bonique consulas, cumulate mihi satisfactum arbitrabor. Bene vale. Lutetiæ Parisiorum, XIIII calend. Augusti, M. D. LXIII.

CAPUT QUINTUM*.

M. Valerium Probum grammaticum acutum et diligentem, quam pluribus contractis exemplaribus veteres li-

* Hæc scribebat Thadæus Ugoletus, primus Declamationum editor, Georgio Anselmo nepoti.

bros mendosos, et ob id prope neglectos, emendare, distinguere, adnotare solitum accepimus; nec ulli præterea grammatices parti deditum. Hunc morem sive temporum incuria, seu doctorum penuria, diu intermissum, et pæne abolitum, paulo ante Laurentius Valla, vir eloquens et eruditus, quum in aliis, tum in Liviana emendatione revocavit. Multi quoque ætatis nostræ celeberrimi nominis viri, et utriusque linguæ doctissimi, hunc æmulati, non minimum adminiculum liberalium artium studiosis attulerunt. Quorum exemplo quum me provocares, ut M. F. Quintiliani, Quintiliani, ut opinor, Institutionum oratoriarum scriptoris, avi, Declamationes, hoc est forensium actionum meditationes, quæ diu in ruinis linguæ latinæ delituerant, emendarem: quo forensis eloquentia, quæ multis annis evanuit, his fundamentis restauraretur: aut saltem qualescunque apud me essent, impressoribus quotidie efflagitantibus, traderem, nec in arca strangulatas tenerem; quemadmodum hi, quos festive et eleganter (ut omnia) βιβλιοφάγους appellitare soles: in hoc quam lubenter adquievi, in altero enixe repugnavi. Nam quum trifariam exemplaria depraventur, appositione, aut commutatione, aut subtractione; multaque hujusmodi essent in his libris corrosis, squallidis, ac carie obsitis, utpote nuper e ruderibus erutis, quæ ex unico exemplari emendare desperarem: malui ut, qualescunque essent, tuo auspicio in lucem postliminio redirent, quam a tineis, ut major earum pars, corroderentur. Confusas tamen antea leges, argumenta, declamationes, sermones, ne beneficium nostrum gratia sua fraudemus, separavimus: et in pristinam formam redigere curavimus. Correximus etiam nonnulla librariorum vitia, temporum nequaquam: multa intacta omisimus, ne forte magis depravaremus. B. V.

N. B. Has eruditorum virorum epistolas, qui veterum, et præsertim Quintiiani et Calpurnii Declamationibus elucidandis tam diligenter incubuerunt, in quemdam veluti fascem, duce Burmanno, colligendas curavimus, ut lector sibi quamdam de arte declamandi apud veteres disciplinam, certamque recte judicandi normam effingeret. Jam satis perspectum est, quantum Thaddæus Ugoletus de antiquitate bene meruerit, qui primus in lucem Declamationes squalore obsitas, tineisque corrosas ab interitu vindicavit, et confusa ibi omnia, leges, argumenta, sermones, suo quæque ordine distinxit. Cujus beneficio accessit ætate sequenti P. Ærodius, quem sors quædam secunda ad Fabii curam et medelam doctrinarum copia jurisque romani peritia instructissimum addixit, quod et ipse non inurbane narrat in epistola ad Thuanum præsidem, quæ supra quarto capite inscribitur. Quid dicam de utraque nostratis P. Pithœi epistola? in priori nempe quam ad eumdem Thuanum, virum singulari laudum copia in sua ætate ornatissimum scribit, quantum edidit eruditionis specimen insignis ille jurisconsultus, et patriæ laudis publicus assertor, qui declamandi studium e Galliis in Urbem adscitum esse, et plerosque oratores forensi gloria inclytos e Gallia nostra oriundos abunde demontrat. Altera autem, qua uberrimos eruditionis fontes cum nepote communicat, solertissimam de veterum Declamationibus investigationem complectitur, unde exacta, et quantum licet absoluta hæc doctrinæ compages, multo labore comparata, et judicii exquisito acumine digesta, ex antiquitatis latebris et quasi ruderibus eruitur?

Nonnulla quidem his adjicere possemus, et de vero harum Declamationum auctore quæstionem agitare, quæ tot et tam diversis scriptorum nobilium opinionibus versata nunc etiam fluctuat: at præterquam quod per nos minime stat tantas componere lites, hæc satis esse, quibus suam ultro lector sententiam firmaret, existimavimus; in quo benigne accipiendo facilis ipse acquiescat, precamur.

J. J. D.

M. FABII QUINTILIANI
DECLAMATIONUM*
LIBER.

DECLAMATIO I.
PARIES PALMATUS.

ARGUMENTUM.

Quidam cui erat filius cæcus, quem heredem instituerat, induxit illi novercam, juvenemque in secreta domus parte seposuit. Is noctu dum in cubiculo cum uxore jaceret, occisus est; inventusque postero die habens gladium filii defixum in vulnere, pariete palmæ vestigiis cruentato a patris ad filii cubiculum. Accusant se invicem cæcus et noverca.

PRO CÆCO CONTRA NOVERCAM.

CAP. I. Si juvenis innocentissimus, judices, uti [1] vellet

*. *Declamationum*. Trebellius Pollio in triginta tyrannis de Postumo juniore: « Fuit autem (quod « solum memoratu dignum est) ita « in Declamationibus disertus, ut « ejus controversiæ Quintiliano di- « cantur insertæ: quem declama- « torem romani generis acutissi- « mum, vel unius capitis lectio, « prima statim fronte demonstrat. ». Gronovius.

1. *Uti vellet ambitu*. Non vult Quintilianus calamitatem multis ambagibus, longaque circuitione narrare, et ob oculos ponere, ut Sueton. in Tiber., c. 71; sed referre ad conciliandum favorem. Aliud ab hominibus quorum ambitu utimur, id est, per quos conamur in gratiam aliorum pervenire, translatum ad res. Vide Declam. 7, fin. Vide etiam ad alia loca Declam. 16

ambitu tristissimæ calamitatis, poterat allegare[1] vobis amissam cum oculis cogitationum omnium temeritatem : sed quum ostendere innocentiam suam moribus malit, quam adversis[2]; neque pietati neque conscientiæ suæ gravem ferre contumeliam potest, ut parricidium non fecisse videatur beneficio cæcitatis. Quare non petit, ut miserum putetis, nisi et innocens fuerit: non petit, ut afflictum allevetis, nisi et probaverit sese infeliciorem quod patrem amisit, quam quod oculos. Æstimate juvenem iis moribus, quibus videntem æstimaretis, vita, pudore, pietate. Quæ si omnia sibi, ut erunt promissa[3], constiterint, nullo terrebitur[4] crimine: nec quod sceleratissima feminarum calamitatem nostram cruentato pariete imitata est, expavescimus. Quo diligentior, quo sollicitior fuit, ne deprehenderetur, hoc

et 17. *Uti ambitu calamitatis* mihi videtur etiam notare, exaggerare operose calamitates, ut Fabius, Declam. 5 : « Corruptum me precibus « putatis atque ambitu lacryma- « rum. » In quibus omnibus est ostentatio quædam.

1. *Allegare.* Translatum possit videri; nam Declam. 2 init.; et Declam. 7 fin.; item Declam. 11, necnon 340, ubi vide. In his *allegare* est rem proferre, quæ possit movere eum cujus voluntatem secundam nobis cupimus.

2. *Adversis.* Quibus oculorum lumina et oblectamenta vitæ, omniumque adeo cogitationum lasciviam et audaciam perdidit. Vide Declam. seq. init.

3. *Ut erunt promissa.* Quomodo promissa? per spem pueritiæ atque adolescentiæ. Sic infra : « Interrogabo per quæ se parricidam scelera promiserit. » Vide Senec. Controv. 29, et Just. VII, 6. Promittit hic incipiendo orator quod postea probabit. Ita Quintilianus in Præfat., lib. I, §. 14 : « Facere optima quam « promittere maluerunt. » Sic *promissor,* Horat. Art. Poetic., v. 138. Sic *promittere* pro *jactare* passim. — *Ut erant.* Id est, si omnia vobis oratione mea, judices, probata fuerint, ut nunc promittuntur, seu affirmantur a me. — *Constiterint.* Hoc respicit eo quod in vitam laudatissimam hujus juvenis, pudoremque et pietatem, nunquam collata sit mutatio, quæ non exspectaretur et minus deceret; quod semper similis sibi fuerit. Vid. Valer. Maxim. IV, 4, 7; et Nostrum, Instit. V, 4, et Declam. 135.

4. *Terrebitur.* Hic agitur de minis accusatricis quæ terrere privignum speciosa oratione volebat.

magis indicavit sibi oculos non defuisse. Gratias agimus, quod nimium avida[1] suspicionis argumenta in nostram transtulit partem: non esse cæci scelus difficilius probaretur, nisi omnia sic acta essent, ut fecisse Cæcus videretur.

II. Quare, judices, non improbe speraverim futurum, ut suspecta sint vobis, quæ tam considerate[2] ficta sunt contra miseram cæcitatem. Primum quod spatium illud ingens domus, quod in medio fuit, ita digesto cruore satiatum est[3] usque ad cubiculum miserrimi juvenis, tanquam plane timuerit parricida, ne non deprehenderetur. Deinde sceleri nox potissimum electa, quo tempore inveniri maritus sine uxore non posset. Tum in cæde, in qua nemo utitur ferro, nisi alieno, gladius adolescentis, ne argumentum deesset Novercæ, relictus est. Postremo peractum vulnere uno scelus, quod objiceretur manibus errantis. Et tamen contra tam multa incredibilia solum advocat Noverca testamentum, vultque illud esse pretium parricidii[4]: ut rerum

1. *Avida*. Interpretor cujus mens concitatior, quæ impetu quodam et temere fertur ad consequendum quæ velit et optet; quo sensu *aviditas* gaudiorum Declamm. 8 princ. et 268. Sed *avida* an non rectius ad avaritiam novercæ quæ hereditati nimio studio inhiabat, dubito referatur. Eodem sensu Horat. Satir. II, 3, v. 151, *avidus* heres; et Od. IV, 7, *avidæ* manus heredis. Ideo hic etiam *avida*, scil. noverca prætuli.

2. *Considerate*. Id est, data opera, studiose et accurate; et hoc volunt præcedentia *quo diligentior*, etc. Proprie autem opponitur impetui, et notat idem, quod lente et post cogitationem longam fit, sicut Sueton. Cæs. 77, ubi *consideratius loqui*; et Cicer. ap. Nonium, et passim alii scriptores.

3. *Digesto cruore satiatum est*. Non confuso, sed quasi recta linea ducto paries non leviter notatus hic illic, sed satiatus, id est, plene imbutus, quæ omnia curam et præmeditatum scelus, non cæcum in tenebris palpantem indicant. *Satiatus* autem eleganter de copia dicitur, ut Tertul. Apol., c. 8, « Sanguine panem tuum satia. »

4. *Pretium parricidii*. Id quo sit inductus ad parricidium patrandum; Flor. III, 13, ubi addatur Freinshem. Schult.

intellectu in diversum[1] coacto, occisum eo probet patrem, quod non meruerit occidi[2]. Nos vero istud (si crimen putatis) agnoscimus. Juvenis hic patris sui heres solus est. Hoc testamentum, si vivente adhuc miserrimo sene notum[3] esse in domo potuit, scitis quis illi debuerit irasci: nam quod invisum fuisse filium patri jactat, crimen Novercæ erat, si confiteremur: idque probari ex hoc putat, quod secretum non filius accipit a patre, sed cæcitas[4]. Quo loco dissimulare satis callide conatur invidiam suam[5]. Pater qui filium cæcum in

1. *In diversum*. Metuebat noverca ne ex testamento argumentum peteretur ad ipsam convincendam. Quare ipsum testamentum objicit callida quo in antecessum occupet judicum animos, eosque ad diversa sentienda traducat. Sic Instit., lib. III, 6, et alii passim.

2. *Quod non meruerit occidi;* sic Noster Declam. 348, « qui commisit iterum idem, quo exilium meruerit. »

3. *Hoc testamentum si... notum esse*, etc. Vult verisimile non esse, quod vivente sene constiterit, quem sibi heredem scripsisset: hoc enim occultabant, adhibito familiæ emptore. Vide Sueton. Neron., cap. 4, et Instit. de Test. ordin., et ibi Theoph. add. Nostrum, Declamat. 108. Occultabant etiam ea ratione quæ expressa in eadem Neronis vita, c. 17: « Cautum, ut in testamentis primæ duæ ceræ, testatorum modo nomine inscripto, vacuæ signaturis ostenderentur. Id adeo introductum, quia negotiis compererant, periculosum esse, si palam fieret, ad quem hereditatis honos et lucrum perventura essent. » Egregie huc pertinet Instit. de Pupil. substit., §. 3.

4. *Secretum non accipit filius... sed cæcitas*. Filii et cæcitatis quum in his mentionem factam videmus, simul intendere debemus animum ad ea quæ cum istis sunt conjuncta. Sic Noster Declam. 16 extr.: « Nec plus est quod non potest ferre cæcitas, quam mater: » et Declam. 5. Sensus autem est, quod filium cæcum pater submovit, et separavit domo, nec semper proxime se et familiares habuit, id non amore, sed odio patris judicandum esse, præsertim quum id non fuerit ante cæcitatem. *Cæcitas* in his accipienda pro cæco ipso, sed illud maluisse auctor videtur, quo magis res inculcaretur. Atque ita loqui sub Cæsaribus cœperunt. Unde fluxerit ista consuetudo, vide ap. Senec. Controv. 18 ante fin.

5. *Invidiam suam*. Qua laborabat, quia privignum videbat in maximas divitias venturum, quibus ipsa inhiabat: unde si invisus fuit filio pater, credibile est opera novercæ id factum. Nisi *invidiam* accipimus pro studio adducendi in

semota penatium parte seposuit, eripuit Novercæ oculis voluptatem [1]. Namque ista quum invasisse vacuos penates [2] videretur, quum patri filium cæcum hoc esse crederet, quod orbitatem excogitavit indulgentissimus senex, quemadmodum hic miser patri suo in eadem domo esset, Novercæ in alia accepit secretum quod erat petiturus. Quod quo sit animo senis factum, potestis interrogare testamentum: neque ego gravissimum patrem suprema sua juveni jactasse crediderim, ut heredem filium scriberet [3]. Non est res quæ [4] imputetur: istam magis oportet vel aliquo indicio, vel suspicione muliebri arcana mariti deprehendisse, et statim omnibus nuptiarum renunciasse pignoribus [5]. Nam quum propter pecuniam ames, idem amoris et spei finis est.

III. Habuerat adolescens gladium in cubiculo suo semper, sive antequam in hanc fortunam incideret pa-

odium, et malam existimationem; sic Phædrus, Fab. III, 8, 10: « Magnaque invidia criminatur filium. »

1. *Voluptatem* dicendo ostendit, etiam judicio patris, novercam crudeli animo in privignum fuisse.

2. *Vacuos penates*. Explicat infra hac Declam. « Decepta est, mulier, « exspectatio tua. Veneras quasi in « domum vacuam et sine herede. » Eleganter hoc: nam et heredes pro dominis appellabant veteres, Instit. de Her. qual. et diff.; Plaut. Menæch. III, 2, 12; et *vacua*, quæ dominum non habent.

3. *Crediderim ut heredem filium scriberet*. Lege, *jactasse crediderim*. *Heredem filium scribere non est res, quæ imputetur*. Gron. — *Ut heredem filium scriberet*. *Ut* hoc loco, sicut sæpe, pro *quamvis* sumi puto, de quo vide Gronov. ad Liv. XXIII, 27. Sensus est: Quamvis scriberet filium heredem, non est res ista, quæ, ut beneficium extraordinarium imputari possit, quum jure fiat et more.

4. *Imputetur*. Tacit. de German. « Data non imputant, nec acceptis « obligantur. » Vide etiam Sueton. Ner., c. 36. Plenum est *imputare beneficii loco* quod jam vulgatum; sed frequentissimum quum sit huic auctori et seculo, notula hac illustrandum fuit.

5. *Nuptiarum renunciasse pignoribus*. Hoc est, amori, affectibus, quos nuptiæ habent, aut conciliant; quique de fide alterius in alterum quasi pignora sunt, et speciatim inter parentes et liberos intercedunt, quemadmodum inter consanguineos *affectus* et *caritates* habet promiscue.

ratum; sive quia cæcitatis miseræ solatium est habere rem videntium. Certe nunquam illum pater timuerat, nunquam Noverca objecerat: palam positum est sub oculis omnium tota domo notissimum ferrum. Scitis quanto negligentius custodiat ferrum bona conscientia, quam etiam extra suspicionem [1] sit res sine usu. Innocentia facit, ut ferrum subtrahi possit etiam videnti. Sive igitur aliquis ex servulis corruptus est, præsertim in tam facili occasione; sive ipsi Novercæ non defuit audacia ad ferendum [2], quod facere poterat et præsente privigno, utique (quod dubitari non potest, quod facit certum sceleris auctorem) mavult in cæde alieno uti quam suo gladio, quisquis illum relicturus est. Reliqua, judices, si fieri possunt, facta existimate [3]. Dicitur Cæcus sine rectore, sine duce, ex illa penatium parte secreta, et pæne ex alia domo, per inane longum, per tot offensa limina [4], per excubantes servulos errasse cum ferro; cubiculum deinde patris ingressus, in neutram deflexisse partem, sed recto gradu sicut ducere oculi solent, ad lectulum accessisse leviter [5], non in torum incidisse, non ante pervenisse quam crederet.

1. *Quam etiam extra suspicionem.* Sensus est integrum vitæ scelerisque purum nihil plerumque ferro, quamvis habeat, sed sua conscientia niti: hanc illi murum aheneum esse.

2. *Non defuit audacia ad ferendum.* Al. ed. *ad afferendum.* Scribe, *ad auferendum.* Nempe gladium ex cubiculo privigni. GRON.

3. *Facta existimate.* Urget eo Novercam, quod nimis quam incredibilia afferat. Conditionem vero quam fert, non minus periculosam quis judicet quam istam Caii Albutii rhetoris, de qua Suet. de Claris Rhetor., c. 6, et Senec. in epist. 30.

4. *Offensa limina.* Ad quæ impegerit cæcus, non sine strepitu, quo prodi posset: quod non potest fere non sic evenire. Sic Ovid. ep. XIII, v. 88: « Pes tuus offenso limine signa dedit. » Est etiam Dec. 2, « Quidquid occurrit nequaquam potest evitare cæcitas nisi offensa, » ubi *offensa* pertinet ad hominis corpus; quod frequentius.

5. *Leviter.* Id est, suspenso gradu, ut ipsum corporis pondus, ne strepitum faciat, levari videatur.

IV. Vos, judices, criminum tumultum ex rerum fide ducite [1]. Dormiens senex, quem cæcus percussor quæreret, excitatus ante esset, quam inveniretur. Jungunt his multo incredibiliora, ut occiderit patrem, pepercerit Novercæ, parricidium autem uno ictu [2] explicuerit: quod fere vix etiam iis contingere solet, qui oculos manu sequuntur. Nulla ergo luminum virtus, sed homo ferrum missurus in casum [3], satis felix, si percussisset quamcunque corporis partem, in ipsam pretinus animam incidit, et an morti satisfecisset, intellexit. Officium, judices, oculorum est renunciare manibus quid actum sit. Cæci percussoris una securitas fuerat, sæpius ferire. Negat præterea quidquam se ex his Noverca sensisse, quum juxta jaceret: nec explicat unde illud acciderit maximæ signum trepidationis. Si et pater uno ictu perierat, neque ista vigilabat, nunquam gladium reliquit percussor securus.

V. Reliqua, judices, nimium suspecta, improbe assimulata. Spatiosissimus paries, et longissimum domus

1. *Criminum tumultum... ducite;* sic interpretandum videtur: Ex rerum fide, quæ incredibiles plane objiciuntur, colligite, quam trepident, et timore laborent ii, qui accusant, qui nos criminantur; dum nempe ad ista comminiscenda coguntur. Attamen quum audacissimis metaphoris stylus declamatorius utcunque utatur, hic *tumultum criminum* caperem pro turba confusa, quæ intricata, sibi ipsa sæpe, ne credatur, obstat, et credibilia incredibilibus permiscens fidem detrahit. Vel possemus explicare magnam vociferationum vim, qua advocati novercæ invidiam faciunt filio innocenti, et omnia implent clamoribus, ut Virg. Æn. II, 122: « Hic Ithacus vatem magnó « Calchanta tumultu Protrahit in « medios. » Ut sit sensus: Judices, ducite, existimate confusam hanc criminum accusationem ex ipsa fide rerum, id est, ex narratione, quæ an credibilis sit, nec ne, apparebit ex ipso ordine.

2. *Uno ictu explicuerit.* Id est, perfecerit, ut infra « explicare facinus etiam oculis difficile, » et sæpius hac et seq. Declam.

3. *Missurus in casum.* Sic Tacit. et alii pro, incerto eventui rem committere.

latus habuit notas sanguinis, quas reliquisse videretur manus revertentis. O quam bene, quidquid volunt, imitantur oculi! Stupeo, si qua est fides, omnia privignum illa nocte fecisse. Dicitur ad votum Novercæ gladium in vulnere reliquisse[1], quem suum negare non posset; deinde per totum parietem quid aliud inscripsisse, quam se parricidam sanguinem patris usque ad cubiculum suum perduxisse, et viam sequentibus reliquisse? Hoc fecit aliquis negaturus? Gratulor tibi, adolescens, si non potuisti parricidium illud admittere, nisi ut relinqueres argumentum cæcitatis: habuisti innocentiæ necessitatem. Causam igitur miserrimi adolescentis sic apud vos agere proposui, ut primum ipsum defendam, quasi reus tantum sit: deinde quum esse securus de hujus innocentia cœpero, tunc ingrediar Novercæ accusationem. Spectabitis utrumque suis moribus, suis caussis; eritque facilior via vestræ religionis[2]. Quamquam duos judicia complexa sunt, vos tamen tanquam de singulis cognoveritis.

VI. Et primum sic agam, tanquam juvenis habeat oculos, tanquam impetus ejus nulla corporis debilitate frangantur. Interrogabo quid ante perdite, quid flagitiose, quid impie fecerit, per quæ se parricidam scelera promiserit. Innocentia per gradus certos ab homine discedit[3]: et ne in maximis trepidet audacia, diu vires in

1. *Gladium in vulnere reliquisse.* Fere similibus circumstantiis intexitur fabula nostratis *Crébillon*, cui titulus *Xerxès*. Ed.

2. *Via vestræ religionis.* Quum de officio agunt judicum, qui adstricti jurisjurandi religione judicare solent, hoc ad exemplum amant loqui: nempe conjuncta cum jurejurando est religio, et ex illo etiam religio animos incessit. Gaius JCtus, lib. I, D. de jurejur.: «Maximum remedium expediendarum litium in usum venit jurisjurandi religio.»

3. *Innocentia per gradus... discedit.* Sic J. Racinius Magnus vivide eamdem sententiam expressit in

minoribus colligit. Nemo inde cœpit, quo incredibile est, pervenisse. Dicas necesse est, quæ huic cum patre odia fuerint, quam violenta dissensio inter sacrorum infinita nominum[1] pignora. Crede, mulier, etiam tua causa : nam si facile est filio occidere patrem, facilius est uxori maritum. Loquar nunc de infirmitate miseræ cæcitatis. Temeritas omnis animorum calamitate corporum frangitur : et frigescunt impetus mentium, quos non explicant ministeria membrorum. Ad solum se alligant destituta mœrorem[2]. Vultus ille perpetua[3] nocte coopertus ac timidus non concipit nefas, ad quod ducibus oculis pervenitur. Cogitat semper errare et offendere, cogitat eundi redeundique difficultatem. Magna innocentiæ necessitas est, neminem facilius posse deprehendi. Semper se custodiunt miseri, ne esse miserabiles desinant[4] : et quisquis amisit oculos, laborat, ne

carmine nobili cui nomen *Phèdre*, *act.* IV, *scèn.* 2 : « *Quelques crimes* « *toujours précèdent les grands crimes. Quiconque a pu franchir les* « *bornes légitimes, Peut violer enfin* « *les droits les plus sacrés. Ainsi que* « *la vertu le crime a ses degrés ; Et* « *jamais on n'a vu la timide innocence Passer subitement à l'extrême licence. Un jour seul ne fait* « *point d'un mortel vertueux Un* « *perfide assassin...* » Laudationes judiciales vocat Suet. Octav., c. 56, quibus ex vita anteacta suspicio criminis intentati in accusatum convenire non videretur. Ed.

1. *Sacrorum nominum*. Sacra nomina sunt pater, filius, genitor, natus, etc., quibus persuasum nec temere est, natura quid inesse, quod hortetur et devinciat ad amandum, et ad venerandum.

2. *Se alligant destituta ad mœrorem*. Nempe cæci. *Destituta* autem ad neutrum genus pertinet imitatione hellenismi in poetis non semel obvii, ut Horat. Od. IV, 4, v. 36 : « Dedecorant bene nata culpæ. » *Alligare* vero *se ad dolorem* eleganter dictum, de eo, qui semper mentem in calamitatis meditatione occupatam habet. *Destituta* pro hominibus destitutis, id est, omni ope humana carentibus, miseris, ut sunt cæci, sive ut subintelligatur *oculis*, ad rem propiore sensu.

3. *Perpetua nocte*. Alluditur ad mortem, quæ velut ad totum corpus universim, sic ad oculos speciatim pertinet, ut cæcitatem mortem imperfectam dixerit Stat. Theb. XI, v. 582.

4. *Ne miserabiles esse desinant.*

merito perdiderit. Quid aliud cæcitas discit, quam rogare, blandiri? Odium omne adjuvant oculi, et hunc in pectoribus humanis furorem lumina accendunt: nec levis animis accedit insania, quoties quem execreris aspicias. Cæcus miserior est, quam ut invisus sit; timidior est, quam ut oderit. Præterea nocentibus liberis frequentissimas ad parricidium causas suggessit illud quod videbant. Vitiis enim nostris in animum per oculos via est. Aliis tradidit in parentum sanguinem luxuria ferrum, luxuria videntium crimen: aliis meretriculæ amor immodica poscentis: amor, cui renunciant oculi [1]. Cæcus infelix patrem occidit? deinde cui manum porriget securior [2]? cujus humeris levior incumbet? Quis contumelias servorum castigabit severius? quis calamitatem tam obnoxiam [3] majore reverentia proteget? Inter feli-

Homines enim sapientes et alicujus prudentiæ turpitudine, non perinde ac casu, commoventur, et culpam ac peccatum maxime omnium sibi judicant pertimescenda. Conscientiam quippe rectæ voluntatis maximam esse consolationem rerum incommodarum; uniceque dandam operam, ut laus et gloria indebilitatæ maneant.

1. *Amor cui renunciant oculi.* Nihil sibi cum oculis obcæcatis amor vult esse negotii: eos aversatur et fugit; ut intelligeret auctor sedem amoris oculos esse videntium. Verius tamen videtur eo sensu: *amor est ubi rem renunciant oculi.* Hæc maxime cur præferam, causa est, quod et sensus commodus non minus est, quam in cæteris, et præterea quod ipse Noster ad hoc exemplum, et sensu eodem aliis locis de oculis disserit, Declam. 2: « Gravius necesse est expavescant, « quibus de sollicitudine sua non « renunciant, oculi. »

2. *Deinde cui manum porriget securior,* etc. Hoc *deinde* est concludentis, sed ita, ut adversarius deducatur ad absurda, ut hoc loco cujus sensus est: Si patri cæcus securissime manum porrigere, illis humeris levissimum caritate onus incumbere, denique illius reverentia adversus contumelias et injurias tutissimus esse potuit; ergo absurdum dictu, maxime si reputentur animo quæ præcedunt, ab infelici cæco occisum esse, etc.

3. *Calamitatem obnoxiam.* Id est, ut ipsius auctoris verbis hunc locum explices infra hac Declamat.: *Contumeliæ opportunam, injuriæ facilem.* Hoc inde quod qui aliis obnoxii, sive illorum potestati subjecti, suorum metuentes invidiam

ces alius est ordo votorum[1]: Cæcus filius optat superstitem[2] parentem.

VII. Volo nunc scire quemadmodum dicat explicitum tam difficile facinus. Cæcus parricidium cogitavit? cum quo? cujus se commisit oculis? iturus per totam domum, quem ducem elegit? Ille, qui erat in cubiculo suo solus, secum, opinor, secum deliberat: sufficit sibi: cum homine expeditissimo loquitur. Cur enim socium conscientiæ[3] quærat? omnia potest scire: primum nox quando scit: deinde prospicere sollicite, an omnis familia dormiat: gradu suspenso ponere certa vestigia, et in omnem timoris sui partem sollicitum circum agere vultum. O quam parum est in metu ipsos etiam oculos habere! ita non iste sibi dixit: Occidere quidem patrem volo, sed quem sequentur hæ manus? Nocte solus egrediar, sed quando perveniam? Putas nos junctis habitare liminibus? domus inter patrem filiumque media. Quan-

atque indignationem, timide agere, nec cedere tantum, sed et eorum plerumque solent velificari gratiæ, et obsequi studiis.

1. *Alius est ordo votorum*. Vide ad hujus loci lucem elegantia apud Gruterum, lib. 4 Suspicionum, et ad Plauti Asinariam, act. I, sc. 1.

2. *Superstitem parentem optat filius*. Quod cæteroquin improbatum moribus et nefas habitum: quum enim liberi semper, si non subsidium, et munimentum generi, saltem sint memoria nominis, et plerumque ita parentum spes, ut ipsos etiam nomine *spei* significent antiqui; ad hæc quum parentes liberos antecedant ætate, consequens erat, ut ipsos optarent superstites, et ut ab iis sibi potius clauderentur oculi, quam ut illis luctuosum hoc officium præstarent; tum, ut si qui ante suos parentes decederent, ii turbato mortalitatis ordine erepti viderentur. Inde quod contra vulgatissimam hanc opinionem dixerit Noster, cæcum filium optare superstitem parentem, facile patet ad miserationem Cæci movendam spectare, ea calamitate oppressi, ut nedum in suspicionem paternæ cædis venire possit, subigatur vovere, quod parentum optimorum proposito et ipsi naturæ adversetur.

3. *Socium conscientiæ*. Scilicet malæ: quæ vox compositione sua communionem consiliorum significat, ut Tacit. Annal. IV, 3: « Sumitur in conscientiam Eudemus « amicus, etc. » Consilii autem participes et adjumenta Cæco in primis necessaria luculenter videntur.

tum erroris, quantum moræ! spatium ingens et vix metiendum. Cæcitas inconsulta quid agis? nox ante deficiet. Quid si deinde uterque vigilaverit? quid si Noverca[1]? Age, limen inveniam, cardinem sine strepitu movebo, dormientis cubiculum intrabo, quiescentem feriam patrem: semel satis erit, nec Noverca vigilabit. Securus egrediar, sciente nullo revertar. Vota sunt ista, sed oculorum. Cæcus desperaret, etiamsi tam multa nox polliceretur.

VIII. Hoc loco quæram necesse est quæ ratio fuerit ut juvenis ad parricidium suo potissimum gladio uteretur. Nimirum illud in mentem venit, quia erat relicturus. Nam si alienum et ignotum in vulnere patris gladium reliquisset, potuerat de percussore dubitari. Hic attulit suum, ut etiam si evasisset, tamen ferro suo teneretur. Cur ergo, inquis, gladium in cubiculo tuo habebas? quia habueram semper, quia usurus illo non eram. Ferrum ergo parricidio meo tot ante annos præparavi, et secundum illum[2] quem minabar patri, tamdiu innocens fui? Ego eram ferro ac mente paratus; et tot abiere noctes? Ante gladium illum familiarem oculis[3] tuis feci, ante omnibus servulis notum: pependit in cubiculo tanquam testis conscientiæ meæ, palam, in medio[4], negligenter, sic ut subtrahi posset. Non illum

1. *Quid si Noverca?* Quæ in gravissimum odium me adducet, et causa erit aut exitii, aut saltem exheredationis.

2. *Secundum illum.* Nempe post illum: postquam illum præparavi, et quem minabar gladium, tamdiu non eo usus sum, sed innocens adhuc fui. Ita *secundum* pro *post* usi Cic. Liv. Just. et alii.

3. *Familiarem oculis.* Familiares quum sint, quibuscum nobis notitia intercedit, et consuetudo quotidiana, inde eleganter *familiare* etiam antiquis *notum* generaliter, et *solitum* et *assuetum*, ut Petron. Satir., c. 12: « Rusticus quidam « familiaris oculis meis. »

4. *In medio.* Ita ut singuli familiares eum potuerint pertractare,

conscientia trepida velavit: tam notus in cubiculo fuit, quam cæcitas domini. Quisquis ferrum præparat sceleri, sic illud habet, ut possit suum negare.

IX. Ponite nunc ante oculos actum parricidii[1], deprehendetis difficultatem. Dono illud; dum a suo limine egreditur[2], dum illos quos accepit a patre servulos, fallit: ecce cubiculum senis invenit aliquando, ecce paries ille deficit, et percussoris manus subito destituit, cessere fores sine strepitu: quid postea agit? utrum ipsum cubiculi parietem circumit, an se committit in medium, et per spatia tenebrarum armatam manum jactat? Ecce patris lectulum tenet, et jam dormientium anhelitus imminens audit; unde sciet, quo dirigat ferrum? quem potius feriat ex duobus? Tentavit ergo vultus, et pectus objectum? brevissimam perituræ animæ viam quærit? et quantus erit sopor, qui ista non sentiat? Dices, neque ego sensi. Ideo intelligis quam malam causam habeas, cujus et una et incredibilis defensio est. Ita feritur in sinu tuo maritus, et tu nihil sentis? Ad latus tuum fata hominis peraguntur[3]; tu jaces[4], tanquam te privignus occiderit priorem? Ita non ille percussus[5] est homo, quem

loco movere, immo et tollere. Ed.

1. *Actum parricidii.* Qua ratione, quibus circumstantiis patratum fuit facinus, quo sensu tum Novercæ, tum Cæci, quem nocentem condonat Noster, ut firmius refellatur accusatio.

2. *Dono illud; dum a suo limine egreditur,* etc. Hoc est, non utor hoc: non illud argumentor, quam difficile fuerit a limine egredi, servulos fallere. Gron. Observat., lib. III, cap. 23.

3. *Fata peraguntur.* His præter quam quod ostendit credibilia afferre Novercam; etiam animum illius arguit humanitatis et amoris expertem, quo nihil curaverit maritum senem, ut et juxta latus illius nihil hoc sentientis trucidari potuerit, qualem erga quemcunque morientium hominum se præbuisse crimen foret.

4. *Tu jaces.* Ut Declam 2: « Novercam juxta cadaver sic jacentem; » et ibid.: « Tu jaces, et in « cadaveris similitudinem usque re- « soluta es. »

5. *Ita non ille percussus.* Amat Noster interrogationem hujus mo-

Cæcus occidit? Te vero, si nihil aliud, calens ille cruor denique suscitasset. Sed quam manifesta est conscientia quæ te ad hanc compellit necessitatem, ut quum occisum a privigno tuo patrem videri velis, cogaris dicere nihil sensisse? Sufficit; vicimus, innocentes sumus. Quum in eodem lectulo fueris, quum amplexa sis forsitan illum qui occisus est, tam incredibilem profiteris soporem? Cur ego tu incolumis es? quæ tam iratis manibus sanguinem tuum fortuna subtraxit? Certe dormiebas, certe nihil senseras : ita privignus te reliquit, qui deprehendi non timebat?

X. Occidit ergo aliquis patrem, et novercæ pepercit? Maximum omnium nefas fortiter fecit, minori sceleri statim par non fuit? Omnia humana sacra [1] confudit, violare non est ausus pectus odiorum [2]? Incredibile est, sine fide est, non occidere novercam, cui imputes, quod patrem occidat. Quid ais, adolescens? tune circa illum sanguinem defecisti? Illa te blandius rogavit anima? perdidisti [3] ergo, illud, quod nihil senserat, quod nox, quod silentium, quod tempus supererat, sceleris alterius? Tu si facere parricidium posses; ideo patrem tantum occidisses, ut tibi et novercam liceret occidere. Non video cur, nisi videri velit relictam mulierem ideo tantum, ut videretur illud nefas illa fecisse : callide satis; sed hoc alio protinus argumento subverteretur. Non est ejusdem consilii novercæ parcere, ut substituat ream,

di, quum rem haud dubiam esse significare vult; ut sup. c. 7 : « Ita « non iste sibi dixit, etc. »

1. *Omnia humanâ sacra.* Quidquid inter mortales sacrum est et inviolabile, sive respectu hominum, sive deorum, quorum imago in terris parens est. Ed.

2. *Odiorum.* An *odiosum?* Pass. Prius nititur multis exemplis : Sen. Med. 396. « Vultus furoris cerno. »

3. *Perdidisti.* Eodem sensu quo *amittere*, voc. *perdere* singularem in modum huic seculo per temporis processum, videtur, vix Augusti ævo notum.

et gladium relinquere quo ipse deprehendatur. Sæpius uti necesse habeo argumento cæcitatis, et hoc etiam loco, quo de illo vulnere disputandum est. Mehercule si percussor intrasset qui videret, qui lumen præ se tulisset, non tamen tam feliciter librasset ictum, quem etiam si nullæ fallerent tenebræ, metus et conscientia magni sceleris testes incertum fecissent. Raro contingit semel ferire carnifici, quamvis componat ipse cervicem, et exercitata [1] manus homicidium novissime velut quoddam genus artis exerceat. Sic ergo libravit manum Cæcus, ut ipsam protinus feriret animam? Ego mehercule etiam illud admiror, quod quum patrem vellet, non novercam percussit. Præter animum nihil virium habet parricidæ primus ictus: ille trepidat, ille cogitat, ille erubescit, ille est ab innocentia proximus: ille præstat hoc solum, ut sequens fortius feriat.

XI. Interrogare nunc volo quæ juveni causa fuerit, ut reliquerit gladium. Scilicet noluit Novercam suam infamari. Abstulit sibi omnem defensionem, et se parricidam confessus est: ferrum in vulnere reliquit. Si nondum occisum putabat, iterum feriret. Si jam perfectum nefas intelligebat, auferret indicium. Sed quid ego rem manifestissimam colligo? Si vultis, judices, scire a quo sit gladius relictus, cogitate cui expedierit, ut inveniretur. Sed paries usque ad cubiculum privigni vestigio manus cruentatus est. Cogitate, judices, ante omnia, non esse incallidum hominem, neque consilii jacentis, qui cæcus explicare conetur facinus etiam oculis difficile. Ille ergo non existimat, quum manum cruentam parieti applicat, vestigium a se parricidii sui relin-

1. *Exercitata.* Alii *exspectata.* — Ut velit non tantum componi a carnifice cervicem, sed et manum ictumque illius exspectari.

qui? cum dexteram qua duce utebatur, veste tergere, atque ita abire sine vestigio posset, totum parietem cruentabat, et ubique aliquid de patre misero relinquebat? Quid futurum esset postero die, quantam exspectaret invidiam[1] ad lucem, non cogitabat: sed disponebat indicium certum, indubitatum sine errore, quod Noverca sequeretur usque ad cubiculum suum, usque ad limen ipsum? O admirabilem casum, nec cruor ante defecit? Utar hoc loco natura ipsius rei. Palmatus sanguine paries inventus sic est, totam manum explicuit, omnes digitos diligenter expressit. Totum ergo sanguinem consumeret intra prima vestigia. Pone enim manum cruentatam atque adeo, ut istis etiam blandiar, madentem; pone mensuram itineris, spatium parietis; diu enim in secretam domus partem revertendum est: debet proxima pars a cubiculo patris habere plurimum sanguinis, sequens minus, tertia minimum, ultima nihil.

XII. Nam cruor, quoties admotus est, transit, aut in manu tarde reptantis arescit. Hoc quid esse dicamus, quod circa cubiculum utrumque sanguinis istius vestigium quasi incipit? hinc est paries palmatus, et illinc? Quomodo pertulit manus quod relinquebat? Noverca istud, Noverca securis composuit oculis: illa miserum dextera sanguinem tulit, et manum subinde renovavit. Palmatus paries habet distantiam, vacat aliquid loci, integrum ubique vestigium est: Cæcus manus traxisset. Quæro nunc, unde tantum sanguinis in manu? Tunc enim ex omni vulnere cruor profluit et effunditur, quum ferri recentem viam sequitur. At quoties eodem, quo

1. *Invidiam exspectaret.* Invidia hic est infamia, mala hominum existimatio, ut inter multos Sueton. Cæs., c. 14: « Ostentans, quanta « eos in posterum a plebe romana « maneret invidia. »

factum est, cluditur telo, latet tota mortis invidia. Præterea quum manus ex parte qua palmare[1] vestigium potest, plicetur in capulo, et sè, dum telum occupat, claudat, necesse est exteriore ut parte respersa sit. Tuus autem qui palmatus est paries, vestigium ejus partis ostendit, ad quam cruor pervenire non potuit. Vestrum est nunc omnia ista comparare, perpendere. Cur prudentior sit judex in deprehendendo scelere, quam reus in admittendo, hoc esse in causa puto, quod alter tantum pro se cogitat, alter pro parte utraque.

XIII. Tuitus sum adolescentis miserrimi causam, nunc inspicere volo quanto certioribus argumentis Noverca teneatur. Transeo illum vulgarem et omnibus notum de comparatione personarum locum. Alius diceret, maritum et uxorem, nisi liberis initiarentur[2], non fortissimis corporum vinculis[3] inhærere. Ego illud potius dicam: decepta est, mulier, exspectatio tua: veneras quasi in vacuam domum, et sine herede: expectaveras ut infelix iste juvenis ab ipsis protinus nuptiarum tuarum expelleretur auspiciis; extorrem, et inopem summoveret pater blando corruptus amplexu, et omnino summam calamitatem corporis[4] occurrere delicatis uxo-

1. *Quum manus ex parte, qua palmare.* Lege, *ea parte.* Gron.

2. *Liberis initiarentur.* Uti videtur hoc verbo nova quadam significatione, quasi a liberis initium firmissimi amoris fieret. Sic infra Declam. 278: « Patres enim non « tantum natura et illo initio conti- « nentur. »

3. *Corporum vinculis.* Per blanditias amoris et legitimæ veneris illecebras. Ita declam. seq. habet *corporum caritates.*

4. *Et omnino summam calamitatem corporis.* Lego, *et ominosam calamitatem corporis*, M. Seneca in Contr. 33, quæ inscribitur, Debilitans expositus: *Occurrunt nuptiis omina dira, sacris publicis auspicia feralia.* Justinus, lib. XII, de Græcis, qui pœnam captivitatis truncata corporis parte tulerant: *agros accipere maluerunt, ne non tam gaudium parentibus, quam detestandum sui conspectum deportarent.* Gron.

ris oculis vetaret. Invenisti pium et devotum unico senem, et de omnibus conjugis tui desperasti ob id affectibus. Miserrimus est maritus quisquis inducit filio novercam, quod uxori non videtur posse utrumque amare. Quæro igitur ante omnia, ubi occisus est maritus? in cubiculo suo: hoc paulo ante privigno defendendum non fuit. Occisus est in cubiculo senex: ita ille percussor non timuit uxorem? Audeo[1] secretum nuptiarum, et matrimonialis lectuli solitudinem occisurus intrare. Quem quæram? ubi relinquitur maritus ab uxore innocens? Noctem autem ad scelus quis elegit? Nox tuum tempus est: quid si accedit huic etiam sceleris occasio? Non venire debes ad secretam domus partem, nec tota tibi penatium sacra peragenda[2] sunt. Tu non cogitas quemadmodum suspensa manu sonantem blande cardinem flectas. Jaces secundum occasionem, et expeditum tibi in proximo facinus est. Non times, ne quis deprehendat. Ipsi quoque servuli longius quiescunt, et præstatur grande secretum genio[3] loci : tibique ferire quum velis, scire an dormiat licet. Nox et ferrum, et securus maritus, quidnam isto delicatius[4] sce-

1. *Audeo*. Est concedentis ita : pone me audere intrare secretum, etc., eo animo, ut occidam; sed quem quæram? etc.

2. *Tota penatium sacra peragenda*. Ovid., XIII Metam., v. 618 : *Quum sol duodena peregit signa*. Gron.

3. *Grande secretum genio*. Hæc ironia est acerbissima. Grande secretum sit in honorem quasi genii, qui præses lecti et arcanorum tori. Scilicet quum Genius his arcanis delectetur, etiam istud facinus secretum illius causa susceptum : vel removentur servi, quia arcana tori alto silentio gaudent. Loci causa fit grande secretum, remotis servis. Est autem Genius naturalis vel loci, vel rei, vel hominis cujusque Deus et ab ortu custos. Vide Censor. de die natal., c. 3.

4. *Delicatius scelere*. Delicatum scelus explico, quod otio suo et commode peregit amor, et omnia ita composuit et simulavit, ut nullus tumultus, nulla per ædes turba audiretur, sed ita in silentio et secreto maritus occisus, ut non scirent domestici, nisi quum voluerit uxor.

lere? Occisum esse miserum senem quum tu volueris, scimus.

XIV. Quomodo tamen, inquit, gladius pervenit in meam potestatem, qui privigni fuit? Hæremus, hic difficilis expugnandus est locus. Quis credet mihi, si dixero: Gladium cæcus ille perdidit, perpetua nocte clausæ genæ non custodierunt? Fingere nimirum ad tempus videbor, et rem nimium manifestam impudenter complorare. Scilicet semper isti apposita capulo manus, et diebus ac noctibus curæ. Nolo tamquam callido glorieris ingenio, non decepisti trucem horridumque latronem: nostri tibi occasionem præbuere mores: nam quod uno ictu occisus est senex, ad te suspicio magis respicit. Tu præparare corpus illud ad ictus potes, dum videris amplecti: tu blanda manu prætentare pectus, ubi assiduo visceris pulsu [1] non quiescat anima, ubi statim mors sit, ubi de spiritu sanguinis [2] ictum explorare ante et cognoscere licet: potest et uno ictu mulier occidere.

XV. Venio nunc ad vestigia parietis cruentati, quibus te satis abundeque pressimus, dum adolescentem defendimus: hæc sunt tamen quæ contra te reservata sunt. Quum maritus tuus in cubiculo occideretur, sciebas nullum tibi relictum patrocinium, nisi aliquid cæcitat simile fecisses: ideoque sanguinem in illam partem induxisti, in quam quæri volebas, ut postero die omnis invidia sanguinis notas et vestigia præparata sequeretur. Infamas Cæcum, consilium ex calamitate sumpsisti. Sciebas illum non aliter, si dux defecisset, ingredi posse

1. *Assiduo visceris pulsu.* Nempe irrequieto cordis motu, manum pectori admotam pulsante. Ed.

2. *De spiritu sanguinis.* Hæc designare videntur vividum spiritu seu aere sanguinem, cum rutilo colore per læsionem cordis emissum. Ed.

2.

quam si vestigia parietis perpetuitate dirigeret. Simulasti itaque cæcitatem; et ne, quid sceleri impio deesset, mariti tui cruore lusisti. Omnia tibi composita atque simulata sunt per otium et securitatem, tamquam scelus transferretur ingenio. Nunc enim tu innocens, quia privigni gladius in vulnere, quia paries cruentatus: hoc sufficere utrumque indicio putabas? Quam facili momento causæ fata[1] vertuntur! quod fecisse etiam is scelus frequenter inventus est, qui objiciebat. Sed causas, inquit, parricidii iste habuit, quem iratus pater in secretam domus partem relegaverat. Mulier illa forsitan ignominia felicioris videretur esse privigni. Cæcitatis beneficium est quum illi secretum datur. O præclaram senis optimi singularemque pietatem! quam blande ille seposuit miserum suum! quam diligenter uxoris gaudentis exclusit oculos! quam multo Cæcum pudore donavit[2]! Si felicior, inquit, essem pater, ego tibi potius cederem domo tota. Nunc, miser, illam occupa partem, in qua nemo te videat, in quam solus ego veniam: sint circa te servuli fideles: non gemitus tuos audiat quisquam, non flebili mœrore pascatur. Nihil est quod te sollicitet conversatione nostri[3]. Secretum quod cæcitati præstatur, ideo præstatur, ut minus oculi desiderentur.

1. *Fata vertuntur!* Ea quæ fatis continentur, sive bona, sive mala *fatorum* nomine significantur.

2. *Quam multo Cæcum pudore donavit.* Scribendum: *quam multum Cæco pudorem donavit.* Ut apud Senecam in Phœnissis, v. 233: *et aures ingerunt quidquid mihi Donastis, oculi*: ubi vide. Quam multa subtraxit Cæco, ob quæ illum quotidie erubescere et pudore angi oporteret, si in promiscuo versaretur. GRON.

3. *Nihil est, quod te sollicitet conversatione nostri.* Lege, *conversatio nostri*, vel, *nostra*. Causam non habes, cur desideres conversationem quotidianam omnium domesticorum. GRON. — Quia nos conversabimur quotidie tecum, nihil erit cur sis sollicitus: his finitur oratio patris.

XVI. Aliquis odit filium cæcum, et hac tantum ultione contentus est, ut illi assignet quietam, et sepositam, et meliorem domus partem? Ita ais, ego sic intelligebam, quasi abdicaret, quasi expelleret. Iratus igitur senex tenet juvenem suum velut interiore complexu, et a limine obstat? Rogo, quod duos separat media domo te integram, sanam; illum infelicem, cæcum, contumeliæ opportunum, injuriæ facilem: utrum filio irascitur, an uxori? Nolo, inquit, juvenis utaris amœna domus parte, ne hæc quæ nitidioribus tectis elaborata sunt, pertineant ad oculos tuos. Quis tam stulte irascitur cæco, ut putet illius interesse ubi habitare jubeatur: Te potius ille submovet, tuis invidiam facit oculis: tibi dicit, Sufficiat, satis est, habes majorem domus partem: absentem puta, misero in paternis ædibus aliquem angulum relinque. Pater qui filio sub noverca assignat secretam domus partem, confitetur uxori se abdicare[1] non posse. Transit ad aliud genus defensionis. Sibi causam cædis non fuisse, quum hic heres inventus sit omnium bonorum. Quis enim alius esse debeat, ut huic properandum fuerit ad hereditatem? Filius scriptus non timet pœnitentiam testamenti. Omnium bonorum heres relictus est. Non ergo irascebatur pater, quum daret secretam domus partem. Non possunt tibi diversa prodesse; eadem objiceres reo, si exheredatus esset. Elige utrum voles: si

1. *Abdicare.* Abdicat filium pater, dum vivit, exheredat post mortem. Hoc fit, quum privat eum omni jure filii: quod sic olim fiebat: quum filius patrem injuria affecisset, aut minus obediens ei fuisset, eum pater ad judices vocabat, et probata causa abdicabat. Sic abdicatum filium pater non alere tenebatur, immo egenum, vestibus spoliatum dimittebat, nec defuncto patri in hereditatem succedebat: hinc Noster, lib. VII, cap. 5: « Mavult « corrigere filium, quam abdicare. » Supra hoc cap. « Quasi filium ab« dicaret, quasi expelleret. » Ed.

scivit se esse heredem, amare magis patrem debuit: si ignoravit, non habuit quod speraret ex morte patris. Reliquum est, ut intueamur, ille qui periit, ab utro magis vestrum desideretur.

XVII. Te, opinor, hic gravius afficit dolor; impatientius hic luctus exanimat, te, quæ obsoletam protinus nubem [1], et tempori accommodata lugubria [2] flammeo revertente mutabis: hic vero juvenis, qui si fortunæ suæ mala cum præteritis comparet, cæcus cœpit esse nunc primum: quid non miser in hoc sene perdidit? vivebat illi magna pietas, aderant quocunque jusserat de facie patris oculi: non illudere infelicibus tenebris contumaces servuli poterant; nec, quod extremum contumeliarum genus est, ut dominum ageret [3], rogabant. Nunc quanta, dii boni! ludibria sunt ineunda? Junxere se pariter cæcitas et solitudo. Quid tibi nunc, miserrime adolescens, hereditas prodest, quam tantum audis? quid enim circa te [4] pecunia potest? quæ fruendi voluptates? quid aliud quam spoliorum facilis occasio? Quam bene ista omnia paterni oculi custodiebant! quam facile decipi, quam facile denudari, quam sine labore falli potes! quam cito inops fieri! Morte patris exheredatus es:

1. *Obsoletam nubem.* Pro tenuissima veste; nam quæ apud nostrates feminas adhuc in usu per luctum, Romanis inter ornamenta luxus fuere. Ascensius vestem pullam interpretatur. Arnobio *nubem* videtur dixisse pro *fascia frontali.*

2. *Lugubria* ad reliquum corpus pertinent. Fuit autem luctus tempus definitum: vide lib. I, ff. de his quæ not. in fam.

3. *Ut dominum ageret, rogabant.* Pro domino se gereret, præter impedimentum vitio luminis ortum.

4. *Circa te pecunia potest.* Rarior locutio, sed ex more ejus temporis, quo varie ac propositione utebantur. Sic Fabius, Instit. lib. XI, 2: « Vanitas fuit atque jactatio « *circa* memoriam suam. » Ita pro *erga* usi posteriores. Magis vero conveniunt huic loco illa Suetonii in Claud. cap. 14: « Novo *circa* prin« cipem exemplo. »—Justinus XIV, « Simul ut, quomodo circa se ani« mati essent, cognosceret. »

quid nunc tibi nisi perpetuus imminet mœror et exsecratio vitæ? miser post omnia et lacrimas perdidit[1], nec dolentem adjuvant oculi. Incipit apud te gladius habere quod agat. Quærit, ecce quærit miser ferrum. Nunc, inquit, huc[2] reddite illud innocens, donec habuit meas[3] manus, tantum: si mori necesse est, illi potissimum incumbam. Hoc illa jam olim gravis et infelix anima querebatur[4]: ubi nunc meæ vires? ubi impetus? ubi dextra tam fortis? uno ictu, puto, ne me quidem ipsum mihi continget occidere.

1. *Lacrimas perdidit*. Senec. Phoeniss. 240: « Lacrimæ supererant, « has quoque eripuit mihi. » — *Oculi adjuvant*. Miro ad rem sensu exprimit Noster, quantum levamen homini, cujus gravis quidam dolor animum opprimit, afferat lacrimarum fluxus. Ed.

2. *Nunc, inquit, huc*. Præstaret forsan, *huc, inquit, huc*. Quæ repetitiones Nostro et declamatoribus omnibus frequentes, neque poetis insolentes: vid. Heins. ad Claud. in Rufin., II, vs. 402.

3. *Habuit meas manus*. Mallem cum Obrechto, *mea manus*.

4. *Querebatur*. Obrechtus recepit in textum, *quærebat*.

DECLAMATIO II.

CÆCUS PRO LIMINE.

ARGUMENTUM.

Ex incendio domus adolescens patrem extulit. Dum matrem repetiit, et ipsam et oculos amisit. Induxit illi pater novercam. Quæ accessit quodam tempore ad maritum, dixitque parari illi venenum, quod juvenis in sinu haberet, et sibi promissam dimidiam partem bonorum, si illud marito porrexisset. Intravit ad Cæcum pater, interrogavitque an hæc vera essent: ille negavit: exquisivit, et invenit in sinu venenum. Interrogavit cui parasset, ille tacuit. Recessit pater, et mutato testamento, Novercam fecit heredem. Eadem nocte strepitus in domo fuit. Infravit familia in cubiculum domini, invenitque ipsum occisum, et Novercam juxta cadaver dormienti similem, Cæcum in limine cubiculi sui stantem, gladium ejus sub pulvino cruentatum. Accusant se invicem Cæcus et Noverca.

PRO CÆCO CONTRA NOVERCAM.

Cap. I. Sentio, judices, pudori juvenis, pro quo minimum est, quod parricida non est, gravissimum videri, quod absolvendus est contra Novercam, et plurimum Cæco de reverentia deperire virtutum, quum in patrocinio summæ pietatis aufertur, quidquid alium defenderet innocentem. Hoc primum itaque publicis allegamus affectibus [1], quod pro se reus indignatur uti corporis

1. *Publicis affectibus.* Id est, judicibus, quia judices repræsentant populum, ejusque gravitatem et affectus. Sic Noster declamat. 18:

probatione[1]. Solus omnium non remittit sibi, ut incredibilior sit in parricidio cæcus, quam fuit, quum videret. Homo omnium quos unquam miseros fecere virtutes, innocentissimus, parricidium negavit, antequam pater occideretur: et, ne quid hodiernæ sollicitudini præstari putetis, fecit quod est summum in rebus humanis nefas, ne vel in alio[2] crederetur. Ignoscite per fidem, quomodo indignatur se juvenis, in honorem tantum calamitatis absolvi. Filium qui patrem ex incendio sua cæcitate servavit, facinus est hoc tantum innocentem videri, quod illum non potuerit occidere. Nam quod ad mulierem, judices, pertinet, quæ defendi non potest, nisi patrem Cæcus occidit, tam impudentem delationis necessitatem malo, quam si tantum negaret. Viderit qui fiduciam veritatis putat, quod Cæco facinus objectum est. Deprehensa mulieris audacia est, quæ non potest nisi incredibilium comparatione defendi : et quisquis Cæcum invicem accusat, solus est reus. Aliæ, judices, esse debuerunt adversus hanc debilitatem probationes. Cæcus in parricidio non debet suspectus fieri, sed deprehendi.

II. Quæso itaque, judices, ut hæc prima propter causam juvenis putetis, quæ contra illum nimia sunt. Nihil magis debet esse pro Cæco, quam quod adversus illum fuerunt multa fingenda. Et constat de pietate, de innocentia hominis, qui expugnandus fuit parricidii similitudine. Congesta sunt adversus miseram[3] debilita-

« Hoc ab affectibus publicis petit. — *Allegamus*. Vide supra ad c. 1, n. 2, quæ diximus.

1. *Corporis probatione*. Scil. calamitatis corporis, cæcitatis. Ita, emere *legem*, id est, legis beneficium.

2. *In alio*. In Noverca intelligit Badius, sed rectius Schultingius in quocumque filio.

3. *Miseram debilitatem*. Cæci infirmitatem, ob ipsum vitium ad plerosque actus humanos inhabilis.

tem, ferrum, cruor, venenum, et quidquid non potest esse negligentiæ, nisi nescientis. Nemo, judices, nemo diligentior debet esse ad facinus, quam qui parricidium potuit facere cæcus. Juvenis iste, de quo summa in rebus humanis monstra finguntur, ejus fuit erga parentes semper affectus, quem nefas est optare de liberis. Quum domus ignium septa violentia rapuisset miseris senibus omne præsidium, illa festinatione qua fugimus, erumpimus, in medium cucurrit incendium. In quanto tunc periculo fuit rerum naturæ pietas? Dum diu multumque attonitus hæret, dum ad utrumque respicit, ad utrumque discurrit, pæne infelicissimos parentes perdidit pietatis æqualitas. Ut demum miserrimos senes cluserat jam propior ignis (audiat licet invita pietas), patrem juvenis elegit, et de pariter ardentibus vices disposuit affectus[1]. Vix dum posito sene, quum illum quoque miraremur explicitum, iterum flammas aperuit, et undique coeuntis incendii redditus globis arserat juvenis, si tardius perdidisset oculos.

III. Facinus est existimare, judices, non hoc quoque maximis contigisse conatibus, ut servaretur et [2] mater. Minus tamen in utroque fecerat, nisi perdidisset oculos. Viderint qui filium in eo magis parente mirantur, in cujus salutem faciem vultusque consumpsit. Patri præstitit cæcitatem, qui amisit oculos, dum repetit

1. *Vices disposuit affectus.* Eleganter dictum, quia non utrumque simul, sed singulos ignibus eripere meditabatur.

2. *Facinus est existimare... ut servaretur et mater.* Hoc sensu interrogatione ad judices conversa : An quod patrem modo servaverit, matrem vero non potuit eripere, scelus esse putetis? Quasi ita matre submota, mox patrem speciosius e medio tolleret, ut in quo incredibile videretur patrem quem antea præ matre servaverat, interfecisse. Immo vero si utrumque salvis oculis servavisset, minus fecisset, quam nunc unum parentem servando, et alteri oculos impendendo.

quam reliquerat matrem. Non exspectatis, certum habeo judices, ut excusem quod pater induxit Cæco novercam. Factum est eo tempore, quo constabat patrem filio senem solvendo non esse [1]. Contenderim quinimmo juvenis fuisse consilium, ut pater, cui matrimonium filiumque abstulerat incendium, residua senectutis alia solaretur uxore : et ut domus quæ cæcum tantum habebat et senem, acciperet ex conjugio ministeria custodita [2]. Facinus est, judices, quod bonos privignos novercæ facilius decipiunt, nec levius oderunt. Quam multis insidiis, quam multis artibus patet cæcitas innocentis! Mulier cui spem invadendæ hereditatis præstabat debilitas privigni, senectus mariti, intellexit hoc solum deesse sceleris occasioni, ut prius infamaretur parricidii Cæcus. Viso igitur hoc, quod sibi juvenis non videbatur esse privignus [3], venenum quod in miseri sinu abdiderat, deprehensura, nuntiavit patri, tamquam parricidium pararetur. Et quia mendacium poterat facile nudari, si quem conscium nominasset, totam delationem sic ordinavit, ut sibi crederetur promissam dimidiam partem bonorum, si venenum seni voluisset ipsa porrigere.

IV. Videtis, judices, qua præparatione Noverca ad

1. *Patrem filio senem solvendo non esse.* Post ingentia nimirum et immensa adeo merita, quidquid faceret pater non satis erat ad solvendum : quare minime suspicandum filii non tum habuisse rationem, quum induceret Novercam. Emphaticum est *senem*, qui non id egit, ut nuptiis dissiparetur hereditas, quod fit, quum minus probamus, quos susceptos et vivos habemus. Obscurus ot forsan corruptus locus.

2. *Ministeria custodita.* Domus custodiam, œconomiam, ut uxor posset observare, et in officio continere ministros, ne fraudem facerent dominis.

3. *Videbatur esse privignus.* Id est, nimium tribuens benevolentiæ novercæ, qua cæco opus erat in primis, et igitur facile deceptus.

testamentum patris accesserit. Mulierem quam credit maritus noluisse partem bonorum accipere pro scelere, necesse est sic remuneret, ut faciat heredem. O quanto aliter probaretur parricidium, quod jam potest deprehendi! Mulier, quæ se dicebat in conscientiam sceleris admissam, non hoc primum exegit a patre, ut quæreret quis parasset Cæco venenum, quis dedisset: unde maximum sciebat posse fieri quæstionis errorem, instituit, ut innocentissimus juvenis interrogaretur repente, subito infamatura velut deprehensi trepidationem, seu tacuisset Cæcus, seu negasset. Adductus ad filium senex dixit juveni quidquid audierat. Nunquam[1], judices, tam simplicis innocentiæ fuit facinus negare. Non esset ausus[2] juvenis coram ea muliere mentiri, quæ prodidit, et scivit ubi esset venenum. Ut vero sensit infelix instantem Novercam, postulantemque, ut sinus juvenis exquireretur; tunc vero attonitus, hærens, et tota malorum suorum cogitatione confusus, intellexit hoc argumentum ejus esse, quæ parasset, ut posset deprehendi. Igitur propere, festinanter omnia membra pertractans, et mersis in sinum manibus, dum cuncta suspicionibus, dum tactu juvenis explorat, venenum primus invenit.

V. Laudo, judices, innocentiam silentii, laudo fiduciam, quod interrogatus, cui parasset, non putavit sibi defendendum venenum. Rem quinimmo fecit ejus qui sciret patrem non crediturum, et, quæ maxima est innocentiæ contumacia, persuasionem senis nulla voluit

1. *Nunquam*. Nonne præstaret *numquid?* Gronov. Badius deesse quædam verba credit, quia negasse putat juvenem deprehensum.

2. *Esset ausus*. Totum hoc ironice dictum, et quod sequitur. Quare quum nunc confessus, planeque tacuerit, apparet eum innocentem esse. Schulting. putabat excidisse aliquid, ut, *conscius*. Ed.

excusatione corrumpere. Non fuit illud trepidatio, non tacita confessio. Quisquis habet venenum, habet et quod respondeat deprehensus. Fecit post hæc senex rem hominis, quem non movisset quidquid invenerat. Non torsit ministeria Cæci[1], et de scelere in quo solus nocens esse parricida non poterat, non explicuit ordinem quæstionis, sed, quod plus est, quam absolvere, remisit juveni defensionem. Utrum deinde intellectis deterrimæ mulieris insidiis, filium paulisper voluerit exheredatione protegere, et diligentius de patrimonio suo deliberaturus, interim captaverit, ut videretur mulieris cupiditati jam non obstare privignus, an facillimum fuerit ut exheredationem quoque impetraret noverca Cæci ab homine, cui tam multa persuaserat, cogitationibus vestris relinquo. Hoc tantum dixisse contentus sum. Testamentum continuo mutavit: et ne quis miretur hanc festinationem, statim subsecutum est, ut periret. An interfuerit, judices, juvenis hujus, ut viveret pater, qui jam alio moriebatur herede, vos æstimabitis: certe non interfuit, ut occideretur.

VI. Facinus, judices, quod illa nocte in cubiculo Novercæ, quod in lectulo factum est, domus tota persensit. Nemo non sibi visus est juxta fuisse. Excitari sola Noverca non potuit illo in loco, unde venerat fragor. Concurrit familia quo sollicitos atque trepidantes ducebat strepitus, quem sequebantur. Invenerunt senem occisum, Novercam juxta cadaver sic jacentem, ne statim possent interrogare, quis occidisset. Nunciatum est deinde facinus et Cæco. Inventus est, quod innocentiæ sufficit, non a scelere rediens, stans in limine cubiculi

1. *Ministeria Cæci.* Id est, servulos Cæco ministrantes, quos scelcris conscios suspicatus esset, ubi scelus vidisset.

sui, animo quo discurrebant videntes. Ut deinde ferrum juvenis inquireretur, exegit eadem utique quæ postulaverat de veneno. Quod in lectulo gladius cruentatus inventus est, non deprecor, judices, quin contra cæcitatem non minus argumentum putetis, quam quod inveniri potuit venenum in parricidii suspicione. Gladius cruentatus novissima probatio debet esse, non sola. Ignoscite malorum periculorum[1] metus, ignoscite humana discrimina. Defensionem juvenis primum lacrymis gemituque prosequimur. Perdidit infelix patrem: perdidit et cæcitas illum senem, cujus oscula, cujus amplexum imponebat vulneribus oculorum; cui præstabat Cæcus, ut viveret. Misera ignorantia, misera debilitas, quod te novercam non sic potius decipere maluit, ut biberes venenum.

VII. Facinus est, judices, comparationem[2] fieri, ut incredibile sit parricidium. Idem vos putatis efficere noctium merita, et affectus osculis blanditiisque quæsitos, quod natalium pignorumque reverentias? Nullas ego facilius perire crediderim quam corporum caritates. Et licet matrimoniis paulatim reverentia gravitatis accedat, possunt tamen distrahi facilitate, qua coeunt. Uxor est, quam jungit, quam diducit utilitas: cujus hæc sola reverentia est, quod videtur inventa causa liberorum. Aspicimus matrimoniorum singula momenta rixantia: mutant quotidie domos[3], et per am-

1. *Malorum periculorum. Magnorum* mallet Schultingius, aut *majorum.*

2. *Facinus est, judices, comparationem.* Forte: *Facinus est, judices, comparationem fieri, in utro credibile sit parricidium.* Vel *Facile est, judices, comparationem facere.* Gron. — Nam expressis verbis dicit postea Noster: « Per fidem ab « *utro* credibilius sit occisum se« nem. »

3. *Mutant domos,* etc. Quod expressit his verbis Juvenal., Sat. VI, v. 224 sqq.: « Sed mox hæc regna « relinquit, Permutatque domos, et

plexus lectulosque discurrunt. Placet etiam post liberos alius maritus: et unde deprehendas omnium scelerum facilitatem, possunt non amare viventes. Quid si huic uxoriæ vilitati novercale nomen adjungas? Mulieri quæ post liberos inducitur, matrimonii non contingit [1] tota reverentia.

VIII. Quanto alios præstat affectus, diligere vitæ lucisque auctorem? Liberi ac parentis [2] non alius mihi videtur affectus, quam quo rerum natura, quo mundus ipse constrictus est. Quisquamne mortalium confodiet illud sacrum venerandumque corpus, quod potest ex ignibus rapi? pro quo bene consumuntur oculi? non invenio, judices, quemadmodum possit esse contra liberos salva reverentia [3]. Non est difficile ut maritum uxor occidat, si non est difficilius [4], ut filius patrem. Non est, judices, quod putetis inter mulierem et virum de scelere queri: neque est quod se noverca sexus occasione tueatur. Major est cæcitatis infirmitas. Sunt et feminis ad scelera vires [5], quum habent causas virorum. Quinimmo si interroges, facilius hæc pectora metus, odium, ira corrumpunt: et quoniam non habent ro-

« flammea conterit: inde Advolat, « et spreti repetit vestigia lecti... « Sic crescit numerus, sic fiunt octo « mariti. » Ed.

1. *Matrimonii... tota reverentia.* Nempe novercas veremur tantum, ut cubantes cum patre, non tamquam matres. Ed.

2. *Liberi ac parentis.* Scribe, *Liberum ac parentis:* nam ea vox etiam hoc numero de uno filio sæpe significat. Gron.

3. *Salva reverentia.* Explicatur hoc infra Declam. 5: « quibus apud « liberos salva est de mutua cari- « tate reverentia. » Num excidit *non* ante *reverentia?*

4. *Si non est difficilius.* Commodius, ubi non est difficillimum. Sup. Declam. I: « Nam si facile est « filio occidere patrem, facilius est « uxori maritum. »

5. *Sunt et feminis ad scelera vires.* Ut Juvenal., Sat. VI, v. 134: « Faciunt graviora coactæ Imperio « sexus. » — Sic Ovid. Her. VI, vs. 127: « Plus est Medea noverca: Medeæ faciunt ad scelus omne manus. »

boris tantum, unde vitia mentium vincant, plerumque facinus infirmitate fecerant. Sane tamen illis sceleribus sufficere non possint, quæ discursum, quæ exigunt laborem: quod vero tam muliebre possis invenire facinus, quam occidere hominem juxta te jacentem? aggredi senem, qui se tuis crediderit amplexibus? cujus somnos ipsa disponas? ipsa custodias? Omnis alius percussor deprehendi potest antequam feriat, uxor non sentitur, nisi dum occidit. Non est, judices, incredibile, ut occiderit mulier hominem, quem dicitur potuisse cæcus occidere.

IX. Facinus est, judices, si cæcos habere non credimus, nisi necessitatis innocentiam. Prima est infirmitas cæcitatis, ut nolit. Fallitur quisquis hanc calamitatem non animorum putat esse, sed corporum: totius hominis debilitas est oculos perdidisse. Et si diligenter actus intuearis humanos, ministeria luminum sumus. Cæcus non irascitur, non odit, non concupiscit. Et quum corpora nostra vigorem de luminibus accipiant, pereunt cum suis vitia causis. En ad quod erumpant manus, quæ proxima quæque tamdiu quærunt? manus, quæ sua quoque ministeria non explicant? Audebit quidquam corpus illud quod ad singulos sibi videtur decidere motus? cui quidquid ante se est, donec exploretur, abruptum est? Facinus admittet, in quo nihil ipse facturus est? Facinus quod totum credat alii? Quid si cæcitas sit, quam fecerint ignes? Nemo in incendio solos ex homine perdit oculos. Tunc facies sentit incendium, quum ambusti defecere gressus, quum opponi non possunt pro oculis manus, et ad lumina nostra flammas omnium membrorum vulneribus admittimus. Cæcum vel hoc faciet innocentem, quod licet viribus, licet sufficiat

audacia, non habet persuasionem hominis, qui possit imponere [1].

X. Nefas est, judices, hunc juvenem reliquarum debilitatum ratione defendi. Quam incredibile est ut occiderit patrem, qui pati non potuit, ut perderet [2]? Rogo, quid opus est gladio; quid veneno parricidæ? quantulum fuit potius servare matrem? rapiatur ex parentibus illa infirmior, illa peritura: parricidium sic facere potuisti, ut optimus filius videreris. Quantum deinde putatis impatientissimis affectibus accessisse post cæcitatem? carior est pater, quum in locum successit oculorum; et tunc est infinita pietas, quum in illa debeas amare, quod feceris. Quid dicitis, judices? transferet in [3] facinus hunc cæcitatis suæ juvenis favorem, ad quem quotidie laudatura civitas coit, cui assident [4] omnes liberi, omnes parentes? faciet se pietatis pariter et sceleris exemplum? Facilius est, ut occidas patrem, a quo sis ipse servatus. Nullius unquam, judices, parricidii magis debuistis excutere causas: cupiditas, inquit, juvenem egit in facinus; hoc si credibile, si verum est, debet videri, mulier heres maritum, an patrem cæcus exheredatus occiderit. Habeant sane, judices, hanc nefariæ cupiditatis festinationem, quos vitiorum ardor, quos quotidie luxuria præcipitat. Quo cæco hereditatem vel innocenti? oculi sunt, oculi per quos paupertatem ferre

1. *Qui possit imponere.* Scilicet efficaci audacia conatus reluctantis prævenire; gallice dixerim, *en imposer.* Ed.

2. *Ut perderet.* Non potuit hoc a se impetrare, ut relinqueret patrem in ignibus, et ita perderet, et mox occideret, postquam servasset.

3. *In facinus.* Id est, hunc suæ cæcitatis favorem, mutata sceleris infamia.

4. *Cui assident.* Proprie loquitur, ut de debili et quasi ægroto et lugenti oculorum calamitatem, cui assident, ut consolentur, et officia exhibeant, propinqui et amici.

non possumus : oculi tota nostra luxuria : hi nos in omnia quotidie vitia præcipitant, mirantur, adamant, concupiscunt : facilius impleas animi satietatem. Quo per fidem divitias juveni, apud quem omnium rerum diversitas periit? Circumdes licet hanc debilitatem fulgore, divitiis ; cæco tamen tunc magis cuncta desunt, quum contigerunt ; nec invenias debilitatem, cui magis cum paupertate conveniat. Homo in honorem parentum excæcatus [1], patrimonio sub patre melius utetur.

XI. Et quod per fidem parricidii genus juvenis elegit? venenum, inquit, paravit. Cur per fidem, si sufficit, ferro facinus aggreditur, cui adhibere conscium, cui præstare debeat ministrum, quum majus habere possit in gladio parricida secretum? An postea juveni succurrit, quid possent facere manus, et se circa venenum deprehensa debilitas collegit in vires [2]? Nemo, judices, nemo nescit, quemadmodum possit occidere. Intellexit, judices, noverca quam incredibile esset, ut videretur cæcus parasse venenum : igitur adjecit tentatam se, ut illud ipsa porrigeret. Date per fidem, judices, operam ; invenite verba : secreto privignus et Noverca de parricidio loquuntur : ita se non putat uterque tentari? Quid cogitatis, quid dicitis, judices? nullumne in tota domo quod corrumperet, aliud parricida pectus invenit? difficilius hoc credas novercæ, si te a nullo alio putes im-

1. *In honorem parentum excæcatus.* Quod dici potest de filio qui eorum causa amisit oculos, ut eos servaret, et inde laudem et honorem reportaret : ibi honor est pretium. Sic supra c. 2 : « Indignatus, « se tantum in honorem calamitatis absolvi. »

2. *Collegit in vires.* Elegantissima locutio, desumpta ab iis, qui pugnant omni vi, et totum robur, quasi dissipatum in unum contrahunt. Sic Virg., Æn. X, v. 412 : « seque in sua colligit arma. » Sic Calpurn. Flac. declam. 2, *effusiora* corpora opponit *collectioribus*.

petraturum: non ergo juvenis credit hoc omnes loqui cum patre? omnium blanditiarum primum esse sermonem? Novercam timeas negantem: non habet fidem ei credere parricidium, quem scias proditurum, nisi impetraveris.

XII. Per fidem, judices, diligenter attendite criminis diversitatem: tentatam se in parricidii conscientia mulier affirmat. Quis vero dubitet, nunquam hoc privignum fuisse facturum, si habere conscium potuisset alium? at qui venenum jam paravit, emit: et quum hoc ipse facere non potuerit cæcus, quis est iste, cui parricidii tantum instrumenta creduntur? cur non idem porrigit seni? vel si non potest decipi maritus, nisi manibus uxoris, cur ante parricidium struitur, quam sciat, an noverca promittat? nam quod vult videri promissam sibi partem bonorum, non est argumentum, nisi et ipsum probetur. Mulier quæ sollicitatur ad facinus, quemadmodum sibi consulit, ne illam parricida decipiat? et probationes prospicere debuit, seu factura quod rogabatur[1], seu proditura. Adde, quod neque odit novercam cæcus, cui parricidium credit: neque hereditate corrumpitur, cujus contentus est parte dimidia. Nemo, judices, parricidium faciet, quo alius utatur: exigo igitur, ut istud parricidium cæci, tu socia, tu con-

1. *Seu factura quod rogabatur.* Legendum videtur *celatura*. Nam si *factura*, quorsum probationes, quum parricidii haud dubie esset rea? Contra probationes prospicere debet, quamvis esset *celatura*, quia fieri potest ut privignus, quamvis revera destinasset parricidium, tamen, quia communicanti cum noverca et ad facinus eam sollicitanti negata erat opera, ultro novercam accusaret cogitati parricidii, ad quod una patrandum ipsam appellasset. Hoc eo magis erat timendum, quod ex novercæ accusatione et testimonio, non ipsa esset invisa privigno, sed amica, ad quam nempe unam heredem totus parricidii fructus rediturus esset, in quo unius novercæ esset utilitas.

scia manifestius probes. Quid opus est, ut jam venenum juvenis habeat? potius sermonibus vestris interpone testes, fac coram servis loquatur, fac intersint amici, fac audiat pater. Facillimum est cæci decipere secretum: utere, mulier, homine qui se commisit oculis tuis: utere verbis, quæ regis; manibus, quæ moves: volo venenum ipse proferat, ipse porrigat: volo te rursus in facinus hortetur, volo plura promittat. Parricidium cæci deprehendi potest, dum tibi fatetur.

XIII. Sed, inquit, inventus est tenens venenum. Exiguum argumentum noverca, de magna facilitate[1] fecisti: non accusas cæcum, sed ostendis. Homo expositus ad omnem occasionem, ad omne ludibrium, quem tactus, quem proxima quæque decipiunt, quid refert quid in sinu habeat? ille quem deprehendere possis, qualem relinquas? a quo modo noverca digressa est, cujus ordinavit vestes, tetigit sinus, membra composuit, venenum potest habere sic, ut nesciat; potest sic, ut aliud putet: si mehercule volueris, tenebit palam: si jusseris, accipiet coram servulis, coram amicis: et si venenum non dices, hauriet, bibet. Nullo magis, judices, argumento potest innocentia cæcitatis intelligi, quam quod videtur juvenis deprehensus: si parricida est, et exquiritur, hanc saltem sibi præstabit dissimulationem, ne teneat venenum. Neminem, judices, credo mirari, quod juvenis interrogatus cui parasset, verba non habuit: non fuit illud patris indignatio[2], non fuit dolor, venenum juvenis expavit: auferunt nobis vocem, quæ fieri

1. *De magna facilitate.* Quia res hæc facilis, ut tua fraude habeat cæcus venenum, ideo argumentum est leve.

2. *Patris indignatio.* Scilicet propter patrem; ut Terent. Andr. I, 5, *pudor patris.* De hoc modo loquendi, vide Muret. ad Cicer. Catil. II, 2; Barth. Advers. XI, 13, et ad Stat. Theb. V, vs. 565, et alios.

posse non credimus; et silentium est admiratio subita miserorum: nescit tacere deprehensorum scelerum trepidatio; et statim respondet illa cum suo sibi [1] scelere patata defensio. Tacere facilius est deceptis, quam deprehensis. Quid per fidem facere vultis juvenem, quem de parricidio consulit pater ille servatus? miror hercule non dixisse, *Volui, sum veneficus, sum parricida*: et invidiam putarem, si confessus esset. Bene quidem, quod nescit juvenis, quemadmodum parricidium neget, neque habet illa deprehensorum multa verba: venenum quod tenet cæcus, ipsius est, si illud excuset.

XIV. Sed, inquit, exheredatus est a patre. Poteram, judices, secretum hoc senis profundumque vocare consilium, contra juvenem tamen esse non debet, etiam ut de parricidio crediderit novercæ. Notum hoc, judices, ac vulgare facinus est, quod plerumque contra liberos amantur uxores, et sequentium matrimoniorum non aliunde quam de damno pietatis affectus est. Genus infirmissimæ servitutis est senex maritus, et uxoriæ caritatis ardorem flagrantius frigidis concipimus affectibus. Quid quod necesse est impatientius amet maritus uxorem, qui sibi videtur filium jam perdidisse? facillimum est de cæco parricidium credere, quum hucusque erraveris, ut inquireres. Volo scire, judices, quid fecerit homo senex, qui parricidam filium sciat: non culeum parat, non illud porrigit venenum, non saltem abdicatione dimittit: testamentum tantummodo mutat; et parricida sola paupertate punitur. Rogo, quis præcipitat? urget? adeone non potest fieri idem postero

1. *Cum suo sibi scelere.* De hac locutione, vide ad Petron., c. 61; Terent. Adelph. V, 8; Juvenal. Sat. VI, 284: « Nihil est audacius illis « Deprensis: iram atque animos a « crimine sumunt. »

die? gravius hoc faciet pater, si non præstiterit[1] uxori. Quid quod hoc ipsum tam placide, tam quiete facit, quasi captet imponere? quid dicitis miserorum parentum affectus? exheredaturus filium pater, non advocat propinquos, non contrahit amicos, nullis lacrymis tabulæ, nulla vociferatione complentur? Nescis, senex, quanta tibi opus sit ratione tabularum: exheredas miserabilem parricidam.

XV. Non est, judices, quod putetis ideo nullum adjectum ad exheredationem juvenis elogium, quia de scelere constaret: nemo unquam ideo non objecit filio parricidium, quia crederetur. Per fidem, judices, duorum inter quos de scelere quæritur, æstimemus mutato testamento proximam noctem. Juvenis, seu innocens, seu parricida est, adhuc in suo silentio stupet: nec facile dixerim, unde major trepidatio, si alienum tenuit, an suum venenum. Noverca rem inter manus habet anxiam, trepidam: nihil est difficilius quam differre gaudium, quod scias te non mereri; et filio se esse prælatam, non est longa persuasio: exspectat nunc, ut juvenis agat caussam postero die, ut credulum senem propinqui, ut civitas universa castiget; et se noverca sensit unius tantum noctis heredem. Non creditur testamento hominis, qui eadem nocte qua filium exheredavit, occiditur.

XVI. Tractemus nunc, judices, ipsius sceleris comparationem. Cæcus ignorat, ut jaceat senex, an jam quiescat: et quam difficile est, ut credat illum, qui modo de

1. *Gravius hoc faciet pater... præstiterit.* Consideratius, et in filium severiori pœna, si non *præstiterit* obsequium subito uxori, si advocaverit propinquos, etc., eo ut clare significaret sibi videri filium nocentem. Nunc id fecit subito in uxorem obsequio, ut filium exheredatione adversus invidiam novercæ protegeret. ED.

parricidio suspicatus, dormire patrem? tu sentis quando senem vicerit lassitudo curarum. Cæco quis renuntiat quod diei noctisve secretum? scis pariter an una quiescentium fores vallaverit cura servorum: tu facere potes occasionem, uxor et domina. Cæco fortassis ad aliud limen errandum est: tibi hoc solum restat, ut ferias. Cæcus necesse est quietem patris ipsa corporum electione confundat[1]: tu jugulum, tu potes pertractare pectus, dum amplecteris. Nobis iterum casus redit, rursus incerta tentanda sunt: tibi restat, ut statim membra componas, ut quiescas. Non sufficiunt facinus facturo solæ cogitationes, et vix tam multa pariter sciretis[2] oculi. Per fidem, judices, ab utro credibilius est occisum senem? a noverca quæ et prospexit, ut alius posset esse suspectus? an a juvene, cujus invidia periturus erat, etiam ut illum alius occidat? Intuemini per fidem, judices, procedentem parricidam: quos non ista vestigia frangant rumpantque somnos? vestigia plura,[3] semper errantium, quæ non valent suspensis prætentatisque gressibus librare corpus: et quia diu sunt incerta, nutantia necesse est gravius premant solum, cui crediderint. Quanto ex hoc turbæ plus accipiat necesse est illa nocturni silentii quies, quod ambulantis cæci nec manus cessant, præmittuntur, explorant, et adesse se nunciant? illa per quæ complexus veniunt, non sunt in potestate cæci, quibus toto se fateatur strepitu: quid-

1. *Confundat*. Id est turbet, ut Petron., c. 132: « Quis dominæ hilaritatem confuderit? » Et ita sæpe hac Declam.

2. *Sciretis, oculi*. Sensu pathetico, et ad miserationem cæci accommodato, interrogationem ad oculos ipsos convertit Fabius. Ed.

3. *Vestigia plura*. *Dura* mallet Burmann. quod apprime facit cum sequentibus, *premant solum*. Quippe non de numero passuum, quoad celeritatem, sed de silentio, quoad facilitatem sceleris agitur. Ita Ovid. in Remed. vs. 333; et Amor. eleg. XI, 4, *duriter incedere*. Ed.

quid occurrit, nequaquam potest evitare cæcitas nisi offensa: ut ambulare, ut ingredi nocte possimus, dies facit.

XVII. Quam multa deinde supersunt, postquam ad patrem perventum est? exploretur necesse est pariter jacentium prima diversitas: vultus, ora tractentur, detrahantur velamenta corporibus, quæratur vulneri locus. Ita ex duobus neutrum excitat? gravior semper dexteræ tractatus errantis. Paulatim deinde admovendus est pectori mucro, et ne qua confundatur[1] ignorantia nimium liber ictus, præcedat oportet gladium manus. Unde tantum virium cæco, ut in uno statim ictu mors tota peragatur? incertum vulnus sit necesse est, cujus impetum non regitis, oculi: nec possis custodire destinatum ferro locum, dum ad colligendum vulneris pondus, dextra redire permittitur. Utrum deinde juvenis post vulnus unum continuo fugit? et quemadmodum scit, an facinus expleverit! an potius exspectat, ut de parricidio cadaveri credat? ecce iterum per eadem incerta redeundum est, omnia rursus periculose[2] tentanda venienti. Fidem vestram, judices, ut nobis prosit argumentum criminis nostri, cæcus si nec venire, nec reverti sine strepitu potest: neque sic occidere potuit, ut deciperet novercam.

XVIII. Te, te hoc loco, mulier, interrogo, quæ tam gravis quies, ut te mors tam vicina non excitet? parvulis noctium turbamur offensis: excitant nos exigui plerumque motus, vox incerta, longinqua, et aliquando ipsum silentium. Illorum sane[3] juxta te suprema non

1. *Confundatur.* Oberret, et præter corpus feriat; aut saltem vulnere non letifero jacentem perstringat. Ed.

2. *Periculose.* Hoc est periculum ne quo strepitu facinus prodatur.

3. *Sane.* Vox est concedentis, ut sæpe apud Tacit. Ita mox, « sane

sentias, quos senectus languoresque dissolvunt? hominis qui ferro occiditur, tumultuatur exitus, et similis est repugnanti. Quid quod necesse est, nulla mors inquietior sit, quam quæ statim tota est? nam quod dormiens occisus est, non est, quod sic æstimetis, tanquam per illam quietem transierit in mortem: sit aliquid necesse est inter soporem mortemque medium, nec potest jungi tanta diversitas, quum sit somnus ipse pars vitæ. Non multum interest, quietem nostram ratio vitæ rumpat, an mortis: hominem qui dormiens occiditur, ipsa mors excitat. Sane non habuerit supremam vocem; habet utique palpitationes, habet motus, et quidquid totus lectulus sciat. Et quando mulier seni tuo blandius implicita jacuisti? siccine dormis, quæ modo turbasti totam domum, cujus privignus parricida, miser est maritus? ecce vitalibus ruptis in amplexus tuos effunditur cruor, et fugiens per vulnus anima agit ante se anhelitus, agit crebra suspiria: en iterum largus ille sanguis circa tuos duratur artus; stringeris deficientium rigore membrorum: non moveris, non expavescis, sed dormis per tot diversitates? Non relinquitur quid aliud simulare possit mulier, cui necesse est juxta eum inveniri quem occidit.

XIX. Non est, judices, quod incredibile putetis, ut quis perferat dormientis simulationem: nihil est quod facilius humana calliditas possit imitari. Sic quidam cadaverum expressere pallorem, et contra verbera et experimenta telorum[1], mortium pertulere patientiam.

« non habuerit supremam vocem. »

1. *Verbera et experimenta telorum*. Id est, gladiis, telis, vulneribus quum inquireretur, tamen se mortuos simulavere, eaque pertulere, quæ mortui paterentur. — *Mortium* pro *mortuorum*. Præ se tulerunt id pati, quod mortui, qui nihil sentiunt: namque inest altera lectio *prætulerunt*.

Quanto facilius est simulare rem, cujus imitationi sufficit, clausisse lumina, laxasse membra, dedisse suspiriis modum, et anhelitus negligenter egisse? inter dormientem simulantemque non est nisi conscientia: nam quod ad tot vestigia, tot manus, tot proclamationes in eodem tenore duravit, nolite mirari: facilius excites dormientem. Et hæc est omnium natura rerum, ne quid diutius perferas, quam quod imitaris: simulare somnum habet et hanc facilitatem, quod videtur similis excitato, qui deprehensus est. Quid hoc esse vis, mulier, quod te non excitat res, qua domus tota turbatur? illam servilis negligentiæ quietem, illos sine curis, sine affectibus somnos, illos qui non statim primo timore prosiliunt, fragor noctis agitavit. Quantus deinde fremitus discurrentium tota domo? prima sunt evigilantium præsidia clamores, nec potest quieta res esse noctis auxilium: minore strepitu commota es, quum excitareris. Ecce cubiculi vestri fores trepidæ festinationis effringuntur impulsu: en lumen super lectulum ingerunt multæ manus, et ad prostratorum corporum similitudinem cubiculum gemitu, vociferatione completur. Tu jaces, et in cadaveris similitudinem usque resoluta es: hoc tu quietem putas esse? patientia est.

XX. Vestræ, judices, æstimandum relinquo prudentiæ, strepitum quem in cubiculo senis fuisse confessi sunt, qui illo potissimum concurrerunt, utrum putetis factum colluctatione morientis, an a peracta cæde referentis gladium mulieris fuisse discursum? an hoc quoque inter artes novercæ, ut omnibus sceleris sui partibus sensim quieteque dispositis, ipsa ad excitandam familiam fecerit strepitum, cui hoc solum supererat, ut sic inveniretur? Fragor quo familia excitata est, si

redeuntis cæci fuit, deprehensus juvenis esset, antequam gladium referret. Ut sciatis, judices, neminem fuisse in domo, quem non fragor ille confuderit, Cæcus quoque inventus in limine est, sicut solet ultro citroque commeare. Juvenis, si inter suum patrisque cubiculum facile discurrit, quid adhuc in limine facit? evasit, effugit, gladium jam reposuit. Et quanto facilius est cæco simulare somnos, vultum quietis imitari?

XXI. Quod per fidem majus subitæ confusionis argumentum est, quam quod cæcus exsiluit, et stetit? gravius necesse est expavescant, quibus de solitudine sua non renunciant oculi: et quorum conclusus animus non exit in visus, non habet unde timori suo par sit. Deprehensus est juvenis, ubi illum destituerat impetus timoris: potest negligere cæcitas in cubiculo suo ducem, in quo dies omnes cunctasque noctes agit iter, quod jam multis offensis, multis edidicit erroribus: extra limen cæcitas est; inde error, inde tenebræ. Nihil est innocentius cæco, qui nec in scelere deprehensus est, nec in dissimulatione: proclamat hoc loco juvenis. Ut primum, inquit, mi pater, fragor me domus, et velut tui confudere gemitus, iterum tanquam te rapturus [1] exsilui: tunc primum miser sensi facinus cæcitatis: steti, donec mihi renunciareris occisus, et in illa discurrentium trepidatione tenui miser otium timoris. O si numen aliquod paulisper accommodasset oculos, primus in cubiculum intrassem patris, invenissem fortassis adhuc aliqua verba morientis, loqui et interrogare potuissem.

1. *Rapturus exsilui.* Hic Noster ingeniose ad memoriam revocat præclarum illud pietatis facinus, ante oculos totius civitatis editum, quo juvenis periturum e medio incendio parentem rapuit, ea temeritate, ut oculos amiserit, et vix ambustus evaserit. Ed.

Tarda et trepida sunt officia servorum: ego te deprehendissem, Noverca, vigilantem.

XXII. Sed, inquit, gladius Cæci cruentatus inventus est. Non est, judices, cæcitatis audacia, de parricidio referre gladium: et homo cujus paulo ante exquisiti sunt sinus, non referret in cubiculum suum ferrum, quod non tegere posset, non abscondere, et tamen cruentatum sciat. Quis hanc, judices, impudentiam ferat? negat Cæco surripi potuisse gladium mulier, quæ se quiete defendit[1]. Et quanto facilius est somnos decipere miserorum? gravior est quies, quibus ex lassitudine calamitatum venit. Cæco vero facile est etiam vigilanti surripere gladium. Quemadmodum autem paratur argumentum? quædam facere non potest negligentia, et facilius est, ut cæcitatem imitentur oculi gladium cruentatum reponentes. Has tantum causas habet, qui occidit alieno.

XXIII. Sentio, judices, jamdudum indignari miserrimum juvenem, quod argumentis, quod probatione defenditur: reddenda sunt maximo virorum patrocinia tam piæ cæcitatis, et agenda reliqua pars causæ admiratione. Intueri mihi, judices, videor expeditionis illius incredibilem novamque faciem: vadit rapto patre juvenis per ardentes crescentesque flammas. Dicturum me putatis, ut evadat, ut fugiat? properat miser, ut revertatur. En membra contactu stringuntur ignium: pater tamen toto cooperitur amplexu, et ardentibus tunc quoque pæne luminibus, texerunt manus alterius

1. *Quæ se quiete defendit.* Si potuit noverca dormire, nec excitari in tanto tumultu, potuit et dormienti juveni gladius surripi, quum illius altiores esse solent somni: vid. seq. Hæc ita ponuntur, quasi objecerit noverca, gladium a privigno attente servatum esse, unde pateat ipsum jamdiu parricidium agitasse.

oculos. Hoc me nunc putatis stupere, mirari, quod huic juvenis oneri per medios ignium globos et ruentia tecta suffecit? illud est cui vix habere possit mortalitas fidem: visus est sibi fecisse rem facilem. Quanta, dii deæque, pietatis audacia est, ire rusus in flammas, illo ubi patrem pæne perdideris? jam non erat illud penetrale; jam non erat domus; ubique tamen juveni videbatur ardere mater: jam miser undique flagrantibus membris, quum discurrentem clausisset ignis, quod solum supererat virium genus, matrem quærebat oculis.

XXIV. Non fuit illud primum ignium, perire lumina candentia[1]; non protexerunt flagrantem sua membra faciem, et oculi quærentibus matrem manibus arserunt: rursus infelix totum tactu perlustrat incendium, et unde maximus est collabentium culminum fragor, illo debilitas tanquam inventura revocatur: solus omnium servatus est beneficio cæcitatis. Protrahatur, judices, si videtur, in medium reus: plurimum probationibus adjicere debent truces vultus, terribilis minaxque facies. Hic est, judices, qui dicitur tota nocte discurrisse: hic ille circumspectus, hic ille felix parricida: recesserunt cuncta debilitatis officia; et hominis qui circum genua vestra ducendus est, non est qui dirigat gressus; non servuli supersunt, non penates. Respondete per fidem, respondete mortales, utrum hic patrem

1. *Perire lumina candentia.* An *perurere?* Ut Declam. seq.: « Frigoribus et solibus perusta. » An ad compositionem respicitur, ut sit *ire per lumina? Candentia* difficilem sensum præbet, nisi idem intelligamus atque apud Virg. Æneid. II, vs. 405: « Ad cœlum tendens « ardentia lumina frustra. » Petron. Satir. « Candida sidereis ardescent « lumina flammis. » — *Non protexerunt*, etc. Non per ignes amisit oculos primum, sed sua pietate, quia, dum manibus quærit matrem, neglexit oculis eas opponere.

occidit, an perdidit? Quid agis, infelicissime juvenis? rogandum est, neque habes totas preces: perit ille vester ambitus, vestra miseratio[1]: sed nefas est ut reatus iste sentiat debilitatis adversa. Nos agedum, juvenis, duc; immo[2] nostris humeris, nostris manibus innitere: nos tibi preces, nos accommodamus[3] oculos. Quid adversaris infelix? quid repugnas? scimus te non rogare pro vita[4], sed dura, miser, dura: saltem vive, dum vincas: decet te hic quoque virtutum tuarum cumulus, decet ut digneris moriturus absolvi.

1 *Miseratio*. Quidam addunt *oculi;* et illos sequitur Obrechtus.

2. *Juvenis, duc; immo*. Schultingius ex Voss. sec. mallet; « juvenis, « ducemus: nostris humeris, etc. »

3. *Accommodamus*. In margine Gryph. manus viri docti: *accommodabimus*.

4. *Rogare pro vita*. Phæd. III, 2, 16: « tantum pro vita rogant. »

DECLAMATIO III*.

MILES MARIANUS.

ARGUMENTUM.

Bello Cimbrico Miles Marianus tribunum stuprum sibi inferre conantem, propinquum Marii occidit. Reus est cædis apud Imperatorem.

PRO MILITE CONTRA TRIBUNUM.

Cap. I. Satis dedecoris atque flagitii castra ceperunt, quum hæc furenti tribuno mens subjecta est, ut in medio belli Cimbrici strepitu, ante signa (tuis honos sit habitus sanctissimis auribus) juberet prostare gladio cinctum, et vim turpissimam ac nefariam tentaret inferre, ne quid aliud dicam, fortiori. Habet æternam labes illa memoriam, et in exemplum, in quod facillime vitia proficiunt, nova culpa pernotuit: et licet impunita sit reo virtus sua, tamen in hoc ruentis in deteriora seculi cursu, affirmo, plures erunt qui tribunum imitentur, quam qui militem. Et si nihil minus convenire videtur partibus advocati, summe imperator, quam reo capite periclitanti subsidium miserationis auferre, memor tamen pro quo, et apud quem loquar, audacter, atque, ut spero, tuto profiteor, militem tuum, quidquid afferat casus hodie, sub ipso fortunæ minantis ictu [1] stare

*. Hæc Declamatio ex historia sumpta. Vide Valerium Maximum, lib. VI, cap. 1, ubi corrupte Clusium pro *C. Lusium* scripserunt. Vide Instit. Orat., lib. III, c. 11.

1. *Stare sub ictu fortunæ*. Sic

securum. Aut enim absolves tanquam innocentem; aut punies tanquam virum. Fas est vita periclitari, qui natum se meminit lege pereundi: neque in militiam gravissimo asperrimoque bello ita venit, ut nesciret sibi mortem in procinctu habendam: neque est tam imbellis, ut non forti pectore adversa, dum non inhonesta, toleret.

II. Affirmo tibi[1], C. Mari; non sic nuper repugnasset, si illum tribunus voluisset occidere: neque ignoravit quæ manerent eum pericula, quum obscœnos furiosi corruptoris amplexus gladio divelleret. Nec habeo sane quid in milite præsertim tuo laudem, si pudicus est tantum, quia expedit: nec, si sit vitæ cupidissimus, pœnitere eum facti sui potest. De interfectore corruptoris fortasse dubites: illud utique scio, de impudico milite non deliberasses. Hunc vero, C. Mari (defendatur enim tam fortiter Miles tuus, quam vindicatus est), nec si damnaveris, pœnitebit. Si fors ita tulerit, ibit ad pœnam pleno gradu tam paratus mori pro pudicitia, quam occidere; laudemque perpetuam fortissimi pudoris secum feret. Omnis licet delatorum vis ingruat, nunquam tamen effici poterit, ut miles tuus magis doleat, quod accusatus, quam quod appellatus est. Sed neque hoc Roma parens, nec signa militaria, aquilæque victrices, nec tua, summe imperator, divina virtus sinat, ut tua quoque sententia quisquam vir, et Romanus, et miles, nimium pudicus sit, apud quem ante principia agendum est.

III. Ecce quum maxime hoc agitur, ut inter Romana-

Lucan. Pharsal., lib. V, v. 729: « ..... quod nolles stare sub ictu « Fortunæ. » Ita Senec. Phæn. v. 529 habet *stare sub ictu sceleris*.

1. *Affirmo tibi*. Notabili ratione hoc verbo sæpe usum auctorem hujus declam. notat Cl. Schult. ad Senec. Controv. xxviij.

rum legionum manipulos scorta[1] deligere, et ad stuprum trahere sacramento rogatos posthac liceat ex decreto tuo: nec pudet accusatorem apud C. Marium (quod exemplum divinitus nobis datum videtur, quid in homine virtus possit) assidentibus legatis præfectisque, et istis, illi prodigio dissimillimis, tribunis toto armatorum judicio objicere Militi, quod vir sit: tantumque non durum ac rusticum, sed parum meretriciis artibus queritur educatum. At ego, si qua est fides, pudicitiam in milite etiam laudare erubesco: feminarum est ista virtus: aliter laudandus est vir fortis, idoneus bello, promptus ad pericula præstantis animi, libere dicam, dignior qui tribunus esset: hoc enim propinquo, Mari, non erubesceres. Pater huic emeritis bello stipendiis tum, quum tota subnixum Numidia fregimus Jugurtham, exauctoratas armis manus[2] agresti labore subegit. Prædura priscis moribus mater, frigoribus ac solibus perusta[3], et in plerisque ruris operibus marito particeps, affirmo, quam nemo appellasset impune[4]. His ortus ipse, procul ab omni contactu recesserat, pueriles quoque annos aliquo

1. *Scorta*. De viro etiam hac voce utitur Justin., IX, 6: « Attalus « Pausaniam, velut vile scortum, « conviviarum libidini subjecerat. » Idem lib. XXX, c. 2: « Agathocles « ambitiosæ pulchritudinis scor- « tum. »

2. *Exauctoratas armis manus*. Exauctorare est auctoratum et adstrictum dimittere, abire sinere, et suo arbitrio reddere; quod fiebat post stipendia emerita. Liv., lib. VI Bell. Macedon.: « Postero die con- « cione advocata de rebus a se « gestis quum disseruisset, milites « exauctoratos dimisit. » Idem, lib. V, Bell. Punic.: « Velut exauctora- « tus morte ducis, ab signis disces- « sit. » Vid. etiam Budœi interpret. ad Ulpianum. Ed.

3. *Solibus perusta*. Horatiana illa respexit, ex Epod. II, v. 41: « Sa- « bina qualis, aut perusta solibus « Uxor perniciis Appuli. »

4. *Quam nemo appellasset impune*. Proprio et solemni sensu ad stuprum vocare: vide Nostr. Instit. lib. IV, c. 2. *Appellare* virginem aut matrem-familias, est etiam blanda oratione ejus pudicitiam attentare. Ulp. l. item apud Labeonem de injuriis, D. Ed.

semper opere durando, sequi pecora primo, arcere gregibus feras, aliquid semper audere majus annis.

IV. Ludus fuit rotare saxa, vibrare jactu sudes, saltus agitare venatu, mox vigentibus lacertis[1] humum scindere, segnem futuris novalibus eruere silvam[2]. Sic effectum est, ut, quemadmodum aliqui putant, posset cito militare. Interim ex ultimo litore ocean, e t dirempta frigoribus plaga, gens a rerum natura bene relegata[3], stolida viribus, indomita feritate, insolens successu, nec minus animorum immanitate, quam corporum, belluis suis proxima, Italiam inundavit: nec tamen tantum vi sua, quantum luxuria socordiaque nostrorum ducum elata, dum nos in bello quoque vitia pacis sequuntur, et delicati sumus etiam miseri, vastitatem agris, solitudinem juventuti, periculum imperio ac prope exitium attulit: apparuitque nunquam populo romano ad propulsandam perniciem magis viris opus fuisse. Itaque quum appareret soluta militiæ disciplina, et non minor nobis pugna cum moribus esset, quam cum [4]hostibus: ad unicum, C. Mari, quum virtutis tuæ, tum sanctitatis severitatisque præsidium confugimus.

V. Et mehercule festinarunt parentes ad nomen[5] li-

1. *Vigentibus lacertis.* Post pueritiam nimirum, quum corroboratus esset, vigentes nactus lacertos: nam *vigentes* sunt validi, ut sæpe Ovidio aliisque dicuntur.

2. *Segnem futuris novalibus... silvam.* Segnis silva non invenuste dicitur, quæ sterilis et nihil frugis ferens, ideo eruitur, ut novalia inde fiant, quæ majus fœnus domino reddant. Novalia enim sunt, unde silva tollitur, definiente Servio ad Virgil. Eclog. I, 71; ut eidem, Georg. I, 151, *segnis* campus, qui cessat, et nihil profert effœtus.

3. *Bene relegata.* Id est, ad bonum generis humani relegata est in ultimas orbis terras, ne vicinis noceret feritate sua.

4. *Quam cum hostibus.* Ita Flor., lib. II, cap. 18: « Acrius in castris « quam in campis, nostro cum mi- « lite, quam cum numantino præ- « liandum fuit. »

5. *Ad nomen.* Id est, ad nomen dandum in militiam; sic enim delectum habebant consules, nominibus per tribus sortitis. Ed.

beros mittere, quamvis asperrimo bello, velut occasionem complexi, ut sub te ponere rudimenta militiæ contingeret, cernere quotidie divinæ virtutis exemplum, te hortatorem operum habere, te testem: et quum hæc communis totius exercitus esset felicitas, dux Marius, tamen, o facinus indignum! plus reliquis consecuti videbantur, quibus tribunus contigerat propinquus tuus. Quanta cura robora militum legeris, imperator, ut hostibus prope humanas vires excedentibus opponeres parem delectum, vel ex eo manifestum est, quod quum scires non ex censu esse virtutem, præterita facultatum contemplatione, vires tantum animosque spectasti. Quid prodest? en quanta delectui tuo fit invidia? diceris adversus Cimbros puerum probasse [1]: sed neque te militaris ætas fefellit; cujus certissima mensura est, posse fortiter facere.

VI. Neque illa libido fuit saltem vitiis usitata, quæ ad obscœnos veneris impetus formæ cupidine incenditur, sed quidam perditus contumeliæ amor ac summa flagitiorum voluptas, inquinare honesta: hoc ipsum quod primus ante signa procurrit, quod veteranos tiro præcedit, quod redit pulvere [2] et cruore concretus; istud, istud quod tam vir est. Vulgaria sunt irritamenta cupiditatis forma, ætas: singularis res est fortis concubinus. Illas cicatrices, illa vulnera, illa tot eximiæ decora militiæ [3], quid exsequar ultra? Imperator, pudet me quod intelligis: transeo oblatam nolenti munerum vacationem, et blandius quam militiæ disciplina postulat, adula-

1. *Adversus Cimbros puerum probasse diceris.* Vide Gronovii Observationes III, 24.

2. *Pulvere.* Horatiana imitatio. Sic Od. I, 6, v. 14: « Pulvere troico « Nigrum Meriona; » et Od. II, 1, v. 22: « Non indecoro pulvere sor« didos. »

3. *Decora militiæ.* Aposiopesis: plenum esset: subjiciebant tribuno nefariam mentem virum fortem appellandi et stuprandi.

tum militi tribunum, imperatas asperrimas expeditiones, ut remitterentur, sæpe ordinis, sæpe affinitatis tuæ jactatam gratiam. Confitemur C. Mari, diutius vixit obscœnus corruptor, dum ista miles non intelligit. Non audeo dicere, imperator, concipe animo temporis illius habitum, reforma cogitationes [1] tuas: in aliis forsitan causis permittatur indignitatem rei orationem exaggerare, de injuria nostra Latine queri non possumus: parcendum verbis est: inhibenda magna ex parte veritas: prævaricandum mihi est [2], si pudorem habeo. Collatis cum hoste gravissimo comminus castris, quum totum bellum quodam genere ad pedem [3] venisset, et omnium mentes imminentis pugnæ cogitatio implesset, circumfremente undique barbarico ululatu, romano militi pro vallo excubanti, meretriciam obscœnæ libidinis patientiam aliquis imperat? suum quisque habeat fortasse judicium: mea sententia non satis pudicus est miles, qui armatus tantum negat.

VII. Hoc expositionis loco, imperator, malo accusatoribus credas: illi narrarunt rem viro et Romano et milite tuo dignam, tantumque non ardorem luminum, horrorem capillorum, fremitum indignationis ante oculos dicendo posuerunt. Ad primum statim obscœnæ libidinis sermonem, non aliter quam si in hostem classicum cecinisset, gladium illum, quem a te pro pudicitia nostrarum conjugum acceperat, per pectus infandi corruptoris exegit, et in latus ultra pedem: si omnes mili-

1. *Reforma cogitationes.* Quippe honestas et morum castitati semper consentaneas ad hos nefandæ libidinis ausus in hac causa reforma ex animo. Ed.

2. *Prævaricandum mihi est.* Hoc sensu: prodenda mihi est causa rei. Vide Glos. Latin. Græc. Prævaricor tibi; νοσφίζομαι σε, etc. Ed.

3. *Ad pedem.* Quasi, ut ait Virgil. Æn. X, v. 361: « hæreret pede « pes, densusque viro vir. » Ed.

tes tales habemus, Mari, vicimus. Verebar equidem, ne fugandi corruptoris causa ferrum strinxisset, et, quod accidere interim solet, dum alter recessurum putat, alter percussurum non putat, tam honestum opus casus fecisset. Neque enim, ut opinor, hoc quoque exigendum fuit, ut quum cæcus amentia corruptor per vulnera ipsa rueret ad prendendos amplexus, miles etiam gladium reduceret. Ego vero parum viriliter istum indignatum puto, si in tanto dolore tribunum potuit agnoscere: ipse nihil excusat.

VIII. Percussi, inquit, Cai Mari, sub signisque occidi, hausi noxium ultrice dextera sanguinem, sive licuit, sive non licuit: atque utinam plures mortes cepisset, ut impurum spiritum renascens pœna torqueret. Parum severe militarem redeuntibus suppliciis disciplinam continemus, si Tribuno post hoc factum bene cessit quod occisus est: reum ergo cædis non inficiatione defendam: viro forti præsertim et innocenti nihil facere convenit, quod negandum sit. Non abnuo crimen: immo si accusatores tacerent, ipse narrassem: objicite igitur, sed ut delatores decet, totum: verecundissimum enim militem apud sanctissimas imperatoris aures minus pudet confiteri, quam queri. Parumne dedecoris subimus, quod non de honoribus fortissimi viri queritur? et ut longissime vota procedant, rem honestissimam militi fecisse impune erit? damnetur etiam, et pudicitiam supplicio pendat. Convenite legiones, intendite animos contracta undique auxilia[1]. Lex dicitur castris, nec pauci sunt, qui hoc nolint licere, illud velint.

IX. Non me hercule possum tenere, quo minus in accusatorem dolor meus erumpat. Quid dicis? tu si

1. *Auxilia.* Nempe auxiliares sociorum copiæ.

tribunus esses, hoc fecisses? si miles esses, hoc tulisses? date præcepta, componite disciplinam. Miles hac contumelia percussus est: indignis vero vocibus contaminatus, nihil amplius aget, quam renuet[1] et quis non illum inter prostitutos habeat, si commiserit, ut possit iterum appellari? neget tamen, et ultionem injuriæ suæ differat, ita puto, quum illuserit Tribunus[2], queretur: injicitur manus[3], et ab assignata statione miles abducitur, ut stuprum patiatur. Vos interrogo, accusatores, quid faciet? feret libidinosas manus vulnera sua tractantes? deponet arma, an reponet[4]? vir est enim, auctorem habet, hoc primi ordines jubent: æquum est Tribuno Militem parere: in diem sperare etiam processus[5] potest, pro hoc merito accipiet fortasse vicem[6], ordines ducet, et sub illo alii militabunt. Si hæc conditio causæ est; si defensio sui non permittitur, indicate, prædicite, si corruptorem non licet ferire, feret; non enim potest nuda manu repelli: mementote, corruptor armatus est. Implicitus tamen infando nexu, cogitate quid sibi fecisset utrum id, si plura dispiciat; immo, si videtur, quo justius queri possit, patiatur. Istud vero flagitium

1. *Nihil amplius aget, quam renuet.* Inducto pro insiticio τὸ *aget:* sic enim loqui solent. Sueton. Ner. 43: *inermem se in conspectum exercituum proditurum, nec quidquam aliud, quam fleturum.* Et in antiquioribus edd. abest. Gros.

2. *Illuserit tribunus.* Stupraverit, seu vitiaverit. Tacit. Annal. XV, 72: « Sive C. Cæsar scortorum quoque « cupiens, etiam matri ejus illu- « sit. » Conf. Aurel. Vict., c. 3; Lactant. VI, 23; et Drakenb. ad Sil. VIII, 473. Ed.

3. *Injicitur manus.* Eodem sensu Liv. Decad. I, lib. 3: « Manum in- « jecit virgini, serva sua natam, « servamque appellans. » Ed.

4. *Reponet?* Ad tempus arma ponet, postea resumpturus opposito sensu cum τῷ *deponet.* Ita Nost. Declam. 7: « A bello reversus ar- « ma reposuit. »

5. *Processus.* Hoc est promotiones ad gradus militares. Hoc sensu jungunt Flor. et Cicer., *processus* et gradus.

6. *Vicem.* An *vitem?*

in conatu pereat: nam si libido ad votum obscœni corruptoris processerit, duo occidendi erunt.

X. Libere itaque dixerim, C.-Mari, quam de fortissimo milite sententiam feras, magis tua interest: hujus quidem gloriæ nihil plus adjici potest, quam si pro re tam honesta moriatur: hunc mirabitur sola virtutum incorrupta testis vetustas; hoc factum patres liberis vel post pœnam præcipient. Tu cogita, quid te sensisse homines sciant: hoc exemplum in neutram partem potest taceri: cogitare certum est id quemque [1] quum judicat, probare quid in re simili ipse fecisset: omnibus enim ad virile robur per pueritiam iter est, et jam contra libidinem maturuisse non prodest. Recognosce incrementa tua, et honestam tantæ magnitudini memoriam pristinæ tenuitatis: sine dubio te ad tot consulatus, et actos aut destinatos triumphos divina virtus tua sustulit: memento tamen, et tu sub tribuno militasti, nec ad hoc fastigium dignitatis tam brevi tibi venire contigisset, si sero cœpisses.

XI. Dicam nunc ego præcipuam semper curam romanis moribus pudicitiæ fuisse? referam Lucretiam, quæ condito in viscera sua ferro, pœnam a se necessitatis exegit; et ut quamprimum pudicus animus a polluto corpore separaretur, se ipsa percussit, quia corruptorem non potuit occidere? Si nunc placet tibi, miles, quid ego Virginium narrem, qui filiæ virginitatem, qua sola poterat, morte defendit, raptumque de

1. *Certum est id quemque*, etc. Mallet Burm. *cert. est quemque, id eum qui j.* hoc sensu. Quisque ex populo cogitat, sine dubio judicem id probare, quod ipse fecisset in re simili: nam omnes, antequam viri sunt, pueri debent esse; et si tu damnas militem, nihil proderit pueritiam habuisse intaminatam, et jam virum factum, ut possit vi libidinem a se repellere, quia si viriliter se gerat, tamen damnetur.

proximo ferrum non recusanti puellæ immersit? divisit illi solum Appium [1], quem tamen populus romanus secessione a patribus, et prope civili bello persecutus, in vincula duci coegit: neque ulla res tum magis indignationem plebis commovit, quam quod pudicitiam auferre tentaverat filiæ militis. Hæc sunt honesta, hæc narranda feminarum exempla: nam virorum quæ pudicitia est, nisi non corrumpere? non sit mihi forsitan querendum aversis auribus seculi in tantum vitia regnare, ut obscœnis cupiditatibus natura cesserit, ut pollutis in femineam usque patientiam maribus, incurrat jam libido in sexum suum [2]. Finem tamen aliquem sibi vitia ipsa exceperunt, ultimumque ad hoc hujus flagitii crimen fuit, corrupisse futurum virum: hoc vero cujus dementiæ est? in concubinatum juniores leguntur, et in muliebrem patientiam vocatur fortasse jam maritus. Ego vero gratulor militari disciplinæ, gratulor opinioni castrorum, si hujus mentis tribunus in hunc primum incidit.

XII. Itane tandem, juvat enim velut præsentis insequi furorem, scorta tua stipendium merentur, et sub signis exoletos [3] trahis? ideo meretrices ab exercitu summoventur; intrare castra feminis non licet? Ita puto, non opus est: militem, hoc est plusquam virum, jamjamque in acie staturum, cui pro virili portione salutem sua patria commisit, appellas: fortasse classico

1. *Divisit illi solum Appium.* Schulting. explicat: divellit ab illa Appium: sed durior locutio videtur. Vide Liv. lib. III, cap. 48.

2. *Incurrat in sexum suum.* Juvenal. Sat. VI, v. 331: « Si nihil « est, servis incurritur... » Ita et Noster, Instit. lib. XI, 1: *petulantiam incurrere.*

3. *Exoletos.* Sic vocant scorta masculina, præcipue jam adulta. Cicer. pro Milon. c. 56: « Ille qui « semper secum scorta, semper « exoletos, semper lupas ducebat. »

sonante ideo stationes circuis, ideo vigilias ambis. En quem tribunum faceres, quum prætextati militabant? non hic professus est furor? non manifesta dementia est? vides munitum gladio latus, loricam ferro asperam, clausam galea faciem, et ad terrorem belli cristas minantes, inscriptum in scuto C. Marii nomen, totum denique virum martio habitu horrentem : hic tibi cultus prostituti videtur? appellabis de stupro? vim afferes? Quid deinde exspectas? ut ille te tribunum putet, quum tu illum non putes militem[1]? vacat enim vitiis nostris, et ad omne votum fluente fortuna[2] lascivit otium, aut in eo saltem statu respublica est, ut ad restituendam eam satis sit milites impudicos non esse.

XIII. Non de prolatando tibi imperio res est: nec transmarinas, ut nuper, provincias petimus: de Italiæ possessione certatur, pro aris focisque constitimus: an hæc omnia igni ferroque vastentur, an nobis caput barbarus hostis excidat, an Cimbrice loquendum sit. Vita omnium nostrum et salus (pati namque aliud ne sub hoste quidem viri timemus) in ultimum discrimen adducitur: influxit Italiæ inaudita multitudo[3], quam ne ea quidem potuit sustinere terra, quæ genuit: inusitata corporum magnitudo, mores etiam Germanis[4] feri: strage nostrorum campi latent: jam fugatorum Carbonis atque Syllani[5] sub comparatione felix militia est:

1. *Non putes militem?* Color ductus ex noto illo dicto : ego te consulem putabo, quum tu me senatorem non putes?

2. *Fluente fortuna.* Ita Justin. XXXIII, 3 : « Rebus supra vota « fluentibus. »

3. *Influxit multitudo.* Ita Flor. lib. I, c. 1 ; « Et statim mira vis ho« minum, et qui sub Evandro in« fluxerant. »

4. *Germanis feri.* Hinc Ascensius colligit Cimbros non fuisse Germanos : male. Immo quum omnes Germani feri sint, præcipue Cimbri etiam Germanis, popularibus suis feri visi sunt.

5. *Carbonis atque Syllani.* Con-

jacet post amissum Scaurus exercitum. Servilii Malliique bina cum tot legionibus castra perdidimus: gens majorem terrarum partem victoriis pervagata, tantum in Mario stetit. Libenter te, imperator, interrogo, in hoc rerum statu tales milites habere malis, an tales tribunos? in tanto belli discursu, ne concessæ quidem veneri dares veniam: nam quo ad altiorem [1] quisque honorum gradum extenditur[2], magis in exemplum spectantibus patet. Quum alii excubent armati, alii claustra portarum tueantur, alii vallum fossasque scutis innixi cingant, cibum ipsum stantes capiant, tribunus inter scorta volutabitur? et has solas vigilias aget? ac ne ideo quidem brevem saltem frugalitatis perferet simulationem, ne hæc illum facere milites sciant?

XIV. Age porro, si viveret Tribunus, et hoc ad te factum, imperator, deferremus, circumstaret universus exercitus, ne hanc militis contumeliam, sed militiæ putaret[3], quid ageres? quid constitueres? Beneficium accepisti, Mari, beneficium: non habes necesse propinquum tuum occidere: nam si vere æstimemus, imperium populi romani ad hanc diem militari disciplina stetit: non enim nobis aut multitudo major est, quam cæteris gentibus, aut vehementiora corpora, quam vel his ecce Cimbris[4], aut majores opes, quam locuple-

sulendus omnino est de hac historia Livius in Epitom. 65, ubi est *Silanus*, et in Epitom. 66, 67, 68; confer etiam ad Valer. Max. VI, 1. Ed.

1. *Nam quo ad altiorem*, etc. Evehitur, amplior atque augustior fit, crescit. Gron.

2. *Honorum gradum extenditur.* Docti viri *escendit*, sed defendimus vulg. 3, Observ. 1. Gron. Burm. ed. *se extendit.*

3. *Circumstaret exercitus... putaret.* Circumstaret exercitus rogans, ne tu putares hanc contumeliam unius militis, sed totius militiæ.

4. *His ecce Cimbris.* Ita in Dialog. de Clar. Orat., c. 3: « Omne tem« pus modo circa Medeam, ecce

tissimis regnis, aut mortis contemptus facilior, quam plerisque barbaris causam vitæ non habentibus. Principes nos facit severitas institutorum, ordo militiæ, amor quidam laboris, et quotidiana exercitatione assidua belli meditatio: itaque plura pœne moribus quam viribus vicimus, quum captivæ quoque sancte habebantur, et contumelia etiam hosti aberat: quæ omnia longa superbæ nobilitatis[1] intermissa luxuria, tui nobis mores retulerunt.

XV. Dii profecto magnitudinem tuam curant, imperator, ac dirigunt, qui tibi super cæteras laudes obtulerunt tam honestæ sententiæ occasionem. Quod miles fortiter fecit, si absolvis, tuum exemplum est: nisi forte hoc me perturbari putatis, quod tribunus fuit: ideo hercle turpior, ideo morte omni dignior. Hæc enim conditio superiorum est, ut quidquid faciunt, præcipere videantur: et perniciosissimus est malæ rei maximus quisque auctor: quis continebit militiam? quis castrensis disciplinæ præcipiet severitatem? quis te, imperator, majoribus curis districto, delicta militum coercebit? tribuni corpus et peccatum corriget? ad quem confugiam? cui querar? Sic fit, ut necesse habeamus ipsi nos vindicare. Tribunus fuit, et hic miles fuit: tribunus: hoc dicis, cui parere caligatum[2] lex jubet, qui non solum militibus, sed centurionibus præpositus[3], partem quan-

« nunc circa Thyestem consumis. »

1. *Superbæ nobilitatis.* Hic Noster adulatur Mario, utpote homini novo, et jam inde ad summos honores eveeto, et qui Metellum Numidicum genere nobilem prægravaverit. Ed.

2. *Caligatum.* Caligatus miles pro manipulari et gregario, a caliga, quæ est tegumentum tibiarum militare. Venuleius, in l. de Militibus, D. de custod. et exhib. reo: « Is autem qui exercitum accipit, « etiam jus animadvertendi in mi« lites caligatos habet. » Vide Suet. Aug., c. 25, et ibi intpp. Ed.

3. *Præpositus.* Hoc voc. ab Ascensio notatur, ne quis sordidum

dam imperatoriæ potestatis obtinet. Ita, opinor, contra jura castrorum fecerat miles, etiam si tantum negasset: nescit quod istius honoris fastigium, quæ potestas ordinis: tiro est. Age, si ad te, C. Mari, aliquis impudicum militem detulisset, ferres dicentem; tribunus me jussit[1]: quod si par in utraque parte delictum est, hoc tamen crimen militem saltem decet. Tribunus fuit.

XVI. Videor me hercle, imperator, oblitus mediocritatis meæ, quum vix unius defensioni sufficiam, quædam pro universo dicturus exercitu. Omnes has, quæ circumstetere legiones: florem Italiæ, civium sociorumque robora, una voce proclamare apud tribunal existima: non ignominiæ tribuni parere possumus; nemo nostrum recusat itinerum laborem, nec invisum super arma[2] fascem, non æstivi solis ardorem, nec sub pellibus actam hyemem: ferienda[3] sit fatigato fossa; pro vallo portisque vigilandum; fortiter ancipites inibimus pugnas; vulnera laude pensabimus, mors erit ignominia potior: quidquid in pugna patimur, virorum

credat. Sed Tacit. Suet. et ejus ævi scriptores, immo simpliciter *præpositus* pro *præfectus* sine dativo posuere.

1. *Me jussit.* Male ex hoc loco colligi, *jubere* personæ accusativum regere docuit Burmann. ad Petron. c. 71.

2. *Nec invisum super arma.* Scribe, *nec injustum super arma fascem.* Accepit e tertio Georgicorum: *patriis acer Romanus in armis Injusto sub fasce viam dum carpit.* Cicero in Oratore: *Injusti oneris impositi tua culpa sit.* Statius Thebaid. VI: *Injustis collatum viribus hostem.* Paulinus, epistola 2: *quo depressior sub injusto ineptiarum ad se nostrarum onere revertisset.* Gron. *Injustum* W. Leid. pr. sec.

3. *Ferienda.* An *fodienda?* Pass. Nec *fodienda* placet, nec *ferire fossam* obvium est: *premere* dixit Frontin. Strat. I, 5, 8: « Fossam transversam inter montes pressit: » *deprimere* dixit Tacit. Annal. IV, 49: ita *premere puteum* Lucan. IV, 296. Cl. Schulting. tamen se alicubi legisse *percutere fossam* annotaverat: ita certe loquitur Front. Strat. III, 17, 5: « Fossa in fronte « percussa; » ubi vide Tennul. qui hunc quoque Nostri locum advocat.

est. Imperet asperas tribunus expeditiones, si quo vertice montis hostis pellendus est, si inter infestos armatis saltus speculandum: sæviat denique in terga verberibus, exigat servilem plagarum patientiam, leno etiam, servis excipitur [1], fortasse hac lege captivos vendes. Si meretricia imperatur necessitas, si adversus obscœnam vim corruptoris arma tantum contumeliæ causa habemus, potius castra capiantur, et vim tribuni interpellet Cimber [2]. Nihil tale novere Germani; et sanctius vivitur ad oceanum.

XVII. Quid futurum est, imperator, si ad pudicitiam militum pertinet vinci: an ignoramus, imperator, quanta quondam populi romani exarserit seditio, quum ex domo fœneratoris addictus lacero verberibus tergo prorupisset in publicum, et illas suppliciorum notas tulisse se quereretur, quod vim corruptoris pati noluisset? Et ille tamen, quamquam hoc flagitium conatus in addicto ac pæne servo, et vix libero [3], videbatur aliquatenus memor fuisse romanæ sanctitatis, qui vim obscœnissimam non tentaverat, nisi adversus alligatas manus: eo tamen usque populi romani vindicta processit, ut ardentibus bello finibus, ad delectum nemo responderet, nisi et pœna corruptoris et abrogatione

1. *Leno etiam servis excipitur.* Vide nostra ad M. Senecæ controversiam secundam. Gron.

2. *Interpellet Cimber.* Impediat, remoretur. Cæsar, Bel. Civ. III, c. 73: « Sive fortuna præsentem et « jam partam victoriam interpel- « let. » Ed.

3. *Et vix libero.* Hæc corrupta videntur: quid enim opus addere *vix libero*, qui ante *addictus* et pæne servus dicitur? — Hæc ex Histor. Liv. lib. II, cap. 23. Nempe quum seditio ob æs alienum orta esset, et Romanus quidam in Forum prodiisset, verberum notas adhuc recentes ostentans, in tantum furorem exarsere plebis animi adversus fœneratores, ut omnes nomen in delectum dare negaverint, etsi Volscorum exercitus ad Urbem properaret. Ed.

legis satisfactum esset: nolebant militare, quamvis hanc injuriam non miles acceperat. Quid de Fabio Eburno[1] loquar, qui filium impudicum cognita domi causa necavit? Jamjam commilito, quicunque casus manet, etiam si te imperator damnaturus est, habes solatium; satius est quam a patre occidi.

XVIII. At propinquus C. Marii fuit. Corrumpitis judicem, et animo alioqui levi gratiæ[2] pondus imponitis: propinquus tuus fuit. O rem omnibus narrandam, quum absolveris: nam si quid tibi judicandi fides tua causa facere permittit, cogitas profecto, quantum tibi hoc ipsum apud æmulos, quos virtutibus offendis, allaturum sit invidiæ, quum videberis aut corruptorem militis judicare innocentem, aut propinquum tuum etiam vindicare nocentem. Olim jam, imperator, inter fulgentes virtutes tuas livor locum quærit, et natura quidem omnibus novitatis incrementis adversa nobilitas, tuis tamen laudibus pressa et obruta[3], rimatur occasionem criminum. Quod si bene invidiam novi, hoc quoque tibi objicietur, quod saltem propinquus tuus peccavit: quare abdicandus et ejurandus est non tuus sanguis[4]: certe nihil minus committendum, quam ut ulciscaris hoc flagitium in eo præsertim, qui apud

1. *Fabio Eburno.* Hoc alii tribuunt Fabio Maximo Serviliano, ut ex Val. Max. VI, c. 1, observat Ascensius, et quem Fabii Eburni patrem fuisse credit Glandorpius.

2. *Alioqui levi gratiæ...* Obscura sententia, et ex qua se non extricat Ascensius, qui et *leni* conjecit. Et certe Mario judici *levem animum* objicere non cauti patroni videtur.

3. *Obruta. Abrupta*, Leid. pr. *Obrupta*, Vidov. Colin. Male. Vid. de voc. *obruere* ad Petron. cap. 5, et ita Fab. lib. XII, cap. 10, et Cic. pro Muren. cap. 4, ubi vid. notas.

4. *Non tuus sanguis.* Sive ad Fabii Eburni qui filium impudicitiæ causa occidit, jam citatum facinus spectet Noster; sive tribunum, tanto flagitio parem, non imperatoris videlicet castissimi sanguine ortum esse, innuat. Ed.

malignos poterit videri te permittente fecisse. An ille, si unquam cogitasset, se esse propinquum tuum, non has virtutes tuas, inter quas fortuna tua minima est, quum ei velut propius contemplari licuisset, toto pectore haurire debuerat: non huic affinitatis suæ felicitati referre gratiam: milites te melius imitantur. Quod si post hanc mentem viveret tribunus, necessarium forsitan erat, hac quoque eum premi invidia, quod ista fecisset Marii propinquus, quod ex ipsa stirpe virtutum sustulisset se flagitii soboles: nam quum bene [1] sit liberata probro familia, quid attinet illud subinde Mario objicere: optimum fuerat non habuisse talem proximum, aut libenter perdidisse.

XIX. Perorata, imperator, ut mediocritas ingenii mei tulit, causa, scio commendationis partes esse reliquas: sed has supervacuas facit sanctitas tua: quid enim verear, ne noceat reo humilitas apud te, cui vel gratior potest esse nuda virtus, apud quem maximum est ex se cœpisse? Commendem tibi ordinem caligati militis, quem velut incrementorem tuorum natalem libenter ab alto respicis: adhuc fortasse patricium valuerit genus, sed ductum ejus longa serie dignitatis ordinem ipsa virtutum conditione meliorem fecisti. Nondum potuit altius procedere vir adhuc hujus ætatis: tamen quum virum fortem, quum dignum tuis castris, tuis auspiciis probarim, commendo tibi quidquid melius miles fieri potest. Hoc quidem profecto non exspectas, ut in extrema actione miserabili fletu, et humili obtes-

1. *Nam quum bene.* Ordo orationis requirit: *Nunc quum bene sit liberata.* GRON. — Illud *nam* ut quidpiam peculiare: nisi legendum *nunc.* CHULT. — *Nam quum pene,* Obr. Cur non *jam quum bene?* ut millies *jam* et *nam* commutantur, et ita voluerat Francius.

tatione vitam genu nixus petat; nec tu rogari ab innocente exigis; nec viro forti opus est precari absolutionem: unum rogat, ut si quid de causa illius dubitas, des dilationem usque ad proximum prælium: pone in prima acie, pone ante signa, fortiter dixerim non inter tirones, ubi plus periculi, quo maximus hostium globus ingruet: specta pugnantem; affirmo, tunc minus ignosces tribuno: liceat ire in aciem, congredi cum hostibus: si perire debet, rogat te, imperator, miles tuus, opera mortis suæ utaris feliciter*.

* His addemus libenter Frenshemii de hac re narrationem, in Supplem. lib. LXVII, c. 24, quam e Val. Max. VI, 1, Plutarch. in Mario, et Cicer. pro Milon. expressit: « In exercitu C. Lusius, tribunus « militum agebat, vir strenuus, et « ob hoc, simul et propinquitatem « sanguinis, avunculo carus. Is in- « sana libidine correptus, quum « manipularem quemdam (Trebo- « nium aut C. Plotium diversi no- « minant), noctu in tentorium vo- « casset, et adolescentulus dicto « tribuni ex more militiæ audiens « extemplo venisset, vim nefariam « intentans a milite confossus est. « Profectus tum aliquo e castris « Marius fuerat. Simul revertit, ju- « dicio in principiis instituto acri- « ter accusatus est reus: et ipse, « quamquam adesset ei nemo, con- « stantissime dixit causam, testes- « que produxit, qui adolescentem « a C. Lusio sæpe de stupro appel- « latum confirmabant. Idcirco non « solum absolvit eum imperator, « sed etiam coronam, qualis ob « fortia facta dari consueverat, « manibus suis imposuit. Ab hoc « insigni facto admirationem apud « omnes, amoremque apud milites « incredibilem imperator prome- « ruit. » Ed.

DECLAMATIO.

TRIBUNUS MARIANUS.

ARGUMENTUM.

Bello cimbrico miles Marianus tribunum, stuprum sibi inferre conantem, propinquum Marii, occidit; reus est cædis apud imperatorem.

PRO TRIBUNO CONTRA MILITEM *.

Cap. I. Ne quæso mihi succenseat, o piissimi judices, sanctissima religionum publicarum disciplina, tamquam adversus castitatem ordinare castra tentaverim, tamquam pudicitiæ claritatem intricatis sermonum involucris aliquatenus obscurare susceperim. Non ego religionem prosequor, non accuso virtutes; sed figmenta militis impurissimi, quantum licet, libet detegere; quantum possum, ipsius volo denudare mendacia. Hoc

* Visum fuit hanc Declamationem, primum a Gibsonio editam, mox emendatam ab Obrechto præcedenti subjicere, licet multo inferiorem eloquentia et nitore sermonis: nam a monacho quodam, multis post aliam seculis scriptam esse suspicor: adeo ineptæ locutiones, verba barbara et ridicula acumina sensum obscurant: ignorantia etiam antiquitatis passim fœdos errores committit, quicunque hujus declamationis auctor fuit. Sed nec illæ, quæ sub nomine Quintiliani prodiere, venustate omnes inter se pares, sed una longe alia elegantior, diversos auctores produnt. Burmann. — Quum hæc Declamatio non in omnibus editionibus inveniatur, et ab auctore infimo videatur scripta, nullo numero præfixo typis exprimendam curavimus; et editionem Bipontinam secuti, non multum in variis lectionibus e manuscripto Gibsonii parum castigato ortis hæsimus. Ed.

unum ab affectibus vestris peto, hoc specialiter obtinere desidero, ne turpissimo militi sua prosit iniquitas, ne ab hujus flagitii vindicta cujusvis eum ficti[1] protegat et excuset invidia. Miles iratus et insolens, dum tribuniciam non est veritus dignitatem, sempiternum incussit opprobrium paludatis[2]. Sera querela, quæ nullo suffragatur oppressis remedio; et tamen diligenter agendam esse libera voce pronuncio, per quam vivorum saluti consulitur, per quam securitati magistratuum providetur. Lex a mortuis peremptum non revocat, sed perimendi præcidit licentiam, dum perimentibus pendenda[3] dictat. Hujus ad Caium Marium loco præsentem sentio, judices, actionis plurimum oportere converti; ut dum habetur sermo de legibus, ad ipsum peculiariter dirigatur, apud quem legum est specialius delegata custodia.

II. Nunc igitur, Cai Mari, dux invictissimi nominis hactenus et virtutis, quem ad ducatum hujus exercitus romanæ gravitatis (sanctissimis auribus tuis honos sit habitus) et elegit et præfecit prudentia; nunc, inquam, totum tibi senatum cogita supplicantem, nunc reginam et caput mundi Romam, quasi tuis genibus advolutam considera; ne legis ejus rigorem emollias, ne sustineas temerariis iniquorum ausibus infirmari, quam ab anti-

1. *Flagitii vindicta cujusvis eum ficti.* Transposita videntur verba, et sic collocanda, ut *ficti* præcedat *flagitii.*

2. *Paludatis.* Quasi tribuni paludati essent: ita sæpius eos paludamento insignes errans inducit.

3. *Pendenda.* In Cod. MS. inter vocabula *perimentibus* et *dictat* nonnihil videtur desiderari; conspicitur enim lacuna sex aut septem literarum capax. Manus aliqua recentior inseruit *pudendi*, suo ingenio, an vero auctoritate codicis alterius nescio: certe *pendenda*, id quod reposuimus, ad mentem hujus scriptoris optime videtur accommodari. Isto modo se habent Gibsonii notulæ e MS. prolatæ: quam exempli causa dedimus. Ed.

quis ipsa temporibus sapienter et invenit et statuit. De lege semel est statuendum, quæ postquam condita fuerit et prolata, de flagitiis et de causis est de cætero secundum illam ultro judicandum. Ea propter si dimittis impunitum, si scelestum non percutis, si caput noxium non condemnas, legem dissipas, quam senatus, quam Roma condidit universa; et quoniam ita callidissimus actor orationem suam ordinavit et texuit, ut et militis innocentiam prædicet et virtutem, et obscœnæ tribunum impudicitiæ criminetur et arguat; ut dum tribuno scelus occultum, licet fictum et falsum objecerit, homicidii manifesti culpam spectabilem, per impacti reatus invidiam, aut excuset, aut leniat.

III. Patere, Cai Mari, patiatur et tua divina virtus, et romanæ tecum militiæ pia discretio; patiatur, inquam, necessaria communis causæ proloquia, ne propter audentiam anxium oratorem præstrangulet et conficti facinoris procax invidia, et cœlibatus sancti[1] pura dilectio. Quis enim adversus castitatem audeat disputare? quis pudicitiæ titulis obviare non timeat? cæterum, quis in medio belli strepitu, quis in acie, quis ante signa, quis inter armatos armatum audeat appellare? Scrutare, o Mari, dux ubique terrarum famæ laudabilis, et ne pigeat universum exercitum investigare, si valeat: quis ab olim tantis[2] unquam temporibus ad hos dies, gladio cinctum prostare mandaverit? Si recordatio sensum effugerit, si præcedentium ab origine mundi non occurrerint exempla seculorum, fictum, precor, omnis crimen ignoscite, quod tribuno menda-

1. *Cœlibatus sancti*. Hæc monachum arguunt auctorem.

2. *Quis ab olim tantis*. Locus evidenter corruptus.

cissimus prolocutor[1] objecit. Quis enim inter tot millia bellatorum, vel prostituentis obscœnos vidit amplexus, vel vocem audiit prostituti. Sed attende, precor, imperator sanctissime, attendat et romanæ militiæ plenitudo, quid tum dedecoris Marianus miles castris intulerit, quod tum infuderit paludatis opprobrium. In tribuni morte militaris periit gravitas disciplinæ, quem miles insanissimus se peremisse gloriatur, prædicat, et exsultat. Miles certe, quem viriliter hactenus quid egisse, non est qui viderit; miles, inquam, civibus et prælatis[2] magis metuendus, quam hostibus, quem profecto si dimittitis impunitum, simili cæteros exposuistis periclo: ideoque particularis iniquitas gravi est animadversione ferienda, ne generalis veniat in exemplum.

IV. Si quis sumere vult exemplum de scelere, pertimescat pœnam de lege. Luxuriosus miles tribuniciæ potestatis præsulem et magistrum[3], et occidit innoxium, et abominabilis impudicitiæ criminatur occisum, quem senatus elegit, quem hic exercitus sibi voluit et poposcit ordinari tribunum. Et quum mors soleat malorum esse novissima, mortuum tamen male dicaci dente crude-

1. *Prolocutor*. Advocatus sic a monacho vocatur, nempe qui loquitur pro milite; ubi vernaculæ linguæ genium agnoscere licet. Vide Cangii Glossar. in vocc. *prolocutor* et *prælocutor*, et ita *proloquia*.

2. *Prælatis*. Quinam hi? an præpositi? an commilitones ipsi prælati? non capio. Nisi monachus magistratus et paludatos, ut supra vocavit, intellexerit, sicut ex usu seculi sui et civiles, et ecclesiastici dicebantur. Vide eumdem Cangium in *prælati*.

3. *Tribuniciæ potestatis præsulem et magistrum*. Manifesta ignorantiæ nota: quis enim ita tribunum militum unquam designavit? Et vellem doceri quando tribunis militibus potestas esset data, quando etiam a senatu electi fuerint; quomodo declarat verbis seqq. *quem senatus elegit*. Certe Marius ipse a populo creatus in tributis comitiis; Sall. Jug. c. 63. Et alios a consulibus et imperatoribus creatos scimus, unde duplices tribuni rufuli et comitiati, ut vel pueri noverint.

lissimus miles indesinenter rodit, lacerat. Sed quomodo respondebit ille post mortem? quibus verbis objecta refellet convicia de sepulcro? Agat ergo romana pietas, et suscipiat causam ejus, cujus ipse vices semper egit, dum viveret. Non est idoneum, non est dignum, ut inter manus vestras, ejus causa casum aut detrimentum sustineat, cujus vitam inter vos miserabiliter occidisse, misericorditer deploratis. Et tamen magis hæc accusatio communis hominum esse debet: non est mortuis profutura; vivorum hac defensione securitati prospicitur et saluti. Sed ad grassatoris hujus verba specialius recensenda, linguam de cætero convertamus. In medio, inquit, cimbrici belli strepitu vim inferre voluit, ne quid aliud dicam, fortiori? o verba tam confusa, quam dissona! miles armatus erat et fortior, et ei vim irrogare tribunus voluit imbecillis? In medio, inquit, belli strepitu, id est, in oculis civium, in communi, ante conspectum pugnantium. Sed quem non pudeat in his saltem operibus etiam deprehendi? et si feminæ miscearis, si contra naturam non coeas, quis in talibus non abhorreat inveniri? quem vero multo vehementius non confundat virorum illa turpis conjunctio?

V. In vos, o judices, et magis in universum exercitum hæc refundi videtur calumnia, qui videntes iniquitatem nefariam, et tunc a vindicta manum, et nunc linguam a testimonio coercetis. Quod procul dubio temerarium esse judicamus et impium, ut religionem publicæ sanctitatis turpitudini tam obscœnæ consensum crediderimus præbuisse. Cæterum ut de militis et actoris ejus constet mendacio, unum sine nube manifestavit silentium. Ad probationem impacti facinoris in tribunum, unius accusatio linguæ non sufficit; alioquin

legis latio parvum prodest, si solius agentis voce quod objicitur, et probatur. Oportet ut objectum crimen vel impetiti prodat confessio, vel invicta manifestent indicia, vel argumentorum deficientium vicem testimonia congruentium suppleant personarum: sine his crimen impactum nihil proficit ad conviciantis negotium, sed ad criminati spectat convicium: eo tamen, imperator piissime, miles tuus et actu vixit et habitu, ut etiam inter arma præstitisse credi potuerit. Non amo femineam cutis curam in milite, non petulantiam oculorum, non furtivos et obliquos intuitus, non crines arte compositos, non affectatam gestuum seu verborum mollitiem, non denique remissiorem incessum, nihil omnino quod ad lenocinamentum spectare possit lasciviæ: his enim implicitum quempiam et illectum, si quis masculorum erat concubitorum, sine cunctatione subegisse potuerat. Miles tuus non erubuit invitari muneribus, non refugit emolliri blanditiis, non despexit remissionibus sublevari: meretricis utique caritatem et ingenium æmulatus, quæ libenter et adhærere divitibus, et a pauperibus solet recedere: quem profecto si pudicum nimis prædicavero, sive satis, ipse me mentitum esse confiteor.

VI. Transeo, inquit, oblatam munerum vacationem, et blandius quam militaris disciplina postulet, adulatum militi tribunum, imperatas asperrimas expeditiones, ut remitterentur. His inductus miles illecebris, et avaritiæ suæ nihilominus illaqueatus disciplina, quamdiu spem emolumenti non perdidit, appellationis tamdiu vel patienter sustinuit, vel non intellexit, sicut mentitur, injuriam: et licet appellatus non fuerit, obscœnæ tamen patientiæ non erubuit argumentum; et ex-

plesset forsitan vices amasii[1]; si corruptoris non defuisset impietas. Huic de tribuno si fidem oporteat adhiberi, romani cives, et exercitus viderit universus. Novit tamen, imperator summe, novit irreverentis ingenium pervicax oratoris defensionem suam ad plenam absolutionem militis sui minus sufficere: ideoque confidentiam simulatus[2]: non potes, inquit, efficere, Cai Mari, ut eum facti sui pœniteat; aut enim ut innocentem absolves, aut punies tamquam virum. Porro si quis absolvi quærat impœnitens, si quis roget; quid eum aliud facere fatearis, quam conviciari judicibus? Ita quippe justitiam misericordia moderatur et temperat, ut impœnitentem rigor non prætereat ultionis. Pœnitentibus certe solum, non tamen omnibus indulgere veniam lex concedit, quæ nimirum ipsa perpetuis sanctionibus et instituit et mandavit, ut impœnitentes animadversionis durissimæ condigna super interrogatione vexentur. Aut igitur ut defensor legis sanctissimæ cruentissimum punies homicidam, aut in contemptum ejus, hostem romanum et conturbatorem absolves exercitus.

VII. In te quoque jactat convicia, qui splendori tuo quantum potest, enititur de propinquo tuo etiam confusionis nebulam obsufflare[3]. Abjurandus est, inquit, non esse sanguis tuus: cæterum, quæ te coget violentia, Cai Mari, quæ tibi persuadebit ambitio tuum sanguinem abjurare? quis invictæ virtutis ducem cogere?

1. *Amasii*. Amatoris. Hoc verbum occurrit apud Plaut. Casin. III, 3, 27; et A. Gell. lib. XIX, cap. 9. Ed.

2. *Simulatus*. Pro *simulans*, cujus quidem similia exempla produci possent, sed ex ævi sui consuetudine locutum declamatorem puto.

3. *Obsufflare*. Verbum sequioris seculi, unde et *insufflare* Veget. de Re Veterin. XI, 21; et *exsufflare* Tertul. de Idolol. c. 11; et Gunth. Ligur. I, 562, usurparunt; nec non alii de quibus vide Casaub. ad Suet. Calig. c. 38; et Cangii Gloss. in his vocc.

quis pecuniæ contemptorem ad deprimendam justitiam poterit inclinare muneribus? non est enim qui romanorum supplantet judicium. qui distorqueat æquitatem, immo qui veritatem prostituat. Et licet ejusdem tibi latenter notam apponat flagitii, qui in tribunum impudenter et post mortem impegerit, tamquam apud te domi didicerit, quæ etiam inter arma postmodum fuerit prosecutus, manet tamen immobilis animi tui fortis illa constantia, quæ nec terrori succumbere, nec adulationi noverit assentire. Cæterum quid de propriis sibi virtutibus audeat miles impurissimus arrogare? tamquam ad ipsum tituli geniales descendant, et de patris luce magis effulserit filii claritudo. Non derivatur a proavis illuminatio filiorum, nec parentum obscuritas in nepotes semper transfunditur: unicuique propriæ mentis nobilitas, et gestorum illustrium ad claritatem fortitudo sufficiat, cæterorum claudet in tenebris unumquemque sua desidia: non enim suorum satis confidit meritis titulorum, qui de paterna sibi quærit claritate suffragium.

VIII. Quid tibi, imperator permaxime, quid nocentissimo parricidæ manium prodest exoratio paternorum [1], quum in degenerem successorem prædecessoris eximii prærogativa non transeat. Sed et præduram moribus matrem et solis perustam ardoribus, quid auctoritate tanta commemorat, quum aliena sit aliorum virtus ab aliis? Sicut enim nemo paternis reatibus obligatur, si purus ipse perseveret et innocens; ita nemo, si dege-

1. *Manium exoratio paternorum.* Num præstaret *manuum exauctoratio paternarum?* nam sicut in præcedenti Declam. c. 3, exauctoratas armis manus, dixit Noster; sic paulo infra hic invenimus *præduram matrem et solibus perustam*, ex hac Declam. eodem cap. Ed.

neret a virtute, patrum potest irradiari fulgoribus. Miles ex imis et impudens nihilominus, diisque castis inimicus, totius orbis leges confundit et ordinem, dum et terræ damnum, et contumeliam infert cælo. Nam et tribunum castris, et tribuno quam dii dederint requiem invidere non desinit. At tantum sæviat, quantum volet, invehatur in mortuos, cineres persequatur, et dum sepulcra violat, dum æternum rumpit silentium, non cohibeat cadaveribus os et dentes, conflet sibi totius orbis[1] invidiam, inimicitias excitet sempiternas; ut scelestum caput nec excusationem a civibus, nec a te veniam, Cai Mari, nec a numinibus protectionem inveniat. Erat in civem agendum humanius; erat in propinquum imperatoris paulum mitius sæviendum; erat tribuno grandiori reverentia deferendum.

IX. Romam quoque, mundi caput et dominam, despexisse convincitur, qui romanis legibus venerationem debitam non impendit? Ecce post sententiam agitur in tribunum, ordinemque judiciarium militis inhumani præposteravit impietas. Hæc ad mendacium militis arguendum sola profecto debet causa sufficere: non enim eum in causa poterat superare, quem ante judicium, ne in actione deficeret, subito jugulavit. Agit reum, postquam occidit, quem ut latro potius, quam ut miles, tamquam ex occultis insidiis improviso stricti pugionis ictu perfodit. Proditor fraudulentus tribunum clandestinis odiis et simultatibus, ut interimeret, circumvenit; quem profecto non occidisset, nisi prius ad eum per obsequii speciem accessisset: et ad cumulum

1. *Totius orbis.* Nonne præstaret *urbis?* cui quidem lectioni plurimum favent ea quæ sequuntur, *excusationem a civibus* quam idcirco non erat *inventurus*, quoniam *totius urbis* sibi invidiam concitasset.

publicæ confusionis, et dedecus, ad injuriam civium et senatus, quem non accusavit, dum viveret, coram omnibus jam post mortem impudenti mendacio turpiter criminatur et arguit. An enim erat ad audientiam admittendus, qui tribuno præripuit? si non hoc quoque legum præcavisset auctoritas, ut legitimis universa terminarentur sententiis. Viderit igitur ante mortem qui vel effugere vel differre sibi laborat infelicissimus parricida; viderit ipse, pœnam quam ei lex irrogari mandaverit : audiat ex tabella damnationis suæ recitari sententiam, ut mortem, quam crudeliter intulisse se meminit, in se miserabiliter referendam, æqua lance penset et doleat.

X. Ut autem amplius insolentia militis et insultatio confundatur; Si tales, inquit, omnes habemus[1] milites, Mari, vicimus : an non magis, si omnes tales habemus milites, imperator, et victoriam, et vitam perdidimus? constat enim, quod omnes et scimus pariter et dolemus: tribunum miles occidit. Quid si fecerit unusquisque similiter, si rimati ferro fuerimus viscera sociorum, non supererit qui victrices aquilas, immo jam victas referat ad senatum. Si tales, inquit, omnes habemus milites, Mari, vicimus : hæc profecto victoria nostrarum ita dispendium fecerit animarum, ut romanæ reipublicæ filiis intulerit irreparabile detrimentum. Vos videritis, judices, viderit et expeditorum clara per orbem terrarum prudentia, quibus initiis Marianus miles tirocinii sui primas dedicarit excubias ; et quia tribuni sanguine se polluisse commemorat, sui cruoris alluvione, si censueritis, eundem emaculet.

1. *Si tales habemus milites.* Imitatio ad refutationem præcedentis Declam. cujus nonnulla passim loca sibi vindicavit. Ed.

DECLAMATIO IV.

MATHEMATICUS.

ARGUMENTUM.

Vir fortis optet præmium quod volet. Qui causas voluntariæ mortis in senatu non reddiderit, insepultus abjiciatur. Quidam de partu uxoris mathematicum consuluit : is respondit virum fortem futurum qui nasceretur, deinde parricidam. Quum adolevisset qui erat natus, bello patriæ fortiter fecit : reddit causas voluntariæ mortis. Pater contradicit.

PRO FILIO CONTRA PATREM.

Cap. I. Positus, patres conscripti, in ea conditione tristissimæ sortis, ut nec morte dignus sim, nisi me parricidam putetis ; nec præmio, nisi innocentem : adeoque ludibriis miseræ diversitatis [1] vel necessitatis implicitus [2], ut impetrandum a vobis habeam odii mei favorem [3] quæso, præter omnia, quæ ante hoc tempus circa nos ordo prædictæ veritatis explicuit, attulisse me credatis urgentium [4] malorum probationem. De parricidio venit, quod occidere me possum [5]; de fato, quod mihi

1. *Diversitatis.* Id est, diversæ sortis et quasi contrariæ ; per metonymiam adjuncti.

2. *Implicitus.* In Declam. XIV : « Ad perpetuam impatientiam viri- « bus nimiæ diversitatis implicuit. »

3. *Odii mei favorem.* Odiosi negotii vel facti, quod affero vobis ; per metonymiam. Sic Horat. Sat. I, 7, 6 : « Odio qui posset vincere re- « ges. »

4. *Urgentium.* Nempe imminentium, quæ quotidie ante mentem et oculos obversantur.

5. *Occidere me possum.* Ab animo impetrare ut me occidam, ne

non licet mori: non solus mathematicus seculo temporibusque[1] prædixit has manus, sed et ego me parricidium credo facturum: plus quam responsum, quam sacræ artis[2] præsagium, triste est, quod mihi sic minatur animus meus. Non habeo infelix, in cogitationibus meis, unde non timeam; et facinus, quod sibi pro me pietas patris, quodque singulorum innocentia [3] rogat, sentio, patior, agnosco. Ne quis me tamen laborare putet miseræ persuasionis errore, accipite, cur non possim dubitare de fato: parricidium credit qui facturus est; non timet, qui periturus est.

II. Ante omnia igitur a gravitate publica peto, ne pro tota innocentia mea contenti sitis hoc, quod volo mori: nec quia videor contendere cum mathematico, vincere necessitates, expugnare fatum, ideo mihi bene credi putetis et vitam: aliud est, facinus non esse facturum; aliud mori velle, ne facias. Quin immo, si qua est fides, hoc quod vos constantiam putatis, infirmitas est: quod ad suprema confugio, animum meum [4]novi:

fiam parricida, dum contra jubet fatum me vivere in destinatum scelus. Ed.

1. *Seculo temporibusque*. Quæ hinc infamiam sunt subitura. Declam. 9: « Seculo maledixit. »

2. *Sacræ artis*. Laudat eam, ut sæpe infra, ut suo serviat proposito, quæ cæteroquin damnata est jure civili et sacris etiam litteris. Vide Lips. in Excurs. ad Tacit. Annal. II, 32.

3. *Singulorum innocentia rogat*. Sensus est: Parricidium, quod sibi pro me optat pater, est tantum nempe prædictum, nondum patratum; quia pro certo credunt hoc factum se facile declinaturos, suaque in potestate esse non occidere, quamvis prædixerit mathematicorum seu hariolorum aliquis, quorum vanissima est scientia. Ideo singulorum innocentiam quum dicit, intelligit istos nunc nec fato, nec consilio aut cogitatione nocentes esse, ut ipse sit, nec propterea malæ conscientiæ cruciatu urgeri, inde evenire, quod ita temere judicant. Votum videtur fuisse, simile sibi fatum esse, ita gloriam haud dubiam habituro, et scelus facile declinaturo. Forte pro *rogat* legendum *negat*.

4. *Animum meum novi*. Planum est: ad mortem confugio, quia animum meum novi, qui mihi, ut su-

novissima victæ mentis integritas est in mea potestate; brevi non habebo nec mortem [1]. Fidem vestram, patres conscripti, ne quid amplius de misera pietate speretis: qui mori volo, ne parricidium admittam, non invenio, quemadmodum illud non possim facere victurus: nam quod ad patrem pertinet, qui me retinet vivere nolentem, non miror, quod adhuc recenti gloriæ nostræ gaudio stupet, et in opera mea [2] totus oculis animoque conversus, parricidam non videt per virum fortem. Hic est animus, quo me quamvis denunciatum prædictumque servavit: et quum incertis adhuc dubiisque virtutibus præstiterit, ut viverem, præstat meritis actisque, ne moriar. Nunc ille, quod pietate, quod videor ipsius perire reverentia, vocat parricidium suum; et in orbitate, quam facere sibi videtur, non remedium meum [3], sed suum spectat affectum: filius qui vult mori, ne parricida sit, aliter sibi videtur remunerari non posse, quam ut ipse moriatur.

III. Merito prorsus, merito miserum senem tristes sollicitudines, et præscii metus ad mathematicum et responsa miserunt: debui vir fortis nunciari, parricida prædici: sive enim miseræ conjugis prodigiosa fecunditas tumultuosis pulsibus [4] maritales inquietavit amplexus; sive per anxias noctes dirosque somnos feralibus senex imaginibus agitatus dicitur ad notissimum

pra, minatur parricidii scelus ineluctabile.

1. *Non habebo nec mortem.* Scilicet in potestate. Sensus est: Nunc inferre mihi mortem paro, et possum laudabili exemplo, quum ea brevi judicum sententia mihi sit inferenda, parricidii crimine perpetrato. Ad hæc insepultus abjiciar.

2. *In opera mea.* In gesta fortiter a filio pater totus est conversus.

3. *Remedium meum.* Scilicet mortem voluntariam, in parricidii remedium, antequam patretur. Ed.

4. *Tumultuosis pulsibus.* Scilicet prodigiosi partus in intima viscerum sede latentis motibus insolitis. Ed.

sacræ artis antistitem, non spes, non avida vota, sed suspiria, metus, et præsagium magni nescio cujus incerti detulisse pallorem; quid aliud hoc esse vultis, patres conscripti, quam primam fatalis instinctus necessitatem: de partu uxoris non potuit non interrogare; deinde non credidit. Referam nunc, patres conscripti, cujus artis, cujus fuisse dicatur auctoritatis, quem putavit adeundum, qui sic timebat: homo qui, quod certum habeo, plurimis meruerat experimentis, ut ad illum, velut ad oracula deorum, plenumque sacro spiritu pectus, hominum sollicitudines metusque confugerent, dicitur inspecta totius ratione cæli, digestis sideribus in numeros [1], ad publici privatique fati stupuisse conspectum; et tanta prosperorum tristiumque congerie magis ipso consultore perterritus, diu non commisisse verbis, quod videbat.

IV. Sed, o virum gravitatis antiquæ, dignumque, cui se fatorum arcana nudarent! quum partus de quo quærebatur, multa præstaret propiora prospera, lætos incipientes annos, non fuit contentus meliora prædicere, sed, quæ certissima est vera proferentium fides, quidquid deprehenderat, protulit in medium, et proclamavit futurum virum fortem, deinde parricidam. Quis unquam, patres conscripti, fiducia majore respondit: quum summum facinus denunciaret, ante se dixit probaturum [2]. Fecerat profecto, patres conscripti, interrogando mathematicum pater rem non educaturi,

1. *Digestis sideribus in numeros.* I. e., in ordinem, ut Virg. Æneid. III, 446: « Digerit in numerum. » Et Georg. I, vs. 137: « Stellis numeros et nomina fecit. Ed.

2. *Probaturum.* Prædixit enim prospera primo loco, quæ si evenissent, probabat artem suam certam esse; et pro certo habendum, summum facinus ab hoc juvene dein perpetratum iri, quod item prædixerit.

si quid tristius comperisset, nisi hoc primum de fato fuisset, ut viverem: sed nec mathematici fides circa momentum aliquemve cessavit ordinem: non numerus fefellit, non sexus in partu, non juventa, non robur. Illa quoque quæ velut extrinsecus consentiebant, affuere responso, bellum, hostis, acies, ad illam ipsam, qua fortiter facere poteramus, ætatem. Pater vero periculi sui denunciatione non territus, arma mihi, pro tristis necessitas! arma ipse circumdedit, et suis ad pugnam manibus aptavit, tamquam mathematico jam credidisset. Quis miretur, quod responsum non contempserit, dum sperabat, ut fortiter facerem[1]: mori me non vult, et jam non superest, nisi parricidium. O mors laudanda fortibus, expetenda miseris, non recusanda felicibus, quantum te quæsivimus in bello! tuli enim, deos testor, in aciem, tuli non virium jactationem, non gloriæ cupiditatem; sed ut patriæ præstaret aliquid utilitas mei[2]; ut hunc mihi deploratum spiritum, hoc destinatum damnatumque corpus, publicarum utilitatum usus absumeret.

V. Ibi primum miser didici, quam multa nescientes, quam multa faceremus inviti: in medios hostium globos perditus pugnator exsilui; cessit acies: densissima quæque certamina solus invasi; resistere nemo sustinuit: obviis ictibus membra nudavi, et ad incurrens ubique ferrum vitalia[3] parata circumtuli; vacua circa

1. *Ut fortiter facerem.* Rara locutio *ut* post *sperare*. Justinus tamen, V, 3: « sperans ut dux ab « omnibus legeretur » ubi vid. Vorst. ciendo. Vide Pet. Fabrum Semestr. I, 10, ubi eamdem vocem aliis pari sensu restituit. *Vilitas* habet cod. Colb. et hæ voces sæpius permut.

2. *Ut patriæ præstaret aliquid utilitas mei.* Scribe, *vilitas mei*, hoc est, ut patriæ aliquid præstarem, me vilem habendo, periculis obji-

3. *Vitalia.* Nempe corporis partes, quarum vulnus mortem certissimam infert, ut pectus, caput, etc. Ed.

me tela ceciderunt. Miserum me deceptæ cogitationis eventu! fortiter feci, dum mereor occidi. Recedite, gratulantes; abite, laudantes; non circumeo templa, non reddo vota numinibus: ad parricidium veni. Quem ego paulo ante passus sum miseræ conscientiæ [1] pudorem: ad patrem arma non retuli: timui quin immo ne mihi, dum revertor, occurreret, ne in oscula mea plenasque adhuc victricibus telis manus incauto rueret amplexu. Quam tunc inter cæteras exclamationes deducentis exercitus vocem, quod circumstantis populi murmur excepi! magnum felicemque juvenem, si subito moreretur. Adjuvate, dii pariter atque homines, dum perire concupisco, dum volo: miseremini, ne hunc ardorem fugientis animæ dilatione laxetis: proclamo, testor, in novissimo fati stamus abrupto [2]; prope est ut occidat patrem parricida prædictus, quum est mori paratus. Quid me, pater, adhuc detines: quid moraris abeuntem? melius quidem fuerat hunc spiritum aut in ipsa maternorum viscerum sede comprimere, aut ut primum contactu suo cælum terrasque polluerat, festinata morte dimittere. Sane [3] tamen caritas patriæ privatos vicerit metus, et in honorem virtutum [4] scelera nutrita sint: quidquid est, propter quod educari me tanti fuit, explicitum peractumque est: restat una pars fati, ultimum solumque facinus. Frustra me consolaris æquanimitate patientiaque tua: non idem utriusque nostrum

1. *Pudorem*. Dedecus: turpe enim habebatur non arma referre ex pugna.

2. *In abrupto*. Sic Noster, sequenti Declam., *necessitatis abruptum* dixit, metaphora ex *abruptó* montium clivo deducta. Ed.

3. *Sane*. Particula concedentis. Tacit. Ann. I, 10: « Sane Cassii et « Brutorum exitus paternis inimicitiis datos. »

4. *In honorem virtutum*. Honor hic est præmium; ut Val. Flacc. I, 177: « Primos duce te virtutis ho« nores Carpere. » Vid. sup. declamm. I, 18, et II, 18.

discrimen agitur : tu mori periclitaris ; ego patrem invitus occidere.

VI. Hoc primum itaque excuso vobis, patres conscripti, quod præmium peto : satis sit hactenus viri fortis nomen agnoscere, hujusque auctoritatem sacræ legis attingere, ut illam in advocationem sacræ mortis[1] adducam. Relaturum me putatis illa optionum verba solennia, non capere magnorum pretia meritorum solas æquitates[2] : tanta remunerandum benignitate quod fortiter fecit aliquis, quanta sollicitaretis, ut faceret : nemini unquam minus solvendo civitas fuit : præstiti post quod mori continuo deberem. Sed securi estote de aviditate summæ potestatis : illud infinitum, illud immodicum, quod nobis voluerunt licere leges, intra se consumit ille, qui meruit[3]. Titulos, imagines, honores, servate victuris : mihi præstate salutem patris, innocentiam meam, temporum pudorem : quæso ne mihi ideo præmium negetis, quia fortassis et hoc debeatis odisse, quod fortiter feci : extra invidiam est optio, quum id exigam, quod impetrare potuissem etiam, antequam fortiter facerem : nam quod obiter optionis reddo rationem, quæso, ne quis ideo me parum aut præmio fidere credat, aut causis, quia utrius-

1. *In advocationem sacræ mortis.* Mortem sacram, parricidii expertem mihi proposui : ad hanc spero istam legem mihi adjumento futuram.

2. *Pretia meritorum solas æquitates.* Sensus est, non posse æquari meritis præmia, quæ dantur illis, qui fortiter fecerunt, sed remunerandum esse tanta benignitate factum, quanta invitantur et excitantur cives ut faciant ; nempe in ea conditione civilis status, ubi omnes pariter et ex æquo subsunt legibus, quem Tacit. Ann. I, 4, *æqualitatem* vocat, quæ excluditur summo unius imperio. Huc respicit paulo post Noster : « securi estote « de aviditate summæ potestatis. »

3. *Intra se meruit.* Ita ut nihil e republica, nihil e magistratibus, imperiis et patrimonio, sola autem mors petatur, quam *meruit* parricidio futuro devotus.

que juris[1] miscui preces: ignoscite ardori perire cupientis, quod pariter imploro, quæ singula sufficere potuissent. Fidem quin immo vestram, si qua adhuc lex est, quæ adjuvare possit mori volentem, commodate, conferte: est utriusque juris et auctoritas, quod in mea morte tribuatis: præstate causis, ut moriar; præmio, ut sepeliar. Sentio, patres conscripti, hoc primum ab affectibus publicis petendum, ne quis ideo mori me velle non credat, quia potius ad causas ac verba confugi, quia a vobis malui petere, quidquid ab his potui manibus accipere.

VII. Merui, fateor, malignas interpretationes, vir fortis ut morerer; a bello reversus arma posui; populi favorem, gaudia civitatis intravi. Sed, sive hoc est sepulturæ suæ magna reverentia, pessimeque additæ pectoribus humanis infirmitates, ut esset quod timeret, qui non timet mortem; sive decuit innocentiæ amore pereuntem tranquillitas magna pereundi; ignoscite, quæso, cunctationi, patientiæ, moræ: si me continuo occidissem, tamquam parricida moriebar. Neque est, patres conscripti, quod excludi præmium putetis contradictione patris: eximus per magnorum operum reverentiam de necessitate parendi, et aut interim nobis magna venit contra nominis hujus potentiam de virtutum favore libertas, aut obsequia peracta demum optione repetemus. Non est quod vos resistentis moveat auctoritas: neminem invenias mori volentem, qui non habeat aliquem vetantem. Ille cui præsto non sunt pignora caritatis, lacrimis tamen audientium, et consolationibus et promptissima semper exhortatione reti-

1. *Utriusque juris.* Quod explicat infra, ut judices causis, id est sceleri mortem, fortiter autem gestis sepulturæ præmium tribuant. Ed.

netur : parentibus vero circa liberos unus affectus est, favere vitæ, timere mortem : non habent patientiam nec justæ orbitatis[1], et inter supplicia licet pœnasque, omnes tamen illis innocentes, omnes miseri sumus. Ego, patres conscripti, communem hanc impatientiam senis accendo pietate, reverentia : fieri non potest, ut se mori debere persuadeat patri filius, propter quem se videtur occidere. Hactenus leges, hactenus merita virtutum : veniamus ad necessitates.

VIII. Mori volo; mori volo, ita ut reddidi[2] causas. Ita non ex hac destinatione sentitis quidquid dici non potest : videritis quid nos hucusque protulerit, hinc incipit ratio. Quod volo, fingite unum ex populo turbaque petere jus præmiorum : non debet hoc vetari, quoties habet causas; non potest, quoties non habet; scilicet enim verendum est, ne ad hoc inconsulte, ne temere levitas humana prosiliat : et credibile est, ut quidquid apud hominem pro vita dici potest, ipsa sibi vita non dixerit. Abite gratulationes, silete blanditiæ, quoties jam putatis noluisse me mori : primum, hoc maximum, quod pro incolumitate hominis natura commenta est, ut periremus inviti; et contra tot adversos casus, patientiæ nobis æquanimitate succurreret : inde est quod inter luctus et desperationes fœda vivacitate[3] duramus. An vos me moveri non creditis, quod juvenis sum? quod modo vitæ voluptates, modo gaudia

1. *Justæ orbitatis*. Quæ fit, quum parentes orbantur liberis nocentibus justas pœnas judiciali damnatione exsolventibus, quibusve per honesta vulnera pro patriæ salute contingit oppetere. Ed.

2. *Ita ut reddidi*. Legendum forte *ita nunc non reddidi causas*. Quia nempe pro præmio quod satis amplum optare poteram, opto mortem voluntariam, parricidii metu, quod in optionis rationem attuli.

3. *Fœda vivacitate*. Eodem sensu Fabius *impiam vivacitatem* dixit Procem. lib. VI, ubi vide quæ notavimus, pag. 385, vol. II. Ed.

lucis ingressus sum [1]? quantopere mihi blanditur, quod publicis ex acie reportatus humeris lætitiam civitatis implevi? quoties mehercule hæc vulnera et rorantia hostili cruore arma complexus, animum supra necessitates erigo, supra fatum pono: sed omnia mihi jam discussa, consumpta sunt, et honesta pereundi ratione victa cesserunt. Quid mihi amplius cum corpore, quod oderunt oculi sui? cum quo quotidie properans anima rixatur? non sunt mea membra, quæ possim velut hostis alicujus lacerare, confodere. Homini qui semel renunciavit rebus humanis, non redditur vita, sed tempus: et ipsa cupiditas ratioque pereundi hoc ipso, quo vetamur, accrescit. Felicior mehercle qui moritur antequam debeat, antequam velit: pæne sero renunciat vitæ, quisquis sic ad exitum pervenit, ut hoc illum facere nemo miretur: ei tantum debet mors negari, de quo non sufficit hoc pœnæ genus, ut ipse se potius occidat.

IX. Nam quod lex jussit, ut moriturus redderet causas, quod insepultum voluit abjici, si sic properasset erumpere, ut non nunciaret hoc prius, non fateretur: fallitur quisquis ideo factum putat, ut teneremur inviti. Illa vero non timet pereundi temeritatem, nec secretum doloris alieni libenter inquirit. Sciebat illos non aliter ausuros [2] proferre causas, quos sceleris conscientia, quos majoris cruciatus metus in suprema compelleret. Igitur ne supplicia properato lucrarentur obitu, rursus in pœnam nocentes insepulti corporis

1. *Juvenis... ingressus sum.* Nos juvat ad hunc locum citare verba Racinii eodem sensu expressa, *Iphigénie*, act. IV, scen. 4: « *Peut-être* « *assez d'honneurs environnoient ma* « *vie, Pour ne pas souhaiter qu'elle* « *me fût ravie; Ni qu'en me l'arra*« *chant, un sévère destin Si près de* « *ma naissance en eût marqué la* « *fin.* » Ed.

2. *Ausuros.* Scilicet metuentes ne infamiam ignaviæ subirent, vel ne culparentur a necessariis, vel ne statim supplicio afficerentur.

revocavit injuria[1]: lex placida, mitis, causas mortis reddi voluit, non æstimari. Possum igitur, patres conscripti, publica quadam voce generis humani respondere quærentibus causas mortis interrogatus: at ego difficilius redderem vitæ. Quid juvat, o misera mortalitas, animam per tot annos, etiam si natura patiatur, per infinita temporum spatia tristissimo corporis retinere complexu? Si cuncta gaudia nostra, si voluptates, et quæcunque ex hac universitate mundi vel sollicitant aspectu, vel blandiuntur usu, diligenter excutias, tota vita hominis unus est dies. Humiles prorsus abjectæque mentes, quas non implent hæc eadem semperque redeuntia; ut qui honestis operatus artibus[2] sciat qui finis honorum, quæ vera felicitas, nunquam sibi videbitur præmatura morte periturus: et lucis causas ad animum mentemque referentium neminem quotidie vita non satiat.

X. Relaturum me nunc putatis, quanto plura sint in hac ævi brevitate fugienda; comparaturum gaudiis, prosperis, metus, calamitates? illa, illa æstimemus, propter quæ fatigamus votis deos, propter quæ brevem querimur ætatem: nempe sunt vanitas, cupido, luxuria, libido. Non pudet propter hæc ferre debilitates, luctus, spatia morborum? et quum liceat evadere, malle pati? Finge tibi velut ipsam proclamare naturam; receptus es in hoc pulcherrimum mundi rerumque con-

1. *In pœnam nocentes... injuria.* Ne enim scelerati, qui mortem et ignominiam se meruisse sciebant, sibi mortem consciscendo lucrarentur supplicia atrociora et sepulturam, lex voluit insepultos abjici, et ita in pœnam quam putabant effugisse revocavit nocentes.

2. *Honestis artibus.* Ita appellare videtur ex sequentibus philosophiam moralem, quæ honestum docet. Vel in genere quascunque accipe artes *honestas*, seu liberales et ingenuas, quibus videlicet ingenui et liberi informari solent, non servi et ex ima fæce plebis nati.

sortium, et per succedentium vices in ordinem mortalitatis natus[1] bona nostra vidisti: admitte posteros, cede venientibus: nescis te, quanto diutius vixeris, tanto magis impatientiam parere[2]. Quantumlibet prorogentur tempora, jungantur ætates, quandoque tamen non potest non exitu perire miseri, qui moritur invitus. Miraris quod suprema mea ipse præcipitem? numquid enim non hoc agunt singuli dies? omnis nos hora per tacitos fallentesque cursus applicat fato; et in hac turpissima perpetuitatis cogitatione districti, per exigua festinantis ævi momenta præmorimur. Faciamus potius de fine remedium, de necessitate solatium; exeamus sponte, consilio, pleni securitatis, gratias agentes: solus vixit quoad voluit, qui mori mavult.

XI. Indulgete, quæso, sævæ tristesque causæ, indulgete, virtutes, ut mori tanquam magno animo velim: ita non sufficit ad maturandos exitus, quod fortiter feci: infirmæ prorsus terrenæque mentis est, ut numeretis annos: ego, quæ felicissima vel lassitudo vel satietas est, virtute consenui. Quid adhuc inter accidentia fragilesque casus ago: homo receptus in publicas gratulationes, præsentiæ humilitate decresco[3]: minores fiant necesse est diuturnitate, quorum initia confirmavere successus; quum jam, nec operibus, nec felicitati possit accedere. Cum fortuna ruere[4] dementia est, et

1. *Per succedentium vices... natus.* Id est, occasione vicissitudinum, ut, *per* facinus, *occasione* facinoris. *Natus* autem eleganter dicitur *per vices mortalitatis*, qui ea lege natus est, ut moriatur, et locum succedentibus faciat, et ut priores obierunt, ita quoque easdem suo tempore vices ipse obeat.

2. *Impatientiam parere.* Scilicet venientibus tuas vices jamjam obituris tum hominibus, tum civibus.

3. *Præsentiæ humilitate decresco.* Quia præsentia minuit, et quasi humilem facit quem maximum absentem imaginamur: major enim ex longinquo est reverentia.

4. *Ruere* est inconsiderate pro-

ætatem trahere pereuntem : nullos ego senes degere turpius puto, quam qui fortissimi fuerunt. Vultis exspectem, ut putres artus fœdet pudenda canities? ut sanguine membra vacuata vix nitantur ad gressus? ut hæ laudatæ manus, nec ad quotidianæ vitæ ministeria sufficiant? Quam miserum, quam deforme est meminisse quod fueris! referre cicatricum tuarum redundationes, et frigidam præteritorum memoriam [1] ! quum jam fidem membra non habeant, supra sua facta rideri [2] : festinato exire de seculo debeo, dum alacre corpus, dum spiritus viget, dum teneor, dum desideror; et hoc volo deberi manibus meis, animo meo : favete dii pariter atque homines : mortem vir fortis inveni. Est hæc communis mihi cum multis fortasse causa, sed veniamus ad meam.

XII. Si mihi mathematicus denunciasset damna membrorum, gravem corporis perpetuumque languorem, ignosceres tanta mala vel incerta fugienti. Plus est quod expavesco, quod timeo : minatus est mihi manus meas, meos animos; nullumque voluit esse momentum, quo securus intrepidusque requiscerem : jussus sum vitam per anhelitus metusque consumere. Quis inter hæc spei, quis consolationis est locus? mori debeo tamquam nocens, si mathematicus verum dixit; tamquam miser, si mentitus est. Quid, quod me futurum dixit parricidam? ecquem mittamus in [3] experimentum,

gredi, et cœco impetu semper alia tentare. Vide Liv. XXX, 30, et Just. XII, 8.

1. *Frigidam memoriam.* Nihil gratiæ habentem, aliis minuentem studium ardoremque audiendi.

2. *Supra facta rideri.* Quasi ea loquare, quæ modum factorum excedant et veritatem. *Supra* et *infra* elliptice amat ponere. Hæc omnia de senectutis incommodis in genere magis hyperbolice quam recte dicta sunt. Ea indoles non occurrit in Nestore, Evandro, aliisque senibus antiquitatis. Ed.

3. *Ecquem mittamus in experi-*

cui credamus? Placet post futurorum incertam tractare rationem: quid ad diversas suasiones, et ad loquacissima humanorum pectorum ingenia variaris[1]? Parricidium dictus sum facturus: si possum posthac vivere, non sum innocens, etiam si non fecero. Interrogare mehercle hic libet vos, omnes liberi, omnes parentes, quem mihi post hanc denunciationem assignetis animum: homo sum, cujus corpus iratum fortasse seculo numen, velut aptissimam facinori videtur elegisse materiam, cui in primis continuo natalibus assignata est virtus pariter et facinus, omnium incredibilium diversorumque pariter capax, omnibus difficultatibus novitatibusque sufficiens, sceleribus miser, et sine morte sua nocens, in quo debeatis ipsas quoque odisse virtutes.

XIII. Nescio quæ me prodigiosa feritas in patrem, velut, telum aliquod casurumque pondus, librat, impingit: facinus me manet, quod contra fidem est, quod profuturum mihi negatur; et nolim: cujus non tempus, non locus, non causa prædicitur. An mori debeam, vos æstimabitis: non debui nasci: sentit pater quanta sit prædicti sceleris immanitas; et ideo tentat efficere, ut mathematicam artem non putetis: ac modo contendit non esse fatum, et cuncta casu [2] fortuitoque decurrere; modo etiam, ut providentia regantur, non posse tamen humana scientia deprehendi. Dum [3] utrum-

mentum? Lege *ecquem mittemus*, hoc sensu: Quum prædictus sim parricida, egregie me solum mittetis in experimentum veritatis, quod sane periculosissimum.

1. *Ingenia variaris.* Nempe ad mathematicorum ingenium respicit, qui sæpe persuasionibus hominum et sermonibus accommodant sua responsa, quod minime hunc fecisse docebit mox.

2. *Casu fortuitoque. Fortuito* pro *fortuna.* Casum enim a fortuna, ut effectum a causa distinguere solebant: ut Just. XXVII, 1: « Casum « tam indignæ fortunæ miserantes. »

3. *Utrumque colligo.* Situe factum quoddam, quo autem exstan-

que colligo, interim apud gravitatem vestram [1] depono sensisse aliquid patrem [2], etiam quum metuit. Ego mathematicum probavi dixisse verum; ille credidit esse, quod dixit venturum. Casune tibi pater hæc diversitas videtur in corpus unum dissentientibus solidata primordiis, ut summo vertice locatus igneus vigor cuncta levia calidi spiritus ardore suspenderet? profundus humor ad ima demersus, unde quotidie superpositi caloris alimenta traherentur, terrenum pondus in medio quanto superne spiritu, tanta penitus inanitate subnixum librata mole consideret[3], ut seculorum infinita series, per assiduas temporum vices sua lege festinet? Quid hæc fulgentium siderum veneranda facies? quod quædam velut infixa ac cohærentia perpetua semelque capta sede collucent, alia toto sparsa cælo vagos cursus certis emetiuntur erroribus? ista credis passim fortuitoque disposita? rogo, quid melius ratio fecisset?

XIV. Deus hæc, deus fabricator operis universi, ex illa rudi primaque caligine protractum[4] posuit in vultum, digessit in partes postquam dederat universitati parem dignamque faciem, spiritum desuper, quo pariter animarentur, immisit: inde est, quod quidquid nascitur, consociata numini proprietate[5] signatur et in

te, an illud ab homine prænosci possit?

1. *Depono*. Id est, sancte affirmo: ita Horat. Od. I, 27: « Deponere tutis auribus. »

2. *Sensisse aliquid patrem*. Id est, præsagiisse: nam *sagire* est sentire acute.

3. *Mole consideret*. Hæc omnia quæ præcedunt vix intellectus capit, videlicet orta ex opinionum commentis de natura rerum tunc tempore vigentibus; nec propius ad rem accedere videntur. Ed.

4. *Protractum*. *Protrahere* eodem sensu ac *trahere in lucem*. Sic Liv. XLV, 5: « ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. » Et Virg. Æn. II, 122: « Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu Protrahit in medios. »

5. *Consociata numini proprietate*. Non possum non huc afferre

totam ævi sui brevitatem compositum firmatumque sic accipit futura, quasi vitam. Hæc credo, pater, terrori primis fuisse mortalibus, mox admirationem consumpta novitate meruisse: paulatim deinde hoc quod stupemus, animus ausus diligenter attendere, in arcana naturæ sacrum misit ingenium; et ex assiduis observationibus notisque redeuntibus latentium ratione collecta, pervenit ad causas. Miraris fatum hominis posse prædici? defectiones siderum laboresque narrantur, nunciatur origo tempestatum, lassitudo ventorum, quod sidus immodicos solis ardores, quod severas minetur hiemes[1], quid significent sparsi longius crines, quid ardentius solito jubar, quid excussa flamma sideribus. Non invenio quid possit esse certius veræ artis ingenio, quam dicere quid futurum sit, fieri deinde quod dixerit. Quod si esse artem mathematicam probant natura, ratio, experimenta, pater quoque, qui credidit consulendum; superest, ut ostendamus verum dixisse de futuris, quem de præteritis non possumus probare mentitum.

XV. Accipite[2] primam certissimæ scientiæ probationem : homo qui de partu consulebatur, non confudit turbavitque responsum, nec per varias ambages indeprehensibilem sparsit errorem : nihil ita locutus est, ut illud audientium interpretatio traheret dirigeretque, quo

eximios Virgilii versus Georg. IV, 221, simili sensu et rem mire explicanti : « Deum namque ire per om- « nes Terrasque, tractusque maris, « cælumque profundum, Hinc pe- « cudes, armenta, viros, genus om- « ne ferarum, Quemque sibi tenues « nascentem arcessere vitas. » Ed.

1. *Severas hiemes*. *Severus* idem quod *sævus* frequenter apud multos auctores. Sic Lucret. V, 36, dixit pelagi *severa*. Sic Furias *turbam severam* vocat Propert. Eleg. IV, 11, 22; et *severum uncum* Horatius Od. I, 35.

2. *Accipite*. Pro *audite* : eodem sensu Virgil. Æn. II, 65 : « Accipe « nunc Danaum insidias. » Ed.

mallet. Atqui in eo tota ratio fallendi est, non dare consulentibus quod deposcant, sed caligine magnaque promissorum varietate suspensos sic dimittere, ut quidquid casus attulerit, putent esse prædictum. An scilicet hæc fuerit ratio fingendi, quod dicebat usitata, communia, quæ futura pater facile crederet, libenter audiret: « Fortiter, inquit, faciet filius tuus. » Rogo, ubi magis desinit, qui mentitur: sed quibus ille, dii deæque, signis! quibus impletus est notis, qui de parricida dissimulare non potuit, quum quæreret pater! Artem tantum mirari me, pater, putas: ego miror animum, stupeo constantiam. « Erit, inquit, vir fortis, et parricida. » Rogo, quæ ratio fallendi est, ea dicere propter quæ nec prioribus debeat credi: in parricidio, quod prospiciebat mathematicus, hæc sola ratio fuit mendacii, ne prædiceretur. Fero tamen, ut quis in aliis consultationibus decipi possit, aut errare: de futuro parricida non magis mathematicus[1] potest, quam pater interrogare.

XVI. Omnes, sicuti apud sacræ artis antistites satis constat, animæ proprietates, et futuras mentium corporumque formas, ex illorum siderum qualitate, quibus in ortu suo cuncta gignuntur, accipiunt: aliquis vagi numinis errore perstrictus est[2], vitam transiget ille dis-

1. *Non magis mathematicus*... Locus obscurus ita forsan explicandus: vel ita fingit, quasi objiciatur patrem male consuluisse, aut male intellexisse mathematicum, quasi de filio interrogaretur, nunquid futurus esset parricida. Negat hoc pater, quum hujusmodi de re nec mathematico qui fortem fore prædixerit, nec patri in mentem venire potuisset. De mathematico porro probat, quia omnes certas stellas et themata habent, non contraria.

2. *Vagi numinis errore perstrictus est*. *Numen*, ut paulo ante, cap. 14, hic vocat *stellam*. Eleganter vero *perstrictus* dicit, quia planeta quasi in transcursu tangit, non inhæret nascenti.

cursibus: placida conceptum stella signavit[1], erit modesta lenitate conspicuus: ardens nascentis horam sidus accendit, viribus pariter moribusque flagrabit: languidi et jam vergentis in proclive mundi, hebescentibus tardior membris, similis senectæ juventa pigrescit. Jam si cui principalium deorum fulgor illuxerit, in populi consurget imperium. Credo mehercle in illum natalem meum monstri diem, iratorum numinum conspirasse violentiam, sedemque prodigiosi spiritus collato pariter igne pressisse. Si verum est, post vetusta secula, et innumerabiles annos reddi rursus aliis corporibus animas[2], fortassis in me renatus sit aliquis ex illis, quorum scelere violatus dies mundum subito mutavit, quos per maria terrasque fugientes, furiales faces, et ultricum dearum terror agitavit. Necesse est ut majores notas ventura promittant[3], quæ non temere nascuntur: sic futuras tempestates, pelagi fragor, et conscium nemorum murmur enunciat: sic periturorum fata populorum ardentes cælo faces, et crinita siderum flamma præcurrit.

XVII. Prædicebar bello, monstrabar armis, agebat ante se ventura feritas publicas calamitates, et omnium malorum consummatione parricida ponebar. At nunc ista putet aliquis fortuito, non arte sentiri: possit for-

1. *Stella signavit.* Eleganter hoc verbo ut paullo ante usus est, quasi stella notæ signum futuræ vitæ impresserit.

2. *Aliis corporibus animas.* Ex pythagoreorum disciplina, quam platonici et deinde stoici, quamquam diversis quique modis commentantes, amplexi sunt, hæc petita. Hanc sententiam sic expressit Maro, Æn. VI, 750: « Scilicet immemores supera ut convexa revisant, Rursus et incipiant in corpora velle reverti. » Ed.

3. *Majores notas ventura promittant.* Mallem *m. notæ, v. p.* ut majora signa portendant tales res venturas, quæ non sæpe, sed raro oriuntur: et hoc sequentia probant.

tasse casu evenire quod futurum sit, non potest casu fieri, quod prædictum est. Ecquando unquam, pater, explicuit manifestius ullius fati necessitatem totus ordo responsi? vir, inquit, nascetur; evenit: educabitur, quamvis parricidium prædictum sit; accidit: perveniet ad juventæ robur; adolevi: viribus erit conspicuus et minis, aderunt bella; venerunt: ibit in aciem te volente, missusque fortiter faciet; feci: erit parricida: si vixero [1]. Si, pater, tam secretæ profundæque artis ratio reddenda est, nonne habere tibi grande consortium prædicti videtur ipsa diversitas? virum fortem dixit, et parricidam: vicina sunt hæc, etiam ut dissimilia: paria viribus, etiam ut mente dissentiant. Quid enim me aliud notabilem fecit in bello, quam quod non parco cædibus, cruore non satior, exsultans super stratorum corporum strages, palpitantibus adhuc cadaveribus alacer insisto? virtutis sunt ista, quum hostis contigit. Pax est, quæ nos deprehendit [2]: et quum justa grassandi materia consumpta est, in facinus necesse est otiosus ardor erumpat. Ecce jam reipublicæ præbita est quies, mihi tamen plurimum est cum gladio [3] meo: totis diebus tracto ferrum, ad arma respicio, tela mea laudo, admiror, alloquor. Crede, pater, et parricidium tam facile est, quam fortiter facere, quum utrumque de fato est.

XVIII. Sed quousque ratione colligam, quod exitu jam probatum est, quod nullis mathematicus dixit am-

1. *Si vixero*. Mallem *ero, si vixero*; vel *si vixero, ero*, ut absorpta sit ultima vox a præcedente. Ascensius videtur legisse *erit parricida, ero*: nam dicit subintelligendum esse *si vixerò*.

2. *Deprehendit*. Tacit. Agricol. cap. 7: « Nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus.

3. *Plurimum est cum gladio*. Locutio elegantissima, et sæpius a doctis viris illustrata: vid. Manut. ad Cicer. Verr. V, 52; et Gronov. ad Plaut. Casin. XI, 11, 12.

bagibus? nullis dissimulari artibus potest? Partem responsi futuram in alio opere jam vidisti; et, quod præcipue torquet animum, fides sceleris virtus fuit. Explicata est auctoritas responsi, quum de duobus prædictis unum factum est: nec possis de veritate dubitare, quoties cum incertis [1] experimenta consentiunt. In responso, cui cuncta cesserunt, fieri non potest, ut hoc solum falsum sit, quod novissimum est. Non potest, inquit, fieri parricidium. Vis mirer, pater, si non creditur futurum, quod etiam, quum factum est, vix creditur? falleris, si adversus prædictas necessitates sufficere credis, quod ego bonus filius sum, quod tu optimus pater: tu non mereris scire, credo ego utique nolle me scire. Quid est ergo fatum, nisi quod fit, et non habet causas? quemadmodum ergo, inquit, istud vitari potest, si fieri necesse est? scilicet hac sola ratione, ut mors inter facinus hominemque ponatur: vincitur, pater, fatum, si resistas: vincit, si contempseris. Ago quinimmo gratias hoc solo nomine crudelissimis fatis, quod maximum facinus non in prima ævi mei parte posuerunt, quod præmissæ sunt ante virtutes, magnorumque operum prior ordo defluxit. Potest, puto, caveri parricidium, quod et prædicitur, et novissimum est.

XIX. Fingamus, pater, mathematicum de hac sola vitæ meæ parte mentitum: quid tanti est, ut credam ista, et vivam? Occidi pater non potest: sed quid refert, si difficultas ista non est salva animo meo? excedit omnem calamitatem, innocentiæ suæ non credere, diebus ac noctibus timere, suspectum habere animum suum,

1. *Quoties cum incertis*, nempe responsis, quibus incerti reddimur, qualia vulgi mathematicorum. Pro *cum incertis, non incertis* conjiciebat Schult. *Quoties incertis* Leid. prim. parum interest.

calumniari manus, incusare visus, et [1] parricidalem agere cogitationem. Major mihi ratio moriendi est, si parricidium fieri non potest, et ego me credo facturum. Quem tu mihi, pater, imperas laborem? quam asperam exigis patientiam? horreo oscula tua, ne seniles artus nimium gravis amplexus elidat: non sustineo eosdem expetere convictus, ne quos porrexerim cibos, venena fiant. timeo ejusdem peregrinationis adire comitatum: omne fugio secretum, ne quid fortuna, ne quid afferat casus. Quousque timebitur [2] animus? mors mihi præstare potest, ne parricidium faciam; mors, ut videar nec fuisse facturus. Sed me infelicem! quam multa sunt, quæ timere debeam etiam contra animum meum? unde scio, an expulsum me repente sensibus meis, aliqua magni discriminis imago [3] raptura sit? prosilibo [4] fortasse, tanquam sequar classici vocantis instinctum, tanquam me ruentis patriæ fragor, et vociferatio captæ civitatis exciverint: me sane interdiu custodire possum; sed unde scio, quid afferat nox, casus, error? mathematicus hoc non futurum dixit ut vellem, sed ut occiderem.

XX. Tu quoque, pater, quanto graviores passurus es ex ipsa dissimulatione cruciatus? felicius prorsus est,

1. *Parricidalem.* An *parricidialem?* Dubia est scribendi ratio, ut enim a *parricida parricidalis*, sic a *parricidium parricidialis*, ut vult Dausq. et ap. Justin. XXXVII, 13, et XXXIX, 4; et Flor. III, 21, *parricidiale.* Vulgo editur in Petron. c. 80, *parricidali manu.* A similibus vero nominibus *homicida*, *tyrannicida*, etc., adjectiva non deducuntur, ideoque exemplum inde capere non licet.

2. *Timebitur. Timebit* rectius videbatur Schult. quod et sequentia confirmant *quam multa*, etc.

3. *Imago.* Hic est somnium, qua occasione occidam patrem; unde sequitur *me interdiu custodire possum.* Ita sup. hac Decl. « feralibus « senex agitatus imaginibus. »

4. *Prosilibo.* Hoc futuri vocabulum licet non ad normam desinens, et obvium sit apud omnes scriptores *prosiliam*, servavimus, quum in omnibus editionibus inveniatur. Ed.

palam occidisse, quem timeas. Quum bene in [1] oculis meis amplexibusque requiescas, subeat necesse est tacitas cogitationes prædicti periculi metus: et licet componatur ad fortem superbamque constantiam, naturalis tamen hominis infirmitas potest tam percussorem timere, quam mortem. Explica nos, pater, tam misero tristique complexu; et longissimas sollicitudines brevi recide patientia: minus indignum est ut moriar, si innocens futurus sum, quam ut vivam, si parricida: denuncio tibi, pater, et de suprema necessitate confiteor: jam non sunt meæ potestatis hæ manus: non regere dexteram, non retinere sufficio: venit ille nescio quis ardor, non sentio, non intuentur oculi: tunc omnia incipio scire, quum gesta sunt. Quid tu me lacertorum viriumque beneficio stravisse nuper hostes putas, quantum dicuntur narrasse captivi, nescio quem in me monstrosi vultus horruere conspectum: non tela jaciebam, non jaculabar ictus: furialibus miser facibus ardebam, et pectus istud non lorica, non ferrum, sed diri serpentum clauserant nexus. Non fuit illud pugna, non acies: in bello parricida vincebam: excesserunt opera mea humanarum virium mediocritatem: quidquid factum est, rabies, insania fuit.

XXI. Prædico, protestor, non ego parricidium faciam, non ego fortiter feci: quod si ulla ratione casuve effici potest, ut prædicta non, fiant fidem vestram, patres conscripti, ut mihi potius innocentia, quam fato debeatur; ego dicar expugnasse constitutionem, fregisse vincula necessitatis; mea pietas, mea laudetur integritas. Dii

1. *In oculis.* Forsan pro *osculis.* Hæ voces hac declam. inf. et seq. permut. *In oculis* tamen idem est ac *ante oculos*, ut inter multos Liv. III, 57: « Virginem in oculis P. R. a « complexu patris abreptam. »

non sinant, ut inter me responsumque decernat exitus! Mathematicum vincere malo, quam [1] reprehendere. Quid nunc agam, patres conscripti, quemadmodum me vir fortis ad preces, quemadmodum parricida componam? dicam, misereminí? dicam, succurrite? Sic rogari contra mortem solet: novo mihi inauditoque opus est ambitu malorum: nisi morior, periclitor. Ideo videor causas reddidisse, ut contradiceret pater: et si bene novi malignas interpretationes, non exitum captasse dicar, sed excusationem. Explicate per fidem miseri pudoris æstum [2]; nunquam videbitur mori voluisse parricida, si vixerit.

XXII. Ad tua nunc genua porrigo, optime pater, has ad scelus tantum fortes manus [3]. Per ego, si fas est, quidquid feci, per hanc ipsam mei caritatem, qua me nondum timere cœpisti, miserere; filium pietate pereuntem ne velis exitum facere parricidæ: præsta mihi patientiam, qua me modo bello credidisti: finge nos in ipso prosperi martis cecidisse complexu; confectumque magnis vulneribus cadaver efferri. Relinquo tibi pro me omnes parentes [4]: hunc, quo nos retinere voluisses, in suprema mea transfer affectum: tuis manibus compone corpus; exstrue rogos; funeri justa persolve. Deinde quum jam novissimis osculis, supremoque discedens satiatus fueris amplexu, tunc te fas est sublatis ad cælum manibus proclamare; mathematice, mentitus es.

1. *Reprehendere*. Superstes scilicet meo patri, scelere patrato. Ed.

2. *Pudoris æstum*. Sic ap. Justin. XI, 13, ubi Bernec.

3. *Has ad scelus tantum fortes manus*. Nempe quum priorem vaticinationis partem expleverit fortiter factis, jam restant ad scelus unum fortes manus. Macrob. II, 1: « Fortis ad crimina. » Ed.

4. *Parentes*. Forte usus est, ex vitio seculi istius, voce *parentes* eodem sensu ac Gall. *parents* pro cognatis et necessariis, in quos jam effundere poteris affectus tuos filio orbatus. Locus forsan corruptus.

XXIII. Reddidimus causas; peregimus preces: [1]reliqua vos, manus, vos adjuvate cives, non ut liceat mihi mori: licet istud etiam, ut negetis. Vir fortis commendo vobis exitum meum, si non continuo letale vulnus impressero[2]: si non cum sanguine totam animam properans ictus egesserit[3], adjuvate dexteram, deprimite[4] telum, et ante omnia detinete patrem. Nescio quam longe manum sparsurus[5] sit fugientis animæ dolor, quo cadet extractus mucro visceribus, in quem se collabentis corporis ruina præcipitet. Vultis scire quantum debeam timere victurus? metuo, ne patrem, dum morior, occidam.

1. *Reliqua*. Reliquas Leid. prim. Voss. prim. sec. Lucas; quod non placet. Reliqua intelligimus, ut subaudiatur præpositio *secundum* per hellenismum frequentissimum. Ed.

2. *Letale vulnus impressero*. Senec. Epist. XXIV, de Catone: « impressit deinde mortiferum corpori vulnus. » Noster, Dec. VIII: « non quo dextera statim vulnus imprimeret. »

3. *Egesserit*. Egresserit, Leid. secund. male: nam Noster sibi hoc verbum sæpius vindicat; et paulo supra dixit simili fere sensu *egerere vitalia*. Ed.

4. *Deprimite*. Malebat Francius *imprimite;* cui libenter assentior, propter *letale vulnus impressreo*. Ed.

5. *Manum sparsurus*. Manum oberrantem huc illuc acturus propter amentiam. *Manus* habet W. Ed.

DECLAMATIO V.*

ÆGER REDEMPTUS.

ARGUMENTUM.

Liberi parentes in egestate aut alant, aut vinciantur. Quidam duos filios habebat, frugi, et luxuriosum: peregre profecti sunt, capti a piratis: luxuriosus languere cœpit: ambo de redemptione scripserunt. Pater universis bonis in unum redactis profectus est. Dixerunt illi prædones, non attulisse illum nisi unius pretium, et eligeret utrum vellet. Ægrum redemit; qui dum revertitur, mortuus est: alter ruptis vinculis fugit. Alimenta poscit pater; contradicit filius.

PRO PATRE CONTRA FILIUM.

Cap. I. Quamvis, judices, in tanta malorum continuatione jam poteram nihil ex accidentium [1] meorum novitate mirari, nullumque mihi reliquerint impatientiæ genus adversa, quæ de solatiis remediisque creverunt; confiteor tamen hoc solum me prospicere nullo metu, nulla tristium recordatione potuisse, ut post piratas, orbitatem, famem, hinc quoque calamitatibus nostris pondus accederet, quod reversus est filius meus. Vivebam miser, ut hunc viderem; solaque superstitis

* Hæc Decl. sexta decima in W.

1. *Nihil ex accidentium.* Noster accidentia hic pro calamitatibus ponit, ut mox cap. 3: « Non molliri prosperis facile, non accidentibus frangi; » et alibi sæpe: quo sensu optimæ ætatis auctores usos non puto, licet *accidere* de malis plerumque dixerint, et ut singulare in Terent. ad Heautont. XI, 3, notet Donatus, quod et de bono dixerit *accidere.*

exspectatione suspensus, avidissimam moriendi cupiditatem contentiosa mendicitate [1] fallebam. Pudet persuasionis: redisse se juvenis affirmat, ut vindicaretur morte fratris, ut patris orbitate gauderet; nec intelligit majorem se factis meis auctoritatem hac indignatione [2] conferre. Nunc magis sentio, quantum facinus fuerit ægrum non redimere: queritur se relictum, qui potuit evadere. Utcumque igitur, judices, poteram redemptionis illius reddere de præsenti juvenis impietate rationem; et mihi crudelitas ista præstabat, ut filium viderer elegisse meliorem: non utor tamen occasionis hujus invidia, nec quidquid miseræ pietatis impatientia feci, querela malo defendere. Ego vero tunc non mores liberorum, mentesque tractavi [3], nec mihi in illa tristissima conditione succurrit de comparatione consilium. Sola, quid facerem, necessitas, sola juvenum meorum adversa suaserunt: ex duobus liberis neutrum magis amat, qui redimit ægrum.

II. Illud plane, judices, ultra omnem malorum meorum fateor esse tristitiam quod hac asperitate juvenis, hoc inopiæ squalorisque despectu famam optimi fratris incessit. Hominem qui piraticum carcerem, qui prædonum vincula discusserat, decuerat, ne [4] voluisset aliter reverti. Ex quo se nobis tanto virium labore restituit, poterat ejus quoque admirationem mereri, qui pretio

1. *Contentiosa mendicitate.* Quam contraxerat, divenditis omnibus bonis, et quæ contendebat quasi et pertinax erat, repugnabatque, omnibus artibus victum quærendo, animo moriendi cupido.

2. *Indignatione.* Ponitur pro *indignitate*, re vel facto indignando: ut dignatio pro dignitate, æquatio pro æquitate. Just. III, 5: « indi- « gnitas animos acueret. »

3. *Tractavi.* Id est, apud mentem meam reputavi, deliberavi: ut Tacit. Ann. II, 5: « Tractare præ- « liorum vias. »

4. *Decuerat, ne voluisset.* Forte legerem, *decueratne, ut voluisset aliter reverti?*

paulo ante cessisset: dii immortales! quam laudem, quem gloriæ favorem impleverat, si pasceret patrem, redemerat fratrem [1]! Relaturus vobis, judices, ordine malorum meorum eventum, quem nemo tam crudelis, nemo tam sævus audiet, ut me non pascat, hunc ante omnia, qui se queritur in fratris comparatione damnatum, secreti doloris indignatione convenio. Quid agis impotens, superbe, tu nescis, utrum fuerim redempturus ex duobus sanis, ex duobus ægris: habui enim, judices, filios diversissima mentium corporumque qualitate compositos: et sicut mox probavit sæva captivitas, in totam dissimilitudinem vitæ quoque genere diductos.

III. Hic namque robustus ac patiens, non molliri prosperis facile, non accidentibus frangi; et quem de voluptatum gaudiorumque contemptu scires parem quandoque fortunis, traxerat ex firmitate mentis magnam protinus et in membra constantiam. Ille vero pariter in lætitiam metusque resolutus, alienus a curis, sollicitudinibus impar, delicatus, impatiens, et jam similis ægro: sed apud patris affectus hæc ipsa liberos dissimilitudo jungebat; et erat quædam inæqualitate caritatis æqualitas, quod hunc serio laudatumque semper, illum jam quadam miseratione diligerem. Quid profuit individua pietas [2]? erat etiam me nolente manifestum utrius magis colloquiis, magis lætarer aspectu. Velit, nolit, judices, ipsa quoque querela juvenis, quid de patris fateatur animo, probat: irasci, quod non sit fratri prælatus ægro, impatientia est hominis qui magis

1. *Si pasceret patrem, redemerat fratrem*. Distingue, *si pasceret patrem. Redemerat fratrem*. Ita et Gronov.

2. *Individua pietas*. Eleganter, ut Albinov. ad Liviam Eleg. v. 5: « Nec tua se pietas distendit amore « duorum, Ut, posito fili nomine, « dicat: uter? » Et Senec. in Troad. V; « mors individua. » Ed.

ametur. Accipite, judices, majorem pietatis æquæ probationem: filium nec peregre dimissurus elegi, junxi fratrem, aptavi comitem; et utroque patris latere nudato, visus sum mihi magis habiturus utrumque mecum, si pariter essent: hanc apud me juvenum æqualitatem, etiam in calamitatibus fortuna servavit: uterque captus est; ambo de remptione scripserunt. Dissimules licet, iterum tamen et inter adversa persuasionem carioris invenio: in captivitate communi, puto, minus speravit ille de patre, qui languere cœpit.

IV. Tu mihi nunc, impotentissime[1] juvenis, tu, quæso, responde: quid aliud facere debuerit pater duos redempturus? cunctas facultates in pretia collegi[2]: rus, servulos, penates, et omnia utiliora properanti festinatione perdentis addixi[3], et ultra quam non potest excogitare summus affectus, nihil senectuti meæ, nihil dubiis casibus (pro inconsulta pietas!) nihil neque illi reservavi, quem redemissem. Quantum, judices, ad piratas tulerim, scire potestis ex hac fame: fuerit pre-

1. *Tu mihi num impotentissime.* Malim *impudentissime*, etc. Tunc *cunctas facultates in pretia collegi*, malim *coegi*. Meurs. Exerc. Critic., part. XI, cap. 26.

2. *Facultates in pretia collegi.* Insolenti fere locutione, pro inde redigere pecuniam ad redemptionem; ut multum sibi permiserint harum Declamationum auctores.

3. *Properanti festinatione perdentis addixi.* Hoc sensu intelligerem: Et properans ad redimendos filios, quod utilius et fructuosius omni reditu facultatum, addixi cito licitantibus vili pretio, ut solent festinare, qui vendunt statim, non ut diligentes patresfamilias, exspectato aut captato opportuno vendendi tempore, sed perdunt, ut dissoluti et discincti nepotes: *perdere* enim de prodigis et luxuriosis sæpe, qui profundunt et abjiciunt bona. Non magis autem redundat *festinatione* cum *properanti*, quam *pavidus metus*, *taciturna silentia*, et plurima apud poetas exempla qui sæpius affinia epitheta substantivis apposuerunt. Est tamen et quædam differentia inter *festinare* et *properare*: vide Non. Marcel. et Fest. in *properare*. Cic. Philip. IX, 3: « At ille properans, festinans, « etc. »

tium licet exiguum, parvumque, dum totum : fingite quamlibet divitem, quamlibet pauperem patrem, nemo unquam plus pro liberis dedit, quam qui sibi nihil reliquit. Utrumne igitur, judices, nemo mortalium habet pretium plurium liberorum[1] ? an piraticæ feritatis ingenium est, in captivorum taxatione solos æstimare redimentes? Dii immortales! quam arrogans me pirata, quam superbus excepit! parum, inquit, attulisti senex, languet alter. Quid ego a diis hominibusque merui, quod mihi non redditurus utrumque, non ipse potius elegit? sævus, et humani doloris artifex, negavit a me duos posse redimi: deinde ut hoc tristius, ut difficilius esset, redditurum se dixit, utrum maluissem. Vides, juvenis, quantum pietati meæ testimonium reddiderit ipsa crudelitas: conditio non ponitur nisi duos redempturo. Exspectatis, certum habeo, judices, ut in tristissimæ necessitatis positus abrupto, ad ægrum continuo properaverim. Quis non putet audita conditione, vincula me statim detraxisse languenti? oderitis licet confessionem meam, deliberavi: tenuit, inter illos inexplicabiles doloris æstus, perquam longum pietas misera consilium : et quod nunquam satis manibus filii, nunquam satis excusabo conscientiæ meæ, non statim mihi ille deficiens unicus[2] fuit.

V. Dissimules licet, orbitas, ego mihi plurimum videor adjecisse languori cunctationis mora[3]; et sensit

1. *Plurium liberorum.* Scilicet quam ego, qui tantum unius redimendi pretium corradere potui.

2. *Mihi unicus fuit.* Plaut. Casin. I, II, 47 : « Tibi ille unicus fuit, « mihi etiam unico magis unicus. »

3. *Cunctationis mora.* Inest quoddam discrimen inter cunctationem et moram. *Mora* nempe ad temporis spatium tantum respicit ex qualibet causa ; *cunctari* vero pro *dubitare* et *deliberare* ponitur ; ita ut Auct. Bell. Alexand. dixerit, cap. II : « Neque vero in gerendis ne« gotiis cunctatio ulla aut mora in« ferebatur. » Vid. Non. Marcel. et

infelix, quid in electionis hujus necessitate fuerim neutro languente facturus. Tandem, quod solum habebat ambitus genus, desperatione prævaluit: accepi fateor, illum qui solutus quoque non sequebatur, quem non gaudium redemptionis, non lætitia prælati, non hortantis erexit patris amplexus. Si esset in rebus humanis ulla clementia, merueram etiam de piratis, ut mihi duo redderentur. Utinam, judices, juvenis illius vita præstaret, ut videretur non periculi miseratione, sed caritate prælatus. Me infelicem, quod bonam habeo causam! explicuit justitiam comparationis, qui decessit etiam redemptus [1], et in perituro filio nihil aliud electum est. In quo fui miser famæ periculo? filius meus languore defunctus est: tamen pater occiderat ægrum [2], si reliquisset. Videram continuo, judices, in carcere illo quantum promitteret constantia hominis, quem non captivitas, non exspectatio patris, non fratris fregisset infirmitas: nec immerito de fortissimo juvene cuncta speravi, si fuisset ad omnes conatus explicato languente liberior. Tandem miseros fortuna respexit, et, puto, contra prædonum commenta feritatem [3], ipsa consensit, ut nobis quem negaverant, non abstulissent.

VI. Non quidem mihi, judices, arrogo temporis illius providentiam, nihil me fateor fecisse consilio, potest tamen utriusque juvenis exitus necessitatibus meis assignare rationem: periit quem redemi; reversus est

Serv. ad Æneid. VIII, 388; et Sueton. passim.

1. *Etiam redemptus.* Potest explicari: quamvis liberatus malis captivitatis, tamen decessit.

2. *Occiderat ægrum.* Hoc est: Homines vulgo jactassent, dixissent, patrem fuisse causam mortis.

3. *Contra prædonum commenta feritatem.* Fortuna enim invenit, et suggessit juveni modum evadendi, quod solum erat remedium contra feritatem piratarum: *commenta* absolute ponitur.

quem reliqui. Invenisse te putas, juvenis, patrem cibos et alimenta poscentem? quærebam pretium tuum, testor clementiam mitissimæ civitatis: hæ preces, hic rogantis ambitus fuit: misereminі, date stipes, indulgete, conferte [1], repetendus est ille qui redimi maluit fratrem. Sed et hac te decebat reversum proclamare voce; Erige vultus pater, attolle tristissimam faciem; vindicati de sævissimis prædonibus sumus [2], duos redemisti. Alimenta posco, poteram non adjicere, filium pater, sed mendicus hominem, sed juvenem senex. Quis enim magis ex ipsis rerum naturæ sacris venerandisque primordiis descendit affectus? quid etiam inter liberos ac parentes tam commune, tam publicum, quam ut alicujus famem proximus quisque depellat? voluit nos ille mortalitatis artifex deus in commune succurrere [3], et per mutuas auxiliorum vices in altero quemque, quod pro se timeret, asserere. Nondum hoc caritas est [4], nec personis impensa reverentia; sed similium accidentium providi metus, et communium fortuitorum religiosus horror. In aliena fame sui quisque miseretur: sic cibos obsidio partitur; sic inopiam pariter navigantium frequenter unius alimenta paverunt. Hinc et ille venit affectus, quod ignotis cadaveribus humum congerimus, et insepultum quodlibet corpus nulla festinatio

1. *Date, indulgete, conferte.* Mira exstat judicio nostro sensus gradatio inter tria hæc vocabula. *Date* enim generali significatione ponitur, *indulgete* studium et benevolentiam exprimit erga miserum patrem, *conferte* autem ad studiorum et voluntatum conspirationem respicit. Ed.

2. *Vindicati sumus.* Nempe in libertatem, vocabulo solemni et ad rem proprio. Ed.

3. *In commune succurrere.* Admodum simili sensu Nostras *Lafontaine*, Fabul. VIII, 17: « *Il se faut « entr'aider, c'est la loi de nature.* »

4. *Hoc caritas est.* Sic mox cap. seq. « Hoc ergo lex erit. » Sic quoque apud Ovid. Epist. Heroid. III, 8: « Hoc quoque culpa tua est. »

tam rapida transcurrit, ut non quantulocunque veneretur aggestu.

VII. Parentibus vero liberi non præstatis alimenta, sed redditis: quanto, dii deæque! breviora [1], quanto minora pro tot infantiæ, tot pueritiæ sumptibus, tam variis vel abstinentissimæ juventutis impendiis? Si mehercule hoc quoque officii genus natura permitteret, bene pro deficientibus aliquid et vita vestra [2] deperderet, iterumque ex illa quam traxistis anima portio brevis in suum rediret auctorem. Vultis scire quantus nomini nostro debeatur affectus? quanta veneratio? non est beneficium quod pascitis: sed est facinus quod negatis. Liberi parentes alant: pudet sacrorum nominum, pudet religionis humanæ: hæc ergo lex erit? quid imprecer homini, qui primus fecit ut pietate juvaremur [3]? Liberi parentes alant: o crudele factum! o nunquam tristior fames! ita pascit ille, qui cogitur? Non meruisti, inquit, accipere: discede pietas, quiesce paulisper: infirmitas remuneranda sit. Primum lex severissima est, [4] ut

1. *Alimenta... breviora.* Quia senibus exigua vitæ portio superest, qua alimenta breviora præstant liberi, quam parentes in longa pueritia et adolescentia liberis præstiterunt.

2. *Deperderet.* Respicit ad illa vota solemnia, ut de annis nostris apponantur aliquot illorum annis, quibus bene precamur. De quibus vid. Lips. ad Senec. de Brevitate vitæ, in cap. 8, ubi locum Plauti Asin. III, scen. 3, 19, quem noster respicere videtur declamator, adducit: « Ego te? quam si intel-« ligam deficere vita, vitam meam « tibi largiar, et de mea ad tuam « addam. » Vid. et Barth. ad Stat. Silv. V, 1, 177.

3. *Ut pietate juvaremur.* Scribendum est; *ut pietas juberetur;* vel, *ut pietatem juberemus.* Hoc est, pietatem, quam natura sine lege innatam et insitam habere debet, lege sancire cogeremur. Gron.

4. *Ut fortius.* Schult. legit *fortibus* eo sensu: Infirmitas remuneranda sit, id est, jam non pietatis ratio, sed infirmitatis habeatur, ut ea sit remuneranda, quia et infirmos pueros ad constantis ætatis robur educabit: sed et lex severissima etiam fortes alendos jubet. At Burm. sic interpungit, *hoc* obtru-

fortius alimenta poscantur, perdiderunt [1] pulchritudinem sanctitatemque naturæ, qui putant illis parentibus jura succurrere, quibus apud liberos solva est de mutua caritate reverentia : collisis prospexere pignoribus [2], et inter tam venerabiles affectus hoc quoque dignum providentia fuit, ut aliquid et odia præstarent. Quereris, irasceris, et ideo juberis : exspectandum est videlicet, ut liberorum parentumque concordiam præferant [3] totius merita vitæ ; et ut pietas, natura, sanguis accipiant quotidie tanquam amicitiæ nexum : et nisi nos promeruerimus obsequiis, adulatione, patientia, natales ortus et pignora prima perierunt?

VIII. Si vultis, judices, ut huic nomini salva sit in omni personarum diversitate veneratio : bonum patrem filius alat, lex malum. Non faciam hanc contumeliam rerum naturæ, non faciam legi, ut excusem vel pessimum patrem, ut sacro nomini tentem gratiam petere de venia : sim licet crudelis ac sævus ; filium tamen diutius amavi [4] : clauserim paternos penates ; de testamento,

dens inter *sit* et *primum : infirm. rem. : sit hoc primum. Lex sever. est, et fortibus a. p.* et explicat : concedit hoc præcipue legem intendere, ut infirmos parentes alant liberi. Sit hoc ergo primum : sed quum lex non distinguat (est enim in hanc formam concepta, *liberi parentes alant*), etiam fortibus debentur ex lege alimenta. Ita *hoc primum* Virgil. Æneid. II, 79:

1. *Perdiderunt.* Ita Declam. VIII, 6 : « Perdiderunt hujus legis auctoritatem. » *Perdere* hic est rem inutilem facere, et infructuosam, ut *perdere blanditias*, Ovid. Met. I, 531. Effecerunt illa lege, ut filius, qui reveretur et amat patrem bonum, nullum pietatis suæ fructum referat, si alat patrem, quia dici potest a lege coactus alere. His ergo lex illa non sit scripta, sed liberis, qui cum parentibus malis odia exercent, qui, quod sponte nollent facere, nunc a lege jubentur facere.

2. *Collisis pignoribus.* Id est, infestis inter se parentibus et liberis : Horat. Epod. I, 11, 7 : « Græcia « Barbariæ lento collisa duello. »

3. *Præferant.* Burm. mallet *proferant*, id est, extendant, non interire patiantur ; ut Liv. XLI, 1 : « proferre diem, » et *proferre beneficium* ap. Cic. pro Muræna, c. 14.

4. *Diutius amavi.* Scilicet quam

de spe successionis expulerim; oneraverim vinculis manus; fœdaverim membra verberibus, persolvi gratia non potest nec malo patri. Arrogans, impotens sum: nolo quotidie mereri, quidquid mihi deberi cœpit primo die: facilis, mitis, indulgens, vocabula sunt ista minoris affectus; propter hæc aleretur amicus, pasceretur extraneus. Vestrum quin immo crimen est, quod interdum aliud sumus: et (unde manifestum est diversitatem nostram venire de moribus liberorum) non invenias asperum patrem, nisi jam peccantis ætatis. Quid ais, rigidus, immitis sum: ideo pasce, tantum pasce, non ultra malo [1] pro reverentia nominis nostri. Quidquid præstatis inviti, et quum alitur pater, quem quereris indignum [2], accipere mihi videntur omnes parentes. Si vis, affectum debes: sin minus, necessitate servitutem, patientiam: non tanquam pater alitur, qui tanquam bonus amatur.

IX. Sepone juvenis, differ querelas, tunc irasceris, tunc objicies mihi, quum prosperitatum, quum secundorum officia deposcam: non talis ad tua genua provolvor, ut extimendus sim: nulli malus est pater, quum esse cœpit infelix. Aspicis collapsum, et ex omni calamitatum genere miserum, et, ultra quod accidentium mensura non exit, in orbitate mendicum: riget squalidi capitis concreta canities, vigor pristini vultus vacuis lu-

senex vivam; nam pater non asper, nisi peccanti ætati; vid. infra.

1. *Non ultra malo.* Lege *tantum pasce, non ultra. Malo etc.* Quod beneficium in omnes est parentes, si etiam malis et ideo indignis patribus alimenta præstentur. Tu vero eo magis ad reverentiam nominis paterni contuleris, quo licet indigno patri voluntate tua, nec lege coactus, adhibueris alimenta. Vel *malo*, pro magis rogo, gratius mihi est, si quid præstatis inviti, quia agnoscere ostenditis, quam nobis debetis reverentiam. Ed.

2. *Indignum.* Vox illa *indignus* gravis est in jure, vid. tit. ff. *de his quæ ut indignis.*

minibus intabuit, et per obstantium crinium illuviem tenuis arentium jactus oculorum: hæret astricta nudatis ossibus cutis, et in fame sua homine consumpto, jam membra sine corpore[1]: iterum bonus sum, in pristinam religionem de calamitatum horrore[2] restituor. Adeone non habent hæc ipsa supplicia pœnas, quod posco, quod rogo, quod mendicus sum filii mei? et quam multa dii deæque! non possunt pro nobis impetrare leges? quanto plura sunt, quæ negantur, quum præstant inviti? Non exigo, ut tuis manibus porrigas cibos, ut consoleris, ut foveas: projice quod rapiam, [3]abjice quod colligam: genus ultionis est pascere, nec misereri. Si tamen, judices, fas est impietatis hujus ullas accipere causas, et filium qui non alit, putatis reddere posse rationem, æstimate per fidem, quod sit facinus illud, cujus ultionem debeat exigere aliquis de fame patris. « Captum me, inquit, non redemisti. » Quis non putet queri de filio patrem? quemquamne dicentem feras, nihil tibi debeo qui mihi vitæ lucisque beneficium semel præstitisti, quia hunc spiritum, hoc corpus non ex indulgentia tua rursus accepi?

X. Iniquissima magnorum conditio meritorum est, si quidquid non fuerit adjectum, de prioribus perit, et pessimo exemplo gratiam præteritis auferunt reliqua ces-

1. *Membra sine corpore.* Id est, sine carne, sine pinguedine: ut ita *corpus facere*, Phædr. III, 7; gallico sermone *prendre du corps*. Ed.

2. *In pristinam religionem de calamitatum horrore.* Sic Flor. III, 21: « Carcer, catenæ horrificaverant dignitatem. » Quod vero propter calamitates pater in religionem se dicit restitutum ex notissimo illo adagio proficiscitur, *res sacra miser*. Ed.

3. *Projice quod rapiam, abjice. Projicere*, scilicet jacere ante, late et passim, spargere; at *abjicere* notat animi affectum, præsertim despicientis: inde gradatio. Sic Virgil. *Jacent projecta cadavera;* et Cicer. « In mare se *abjecit*, lecto Platonis « libro. » Ed.

santia. Non redemi: non tamen ideo minus est[1], quod in hunc te divinorum humanorumque conspectum de nostra protulimus anima. Maria terrasque, et infatigabiles siderum cursus, et cuncta sacro fulgore lucentia nos, ut fruereris, ostendimus. Has, quas subtrahis manus, hæc verba, quæ negant, de meo spiritu, de meis visceribus hausisti: gaude potius, exsulta, quod tibi patris asperitas præstat boni filii jactationem: solus habet quod imputet[2] patri, qui queritur, et pascit. Quam multa, judices, huic querelæ respondere poteram, propter quæ filium salva pietate non redemissem? quis non acciperet excusationem, si dicerem: Impediit quamvis properantem senectus, inopia, languor? pretium non tam festinanter inveni: explicare non potui navigationem juvenibus quoque fortibusque difficilem: solus ac senex non illa, qua speraveram, prosperitate direxi: per quos metus, per quæ peregrinationis incerta properavi? Remove, juvenis, indignationem, nihil plus pro filio factum est, quem recepi: non fortunam tibi debeo, sed affectum: non exitum, sed voluntatem: pro duobus pretia contraxi; pro duobus maria conscendi[3]; pro duobus genua tenui: rogo, uter magis amaretur, si mihi piratæ duos reddidissent?

XI. Age tu tunc, juvenis, ad faciendam inopiæ patris invidiam, si videtur, exclama: Famem obtendis, ad

1. *Non ideo minus est.* Mallet Burm. per interrogationem *num ideo minus est?*

2. *Imputet. Imputare* est arguere, in nocentis partes aliquem vocare, ei quodpiam factum loco culpæ vertere, ut Quintil. « Cædem « alicui imputare. » Ed.

3. *Maria conscendi.* An hoc recte dicatur dubito navem conscendere et ascendere obvium est, et illustratum Ampl. Cuper. Obs. lib. III. Quare legerem *navem* conscendi, nisi in his Declamationibus non fas esset omnia ad severas veterum loquendi leges exigere: posset et fingi scripsisse *maria transcendi*, ut ita Val. Flacc. IV, 220, « trans- « cendere fretum. » Et Lucanus, Pharsal. lib. III, vs. 59. Ed.

quam luxuria, prodigarumque voluptatum continuatione venisti; exhausisti senex census in pretia meretricum, quamquam et huic jubetur necessitati pietas vestra succurrere, et lex, quæ inopem, quæ patrem nominare contenta est, filium non remisit ad causas. Quid vero si in educationem, in discursus, in pretia vacuatus sum[1]? excedit omnem scelerum comparationem, patrem mendicum facere, nec pascere: tentat, judices, hoc, quod non est redemptus, ampliare alia juvenis invidia: fratrem, inquit, mihi prætulisti. Fateamur paulisper hoc crimen, agnoscamus hoc nefas. Impudentissime generis humani, tu non feres, ut frater tuus vel magis ametur? vides enim; prælatus est tibi nescio quis affectus; possident caritatis tuæ locum pignora de minoribus sumpta nominibus[2]; illum nempe[3], cujus æque spiritus de visceribus his trahebat ortum; qui patrem vel solus impleret: pessimus est mortalium, qui amari fratrem suum sine sui caritate putat. Tu custodies[4], utrum frequentius osculer, utrum stringam magis arctiore complexu, non est hoc impatientia, nec circa patris affectus sacra de pietatis contentione rixa: eum tantum fratrem

1. *In pretia vacuatus sum.* Insolens admodum locutio qua significatur patrem omnes opes et fortunas filiorum causa profudisse: ita ut subintelligendum sit *bonis* aut *opibus* post *vacuatus.* Nullibi enim aut saltem rarissime talia apud melioris ævi scriptores esse obvia nemo ibit inficias. Ed.

2. *Sumpta nominibus.* His omnibus ironice pater in filium invehitur, cujus invidiam arguit. At *pignora de minoribus nominibus* sunt inferiores consanguinitatis gradus, quibus non tam necessarie homines inter se conjuncti, quam filii cum parentibus, vel fratres cum fratribus, ut patruelis, consobrinus, etc., ad quos nempe amorem paternum esse detortum filius non immerito ægre tulisset. Ed.

3. *Illum nempe.* Scilicet *prætuli.* Schult. Ascensius legebat *ille*, et referebat ad *pessimus* est.

4. *Custodies.* Exploratoris et invidi more observabis. Vid. ad lib. IV Instit., cap. 2, et ita sæpe in his declamationibus. Burm.

putas amari magis, quem non ames? Falleris, juvenis: longeque te ab intellectu rerum naturæ seposuit parva persuasio, qui putas ex paternis affectibus filio perire quidquid in altero de necessitate [1] præponderat.

XII. Par est in omnes liberos, eademque pietas, sed habet in aliquo plerumque proprias indulgentiæ causas, et salva caritatis æqualitate, est quiddam, per quod tacito mentis instinctu singulos rursus, tanquam unicos, amemus. Hunc primus nascendi locus, illum gratiorem præfecit [2] infantia; alium lætior vultus, et blandior osculis amplexibusque facies; quosdam magis severitas probitasque commendat; in quibusdam diliguntur impatientius calamitates [3]: et damna corporum [4], debilitatesque membrorum notabilius miseratione complectimur. Salva est tamen universitas [5], quum quidquid in alio cessare creditur, in altero restituit alter affectus [6]: securus sis, non intercidunt ista, non pereunt; sed invicem vincunt, prævalent, cedunt: filio non potest præferri, nisi filius. Blandiar, judices, paulisper calamitatibus meis; et sic agam, tamquam apud piratas invenerim utrumque sanum. Attuli sine dubio pretium duorum, sed utrum-

1. *De necessitate.* Quod alter filius esset faciliori indole, et corpore debili, ideoque injuriæ magis obnoxius, necesse erat ut in majori parentis amore tutamen illi succurreret. Ed.

2. *Præfecit. Prius fecit.* W. *Prior fecit.* Leid. pr. Voss. pr. sec. Pith. Colin. Pareus: *illum gratiorem præfecit infantia*, Colon. Gryph. Mallet Burmann. *illum gratiorem fecit patri* pro *priore*.

3. *Diliguntur impatientius calamitates.* Eo quod impatienter ferimus miseros fieri, quos diligimus, quosque suam non mereri calamitatem existimamus. Ed.

4. *Damna corporum:* scilicet infirmitates. Ita Phæd. III, 2: « Damnum insectatus est amissi corporis. »

5. *Universitas, quum.* Nempe affectuum, qui ad moralis normam generalem vel universam restituuntur, quum, etc. Ed.

6. *Alter affectus.* Pro *alius*, ut sæpe apud Tacitum, et alios. Est ergo aliunde ortus, alia causa excitatus, ut ex infantia, ex læta facie, etc.

que prædo non reddit: offert electionem, suadete quid faciam. Quid dicitis? ista pietas est abire, discedere, irasci scilicet, queri, et invidiam facere piratis? vos interrogo liberi, vos parentes; non ergo facinus est, ideo neutrum redimere, quia utrumque non possis? Egregia pietas, æquare liberos justitia desperationis [1]; et ex hoc, quod succurrere non contingit duobus, orbitatem facere totam! Tu vero, senectus, accipe quidquid datur, accipe quidquid offertur, dum hoc saltem feritati libet, antequam in patientiam tam sæva decrescat [2] immanitas. Interim multa possunt afferre casus: sperare licet, repetere [3], sperare pater, fortassis evadat. Quæcumque explicari coacervatione non possunt, per partes vicesque servantur; et facilius est divisa subtrahere, quorum magnitudo laborat in solido.

XIII. Quantum intelligo, judices, filius, cui profuturum non erat ut eligerem, hoc solum ferre non potest,

1. *Justitia desperationis.* Legit Schult. *stultitia*. Non male; sed explicatur *justitia* eo quod pater ambos æquo amore, diligens, quum alterutrius facere non possit optionem filiorum, quibus singulis æqua sunt electionis *jura*, ob *justitiam* in desperationem adducatur. Ed.

2. *In patientiam tam sæva decrescat immanitas.* Schult. corrigebat *tuam* pro *tam*, et *adcrescat* pro *decrescat*, hoc sensu: major in filios sævitia erat futura piratarum, in hosce duos, si passus esset pater captos manere, nec alterutrum redemisset, quia utrumque non poterat redimere. Attulit etiam *impatientiam* pro *patientiam*, quod non displicebat Burm. ita explicanti: Quia tu tam impatienter utrumque petis, Barbari illi et immanes, qui nunc unum offerunt, utrumque negabunt. *In* autem esset positum pro *contra*, crescat contra tuam impatientiam. Attamen has tenebras discutere tentavit ipse Burm. *pœnitentiam* pro *patientiam* proponens eo sensu: Accipe unum, antequam illa immanitas, quæ nunc unum modo negat, in pœnitentiam mutetur, ut neutrum nolit reddere. Interim forte fiet aliquid, quo alter evadat. Quidquid hæc sint ad locum maxime obscurum, nobis placet prior Schult. lectio, ut quæ minus a textu recedat. Ed.

3. *Sperare licet, repetere*, etc. Corruptissimus locus, multorumque correctionibus vexatus, a quo manum abstinere satius est.

quod redemptus est frater. Quis hanc, judices, impudentiam ferat? objicit mihi, quod ullum de liberis meis potuerim facere discrimen: deinde queritur non se potius electum; et quum fratri præter ejusdem nominis par ac simile consortium reverentia quoque languoris accesserit, indignatur apud affectus patris non eam prævaluisse partem, in qua tantum filius erat. Non invenio, judices, quemadmodum effugere potuerim criminis hujus invidiam, si hunc potius recepissem: patri, cui utrumque pirata reddere nolebat, redimendus fuit, aut æger, aut neuter. Quid? quod, inquit, etiam luxuriosum prætulisti [1]? parce, juvenis, maledictis, parce conviciis: reliquistis hæc nomina; domi erunt ista vitia, domi erunt istæ virtutes, sed quum fueritis reversi. Interim nihil aliud estis, quam fratres, quam liberi mei, duo captivi, ambo miseri, et diversitas vestra de calamitatum societate consumpta est. Vides, quam nefas sit alterum ex vobis mihi esse viliorem? piratarum non interest, uter eligatur. Dignum hunc dereliquisti, luxuriosum redemisti [2]: comparatione vestra, juvenis, circa patrimonium honoresve contenderes, et ego proclamabo [3], vicisses: sed ventum est illuc, ubi non probitas, non mores æstimantur, et de corporibus sola taxatio [4] est. Unde tristes toleraret casus, ferret sordes vinculorum, piraticam famem [5] juvenis, quem torquere solebat nos-

1. *Luxuriosum prætulisti.* Mihi qui semper frugi fui, et severis moribus luxuriosum prætulisti.

2. *Redemisti.* Ista sibi ab adversario objici fingit, quibus sequentia respondent. Ed.

3. *Proclamabo.* Rectius videtur *proclamo* Schult. quia pater se id fateri publice significat: est tamen in hoc loco sensus conditionalis quocum apprime facit tempus futurum. Ed.

4. *Taxatio.* Vox propria ad sensum, nam, inquit Festus, taxatio est quæ fit certæ summæ. Ed.

5. *Famem piraticam.* Ut Senecæ *nuptiæ tyrannicæ*, et *raptus tyrannicus* ex emendatione. Schult.

tra frugalitas? unde in illa solitudine carceris duret animus convictibus semper comitatibusque lætatus? Exspecta tu, quem decet honesta patientia, laudabilis labor, qui tibi difficultatum reddis ipse rationem: tu differris, luxuriosus redimitur. Quid vis? prætuli illum, de quo soli tibi querebar: quem quum vellem castigare, reprehendere, te solebam laudare, mirari.

XIV. Exaggera, quantum voles, vitia fratris; luxuriosum, perditum voca, dum scias te sic magis probare non animum fuisse patris, sed de calamitate rationem: ille eligit, qui recipit ante meliorem [1]. Sed parce, quæso, juvenis, adversorum interpretationi: non est electio, alterum recipere, quum pretium attuleris duorum: discrimen illud non ego, sed pirata commentus est. Quidquid inter vos in alterutro fecero, affectus est, quo duos amo: et homo, apud quem filius sola prævaluit gratia calamitatis, non fratrem tibi prætuli, [2] sed quod in te fratri prætulissem. Consilium hoc putas fuisse patris? fortunæ est, qua capti pariter estis, qua decubuit [3] alter, qua non convaluit redemptus: quum propter duos venerim, quod in altero mihi pirata concessit,

1. *Qui recipit ante meliorem.* Schulting. *non* interserit, et verba accusantis esse putabat, ut sup. *dignum dereliquisti.* Ascens. *ante meliorem* explicat, quem noverat ante meliorem fuisse. Dure admodum videtur dictum Burm. qui affert *tanquam mel.* ut *t* adhæserit ex præc. voc. nos explicaremus *meliorem* receptu ob calamitatem infirmitatis filium. Vel contra interrogantem patrem faceremus, ut dixerit non illum eligere, qui recipit meliorem. Ed.

2. *Tibi prætuli..... Tibi prætulisset.* Voss. sec. et hic sensus obscurior. Colinæi et Vidov. editiones distinguunt post *calamitatis*, et novam periodum inchoant a *non;* credo aliqua intercidisse. Forte, « affectus est, quo duos amo, ut « homo, apud quem filius sola præ« valuit gratia calamitatis. Non fra« trem tibi prætuli, sed ægrum, « quod si in te fuisset, te fratri « prætulissem. » Burm.

3. *Decubuit.* Eodem sensu ac *jacuit. Decumbere* proprium est verbum gladiatoribus, quum ipsi cadunt vulneribus confecti. Ed.

idem est, ac si mihi neutrum reddidisset. Sed quousque facti mei dissimulabo rationem? æger electus est, respondete nunc, si videtur. Luxuriosus, perditus fuit: parcamus, quæso, memoriæ; revereamur suprema cineris; pœniteret me fortasse, si viveret: iterum ac sæpius, quod necesse est, ipsa criminis mei [1] voce defendar; ægrum redemi. Non habent profecto; non habent discrimen liberi, nisi de calamitate: et inter homines, quos natura pietatis [2] æquavit, differentiam nisi de dolore non explices: non cum usu nunc vestro [3], non cum moribus loquor. Ille anhelat, illius sunt lassa suspiria, ad illum serius veni [4]. Excogitasti rursus, fortuna, quod supercresceret caritati, quod posset sacris nominibus accedere: hic solus major affectus est, quam filios amare, filii misereri.

XV. Me quidem, judices, si quis interroget, conditio illa non fuit vera, non simplex, habuitque piraticæ feritatis ingenium: ægrum mihi non licuit relinquere, licuit eligere. An fas fuisse credis, ut juxta [5] moriturum

1. *Criminis mei.* Non crimen idem sonat ac scelus, sed pro *criminatione,* accusatione ponitur. Ed.

2. *Natura pietatis.* Pro *naturæ* pietas, ut sup. Declam. 2: « pietatis « æqualitas. » Ascensius legebat *natura pietate æquavit.*

3. *Cum usu vestro.* Ascensius interpretatur, quem facitis utendo rebus, alter parce, alter luxuriose: ego autem, de usu, qui mihi sit ex vobis, vel familiaritate.

4. *Ad illum serius veni.* Quem languor ex captivitatis diuturnitate recrudescens sustulerit. Quæ seq. confirmant, ut dixerit filium utrumque amasse, sed languentis præcipue misertum esse. Ed.

5. *Juxta moriturum.* Sensus esse videtur: An putas tantum æquitatis fuisse piratis, ut, si te elegissem, reddidissent te mihi, et moriturum (ut inde colligebant, quia eum non eligebam), servassent sibi: certe a conditione posita, si sanum elegissem, quæ est feritas eorum, recessissent, et coegissent me ægrum et periturum eligere: sed huic sensui an præpositio *juxta* satisfaciat nescio, quæ *ad*, *prope* vel *post* sæpe notat: hic vero deberet notare præferendum morituro sanum fuisse, et pro *præter,* vel *supra* poni, sed ejus significationis exemplum desidero. Vel *juxta* possit explicari, pro, tu compositus, comparatus

tu reddereris? et homines ejus immanitatis, ut possent liberos cum patre partiri, paterentur eum sibi relinqui, quem periturum ex hoc probabant, quod illum pater non eligebat? tentata est misera pietas, et placuit hoc quoque addi calamitatibus nostris, ut onerarer pudore conditionis partes non habentis: quum in comparatione sani æger offertur, ideo ponitur, ut eligatur. Superest, nisi fallor, judices, ut, quum sibi prælatum fratrem queratur, æstimetis utri tunc magis debuerit pietas nostra succurrere. Est quidem, judices, humanæ infirmitatis ista natura, ut ex omnibus accidentibus gravissimum putet quisque, quod patitur, et quum aliena cogitationibus, nostra dolore tractentur, necesse est apud impatientiam suam vel minora prævaleant. Languor est tamen, languor, cui merito cesserint cunctæ calamitates, in cujus comparatione consolari se potest genus omne miserorum. Stringat licet manus sæva captivitas, profunda carceris nocte membra claudantur, datur tamen colludere [1] catenis, artus extrahere nexibus, et habet aliquid æquanimitatis, cum pœna sua posse rixari [2]. Sæviunt regna tormentis, bella vulneribus; sed levius afficit quidquid viribus feras: et quum in plenum adhuc [3] sanguinem

cum morituro, reddereris, et ita illa Taciti fere explicant de Morib. Germ. XXX: *Velocitas juxta formidinem est.* Burm.

1. *Colludere catenis. Colludere* (corr. *collidere*) *catenas.* Leid. pr. *Collidere catenas.* W. Voss. sec. et pr. a manu sec. quod non temere rejiciendum, ut sit conterere inter se catenas, quasi tentandi causa, an rumpere detur vincula. Burm.

2. *Rixari.* Jurgari, pugnare, ut paulo post *colluctatio* hoc sensu, et Flor. III, 10, *cum Oceano rixa.* Schult. Et sæpe in his Declamationibus verbum *rixari* hoc sensu occurrit. Vide ad Decl. IV, 8. Burm.

3. *Plenum adhuc sanguinem.* Hoc ex antiquorum doctrina dictum; nam tunc credebatur, animam hominis in sanguine sedem habere, quod seq. confirmant, nempe homini per gradus ex imminutione sanguinis aliquid ex vita detrahi. Ed.

adversa ceciderunt, repugnantis roboris colluctatione vincuntur. Quos cruciatus compares, quem dolorem, quum penitus visceribus immissa tabes quotidie aliquid ex homine præmittit in mortem, quum cibos, haustus, et omnia blandimenta vitæ fames fastidit, et poscit; desiderare assidentium[1] officia, dehinc ferre non posse? gravari, quos appetieris, attactus? per totum cubile corpus velut super ardentes exagitare flammas[2]? lux fatigatis luminibus gravis, vox sola de gemitu. Quum ex duobus captivis languet alter, una est inæqualitas patris eligere sanum.

XVI. Retuli, judices, usque adhuc in penatibus suis, juxta parentes propinquosque, languentem. O carcer, o morbi[3], quem vos non facitis ægrum? et non ille carcer, quem severitas legum, quem potestatum[4] justitia commenta est. Non possunt humani metus, humanarum cogitationum ingenia satis abundeque concipere, quæ vidi: jacet sub immensæ rupis abrupto tristis, et ultra naturalem profundæ caliginis noctem mersus piraticis artibus specus, quem tota circumfusi vastitas maris, et undique minantibus scopulis illisa tempestas terrore ruituræ molis everberat: horrent cuncta cruci-

1. *Assidentium*. Propria in hac re vox. Ov. Ep. XX: « Ille manus istas « effingit et assidet ægræ. » Vide not. 134, in Ed. nost. vol. I, p. 372. Ed.

2. *Exagitare flammas*. In his omnibus est vivida descriptio languentis, qui quum febris ardore non continuo corripiatur, idem velit per horas, idem nolit. Ed.

3. *O carcer, o morbi. O carcer, o sordes!* Obr. egregie; quis enim tam stultus, ut nesciat morbos ægrum facere? sed fœtor carceris et sordes illa morbos facillime creant. Sic cap. 19: *Impias carceris sordes*, et sæpius. Burm.

4. *Potestatum justitia*. Potestas, sine adjuncto, pro magistratu, vel, ut vocant, officio quod quis sub principe gerit. Claud. cap. 23: « Jurisdictionem de fideicommissis « quotannis, et tantum in urbe, « delegari magistratibus solitam, in « perpetuum atque etiam per pro- « vincias potestatibus demanda- « vit. » Ed.

bus; squalent circumjecta naufragiis; nullus nisi in supplicia mortesque prospectus, et ad infelicium captivorum metum præmissus de simili exitu dolor. Spiritus solus intus vivit, quem vinctorum trahunt redduntque gemitus, quem tot contulere languentes. Hoc erat, ubi jacebat æger illud tot annorum, ex quo cœpit pirata grassari [1], idem cubile: corpus, quod gravaretur assidentium sedulas manus, jacet inter vincula, quibus instringat adhuc recentem pirata captivum; et quamvis tenuata de nexibus membra labantur, rursus in modum stringentium tenent, quæ nullo suspensa nixu, velut victo homine sederunt [2]. Qualis erat ille sub ferro, cujus exsangues manus vix levia velamenta transferrent? quis inter complorationes gemitusque somnus, quem vix silentia sollicita præstarent? ad quæ colloquia tristitia respiraret? undique pares similesque miseri, et veteribus captivis adjectus quotidie novus aliquis impatiens.

XVII. Compara, si videtur, huic ægro captivitatem tantum tuam: tu quereris quod cibos pirata non præstet; ille remittit oblatos: te nuda humus, nudum cubile frangit; ille ad singulos ardentis corporis motus in sua vincula [3] versatur; et quocumque membra lassata dolore transtulerit, in supplicium redit renovata patientia. Breviter sævissimi languoris definienda mensura est: non potest ex illo sanari, nec quem redemerit pater. Insta nunc, si videtur, ac subinde, juvenis, interroga,

1. *Pirata grassari.* Verbo solemni et proprio de latronibus qui vias obsident, ut et de piratis, ait Nonnius.

2. *Sederunt.* Id est, pondere suo n membris hæserunt. Decl. XVII: *Resederunt pondere catenæ.*

3. *In sua vincula. In sua supra vincula.* W. Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Colb. pr. latet ulcus in consensu hoc codicum. Gronovianus *in sua semper vincula*, quod probat Schult. nec repugno; nisi illud *supra* glossatoris est, explicantis *in* per *supra*. Similia vero habet Ovid. Am. I, 11, 4.

cur ægrum potius elegerim: reddi a me posse rationem cur hoc fecerim, putas? ego vero non possem; nec si te redemissem. Quid enim, si respondere jubeas orbitatem, cur in exsequias totos egerat [1] census? quid sibi velit ille funebrium longus ordo pomparum? cur super flagrantes jaceant rogos? cur ardenti [2] non divellantur amplexu? et ego dico, proclamo, fateor, erroris aut dementiæ furor est, quum feceris. Hoc est ergo, inquit, quod de te præcipue queror, moriturum mihi prætulisti: quæso, juvenis, ne nobis putes tantum inesse feritatis, ut illum potuerimus existimare moriturum: vis non sperem victurum filium, quem tunc primum adspicio, complector ægrum, quem pirata non recusat sibi relinqui? si persuasionem patris interroges, quidquid est quod miser torquetur, afficitur, non languorem credo, sed impatientiam, desiderium, dolorem. Hominis, qui apud piratas languet, unum remedium putes, ut redimatur: sed non est, quæso, juvenis, quod hoc patrocinium de tam calamitosa pietate concipiam, ut dicam, victurum putavi.

XVIII. Exaggero quinimmo invidiam criminis mei: redemi, fateor, illum, qui dilationes, qui moras ferre non poterat, in quo mihi pirata vendebat brevia oscula, paucos dies: si me hercle uterque fuisset æger, illum

1. *Egerat.* Electum verbum, quod consumptum, ad nihilum redactum censum notare docuit Barth. ad Stat. Theb. I, 37, et IV, 818, ubi et ex penetralibus producere, ut hic ex arca, significare probat. Vide et Pric. ad Apul. Metam. p. 200. Ita mox, *animam egerere*, et c. 21, *sinus, in quos egeram exhaustarum reliquias lacrimarum;* et Declam. IX, 10, *egerere conviviis fœnus.* Contrarium est *aggerere*, de quo vid. ad Phædr. IV, 19. BURM.

2. *Cur ardenti.* Quis ille *ardens amplexus?* deesse aliquid puto, *cur ardente rogo* (vel *ardentibus*, scil. rogis quod præcessit, vel *ardentis*, scil. cadaveris) *non divellantur amplexu*, is enim furor parentum, ut vix ignis eos a cadaveris filiorum amplexu divellat. Vid. Albin. Eleg. in Drus. 133. BURM.

redemissem, qui prior languere cœpisset: si duos pariter naufragia raperent, illi porrigerem manum, quem jam membrorum contentione lassatum fluctus hauriret, si vulneribus confectos remisisset acies, properantius ei clauderem plagas, per quos animam largior sanguis egereret. Ignoscite, dii pariter atque homines; non possum de liberis, possum eligere de miseris: gratias quin immo fortunæ, gratias ago, quod adhuc æger sentit, intelligit: alioqui cadaver acceperam, et pretia duorum pro funere tantum supremisque persolveram [1]. Nescis quantum pudori, quantum adjiciat affectibus meis inter tam impares æquata conditio: æger, qui tantumdem est piratis, plus est patri. Velis tamen, nolis, infelix senectus, fatendum est quod merito quod summa pietate factum est, quam difficile fecerimus. Quæ tunc mihi cogitationes, quis temporis illius animus fuit, quum inter duos liberos incerta miser electione discurrerem? hunc diutius osculabar, illum putabam desperatione moriturum: lacrimas ad languentem gemitusque transtuleram; et tu mihi videbaris futurus æger. Quoties catenas tuas soluturus invasi? sed mihi commendabat relictum, quod [2] te prætulissem: quam frequenter jam laxata misero vincula rursus imposui, dum mihi tua potius sanitas placet? Dissimulare non possum conditionis illius secretas difficultates: redimi debebat æger, ego te volebam.

XIX. Ponere vos, judices, velut in illa necessitatis meæ præsentia volo: ecce, infelix ad primum adspectum patris conatus assurgere, illas pallentes sordi-

1. *Acceperam... persolveram;* pro *accepissem, persolvissem,* quod mutationis genus plus quam centies apud veteres occurrit. Ed.

2. *Commendabat relictum, quod...* Hujus sententiæ subtilissimum acumen, qua commendabat relictum filium electio fratris, ita ut vividius nequeat depingi miseri patris mens ultro citroque distracta. Ed.

bus[1] manus paullulum, tamquam amplexus daturus, erexit; nec usque in cervices meas spiritu jam deficiente perlatas, in suum miser iterum cubile dejecit. Totus ille circa nos carceris populus obticuit; et ne colloquiis nostris terribilis catenarum stridor obstreperet, lassatos artus in sua tenuere patientia. Ego serius[2], gravis hinc, si videtur, incipiam: luxuriose, meruisti: ignorat profecto paterni doloris æstus, quisquis solatium putat, ut de languente filio queratur, ut moribus mentique maledicat[3]. Abite virtutes; ignosce probitas; carior est ex liberis ille, qui moritur. Mihi vero fateor hinc aliqua languente filio venisse solatia, quod vixit infelix quemadmodum voluit, quod fuit hilaris ac læta brevis ætas. Crede, juvenis, et pro te jam maluissem, ut luxuriosus esses: cui tu tempori, cui dolori rigorem ultionis, frontem castigantis injungis? Impatientissima res est perdere filium, cui videaris irasci: corruptum me precibus puta

1. *Pallentes sordibus.* An recte hoc dicatur dubito: ex sordibus enim non pallor, sed potius pullus et niger membrorum habitus oritur: quare puto *s* litteram absorptam a præcedenti, et legendum *squalentes sordibus.* Quod confirmant illa quæ sequuntur cap. 19: *Post impias carceris sordes, illum cum ferali veste squalorem exuit:* ubi *impuras* volebat Schult. et Declam. VIII, 8: *Diutino squalore concreta facies.* Ubi vid. Petron. CV: « Ne viderer de nave carcerem « facere, jussi squalorem damnatis « auferri: » confundi autem a librariis hæc verba didici ex Ovid. Met. I, 374; et Claud. Cons. Olyb. 212, ubi videndus Heusius: ut et ad Sil. XII, 373, et ita apud Lucan. v. 628: « Latet obsitus aer Infernæ pallore « domus. » Codices plurimi *squalore.* Burm.

2. *Serius.* A *sero* deducunt, quasi sero nimis gravis et objurgator filiorum esse incepisset. Ego mallem pro adjectivo sumere, et legere: *Ego serius, ego gravis, hinc, si videtur, incipiam.* Formula concedentis *si videtur.* Burm.

3. *Mentique male dicat.* Quid sit menti maledicere non capio, sed excidisse vocem ob eamdem sequentem puto, *quod moribus malæque menti maledicat.* Hoc patri quidem convenit, filii luxuriam malæ menti adscribere, sed illi nunc maledicere nihil solatii patri vehementer amanti afferre potest. Quid sit *mala mens* satis evidenter jam constare, etiam vix initiatis, puto. Burm.

tis, ambituque lacrimarum? hoc vicit æger, quod non rogabat: assidebam misero, demittebat oculos, interroganti responsum de lacrimis tantum gemituque reddebat: agebat me deliberante jam victum, quum repente miseras manus velut recidentis amplexus posuit in sinu meo.

XX. Et quum lassa suspiria per ardentes anhelitus egestis sæpe visceribus, quum diu collatis uterque singultibus miscuissemus lassas sine voce lacrimas, tandem spiritu vix in paucissima verba collecto, tibi quidem, inquit, gratias ago, pater, quod redempturus utrumque venisti: non adeo tamen sensus meos languor hebetavit, ut exitum conditionis hujus ignorem: ego luxuriosus, ego perditus, nunc vero super infamiam nominis hujus immorior[1]. Utinam hoc saltem mihi sero fata [2] præstarent, ut residuum laborantis animæ in tuo poneremus amplexu! sed si mora est longior properantibus exspectare pereuntem, ite superstites, ite felices; has tantum reliquias commendate piratis, ne mersus profundo, et projectus in fluctus, exitum faciam hominis, ad quem non venerit pater: unde enim sperare possum, ut revertaris, ut facias [3]? Tunc super abrupta verba tota defectione conticuit, strictisque vitalibus circa dolorem suum membra riguerunt. Exclamavi, fateor, quid agis infelix? cur desperatione collaberis? attolle paullisper oculos, confirma, dura, te frater elegit [4]. Visa est post hanc vocem

1. *Immorior.* Ita ut expiare infamiam non possim, tanto minus tibi placiturus. Similis locutio Dec. XIX: « Plerosque videas fortiter super « sua scelera morientes. » Schult.

2. *Sero fata præstarent.* Malim *serio*, nunc me quasi ludunt, dum te ad me perducunt ægrum, qui frustra liberor. Schult. An non, *saltem misero fata præstarent?*

3. *Ut facias.* Abrupta oratio, ut mox fatetur, scilicet ut *facias justa*, vel *exequias:* metuebat enim, ne insepultum corpus abjiceretur in mare. Schult.

4. *Te frater elegit. Te super ele-*

meam peracta conditio [1], continuo pirata detraxit catenas, vincula laxavit. Vultis elegisse me negem? vultis in lucem diemque productus, carceri suo reddatur æger? ego vero non habui verba, quibus me deliberare, quibus nolle contenderem: Vultis scire quid pater, quid pirata præstiterit? ego duos redemi, sed alterum accepi. Ut scias, inquit, ægrum redimi non debuisse, defunctus est. Crudelissime generis humani, qui nos putas pretium tuum perdidisse, audi quam multa nobis in morituro filio pirata reddiderit: frater ille tuus inter vincula catenasque deficiens, respiravit aliquid in toro, tandemque liberas vinculis manus per totius lectuli spatia jactavit, post impias carceris sordes illum cum ferali veste squalorem exuit, paullisper æger vidit propinquos, allocutus est amicos, mandavit, exegit [2]: et quamvis suprema [3] sorte collabens, prius tamen luce cæli libera satiatus est.

XXI. Contulit mihi grande, velit nolit, fortuna in orbitate solatium; filium, qui relictus mea fuit moriturus invidia, non occidi, sed perdidi. Quid ais, juvenis? ita si moriturum filium redimere non debui, non sufficit hæc tibi de me pœna, quod ille decessit? irasci patri tantum fortasse fas esset, si viveret frater, tunc alimenta quærenti respondere posses; Posce prælatum. Quantum intelligo, qui de mendicitate patris vindicaris, ægri es redempti juvenis [4] inimicus? nescis quid sit invidiam facere patri: melior erat tua causa, si mei

git. W. Francius volebat, *te pater elegit*.

1. *Peracta conditio*. Id est, optio. SCHULT.

2. *Exegit*. Scil. ut et exsequerentur, quæ mandaverat: ut paulo post, *supremæ pietatis exigimus officium*. SCHULT.

3. *Suprema sorte*. Propter postremum captivitatis statum, ubi collegerat hunc morbum: vel lege *supremum morte*. SCHULT.

4. *Juvenis*. Notabile hoc voc. quo frater cujus prælati fit inimicus, non jam frater est, at solum homo superest, juvenis. ED.

misereris [1]. At quanto, dii deæque, alius fuit ille infelicissimi juvenis affectus? nuntio enim, et audiente et tota civitate teste proclamo: tibi gratias agebat ille, dum moreretur. Credo me hercle hoc miserum dolore consumptum, quod sibi videbatur pretium suum mihi perdidisse. Non aliter igitur, quam si te præsente deficeret, per illud, inquit, frater optime, natalium nostrorum sacrum venerandumque consortium, per socias peregrinationes, per adversa communia, per hoc, quod et tu languere potuisti, si te vel tua quandoque virtus, vel satietas secura [2] prædonum piratico carcere emiserit, commendo tibi senem, quem facimus uterque mendicum: testor immortalia numina, et infernarum sedium deos, pascerem patrem, si te redemisset. Ego tamen, inquit, mihi debeo, quod reversus sum. Non quidem quidquam velim, juvenis, de virtutum tuarum admiratione detractum; audias tamen necesse est in hac pietate verum, evasisse te putas, ingrate? dimissus es: mea pietas istud, mea fecit electio: unde enim evenit quidquid ante captivitas tua præstare non potuit? jacta, quantum voles, effractum carcerem, ruptas catenas: vis scire quid negligentes fecerit securosque piratas? acceperant pretium [3] duorum.

1. *Misereres. Mismereris.* Voss. sec. Leid. pr. Edit. Leid. *Misererreris.* Obr.

2. *Satietas secura.* An ex epulis? an ex multitudine prædæ? an legendum *felicitas*: ut intelligat felices prædones, si multum referant prædæ, eoque securos, ut mox *negligentes* et *securos* vocat. An legendum *sævitas secura*, ut sequenti Decl. ex emendatione *cruenta sævitas.* Schult. Ascensius explicat, quia satis pretii pro duobus acceperint, et ideo te minus accurate custodient: non male, et hoc sequentibus convenit melius.

3. *Acceperant pretium.* Namque piratæ, quem ipsis constaret patrem, non repetita alterius filii redemptione intra certum tempus, revera omnes opes effudisse in ægri pretium, valentem minus arcta custodia servaverunt, quorum e manibus ideo potuit evadere. Ed.

XXII. Intelligit, judices, et ipse juvenis, non esse se calamitatum nostrarum justitiæ parem, et sic agit, tamquam alere non debeat: itaque transfert in hoc defensionem, ut posse se neget. Quid dicitis, judices? feretis hoc dicentem juvenem corpore atque ætate robustum. Non habes opes, sed membra, sed vires? nam neque ego laborem, nec difficiles posco conatus, contentus sum, juvenis, ut velis. Cibos me poscere putas? humeros posco, quibus incumbam, manus, quas eliso pectori apponam, sinus, in quos egeram exhaustarum reliquias lacrimarum; ut sepelias, ut hæc cum miseri illius membris ossa componas: non alimenta quæro, sed filium. Quid? quod nec grave longumque supremæ pietatis exigimus officium? non diu viverem, etiam si me duo pasceretis. Securus sis, brevi te gemitus mei liberabunt assiduis planctibus everberata vitalia. Quid me remittis ad turbam[1]? quid facis rursus omnibus gravem? consumpsi fletus, clementiam civitatis exhausi: non alit populus hominem, quem pascere filius debet. Quid sibi vult hæc aliena calamitatibus nostris, aliena virtutibus tuis, juvenis, asperitas? abstulisti mihi malorum quoque meorum verecundiam. Quidquid faciebam, mendicitas est, ex quo reversus es[2]: durat in suscepto rigore juvenis, et ad misericordiam non me-

1. *Remittis ad turbam.* Namque mendici Romæ sedebant in his locis ubi præterfluebat maxima hominum turba, ad stipem erogandam. Nisi malis *turbam* respicere ad multitudinem mendicorum qui in eadem loca plurimi conveniebant, nempe ad pontes, etc., de quibus vid. Juven. Sat. IV, v. 116 sqq. Ed.

2. *Mendicitas est, ex quo reversus es.* Obscurus locus, quem explicarem præcedentibus, ut ob ipsam mendicitatem patris, quam ultro acceperat, divenditis omnibus, reverti potuisset filius minus arcte custoditus a piratis nullum jam pretium sperantibus. Eo sensu forte *qua* pro *quo* ponerem, nisi *quo* absolute positum intelligas. Ed.

moria fratris, non patris contemplatione deflectitur.

XXIII. Exclamaret alius hoc loco; ex tua fide dignus quidem eras, impotentissime generis humani, quem in tormenta mea doloremque redeuntem, vincula rursus ac pœna carceris exciperet. Et insultes huic confessioni licet, allegare non possum[1]: quid mihi miseras ultiones, quid triste monstratis auxilium? faceret hoc pater qui redimere noluisset. Age nunc[2], vivacissima senectus[3], redeamus ad preces; quod solum vis paternæ pietatis agnoscit, hic quoque rogemus. Per ego te, juvenis, illos meos, de quibus nunc quereris, annos, per expertos tibi notosque humanorum accidentium casus, per infelicis illius manes, cui nec hoc saltem contigit, ut te reverso, te præsente moreretur; pasce nunc, quod te redimere volui; pasce, quod fratrem tuum redemi: non ego lassitudinem tuam posco, numquam otium meum: nec ut ipse securus quietusque transigam diem, tuas operibus[4] manus, tuum laboribus assigno sudorem: jungamus mutuæ pietatis officia, par flebile, par omnibus ætatibus nominibusque reverendum: est nobis negotium cum civitate mitissima. Quanto libentius da-

1. *Allegare non possum*. Legerem, *alligare:* id est, facere, quod mihi licebit ex lege, si vinco. Lex enim, *aut alant, aut vinciantur*. Credibile est autem impium juvenem, si sciat hos patris tam mites sensus, ferociorem futurum, magisque seni insultaturum. Gronov. Legit Cl. Schult. *Allegare tamen possum. Quid,* etc., allegare possum negantibus stipem, quod apud filium non solatium reperiam, sed miseras ultiones, etc., qui tamen et Gronovii conjecturam non improbat, quæ Voss. sec. et Edit. Lucæ confirmatur, eamque recepit Obrechtus.

2. *Age nunc*. Hic in Voss. sec. erat (*Epiloga per questionem*) *Age nunc*.

3. *Vivacissima senectus*. Nempe quæ potuit durare per tot et tantas miserias, scilicet captivitatem filiorum, ægri funera, mendicitatem et alterius filii erga parentem sævam duritiem. Ed.

4. *Tuas operibus. Tuum operibus manus, tuis laboribus*. Ascensius malebat, ut se pater sociaturum operam filio polliceatur.

bunt, quum viderint pariter, unaque miseros mutua sustentatione[1] connexos[2]? Et ego quidem[3] rogabo, qui soleo, sed in tuos sinus populus congerat stipes[4]: quidquid preces, quidquid impetraverint lacrimæ meæ, accipe, tuere, dispensa: pro tua fama[5], pro tua sum pietate sollicitus. Ego mendicabo, tu[6] pasces.

1. *Sustentatione. Substantatione.* Voss. prim.

2. *Connexos.* Francius conjiciebat *connixos.*

3. *Et ego quidem. Et* deest in edit. W.

4. *Congerat stipes. Stipes* quidquid antiqui mendicis porrigebant ad sustentationem vitæ, sive nummos signatos ex opinione Festi, sive alia quæcumque vitæ necessaria. *Stipem conferre* Ulpian. de Collect. Liv. lib. V. « Sed tenuioribus « permittitur stipem menstruam « conferre. »

5. *Pro tua fama.* Omisit Obrechtus; reperitur tamen in cæteris codicibus.

6. *Tu pasces. Tu pascis,* Voss. prim. *Tu pasces velis*, W.

DECLAMATIO VI.

CORPORIS[1] PROJECTI, IPSA EST ANUS CÆCÆ[2].

ARGUMENTUM.

Qui in calamitate parentes deseruerit, insepultus abjiciatur. Qui habebat uxorem et filium, captus a piratis scripsit domum de redemptione. Uxor flendo oculos amisit; filius retinente matre profectus vicariis manibus redemit patrem: idem in vinculis decessit. Abjectus in mare, et appulsus ad litus patrium, est ejectus: vult illum sepelire pater; mater prohibet.

PRO PATRE CONTRA MATREM.

Cap. I. Etiamsi, judices, in hac asperrima conditione fragilitatis humanæ, in qua nemo prope mortalium impune vivit, hæc omnibus[3] natura est, ut sua cuique calamitas præcipue misera atque intoleranda videatur; inter omnes tamen hoc constet necesse est, infelicita-

1. *Corporis*. Hæc inscriptio deerat W. et Declamatio hæc aliis sexta, illi codici erat XVII.

2. *Ipsa est anus cæcæ*. His verbis significari videtur hanc etiam inscriptionem huic Declamat. esse, *Anus cæca*, ut *Cæcus in limine*, *Paries palmatus*, etc. Nisi legatur *matris cæcæ*, vel *Maritus cæcæ*, quod præstat, quum anus non dixerit, sed maritus. Nisi quod *Anus cæcæ* et possit defendi, quod apud alios rhetores mater dicit, ubi inscribitur *mater cæca filium retinens*, ut Senec. Contr. XIX, ubi ipsa primo loco dicit. Schult.

3. *Hæc omnibus*. Declamat. V, cap. 15: « Est quidem judices humanæ infirmitatis ista natura, ut ex omnibus accidentibus gravissimum putet quisque, quod patitur. »

tem meam tantum cæteras supergressam, ut prorsus hæc sit, quæ fleri debeat usque ad cæcitatem[1]. Quid enim passus sum tam leve, ut non comparatio mei felices aliorum etiam miserias faciat? grave est a piratis alligari; magis dicat hoc qui sciat, quam cito capti moriantur: alligatus sum; sed tamen miser magis queror, quod solutus sum. Indigna est impietas in suos, quæ quanta versetur in hoc judicio, videtis: sed mihi hoc quoque querendum est, quod me et uxor nimium dilexit, et filius. Quid ego putarem in rerum natura posse reperiri, quod orbitate acerbius videretur? non contingit mihi, quod cæteris miserrimum est, filium efferre. Parum est, quod juveni singularis exempli causa mortis fui, et tam pretiosa redemptus anima, senex, odiosus morte filii mei, vivo. Parum est, quod mihi luctum meum fluctus nunciarunt; et aliud agenti patri subito ad litus orbitas appulsa est, quod miserrimum juvenem toto jactatum mari, etiam si nemo interpellasset, sero sepelirem: adhuc supremo prohibeor officio, et ne quid solatii contingat, perdo etiam maris misericordiam[2]: injicit erranti corpori manum mulier, et piratis et tempestate crudelior; atque ut accedat dolori meo cumulus, quæ hoc facit, uxor mea est.

II. Ne quis tamen erret ignotus[3], non est filii mei

1. *Fleri usque ad cæcitatem.* Pathetice respicit ad uxoris calamitatem qui oculos dolore amiserat. Ed.

2. *Matris. Matris misericordiam,* Voss. pr. *Maris,* W. Leid. pr. Voss. sec. Quod probat Schultingius: nam matris demum in sequentibus fit mentio, et ita legendum esse docet similis locutio Petronii, loco corrupto, cap. CXIV. Si « nihil aliud, « certe diutius junctos nos mare « feret, vel si voluerit misericors ad « idem litus expellere, etc. » Ita cum viris doctis legendum. *Misericors mare* est, quod non mergit naufragos, et ita sepultura privat, sed ad litus ejicit. Et ita mox Noster c. 111: « Ipso mari sævius latrocinium. » Burm.

3. *Erret ignotus. Erret ignarus.*

noverca, sed mater. O facinus, o cladibus nostris mutata natura! mater ignem ultimum filio negat, et mulier, quæ maritum quoque suum debilitata [1] desiderat. Quis hoc de ista credat? filium non flet funditus eversa [2], fulmen hoc gladiumque non sentit: comparet dolorem; quanto minore causa excæcata est? Hujus, judices, pœnæ ab ipsa morte [3] repetite crimen. Ego sum, ego et alligavi filium meum, et infamavi: et ne non accedat gravissimi doloris comes pœnitentia, in illum mortiferum carcerem mersi. Quo fato parentes miser sortitus est, ut illi vitam pater, sepulturam mater auferret? nam ut pietatem filii mei semel indicem, patrem redemit. Si quod ego redierim, uxor irascitur, reddat rationem, cur acceptis literis meis fleverit. Atqui miserrimus juvenis quomodo magis temperare potuit [4] officia? lex parentibus in calamitate ferre opem jubebat; uterque parens erat calamitate devinctus; unus autem succurrere utrique non poterat; invenit tamen ingeniosa pietas, et utrique subvenit dispendio sui: ipse venit ad patrem, me remisit ad matrem.

III. Hoc si defendendum est, agnosco partes meas,

W. Quod ex interpretatione ortum est, quia *ignotus* etiam pro ignorante ponitur. Vid. Manut. ad Cic. ad Fam. V, cap. 12; et ad Phædr. Fab. I, 11; et ad Petron. CXII.

1. *Quæ maritum quoque suum debilitata desiderat.* Scribe, *debilitate*, hoc est, eo usque, ut desiderio nimio debilis fiat, veluti quæ flendo oculos amisit. Gron.

2. *Funditus eversa.* A *vertere*, scilicet adeo penitus mutata, ut non fleat filium, ut acutissimum hunc dolorem non sentiat, quem fulmini et gladio comparat. Ed.

3. *Ab ipsa morte.* Legendum forte *ab ipsa noxa*, ut respiciat captivitatem et servitutem suam, ut *noxa* eo sensu apud Jctos sumitur. Vel *ne ab ipsa morte repetite*, id est, ipso mortuo, cui parci debet. Vel, ut Gronovius, *ab ipsa morte repetit:* quamvis mortuum jam filium criminatur, ut sit cur punire ita possit. Vel *repetitis.* Schult.

4. *Temperare officia. Temperare* est habere rationem temporis, moderari, tempori accommodare, rem suo ordine ac mensura prudenter administrare. Ed.

causam planctibus agam: flere enim certe per legem licet[1]: alioqui diu laudare[2] non expedit. Diligenter defendere contrarium est actioni nostræ: ut impetremus funus, moramur: dum nos litigamus, dum circa cadaver nostrum orbi rixamur, dum agitur causa defuncti, dum sepulcro lege præscribitur[3], dum dantur legitima dicentibus tempora, putrescit interim corpus, nec totum in sicco jacet: cadaver ab incursu avium ferarumque tantum miserantium corona custodit: convenerunt etiam alieni parentes; totus in spectaculum populus effusus est, et ignoto quoque corpori publica humanitas quasi quasdam fecit exsequias. Deflent omnes homines, dolent: plurimorum tamen illa vox est; juvenis insepultus jacet: miser nec patrem habet fortasse, nec matrem; jam hominis figuram vetustas[4] pæne consumpsit: jam lenta tabes[5] in terram defluxit: jam soluta cute ossa nudantur. Quamlibet duraveris animo[6], non ferres tamen ista, si videres; sed audire certe potes. Ille

1. *Flere licet.* Ovidius Epist. VIII, 61: « Flere licet certe, flendo dif- « fundimus iram. » *Ferre enim* habet hic Gryph. vitiose. Burm.

2. *Diu laudare.* Ascensius capit pro adducere testimonia, aut verba legis, vel viri alicujus authentici sententias, ne tempus absumat.

3. *Lege præscribitur.* Capit Cl. Schultingius, ut apud Jctos, adversus sepulcrum exceptione utitur mater. Ut lib. III, §. 1, ff. de Prævaric.

4. *Vetustas.* Non tantum ad multorum annorum diuturnitatem respicit hoc voc. sed ad aliquot mensium, dierum spatium secundum id cui adjectum est; ut Ovidius dixerit, Art. III, vs. 77: « Exuitur « cum pelle vetustas anguibus. » Ed.

5. *Lenta tabes.* Malim *lenta tabe in terram defluxit;* ut et conjecerat Cl. Almelov. sic Declam. XV, 4: « Fluens tabe corpus; » et apud Ovid. Metam. XV, 156: « Corpora « sive rogus flamma, seu tabe ve- « tustas Abstulerit. » Et Lucan. VII, 809: « Tabesne cadavera solvat, An « rogus, haud refert. »

6. *Duraveris animo.* An *animum?* quod usitatius. Horat. Sat. I, 4: « Simul ac duraverit ætas Membra « animumque tuum. » Senec. Ep. 57: « Sed jam me sic ad omnia ista du- « ravi. » Lib. XVIII, §. 1, ff. de Quæst.: « Si in tormentis animum « corpusque duraverit. » Et ita alii passim.

est filius noster, cujus spes ipsas amavimus; quem apud omnia templa et surdos votis deos superstitem precati sumus; a quo sepeliri optavimus: ille amabilis infans, ille blandus puer, ille juvenis, etiam ante hoc crimen piissimus: ille, dum par fortuna parentum fuit, propensus in amorem tui. Mentior, nisi quum peregrinatio mea nos diduceret, maluit esse cum matre. Me per omnia maria volitantem, ut plus filio relinquerem, circumvenit sævius ipso mari latrocinium.

IV. Describam nunc ego pendentem fluctibus carcerem, et catenas macie mea laxatas, et detritam lateribus meis consciam malorum carinam, et obrutam perennibus tenebris feralis loci cruentam cæcitatem? Ista vero, si quid pudoris habeo, tacenda sunt: alioqui quis mihi ignoscet, quod vicarium accepi? etiam scripsisse pœnitet. O literæ fletibus tremulæ! o parum alligatæ manus! o delenda uxoris oculis epistola! cur indicavi, cur scripsi, quod uxor ac filius ultimum legerent? ut incertum sit, utrum me carius redimant, an lugeant. Cognita clade, rarissimi uxor exempli, et prorsus talis filii mater, totos efflevit oculos [1], fontemque illum perennium lacrimarum tantum cæcitas clausit. Si non tenuisset, filium vicerat: continuus inde planctus, incredibilis mœstitia, assidua lamentatio fuit. Juvenem nescio in me magis, an in te futurum impium, si non redemisset, quem tu sic desiderabas: ergo profectionem apparat, ut quoniam reddere matri non poterat oculos,

1. *Efflevit oculos.* Non habet W. Verbum *efflere* non habet Faber in Thesauro, et omiserunt etiam alii Lexicographi, unde de ejus auctoritate dubitari jure potest; sed huic loco aptissimum videtur. Vossius etiam Catullo Epith. Thes. v. 263, reddere voluit: « Multi raucisonos « efflebant cornua bombos. » Ubi *efflabant* legebatur, et Quintilianum uti hoc vocabulo notat, forte hunc locum innuens. BURM.

redderet virum oculis cariorem. Sed videlicet est quædam ultima calamitatum rabies, et novissime in furorem vota ipsa vertuntur: retinuit juvenem, et epistolis meis legem opposuit. O vanæ figurationes [1], et pectora hominum alto errore confusa! nemo illam non putabat timere de filio: itaque juvenis, quod ad solatium pertinere credidit, commendavit amicis custodiam matris, substituit vici curæ suæ propinquos: neque enim aliter usque ad reditum meum cæca vixisset. Quidquid humana ratio valet, contulit: si potuisset redimere oculos matris, qua pietate fuit, vicarios suos dedisset. Ipse profectus est solo comitatus animo, nec se putavit ire sine pretio, quamvis ad piratas ferret inanes manus.

V. Dicat aliquis, adeo domi nihil reliqueras? adeo longa ætate sic vixeras, ut ne pretium quidem tui paraveris? si hoc ita esset, testor deos, de redemptione literas non misissem. Fuit unde redimi possem, judices, fuit; sed illud totum filius matri reliquit. Navigat [2] ergo per horridos fluctus, et gementia litora, et spumantes scopulos, et quacumque miser relatus [3] est inauspicatum metiens iter, prorsus ominose [4] retentus,

1. *Figurationes.* Sequius ævum sapit hæc vox, qua et deinde iterum in hac Declamatione, et alibi sæpe utitur, sic et *figurare* pro sibi fingere posuisse docet Stephanus ad Saxonem Grammaticum, lib. III, cap. 98. BURM.

2. *Navigat. Navigavit*, W. nimirum solebant scribere *navigat*, pro *navigavit*. Vide ad Instit. lib. IX, cap. 3. BURM.

3. *Relatus est.* Malim *delatus est.* SCHULT. Dubito: nam *referri* in navigatione dicuntur, qui vento contrario in ea loca, unde cursum in alia dirigunt, inviti relabuntur. Ovid. Met. XIV, 77: « Libycas vento referuntur ad oras. » Vel quum navis flectitur. Val. Flacc. III, 41: « Solataque puppis Turbine flectit « iter, portuque refertur amico. » Et lib. VIII, 144: « Siste fugam, « medio refer huc ex æquore pup- « pim. » Cæsar. Bell. Gall. V, 5: « Naves, tempestate rejectas, cur- « sum tenere non potuisse, atque « eodem, unde profectæ erant, re- « latas. » BURM.

4. *Ominose retentus.* Mali enim ominis habebatur, retinere, morari

perversis etiam votis, qui optaret alligari a piratis, quos vitare quoque miserum est: quærit hæc omnia impius ille filius propter parentes, quod non præstitisset frater fratri, non uxor viro, quid differimus ultra? non pater filio. Dii immortales, cæli, maris, inferorum[1] præsides, uni mihi adhuc omnes male experti, vos tamen solos habeo testes, quam invitus redemptus sim! Miserum me! periit qui sciebat: nam ut primum pervenit juvenis ad piratas, afferens redemptionis meæ se pretium, e ferali navicula avidus exsiluit, vicarias oblaturus manus; stravit se ad genua singulorum; et ut cupiditas fecerat blandum, obsecravit omnibus precibus, miserabili planctu, et lacrimis pæne maternis: nemo umquam sic, ut solveretur, rogavit; nec sane difficile fuit impetrare a piratis captivitatem; major illi pugna mecum fuit.

VI. Non dignum illud spectaculum latronibus erat, quum pater filiusque de vinculis contenderent, et sibi quisque carcerem vindicaret: ego jam usu defendebam meum, et in his annis jam maturam mortem afferebam. At ille contra; ego te in calamitate deseram? ego alligatum relinquam? et quomodo ad matrem redibo, quæ misera desiderio tui dies noctesque fletibus jungit? quæ vivere sine te non potest? Non dicebat tamen omnia : et quum assiduos planctus et irrequietas diceret lacrimas, adjiciebat; jam pæne cæca est; fortasse si

et revocare aliquem ab itinere. Ovid. Metamorph. II, 596: « Tibi, ait, « revocamina, corvus, Sint precor « illa malo, nos vanum spernimus « omen. » Burm.

1. *Inferorum*. Hos invocat propter tenebras carceris densissimas, ut ita rex tenebrarum Pluto. Schult. Nam aliter in similibus, *cælum*, *terram* et *maria*, eorumque deos invocabant. Terent. Ad. V, 3: « O « cælum, o terra, o maria. » Ovid. Trist. II, 53: « Per mare, per ter« ras, per tertia numina juro. » Vid. ad Virg. Æneid. III, v. 528, et alii passim. Burm.

redieris, videbit: in summa non recedo: fas est mihi etiam invitis parentibus pie facere: non recedo; si perseveras, demus piratis lucrum: aut vicarius ero, aut comes. Quantum inter hæc flevit? quamdiu cecidit oculos suos? si perseverassem, duos excæcaveram. Obstupuerunt pietate tanta etiam latrones, et per immobiles ante vultus fletus cucurrit: non tenuissent fortasse juvenem, nisi redempturos parentes talem filium credidissent. Ipse in se transtulit ferreos nexus, et hilarior alligatus est filius, quam solutus est pater: supremum tamen, et nefas! in æternum, me jam catenatis manibus amplexus, postquam mei cura discesserat[1], matrem, inquit, tibi per hæc merita commendo: tu illam tuere, defende, ama, ne relinque; sic paria faciemus: illic tu eris vicarius meus, si hæc feceris: non irascetur mihi fortasse mater, quod ab illa[2] recessi.

VII. Sic in navem filii mei male permutatus vector imponor, et qua visum oculi dederunt, ad piratas e puppe prospecto: curva litora, et immensum sideribus[3] fretum, et turritos urbium scopulos[4] retro lego.

1. *Cura discesserat.* Non damno, sed longe elegantius puto *decesserat*, scilicet filio. Ita Livius IX, 29: « Prius quam ea cura decederet patribus romanis. » Qui et cap. 26 dixit: « Ut quæstionis Campanæ materia decessit. » Et lib. XXIII, 26: « Repente decessit animis pavor. » J. Cæs. de Bell. Gall. II, 7: « Hostibus spes potiundi oppidi decessit. »

2. *Non irascetur... recessi.* His filii verbis ingeniose et pathetico sensu duritiem matris perstringit, et invidiam facit neganti tam pii juvenis sepulturam. Ed.

3. *Immensum sideribus. Universum.* Leid. pr. a manu prima. *Remensum* videtur Ascensius reperisse. Cl. Schulting. conjiciebat *emensum sideribus*, pro ad sidera, ut Flor. III, 5: « Iter tamquam in mari stellis secutus. »

4. *Turritos urbium scopulos.* An *turritos brevium scopulos.* Ita pharus insula et turris in mari navigantibus posita. Sed et *urbium scopuli*, quia sæpe scopuli sunt urbium non omnium, sed earum quæ habuere impositas turres et templa, quo editiora, eo venerabiliora, et ab aquarum injuriis tutiora: narrat

Miserum me! quam diu a piratis [1] etiam navigatur! Mandata tamen tua, fili, perago; assideo, sustento: immo me hercle tu assides, fili, tu sustines, propter quem mihi etiam hujus propensior cura est. Dum recedere ab uxore nolo, filium non redemi: at illum interim quotidie situs carceris strangulat; insidunt ossibus catenæ; exemplum seculi in myoparone [2] moritur. Mater, jam satis est, habes pœnas super legem: sepelissent talem virum etiam ipsi piratæ, nisi eos conscientia scelerum, metusque pœnarum ab omni litore arceret: quod unum poterant, secundis projecere ventis. Excepit mitior matre tempestas, et, si qua dici potest calamitatum felicitas, prospero cursu cadaver tantum [3] non ad ipsa majorum sepulcra depositum est. Narretur res seculo nostro diversa, et nescio utra parte mirabilior: filii corpus matri maria retulerunt, mater mari. Magnam quidem partem agnosco culpæ meæ: ego uxorem adduxi; et ne miseram dolore fraudarem, ipse meis humeris adversariam meam usque ad litora tuli: et

vero, quasi inter Cycladas navigaret. Videtur ex Virgil. Æneid. III, 536 sumptum: « Gemino demittunt « brachia muro Turriti scopuli. » Schult. Intelligit certe oppida vel arces *impositas rupibus*, ut Fabius, lib. XII, cap. 9, loquitur. Vide ad Petron. cap. 116: *scopulis* vero pro montibus dici ostendit Passerat. ad illa Propert. I, 20, 20: « Mysorum scopulis applicuisse ratem. » Burm.

1. *A piratis*. Quum ab illis discedis, tamen longum videtur, dum tuorum desiderio laboras. Schult.

2. *In myoparone*. Deerant hæc, relicta lacuna, in Voss. sec. non intelligebat scilicet librarius vocem hanc: est autem navis piratica: vid. Scheff. de Milit. nav. II, cap. 2. In hac remigasse catenatum filium verisimile est, et piratas carcerem in myoparone fecisse, ut Ascensius volebat, collegit, ex cap. IV, ubi *pendentem fluctibus carcerem* vocat, et cap. XVIII, *Udum carcerem*, etc. sed et de carcere in scopulo potest capi. Burm.

3. *Tantum non. Tantum quod non*. W. Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Lucas. Eadem varietas paulo post cap. 10, iterum occurrit. Vide ad Declam. III, 3: forte legendum *tantumque non*, ut ex eadem Declamatione, cap. 6, exemplum ibi adducitur. Burm.

sane adversus eum prima verba, orbitatis animo æstimantem fefellerunt. Quis autem non dolentis affectum putasset, quum diceret defuncto filio mater, quid enim navigasti? quid maria ingressus es? quid piratas petisti? nam illa quidem vulgatissima orbitatis vox est; fili, cui me reliquisti[1]? Etiam quum tota super corpus incubuit, amplexam putavi: etiam quum injecit tollentibus manum; et hoc, inquam, solent facere matres, ut funus morentur.

VIII. At ista legem recitat, et in cadaver filii perorat: tace, tace, misera; ita tu istud optasti? sola scilicet calamitatibus nostris adhuc defuit culpa, ut quum sævitia nimiæ quoque felicitati[2] turpis sit, procedat inauditum antea monstrum, misera, crudelis: si quid irati dii reliquerunt, si quid infelicitas oblita est, suis manibus perdere cupiat. Detracta est fortunæ invidia, quando suo quoque judicio mater post amissum filium parum misera est. Lacrimas ipsas novissime perdo; inanis domi libitina[3] plangitur; derisus designator[4] redit; refertur rogus: inter hæc omnia non gemitus ullus matris, non lacrimæ, non questus: putes appulsum ad

1. *Cui me reliquisti.* Legendum videtur *quid me r.* ut quadrent antecedentia. Vide tamen Virg. Æn. IV, 323. Schult. *Cur me* quædam editiones habent.

2. *Felicitatis. Felicitati.* Voss. sec. recte mea sententia: sensus est. Huc usque infelices fuimus, non scelerati. Et quum sævitia etiam felicibus sit turpis, nunc monstrum inauditum proveniat, mater misera et simul crudelis: jungendæ enim illæ voces *misera crudelis;* et deinde ex Cl. Schultingii conjectura addendum pronomen *quæ; quæ si quid irati*, etc. *perdere cupiat.* Burm.

3. *Libitina.* Ita lectulum dici, in quo mortui efferuntur Acron. ad Horat. III, od. ult. notat: et sic Plin. XXXVII, 3: « Arma vero et « libitina totusque unius diei ap- « paratus e succino. » Vid. Kirchm. de Funer. I, 10. Burm.

4. *Designator.* Vide Kirchm. de Funer. IV, 9, ubi tamen fœde labitur in Horatii loco Ep. I, 7, explicando, ad quem vide Lamb. et Torrent.

litus aliquem esse piratam. Unde hunc illi animum? si mala sua ideo non sentit, quia non videt, et hoc boni cæcitas habet, eruat aliquis oculos meos: sed tenebræ corporis affectibus non obstant: estne hæc uxor mea? estne ille filius noster? liceat dubitare, si fieri potest; et sane vix jam dignoscendam speciem vetustas reliquit: sed attritæ manus, et tumida vestigia vinculorum, et testis longæ captivitatis macies, infelicia argumenta, consentiunt: miserum me! certus luctus est: filium agnosco; uxorem non agnosco. Ergo quoniam de jure longior pugna est, et nobis festinandum; sint primæ precum partes. Adeste universi utriusque sexus parentes, dum matrem in exsequias filii rogo: per matrimonium te vetus[1], et per mutuam caritatem, quæ utrique nostrum magno constat, adjicio, per commune pignus, per annos pariter actos, et beneficio filii plures, per meum in te obsequium, jam mei miserere, cujus soles. Crede mihi, hoc quod patior, carcere pejus est, captivitate crudelius: mea ista pœna est: quid tibi tantum mali feci? quid offendi? certe ego te non reliqui.

IX. Jam si totum affectum in hunc consumpsisti virum, et omnis per oculos misericordia effluxit, tulerit sane filius noster merito pœnas, dederit spiritum supplicio, nihil de præteritis loquamur: quod [2] postulavit

1. *Per matrimonium vetus. Per matrimonium te vetus.* Leid. pr. sec. Voss. sec. Lucas. Gryph. Colin. Vidov. Illud *te* ejecerunt librarii, quia non videbant sequi *oro*, *obtestor*, vel simile quid; quod minime in hac formula opus. Silius I, 658: « Per, vos, culta diu Rutulæ pri- « mordia gentis, etc. Conservate « pios. »

2. *Quod postulavit Cicero.* Hæc e glossemate videntur irrepsisse, et putidiuscule allegantur contra feminam: nisi accipiamus ista his temporibus notissima fuisse. Majestate harum Declamationum multo sit dignius, si legeris, *dederit spiritum supplicio, nihil de præteritis loquamur, mors sit extrema malorum. Tu vende saltem, certe ego*

Cicero etiam ab illo crudelissimo Siciliæ [1] tyranno, mors sit extrema malorum [2]. Quod quidem quum permissum non esset, pernoctabant ante ostium carceris pretio redimentes sepeliendi potestatem. Quid? tandem hoc Marcus Tullius, patres matresque, promeruit [3]: tu vende saltem, quod sub Verre crudelissimum fuit: certe ego filium redimam, nec mihi pretium diu quærendum est, habeo manus. Nihil moveris nunc, et debilitatem tuam jactas: singulare feminis exemplum ostendi narrarique desideras, sepulturam filii maritus a te impetrare non potuit: vade hercule, si libet, et corpus in fluctus repelle: aut si parum celebri loco videtur adjectum, injice manum; et ne minus te satiet alienum ministerium, ipsa potissimum trahe: alteram manum cadaveri impone, altera duc, qua frequentissimum rotis iter est, et nigra limo via: proterat miserum onustum vehiculum, et sanctissimum pectus ungulæ rumpant. Ipsa quoniam deficeris oculis, elisum caput, et oppressa ponderibus præcordia manibus tuis pertracta: si quidem audeas, istis etiam lacera dentibus. Litigamus, consistimus [4], in diversum abimus: nempe quum vice-

filium, etc. Vel possis sic commodissime: *Quod postularet Cicero* (nec enim ipse postulavit) *etiam a. i. c. S. t. mors s. e. m. Quid tandem? Hoc M. T. m. p. promeruisset. Tu vende*, etc. Schult.

1. *Crudelissimo Siciliæ tyranno.* Vide Ver. V, 44, et 45, ubi hæc in Verrem, quem *crudelissimum tyrannum Siciliæ* vocat.

2. *Mors sit extrema malorum.* Nec Cicero habet *malorum*.

3. *Hoc M. Tullius... promeruit.* Locus admodum obscurus, cui facem prætendere non valemus inter multas conjecturas quæ animum ultro citroque distrahunt. Nempe qualicunque modo talia intelligas, difficile est, ut possint cum sequentibus quadrare; ita ut credamus nonnulla vel intercidisse, vel esse interversa. Videant igitur peritiores. Ed.

4. *Consistimus.* Ut hoc verbo utimur in bello, et aliis concertationibus, ita et in judiciis litigantes adversarii consistere dicuntur. Senec. de Ira, II, 7: « Alius cum ma« tre consistit. » Ubi Lipsius plura, etiam ex Declamationibus his; in

ris, omnia paria habebimus præter animum. Non sepelies[1]? vide, quæso, vide ne, dum litigas, arenam fluctus aggeret, injiciat humum misericors populus. Obstas? si cujus clementia tumulum fecerit, effode: et quum talis sis mater, aude indignari, et exclama, magis amavit patrem. Cruces succiduntur; percussos sepeliri carnifex non vetat: ipsi piratæ nihil amplius, quam projiciunt.

X. Mater, quamquam hoc nomen profanari nefas est, si perseverat esse filii sui noverca, ut hac crudelitate[2] videatur digna, quæ orbitatem suam non intelligit; si ultra hostium affectum, qui cæsos acie sæpe tumularunt, ultra tyrannos, ultra latrones, parum habet non sepelire, nisi aliorum quoque officia præciderit, et tantum non petita ex fluctibus aqua restinguit ignem; si adeo non genuit filium, sed effudit[3], et illo infelici partu ingratum uteri pondus exposuit; licet imputet nobis, ut volet, quod tueri non potest, singulare mariti desiderium, dicam tamen quod sentio; excusatius odisset virum, quam filium. Quamquam in hoc mutuæ caritatis affectu paria fecimus; illa oculos propter matrimonium neglexit, ego filium: vicem cæcitatis orbitate persolvi: tamen, quod inter hæc quoque mala privatim doleam necesse est, omnem illam, quam contraxerat, perdit opinionem. Jam inimici mei triumphant, jam passim loquuntur; illa exempli mulier, illa seculi de-

quibus passim occurrit; et sæpe ipse Fabius, in Institut. ut lib. VII, 1, et alibi. Vide ad Petron. cap. 19. BURM.

1. *Non sepelies?* Expunge interrogationem, quam supprimit indignatio. SCHULT. *Non sepelieris.* Leid. pr.

2. *Hac crudelitate.* Forte *hac crudeli cæcitate;* vel *hac cæcitate.* SCHULT.

3. *Sed effudit.* Vide ad Phædr. Fab. III, 15; est vero color quæsitus ex Lucilio, apud Non. in *postica:* « Non peperit, verum postica « parte profudit. » BURM.

cus, virum redimi noluit, nec filium sepeliri. Equidem, judices, ut sentio, neminem non mortalium favere hominis sepulturæ convenit, quia hæc una res est, cujus exemplum ad omnes pertineat: ideoque non nisi ab ultimo parricidio exigitur pœna trans hominem [1]: etiam si qua sunt jura, quæ obstent, si tamen angustus saltem detur accessus, per quem intrare humanitas possit, vera clementia occisione contenta est.

XI. Sive omnis in defunctis sensus perit, et ad operiendam fœditatem, subtrahendamque dolori materiam, mortui viventium causa sepeliuntur; seu quum ad infernas sedes anima migravit, unus hic luce viduis honos, et a suprema face [2], ut vates ferunt, petitam ulterioris ripæ [3] stationem contingunt, quæ vera esse et credo miser, et opto, cito iturus ad filium, certe rerum natura, ut in generandis alendisque hominibus, quæ necessaria erant, ex se ipsa prospexit; ita quum rursus opus suum resolvit, corpora nostra quam primum reducere ad principia festinat, ut desertis etiam locis circa cadaver tracta imbribus terra concrescit, aggerant pulverem venti, et liquefacta multa die membra paullatim humus bibit, etiam si nullus [4] operit: at ipsa longo tempore in terram ossa desidunt: nobis vero [5] adversus

1. *Trans hominem.* Insolenter dictum, pro post mortem, qua homo esse desinit, et cadaver fit: fere similis locutio Flori II, 7: « vulnera ultra mortem patebant. » Burm.

2. *A suprema face.* Fax est illa quæ rogo subdebatur in funeribus persolvendis, ad consumendum incendio corpus, unde vocatur *suprema*. Ed.

3. *Ripæ ulterioris.* Ex Virgilio hæc petita, qui lib. VI, 314: « Tendebantque manus ripæ ulterioris « amore. » Ubi ex Apuleio similem locum produxit Emmenessius. Burm.

4. *Etiamsi nullus.* Lege *etiamsi nullus operit, aut ipsa longo tempore.* Gron. Sed Obrechtus ita distinguebat *bibit: etiamsi nullus operit: ut ipsa l. t. i. t. o. desidunt.*

5. *Adversus exanimes.* Nonnunquam *adversus* idem significat, ac *erga*, ut hoc loco. Sic Ter. Andr. I, 1:

exanimes genuit non solum miserationem, quæ cogitationi nostræ subit, sed etiam religionem. Inde ignotis quoque corporibus transeuntium viatorum collatitia sepultura, inde injecta ab alienis humus. Facinus indignum, quum hæc ita sint, sepultus esset filius meus, nisi incidisset in matrem : et hæc, judices, non ideo ego dico, ut affectu jura corrumpam; neque vobis præcipio, sed adversariæ exprobro. Legem quidem istam quidni horream, quum id unum miserrimo juveni sit objectum, quod in calamitate non deseruerit patrem? Sed quatenus luctus nostri in jus vocantur, et flenti disputandum est, et orbitati suæ mater irascitur, superemus, quam exorare non possumus. Ecquando duorum hominum miseriora vota vidistis, ut de his pater, si vicerit, filium suum efferat : mater, si vicerit, abjiciat? quæ tamen lex est? qui parentes in calamitate deseruerit, insepultus abjiciatur. Omnis nobis in hac prius causa, judices, de scripto et intellectu legis contentio est; utrum verborum ambiguitate, an voluntatis fide standum sit[1] : pars enim adversa id nititur, parentem fuisse in calamitate eam, quæ deserta sit : cujus rei pœna est, abjici insepultum.

XII. Quid tum fuerit in causa, quid sit postea consecutum, quomodo legem intelligere conveniat, subterfugit dicere, neque a vestigio scripti recedit, sed nuda recitatione contenta est. Nos neque omnibus personis, neque omnibus cæcis scriptam esse legem, et juveni justas ac necessarias recedendi causas; et cui rei semper jus satis plenum est, bonum animum fuisse,

« Id gratum fuisse adversum te. » Cic. Nat. Deor. I : « Est enim pietas « justitia adversus deos. » Ed.

1. *Standum sit.* Fabius VII, 1 : « Quæstio, verbis an voluntate sit « standum. » Burm.

postremo non hoc esse deserere contendimus[1]; atque eo causam dimittimus, ut non sit absolvendus adolescens, nisi etiam laudandus. Qui autem dubitat, an scripti voluntatem sequi conveniat, is mihi videtur quæstionem tentare incertus qua de re: ideo pauciora adjiciam, quod nobis quoque, si ita pergitis, afferret quandam cavillationem ista sermonis ambiguitas: ac videri poterit omnem actionem partis adversæ prima statim recitatione subvertere. Nam lex quum dicit, qui parentes in calamitate deseruerit, rursusque quum dicit, insepultus abjiciatur, non utique id significat, ut non liceat eum sepeliri, postquam projectus est. Quare aut mihi quoque permittite sic agere, quomodo volo, aut, quod magis vestram religionem decet, indignam sanctissimis auribus verborum captionem[2] ex utraque parte præcidite: et quum filium singularis exempli probavero, fortiter sentite, nullam umquam a majoribus nostris pœnam scriptam esse pietati.

XIII. Atque in eo, quod primum posueram, non ad hanc rem pertinere legem, non diu versabor, neque dubitatione, quam non habet, afferam moram. Neque enim puto, si ætas impediet infantem, valetudo ægrum, respublica legatum, dux militem, nihilominus obstricta crudelitas[3] non accipiet rationem necessitatis: et quum

1. *Non hoc esse deserere contendimus.* Declarat pater non a locis communibus sibi tuendam esse tam pii juvenis causam, at non modo absolutionem, sed et laudationem ipsi deberi. Verum *hoc esse deserere* elliptice dictum, ut subintel. matrem; scil. vicarius captivi patris non deseruerit matrem, ad quam maritum remiserit. Ed.

2. *Verborum captionem.* Præclare notat indignum illud argutæ defensionis acumen, quod modo attulit, et pulchre ad rei voluntatem refertur. Simili prorsus sensu Cicer. de Clarr. Orat. « Quanta esset in « verbis captio, si negligerentur « voluntates? » Ed.

3. *Obstricta crudelitas. Astricta lex acciperet rationem*, Leid. pr. *Ascripta*, Lucas. Cl. Schulting. mallet *adstricta*, id est severa, vel *dis-*

semel apparuerit patere in ejusmodi causis defensionem, potero plane esse securus: nec timebo, ne teneri videatur filius meus, si non potuit omnibus [1] succurrere, dum in ipsa lege occupatus est. Pater alligatus est, mater cæca est, unus utrique filius, magna locorum distantia, habet lex in medio debitorem [2]. Duc ad utrum mavis, ad utrumque non potes, nisi hanc conditionem misero imponimus, ut quidquid fecerit, projiciendus sit: si exierit, mater sepeliri vetabit; si remanserit, pater. Non dubito fore dubium, quin jus in hac lege fuerit et mihi: nisi forte, ut omnia inique injusteque conquiritis, hic quoque unius occasione verbi aliud putatis juvare parentes, aliud non deserere: id est, de hoc dubitare vultis, utrum parentibus ubique ferri oporteat auxilia, ut ego existimo; an vero non mereatur adjutorium, nisi qui præsente filio miser est: nam si deserere in calamitate, nihil aliud putamus esse, quam a misero discedere, duo simul scelera permittimus; primum illud, ut etiam qui aderit, possit impune nihil præstare, siquidem absolutus est hac lege, qui secundum [3] miserum stetit: quo quidem modo non adjutores calamitosis parentibus filios damus, sed spectatores.

XIV. Dehinc accidit illud vel gravius, quod quum rerum necessitas quotidie nos dividat, si quædam fortuna parentes nos deprehenderit, quamvis exiguo divi-

tricta, id est nihil dimittens, ut *districtus Accusator*, Tacito Annal. IV, 36; et *districta fœneratrix*, Val. Max. VIII, 2, 2; sed vulgatam probam puto, sed legerem libenter, *obstricta lege crudelitas*, quæ jactat se obstringi et impediri verbis legis, ne accipiat rationem necessitatis. BURM.

1. *Omnibus*. Hic de duobus dici notavit Ascensius.

2. *Debitorem*. Non tantum hoc voc. designatur a quo exigi certa pecuniæ summa potest, sed aliud qualecunque. Sic Ovid. Pont. Epist. IV, 1, *vitæ debitor*. ED.

3. *Secundum*. Id est juxta, vide Erhard. ad Petron. XXII.

sus spatio [1], impune opem non feret, non succurret, ut hac saltem se calumnia defendat. Non reliqui, non abscessi: neque pede, quod aiunt, uno [2] a parente discessi: solutus erit omni auxiliandi necessitate, quando vestra interpretatione, absentia impietatis occasio est. Hoc voluisse legum latorem putamus, ut natus ex nobismetipsis, in rebus adversis præsidium, parenti labore atque præsentia [3] solveret lucis usuram ubicunque: nisi forte non sumus parentes, nisi palam. Quid est ergo non deserere? opem ferre non deesse: omnia hæc enim eo spectant, ut auxilio liberorum tuti sint parentes. Quod quum ita sit, tam ad me lex ista pertinuit, quam ad matrem: duo unum vocabamus; videamus, quo ire debuerit. Poteram quidem fortiter dicere [4], pater jussi: hoc

1. *Divisus spatio*. Mallet forte quis *divisos*, vel *divisis*, ut ad parentes referatur, sed præstat vulgata. BURM.

2. *Pede, quod aiunt, uno*. Proverbii, vel vulgatæ certe locutionis speciem habet; simile vero illud Æneæ apud Virg. Æneid. II, 657: « Mene efferre pedem, genitor, te « posse relicto, Sperasti? » BURM.

3. *Labore atque præstantia*. Hæc corruptissima et sine mente. Fortasse: « Ut natus ex nobismetipsis, « in rebus adversis præsidium pa- « rentibus laboremque præstando, « solveret lucis usuram utcunque: « nisi forte, non sumus parentes, « nisi præsentes. » Vel, *nisi coram*. *Solveret lucis usuram*, est, solveret quod debet pro vita data. GRON. Lego: « An ut natus e. n. i. r. a. « præsidium parenti labore atque « præsentia esset, et solveret lucis « usuram ubicunque. n. f. n. s. p. « nisi coram. » Ita sæpe *præsentia* utitur hac Declamatione, addit autem *labore* et *præsentia*, ne absolutus sit lege, qui secundum miserum stetit, et spectator tantum fuit, non adjutor. Locus satis integer, si modo cum Cl. Schultingio *præsentia* pro *præstantia* (quæ et in Institutionibus II, 13, et alibi confusa vidimus) legas, et *præsidium* per appositionem capias; ut natus, præsidium parenti in adversis rebus, solveret usuram lucis labore et præsentia ubicunque sit pater. Nescio vero, cur *palam* displiceat; quum idem notet quod *coram*, præsente aliquo, quo sensu sæpe ablativo jungi docuit summus Gronovius ad Livium lib. XXV, 18. Ita Albinov. Eleg. in Drus. 442: « Et flevit po- « pulo Cæsar utrumque palam. » Trist. V, 10, 39: « Meque palam de « me tuto male sæpe loquuntur. » Et ita alibi. BURM.

4. *Fortiter dicere*. Vide ad Instit. lib. V, c. 10, et passim in his Decll.

nomen omni lege majus est. Tribunos deducimus, candidatos ferimus: jus nobis vitæ necisque concessum est. Si non fecerit quod jubeo, non deferam illum ad sepulturam: necesse habuit parere: non deseruit, sed abductus est: crede, non contemptu tui venit in carcerem

XV. Sint sane jura paria, sedeatque medius inter duos judex: non comparabo personas, quamvis apud omnes gentes plus juris habeat pater: sit sane natura communis, non imputabo quod nomen dedi, quod familiam, quod impensas, quod dum illi acquiro [1], captus sum: non indulgentiæ discrimen excutiam, de qua jam lite concessum est. Fuerint quidem ista facienda; sed ego jus meum reprimo: inter duos parentes cæcus affectus est: exorabit qui prior rogaverit. Tempore certe vinco: ante miser esse cœpi: tu adhuc integra es, ego jam alligatus sum: tu sana in domo, ego jam pæne defunctus in carcere: tibi adhuc non opus est filio, ego jam rogo: nempe calamitas tua nata est post epistolam meam; nisi te flentem consolari filius voluisset, ante cæcitatem tuam exisset: noli mirari, si te gratia vinco: ante exoravi [2] filium, quam tu rogares. Si quisquam figuratione quadam in hac malorum conditione judicem ponat, fortuna, quæso, absit, cujus tanta [3] calamitas

1. *Acquiro.* Absolute positum, de quo vide ad Instit. lib. I, c. 12.

2. *Ante exoravi filium.* Nonne pater hoc loco in sensum contrarium incidit, si ad præcedentia nos referamus, quippe qui non filium exoraverit, ut paterna vincula assumeret, contra vix precibus filii se ultro offerentis victus; nisi int. metaph. carceris exorationem. Ed.

3. *Cujus tanta calamitas.* Malim, *cujus juvanda calamitas.* Malum enim omen deprecatur. Schult. Ego hunc sensum esse puto, se nullum judicem, quem quis fingere sibi potest, accusare, præter fortunam, quæ tantam calamitatem invexit. Posset etiam legi: « Fortuna absit, « cujus vi tanta calamitas fuit. » Vult ergo non sorte aut eventu ju-

fuit. Abstulerat quidem tibi oculos nimius affectus, et de quinque rerum sensibus pars una cessabat, et tenebras[1], etiam salvis luminibus alternas, continua[2] nox duxerat.

XVI. Majus est tamen malum, quod sic fletur: nam ut merito queri possit ablatas videndi voluptates, impeditos rerum actus; tamen si non iniqui judices sumus, nec ambitione miseri sunt, qui mederi possint[3], referam non solum qua vincenda mihi, sed magis etiam qua consolanda est: nam quando omne tormentum corporis abest, dolorque membrorum, qui totam cogitationem in se rapit, feliciter cessat, superest ut cruciet nimium otium, et assidua quies, res, si non sint necessitate, jucundæ. Nam visus damnum sarciunt reliquæ voluptates, odor, gustus, tactus, auditus: quibus tametsi deesse summam fatendum est, non est tamen maximæ calamitatis loco numeranda parum plena felicitas. Domus certe propria, lectusque genialis, conventus propinquorum, sermo amicorum, ipsa, quod raro contingit, honesta calamitas[4], et in quacumque fortuna beata

dicari, sed causæ æquitate. Burm.

1. *Et tenebras. Sed tenebras* lego, quibus ostendit non fuisse illam calamitatem uxoris, quam ipsa velit videri. Et deinde *majus est etiam malum, quod sic fletur,* ita duo regerit adversus mulierem allegantem cæcitatis miseriam.

2. *Alternans continua nox duxerat. Alternas.* Leid. pr. Voss. sec. Colin. Vidov. Obr. et recte : Ante cæcitatem alternæ erant tenebræ per vices noctis et diei, quas jam continuas fecit cæcitas.

3. *Miseri sunt qui mederi possint.* Inter multos codices var. Vossius secund. ex cujus ultimi codicis vestigiis lego : « Nec ambitione miseri sunt, quibus mederi possimus, » *quibus* in *qui his* latet. Ambitione autem miseri sunt, qui nolunt sibi medicinam adhiberi, quia miseria sua magis se movere homines credunt et plura obtinere posse, quam si ad sanitatem redierint : nisi *mederi* passive acceperit, et legendum sit, *quibus mederi possit :* et ita cepit Ascensius. Burm.

4. *Honesta calamitas.* Recte explicat Ascensius, quæ contigit ex causa laudabili, propter amorem nimium ergo maritum; ut ita *ho-*

libertas, tot voluptates[1] obruere possunt unum dolorem: nam lucis desiderium, si malis meis compares, etiam delicatum est: non enim aliquid rerum natura genitura est spectaculo[2] nostro novum, ac non[3] quidquid speciosissimum pulcherrimumque visuri sumus, vidimus: nempe quotidie nox oritur, et æquam temporum portionem involvit obscuritas, et ex parte sui ipsa quodammodo cæca natura est. Cui alienis oculis uti licet, audire; imperare, cujus ministeriis officia non desunt (non ei defuerunt), nisi se erigit, et fortunæ suæ rationem reddit, præsertim in tam bona cæcitatis conscientia, animi vitio miser est[4].

XVII. Non debet dolere quidpiam qui potest gloriari, quamquam cujuslibet et quacunque[5] causa hunc incursum passæ, levius est tamen malum feminæ: non enim navigatis, non legationem obitis, non frequenti peregrinatione variatis adspectus: non militaris vos,

nesta vulnera dicuntur, *honesta missio*, etc.

1. *Tot voluptates*. Ita Ovidius Am. II, 12: « Quam vir, quam cus« tos, quam janua firma, tot hos« tes, Servabant. » Ubi nihil opus rescribere *quot*. Burm.

2. *Genitura est spectaculo*. *Spectaculum*. Colb. sec. sed vulgata recte se habet: *spectaculum* enim hic ipsam spectandi actionem notat. Vide quæ ad Petron. cap. 26 notavimus olim. Inest vero huic voci, non simplex videndi actio, sed delectatio quædam vel admiratio, quam in rebus jucundis, magnis, novis et raris spectandis sentimus vel ostendimus, ut Horat. Od. I, 28: « Dant alios Furiæ torvo spec« tacula Marti. » Justin. XI, 13: « Ante prælium utraque acies hos« tibus spectaculo fuit. » Et ita passim alii. Burm.

3. *Ac non*. Minima mutatione legerem, *An non*, etc. *vidimus?* Burm.

4. *Animi vitio miser est*. Quum sibi quis rationem fortunæ reddere possit ex bona conscientia, si miserum se putat, ex animi vitio miser est. Hæc ad stoicam disciplinam respiciunt. Ed.

5. *Cujuslibet et quacunque*. Levius ergo malum est feminæ etiam cuilibet, id est, pauperi etiam et miseræ, quæ non habeat calamitatis ista levamenta, *domum propriam*, etc., et quacunque de causa, id est, licet non honesta, ut propter amorem et desiderium mariti, passæ. Nam non ita egent oculis ut viri, quia non navigant, etc. Burm.

non forensis ratio deducit: alioqui semper estis intra domum, uno plurimum in loco, levibus officiis affixæ. Tuum quidem affectum si bene novi, nulla magis causa cæcitatem doluisti, quam quod ad redimendum maritum ire non posses. Hæc tua calamitas erat, æstimemus meam: nulli quidem gravior visa est quam tibi: audi tamen quam multa in illis epistolis non scripserim. O fili, in quibus te malis reliqui? Jam illa principalis ac maxima dono deum cessa libertas, nec hominum solum, sed ferarum volucrumque sensibus fixa et ingenita, primum spolium fuit: me ipse perdidi, teneor venale mancipium, et civis romanus merx fio [1], et libertatem senex dedisco, et natus ingenuus, vænire opto: minimum est [2], habitamus in fluctibus, hiberni nos feriunt venti: non statio, non sedes, non quies, sed, quod malorum meorum maxima portio est, tam miseri sunt etiam domini mei. Sed cito prætereunda est memoria propter me uxori gravis, mihi propter filium.

XVIII. Transeo hirsutos hostium vultus, et immanium barbarorum feros fremitus, tantumque mihi quo-

1. *Merces fio.* Vir clarissimus, et maximum jurisprudentiæ veteris decus, Ant. Schultingius malle se legere, *merx fio*, mihi ostendit, et recte. *Merces* enim est, quod pro re locata vel opera datur, et ita non potest dici servus *merces*, sed recte *merx*; quia in forum productus, ut reliquæ merces, venditur; et hoc inde confirmatur, quod *mercis appellatione homines non contineantur*, ideoque non *mercatores*, sed *mangones* vocentur venaliciarii, l. 207, ff. de V. S. l. I, §. 1, ff. de Tribut. act. Vid. Torrent. ad Suet. Aug. 42, et Vales. ad Amm. Marcel. XXII, cap. 7, si quis *merces* tueri vellet, præsidium ille in antiquario Sallustio reperiret, apud quem *merces*, pro *merx* ponitur, teste Charisio Inst. lib. I, Gramm. pag. 27, eodem modo ut dixere *trabes*, *plebes*, pro *trabs*, *plebs*. Vide Serv. ad Virg. Æneid. I, 587. Itaque *merx* admisi Burm.

2. *Minimum est.* An istud, quod dixit, minimum est? atqui principale et maximum ante ipse dixit: an, *minimum est quod habitamus?* An, deleto *est*: *nimirum habitamus*; vel *mirum est habitamus?* Schult.

tidie esse metuendum, quantum pati captus, audere pirata potuisset: nihil est desiderio suorum gravius: timui ne quem ex meis viderem [1]: nihil tempestate minacius, quotidie naufragium optavi: nam mortem, confitebor, senili inertia [2] una causa minus cupiebam, ne defunctum nemo sepeliret. Quam vestem relictam captivo putas, nisi quæ præda non erat? quales epulas cibosque præbent, qui ipsi rapto vivunt? Nam illa quidem satis digne quis dixerit, udum carcerem, et inundatam sentina naviculam, et impositum nuda trabe irrequietum latus, revinctas post tergum manus, alligatos, tamquam esset qua fugeremus, pedes? solæ in carcere tenebræ juvabant: sæpe de auribus questus sum, quæ sonum flagellorum gemitumque cæsorum, quamvis impexis obrutæ comis acciperent, dura metus sui exempla. Miserum me, fili, nempe morbo peristi [3]? Compara terram mari, domum navi, lectulum carceri, libertatem servituti, desiderium oculorum totius corporis damno. Quo nos longius ducit calamitatum nostrarum misera contentio? cæci etiam litigare possunt, captivi nec vivere.

XIX. Verum hæc etiam si in æquo ponerentur, multum tamen in alteram partem debuissent habere momenti, quod plus mihi poterant prodesse, quam tibi: ei labori incumbere oportet, ubi effectus promittitur [4]: stulta cura

1. *Ne quem ex meis viderem.* Nempe metuens, ne in sævas piratarum manus inciderent, et iisdem malis premerentur. Ed.

2. *Senili inertia.* Gronovium maluisse *servili* notavit Cl. Schultingius, quod nec ipsi displicet, quia ipse timor dominus impotens. Sed ego vulgatam servo. Senes enim timidi et inertes, et magis timent mortem, quam solent juvenes. Burm.

3. *Nempe morbo peristi.* Hæc ita accipi debent, ac si cavillaretur adversaria, non calamitate, aut sævitia hostium filium periisse, sed morbo. Quod quam sit verisimile ex præcedentibus patet. Schult.

4. *Ubi affectus promittitur.* Scri-

est, quæ spem non habet: ego redimi poteram, tu sanari non poteras. Qualiscunque ista calamitas, inemendabilis cecidit: non remedium accipere, non vicarium potest, assedisset scilicet lectulo inefficax sedulitas, et acceptis epistolis meis juvenis filius nihil aliud, quam cum matre flevisset. Quia profectus est, alterius tamen parentis calamitas emendata est: si remansisset, et matrem cæcam haberet, et patrem captivum. Adjicio quod tibi non necessaria filii præsentia fuit: assidere enim, cibos ministrare, manum porrigere quilibet poterat. Mentior, nisi factum est, me ab illis captum, tam dura conditione venalem, quod utique in confesso est, nemo alius redemisset, quam filius meus. Et ego sic ago, tamquam hæc tantum filius propter me fecerit, quamquam in hoc litigatu quodammodo tibi ipsa excidisti[1]; et quamquam id agas[2], ut merita tua injuria vincas, et novum induisti rigorem, non prohibeo tamen testimonium. Ad redemptionem meam filium ipsa misisti, quum sic plangeres, quum mortem precareris, quum te omni viduatam voluptate clamares, quum sæpius gemeres captivitatem meam, quam cæcitatem tuam. Non erat illi ferreum pectus, nec cor silice concretum, ut hæc pati posset æquo animo. Tu filium prima docuisti sibi non parcere potius, quam plus flere, potius quam ipsam rescindere cæcitatem[3].

be: « Et labori incumbere oportet, « ubi effectus promittitur. » Ubi speres te labore aliquid effecturum. Gron.

1. *Tibi ipsa excidisti.* Oblita tui es, alia facta atque olim eras. Senec. Hipp. 590: « Quam bene excideram mihi. » Tertul. de Jejun. VI: « Quo ipsum sibi hominem excidere solemne est. » Burm.

2. *Id agas.* Quia præcessit *excidisti*, et mox *induisti*, videtur potius legendum, *agis*.

3. *Rescindere cæcitatem.* Mallem ita legere: « Sibi non parcere. Potius quam plus fleres; potius

XX. Profectus est, maritum tibi reddidit. O crimen grave! si hoc ante fecisset, videres. At retinere non potuisti: non dicam tibi, habet pietas impetum suum, nec ullum dominum novit affectus: nec ille te potuit retinere, ne fleres: audi quod est verius, aliud putavit: non erat credibile obstare te redemptioni meæ: interpretatus est maternum metum, et maris domui nostræ male experti periculum credidit [1], timens ne, si tibi non paruisset, nemo non vos putasset colludere. Cæterum me poterat non redimere, quum tu clamares, cæca sum, oculos desiderio viri perdidi, solitudinem ferre non possum: ita ille ad redemptionem meam [2] excusatius profectus esset, si me minus desiderasses? Dubitatur an tua causa fecerit? et filium et virum habere non poteras: reddidit tibi quem magis amabas. Siste jam lacrimas, maritum reducem et incolumem accipe: quid irasceris? quæ tanta mutatio est? quis hoc crederet? quereris discessisse, quem odisti, quum eum rediisse nolis, quem diligis. Atqui si, ut supra probavimus, is parentes in calamitate deserit, qui opem non fert, et, ut nunc ostendemus, optimus filius corpore suo adjutoria matri redemit, profecto opem tulit, id est non deseruit. Nam si, ut ante dixi, ne vestigio quidem abiisse a miseris licet, ne ipsorum quidem causa, qui adjuvantur, discedere fas erit, nec cibos saltem petere, aut alia usibus

« quam ipsam rescinderes cæcitatem, profectus est. » *Rescindere* vero *cæcitatem*, intelligo, si tu conatu quotidiano lacrimas ex oculis jam obductis et clausis velles exprimere, et ita obductam quasi cicatricem rescindere. In Leid. pr. illa, *potius quam plus flere*, deerant, et forte sunt glossatoris exponentis, quid esset, *rescindere cæcitatem*. Burm.

1. *Et maris credidit.* Non hæc ita se recte habent: sensus tamen patet, si intelligimus filium se *credidisse periculo maris jam male experti*. Nam credere periculum nobis abnorme videtur. Ed.

2. *Excusatius. Inexcusatius,* Lucas.

necessaria parare continget: si vero, dum adjuvatur parens, nihil refert, ubi sit ille, qui adjuvat, quia præsens cura exhibetur; quidquid tibi ego præstiti, ad auctorem muneris, id est, ad redemptorem meum transferendum est. Non assedi, non consolatus sum, non ministravi, non tuli[1], non denique totus tibi redivi: verum fatendum est, si desertam te putas, mea culpa est.

XXI. Sed jam tempus est ista, quæ non excusata debent videri, verum pulchra atque magnifica, animo majore defendere, et quum judicium agatur exempli, tandem causam suam intelligere. Hoc saltem habebis, miserrime fili, quod honoratis contingere funeribus solet, defunctus laudaberis. Omnia licet huc revocemus præterita, et ad canendas unius laudes universorum vatum scriptorumque ora consentiant, vincet tamen res ista mille linguas, ipsamque, si sit aliqua corpore uno, facundiam materia superabit, etiam si nihil dixero, nisi quod objectum est. Lucem libertatemque patri filius reddidit, et, quod ante inauditum est, magis me amavit, quam vellem: ingressus est maria[2], in quibus jam minimum[3] periculi tempestas habet, et quod inter ista difficillimum est, amore mei vicit etiam matrem suam. Tace, nefaria lingua, ergo tu ista laudes? obtulit se captivitati, quia sciebat grave esse alligari; malis patris successit: subit libens pœnam pietas etiam sceleribus

1. *Non tuli.* Non portavi te, explicat Ascensius. Quod non videtur hic convenire, ego mallem subintelligere, non tuli manum. Nam supra plenius hæc efferens dixit, *cibos ministrare, manum porrigere*. Burm.

2. *Ingressus est maria.* Terentiana locutio, Hecyr. III, sc. 4: « Nescis quid mali præterieris, qui « numquam es ingressus mare. » Declam. CCLVII: « Ego periculosa « maria ingressus sum. »

3. *Jam minimum.* Vide ad Declamation. II, pr.

gravem: tu melius, uxor, quæ facturum retinebas. Comparate nunc, si quis patrem per hostes solus tulit, qui quum venientia in patrem tela excepisset, simplici tamen morte defunctus est. Unum legimus, qui vicarias pro patre, non quidem piratis aut mari manus obtulerit, sed ubi redimi posset[1]. Me miserum! dicendum est, quod hoc ipso admoneor exemplo, in honorem pietatis etiam damnati sepeliuntur: hæc alii laudant, ego queror.

XXII. Te quidem, juvenis, omnia secula loquentur, et admirabile exemplum tenaci memoriæ traditum, in ipsa astra sublimem[2] pennata virtus feret: sed mihi ista laus tua care constat. Non erat satius lectulo matris incumbere, et in hujus ministeriis deditum secura otia impendere? soli tibi contigerat, ut posses patrem excusare[3], non redimere. Me interim, ut cœperat, tabes lenta consumeret: me, quæ debebat sola, senem mors redemisset: et quum exanime corpus in fluctus esset abjectum, si contigisset similis tempestas, quod æquius erat, tu me, fili, sepelisses. Fefellit te ingenitus honestis animis gloriæ amor: spes[4] tibi perpetuæ laudis impo-

1. *Unum legimus... ubi redimi posset.* Hic agitur de Cimone Miltiadis filio, de quo Just. II, 5: «Patrem « ob crimen peculatus in carcerem « conjectum, ibique defunctum, « translatis in se vinculis ad sepul- « turam redemit. » Cimon autem ex Nepot. V, 1, custodia liberatus est per sororem suam germanam, et uxorem, nomine Elpinicen, quæ nupsit tamen viro ditissimo Calliæ, ea lege, ut pecunias in pretium Cimonis conferret. Ed.

2. *Sublimem. Sublime* mallet Schultingius, respiciens, credo, illa Virgilii Ecl. IX, 29: « Cantantes « sublime ferent ad sidera Cycni. » Sed et vulgata facile defendi potest: ante oculos autem hic declamator Horatiana illa ex lib. II, od. 2, habuit: « Illum aget penna « metuente solvi Fama superstes. » Et II, od. 20; et lib. III, od. 2. Burm.

3. *Excusare. Excusate,* Leid. sec. Cl. Schult. notat, *patrem* hic respicere ad *redimere.* Quare legebat, *matrem excusare, patrem non redimere.* Ascensius jam tentaverat, *patri te excusare, non patrem redimere.*

4. *Spes.* Nam spes imposuit tibi,

suit. Ubi virtus? ubi pietas? peristi, miser, et male audis. Non morienti pater assedi, non ægri caput molliori sede composui, non fatigatum latus mutavi, non spiritum excepi: absens, extinctus, eversus, mortem tuam inveni. Nemo ægro vincula laxavit, nemo manus ferro sordidas ad accipiendos remisit cibos: tantum catenarum causa solutus es, neglectus, despectus. Quidni vilis senis vicarius? inter tot ardentissima febrium desideria, non habuisti quem posceres: quomodo te vincula composuerant, jacuisti: matrem, patrem, propinquos tantum cogitasti. Numquid indulgeo mihi, quod te puto exspirasse in carcere meo? nondum matri satisfactum est.

XXIII. Quoniam pœnas a cadaveribus exigis, audi sequentia tempora. Mors ipsa filii tui naufragium fecit, per tot fluctus volutatum corpus intumuit [1], tot illisum scopulis, tam spatiosis tractum arenis, numquam tamen infelicius, quam quum venit in terram. O quam grave est mori, quanto gravius, quod ego vivo superstes filii mei! vivo omnibus diis hominibusque, sed ante omnes mihi et invisus, et infestus: et uxoris quoque pietatem perdo. In funere filii divortium fecit: video hæc rerum naturæ bona, quæ filio abstuli: omnis me ætas mei admonet luctus: senectus, ad quam non pervenit: misera pueritia, quam nunc transivit: adolescentia, in qua periit. Supersum, ut, si felicissime cesserit, rogum [2] meum videam, et edaces circa corpus filii mei flammas: si hoc non contigerit, nigrum cadaver, et deforme etiam ignotis spectaculum. Inter hæc mala credetis, puto, si

est, te fefellit, ut Cicero, Petronius et alii: quod jam recte Ascensius notavit.

1. *Intumuit.* Metuit Cl. Schult. ne sit glossema, et mallet, « per « tot fluctus volutatum, intervenientibus tot illisum scopulis; » sed solent aqua mersorum corpora intumescere. Deinde malebat *nusquam* pro *nunquam*.

2. *Rogum meum.* A me invita uxore filio constructum. Ascens.

dixero, Vellem oculos non habere: quid nunc amplius? ad te uxor preces convertam irritas, male tentatas[1]? tu vero perge, et bono tuo utere: felicem te, quod in hac fortuna tua irasceris: ad hos confugiendum est[2].

XXIV. Per communes casus, per calamitatem meam, humanæ calamitatis exemplar, ita vos conjuges vestræ ament, non sic desiderent, ita hoc orbitatis meæ ultimum exemplum sit, ita vobis habere tam pios filios non necesse sit, misereminі: si vicarium accipitis, me projicite. Non invidiosæ preces sunt, nihilominus impero[3]: non læta sententiam vestram sequetur gratulatio, non ad templa deducar, sed ad sepulcra: etiam quum vicero, flendum est: si vero vincimur, ibo in litus miser: planctibus aves abigam, aut me corpori filii mei velut tumulum imponam: jacebimus duo insepulta cadavera: me feris objiciam, aut circa singulorum domus ad genua prætereuntium ibo: et recepto jam miseris more supplex, non cibos petam, non stipem: mendicabo terram, et collatas miserantium manu glebas, aut, quod certe licet, filium in mare projiciam: jam crudeles aquæ, et venti male secundi, reddo vobis vestrum beneficium: ferte quo libet, licet ad barbaros, licet ad hostes, licet ad piratas: fortasse aliquis jubebit sepeliri, certe, quod sciam, nemo prohibebit.

1. *Male tentatas. Et male tentatas.* Leid. pr. Sic *male tentatum veneno spiritum* dixit Flor. III, 5. Et, quod huic loco accommodatius, *retentare sæpe preces*, Ovid. Met. XIV, 382; et *tentare deos*, Horat. Od. III, 23, ubi Torrent. BURM.

2. *Ad hos confugiendum.* Non liquet quo referamus *hos*. Nonne præstaret *has*, scilicet *preces?* ED.

3. *Nihilominus impero.* Velim *impetro*. Non est nimium quod rogo: nisi enim vos dabitis, tamen ego mihi dabo: mox enim ait: « Me « corpori filii mei velut tumulum « imponam. » GRON.

DECLAMATIO VII.

TORMENTA PAUPERIS.

ARGUMENTUM.

Liberum hominem torquerine liceat. Pauper et dives inimici. Pauperi erat filius. Nocte quadam pauper cum filio revertebatur. Interfectus est adolescens. Offert se pauper in tormenta dicens, a divite eum interemptum. Dives contradicit ex lege.

PRO PAUPERE CONTRA DIVITEM.

Cap. I. Sentio, judices, plurimum detrahi calamitatibus meis miserationis, quod ad vos detulisse videor nimium fortem dolorem: et tristissimæ orbitatis inde quoque accessisse novitatem, quod, quum adversus me tam gravia et crudelia deposcam, patior invidiam hominis exigentis aliena tormenta: non possum tamen vel in nobis[1] approbare quid patiar, quod mihi non est relicta miseri patris infirmitas. Percussorem filii mei vidi, et miserior sum, quam si nescirem quis occidisset: fa-

1. *Vel in nobis. In vobis.* Leid. pr. *tamen, ut velim, vobis,* Obr. Cl. Schult. volebat, *vel inde vobis* · quod placet, nisi malis, *hinc vobis.* Non potest ex infirmitate, quam pater deberet ex dolore et ægritudine sentire et ostendere, aliis, ut judicibus, approbare veritatem causæ, et quid patiatur ob cædem filii ab inimico divite peractam. *Approbare* hic ponitur, pro ostendere et persuadere aliis; ut ita sæpe Suet. Tacit. Senec. et alii. Flor. II, 2: « Negatus est victori triumphus, « quia causam belli non approba« vit: » nimir. senatui. Sic quoque conductores opus suum *approbare* locatoribus dicuntur.

teor igitur, judices, ipse miror, unde ad hoc probationis genus repente confugérim. Veneram tamquam nuntiaturus indubia, manifesta: nec alium exspectaveram publicarum suspicionum de filii mei morte consensum, quam si percussorem videritis omnes: Hic, hic, ut torquerer inveni: postquam satis non videbantur explicare verba quod videram, confugi ad fidem doloris. Quid faciam, si temeritates quoque nostras conscientia reorum non potest pati [1]? Intellexi miseratione factum, qui ut torquerer exegeram [2], ex quo me dives non putat aliud in questione dicturum. Neque ego, judices, quemquam vestrum dubitare crediderim, ex qua conscientia, qua trepidatione descendat, ut quis torqueri nolit inimicum. Quos nunc putatis cruciatus divitem pati, quem dolorem, quod hoc mihi negat? quam vellet ideo tantum filium meum non occidisse, ut mihi posset indulgere tormenta? An hoc creditis, judices, divitem facere legum libertatisque respectu, et reum pro exemplo esse sollicitum? ille vero nunc laceratur, et sic magis [3] nostro dolore fruitur: operæ pretium est inimico negare tormenta, quum feceris, ut velit ipse torqueri.

II. Illud igitur a vobis, judices, infelicissimus omnium mortalium peto, ne quum inaudita, incredibilia passus

1. *Conscientia reorum... pati.* Non videmus quo referendum sit *reorum*, nisi ad divitem, ut generali sensu numerus pluralis pro singulari *rei* positus sit. Ed.

2. *Ut torquerer exegeram.* — *Ne t. qui ut torquerer exegeram*, non displiceret, si modo negatio mox expungatur; quin exegi ut torquerer ex eo tempore, quo dives putat me aliud in quæstione dicturum, ac nunc dico; quem ut rebus confutarem, obtuli me quæstioni, semper eadem dicturus, filium meum ab illo interemptum. Burm.

3. *Et sic magis.* Legendum, *et vel sic magis*, quamvis laceratur ille, quod non possit mihi indulgere tormenta; tamen etiam hac ratione percipit majorem ex dolore meo voluptatem, quia tanto magis ei venit in mentem, quanto me dolore percusserit, quo adductus exigam tormenta.

sim, misereri velitis corporis mei: crudelius et indignius est quam torqueri, non impetrare tormenta. Est adversorum meorum et ista novitas, quod necesse habetis ea mihi ratione succurrere, qua odissetis alium: nec quidquam est homine infelicius, pro quo tormenta[1] sunt. Percussorem a me filii mei visum esse contendo: facinus est, hoc vos non deprehendere, si mendacium est: facinus, hoc me non probare, si verum est. Quod ad me quidem, judices, pertinet, orbitatis meæ repeto præsentiam[2], et noctem illam rursus ante oculos meos cogitationes reponunt: jam mihi videor et in tormentis esse confessus. Filium, judices, habui sicut erecti ac sublimis animi, ita qui nondum suos haberet inimicos, et quem nemo adhuc, nisi causa tantum mei doloris, occideret. O parentum misera conditio, quam novis inusitatisque patemus insidiis! nos exasperamus, nos [3] offendimus, inimici tamen liberos nostros oderunt. Quis hoc umquam, judices, simultatum timuisset ingenium, ut eodem aliquis excogitaret animo et quod parcit, et quod occidit? Reliqua, judices, non debeo nisi in quæstione narrare. Felices illos in mei comparatione patres, qui periisse liberos suos nuntiis credunt: ego sum inaudita malorum novitate percussus, cujus unicus ideo tantum occisus est, ut viderem.

III. Revertebamur[4] nocte pariter, sicut omnia nos vitæ

1. *Pro quo tormenta.* Lege, *quam pro quo t.* is infelix, quia necesse est injuria illi fiat; cæteroquin contra aliquem torquetur. SCHULT.

2. *Orbitatis præsentiam.* Fuit illa, quando filium vidit occisum: ita Declam. præced.: « Aliud agenti « patri subito ad litus orbitas ap- « pulsa est. » Senec. Thyest. 283: « Orbitas ingesta in ora patris. » SCHULT.

3. *Nos offendimus.* Absolute positum, quod durum nimis videtur. Subintellige homines, ita ut nobis inimici fiant. ED.

4. *Revertebamur.* His incipit hæc orationis pars quam *narrationem* rhetores vocant. ED.

ministeria jungebant: et homines, quibus non servos præstabat fortuna custodes, tuebamur pauperem mutua pietate comitatum, invicem sustinentes, invicem innixi, nec nisi magna percussoris diligentia separandi; quum dives medio noctis horrore stricto mucrone prosiluit, et stupentibus attonitisque miseris confodit illum fortiorem; illum, qui fortassis aliquid in mea morte fecisset. Confiteor, judices, nihil tunc oculorum meorum diligentia, nihil egit cura miseri patris: percussor voluit agnosci. Vos nunc, cives, vos omnes humani generis affectus, miserrimus interrogo pater: suadete quid faciam. Hunc, quem videtis circa me sanguinem, de filii mei vulneribus excepi: his manibus labentis unici membra sustinui: in oculis meis adhuc vultus illius morientis, hærent[1] auribus verba super cadaver habita exsultantis inimici. Fidem tormentorum! quousque percussoris filii mei conscius ero? Aperite pectus istud, et totum de visceribus meis latronis egerite secretum. Vidi, et mihi non creditur: vidi, ita possim et in tormentis idem dicere: aut si compono, si fingo, urar, lacerer, et non probem: si videtur[2], torquendus sum, judices, ut hoc desinam dicere. Nec me, judices, fallit, quantam molem accusationis etiam in manifesta veritate susceperim:

1. *Hærent. Hæret.* W. *Morientis, hærent auribus.* Gryph. Colin. et ita Cl. Schulting. non male. Nam plena locutio est, in oculis adhuc vultus morientis, scilicet sunt. In *oculis*, pro ante oculos vidimus supr. ad Decl. IV, 20: *Hærent auribus*, etc. quæ distinctio confirmatur his ad finem hujus Declamat.: « Rursus ante oculos sit morientis « unici vultus, hærent verba per- « cussoris: » aliter dicendum fuisset *in auribus*, ut in oculis. Burm.

2. *Si videtur.* Idem est, ac si a vero non alienum vobis videtur; concedentis et in sententiam judicum euntis formula; vid. ad Decl. V, 19: alludit vero ad formulam, qua judices sententiam ferebant, et sibi *videri*, vel *non videri* pronunciabant. Male Ascensius, si videtur rationi consonum; vide commentarios ad Phædrum Fab. lib. I, 10. Burm.

divitem detuli reum pauper inimicus, occisi pater; et postulo, ut mihi credatur, testimonium in mea orbitate dicenti: itaque non deprecor, quo minus mihi velitis irasci, donec probem : torquete tamquam mentientem.

IV. Lex, inquit, liberum hominem torqueri vetat: per fidem, judices, quis non hoc eum respondere credat, cujus tormenta poscantur! Nemini, judices, credo dubium, legem, quæ torqueri liberum hominem vetat, hoc prospexisse tantum, ne quis torqueretur invitus: et jura, quæ nos a servilium corporum conditione secernunt, impatientiæ tantum succurrisse nolentium. Omnium beneficiorum ista natura est, ut non sit necessitas, sed potestas: quidquid in honorem alicujus inventum est, desinet privilegium vocari posse, si cogas. Cuncta, si videtur, jura percurrite: nusquam adeo pro nobis sollicita lex est, ut quod præstat, extorqueat. Dedit cæco talionis[1] actionem, non manus recusantis impellit: injuriarum, cædis agere permisit[2], sed non cogit invitos: adeo pæne[3] levius est ultionem perire, quam potestatem : genus servitutis est coacta libertas, et eadem iniquitas, quidquid de invito homine facias. Vis scire quid lex ista prospexerit; non exigo, ut torquearis. Quam multa, dii deæque! non minus sunt justa, quam lex:

1. *Talionis.* Adscripta erat hæc Glossa, et ipsis verbis auctoris immixta, non in marginem rejecta: *Talio dicitur, qui tali, id est* (*idem* Colb.), *simili; ut cui oculus aufertur* (*offertur* Colb.) *oculum auferat* (*offerat* Colb.) *vel si quid tale;* Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Colb.

2. *Injuriarum agere permisit.* In re forensi proprium et solemne verbum. Cicer. de Invent. 2: « Agit is, « cui manus præcisa est, injuria- « rum. » In his et similibus subauditur ablativus *crimine*, aut *actione*. Ed.

3. *Adeo pene.* Melius cohærerent omnia, si legas, *ideo quod pæne;* vel *adeo pœnas levius et ultionem*. Sensus est : æquiore animo patiuntur, quod non ulciscuntur, quam quod ulcisci non possunt. Schult.

exigit quarumdam invidia rerum, ut vinci se magnitudo patiatur? et quidquid accidisse mireris, tantumdem poscit in ultione novitatis. Filius in conspectu patris occisus est, torquete securi: nihil iniquius fieri potest: ignoscant persuasiones, si facinus istud omnium illicitarum rerum consumpsit invidiam: et unde tormentis[1] salva justitia est, plus est[2] de quo quæritur, quam quo modo quærendum est. Nullum debet[3] inimicum videri genus probationis esse, quod solum est: et quidquid potuit prodesse severitati, numquam nocuit exemplo: sufficit libertatis reverentiæ, quod torquetis inviti, quod contra me non alius invenit[4]! Liberum torqueri non licet.

V. Hoc est, judices, propter quod filium meum dives coram me non timuit occidere: filium igitur meum in conspectu meo occisum esse contendo. Quid dicitis? ita non erat contra proclamationis hujus fidem, si nunc agere possem quietum modestumque miserum? vultis, quum hoc viderim, tantum testimonium dicam? mirum hercle, si scindo vestes, nudo corpus, ignes, flagella deposco? insaniat necesse est pater, quum solus hoc sciat. Fallitur, judices, quisquis hoc, quod postulo, contemptum[5], quisquis audaciam vocat: filius[6] urit,

1. *Et unde tormentis.* Legendum videtur: « Cónsumpsit invidiam, « et inde tormentis, etc. » Quum scelus illud tantum sit, ut in illius comparatione omnes res illicitæ invidia, sive mala existimatione hominum laborare non debent, tormenta erunt justa, adhibebuntur salva justitia.

2. *Plus est.* Filium in conspectu patris occidere, de quo quæritur, grandius est flagitium, quam modus (tormenta) quo quæritur. Sch.

3. *Inimicum. Iniquum* legendum esse jam suspicatus est Ascensius, et recepit Obrechtus: eadem diversitas est Instit. V, 10.

4. *Invenit. Id petit* mallem: vel sensus est, quod mea voluntate accipio tormenta, non alterius calliditate aut calumniis subactus. Sch.

5. *Contemptum.* Intelligit contemptum *tormentorum*. Schult.

6. *Urit.* Respicit ad laminas ar-

exagitat, et inter tormenta fugio dolorem : si mentientis est velle torqueri, invenite quid facere debeat, qui verum dicit, et non probat. Mentiris, inquit : bene quod et tu fateris, non esse mihi sine quæstione credendum. Et quas per fidem, mendacio meo causas, dives, assignas? ignoro percussorem : deinde te potissimum, de quoquererer, elegi. An scio, et simultatibus nostris occasionem orbitatis indulgeo [1]? decipi me non potuisse manifestum est; filius meus, quum pariter rediremus, occisus est. An dignoscere percussorem nocte non potui, quum percussor potuerit eligere, fugere? quid ais? juvenem meum alius occidit, et tu mihi solatium ultionis imples? te accuso scilicet, ut interim nescio quis ille effugiat, evadat. Quod tu mihi genus furoris assignas, ut maximi sceleris ultio pereat falsæ accusationis incerto? Homo, qui me vidisse contendo, quum occideres filium meum, nisi de te vindicor, non reliqui mihi, ut hoc de aliis probarem.

VI. O te extra omnes humanorum pectorum affectus, inimice, sepositum, nunc qui me putas posse mentiri! perdidi infelix illum [2] cariorem pauperibus affectum. Succurrere mihi putas, quod aliquando dissedimus? falleris, deciperis : hominis, cujus occisus est filius, unus inimicus est. Sane possit aliquis hanc doloris dissimulationem mendacio perferre verborum; torqueri volo : nihil est tanti, nisi verum. Videlicet inter ignes

dentes, quibus usi in tormentis. Schult.

1. *Indulgeo.* Impendo quasi per indulgentiam, dum vero percussori suam remitto pœnam. Schult.

2. *Perdidi infelix illum.* Lego : « Perdidi infelix filium, cariorem « pauperibus affectum. » Divites sæpe student orbitati, ut honorati et potentes sint; pauperes vero magis filios amant, quia ab illis aluntur et sustentantur. Affectus est pro eo, quem affectu prosequimur. Schult.

ac flagella sufficit mihi, si dixero, hic est inimicus, anime[1], qui nobis subinde maledixit: hic ille contumeliosus, ille impotens. Ego nescio, an mihi possit in quæstione sufficere quod vidi, et quod inimicus me contendit ideo velle torqueri. Tormenta postulo: en ad quod confugiat homo, qui se sciat posse mentiri. Nulla est ratio quæstionum relicta mortalibus, si adjuvant contra veritatem, et sublata est de rebus humanis necessitatis hujus utilitas, si jam tuetur ultro, explicatque fingentibus. Hucusque durant artis ingenia[2] mortalium: et licet sit aliquis secreti firmitate compositus, hominem tamen ultra non sequitur animus. Non vacat asserere quæ finxeris, tunc quum vix prodest et verum fateri: et nemo non contra id torquetur, quod dixit ante tormenta. Non refert, cujus ad equuleum nominis per suasionem, quas silentii afferas causas: in quæstionibus tantum corpora sumus, et nemo non contra aliquem torquetur affectum. Exigam quæstionem, an recusem, quid interest? tormentorum vi brevi futurus similis homini, qui fateatur invitus. Novum, judices, inauditumque rebus humanis aperitur exemplum.

VII. Nemo umquam ideo torqueri non debuit, quia mentiretur: sed si fas est, judices, dubitare de fide quæstionum, alius debet esse suspectus, ille scilicet, in quo servilium pectorum recessus, in quo verniles excutiuntur artus[3]. Quoties tortori est rixa cum membris, tum cru-

1. *Inimicus animæ.* Cl. Schultingius volebat *anime*, ut Decl. XIX: « Quid agis, anime? » An ita librarii etiam voluerint incertum ideo est, quia illi diphthongos negligunt: edidit vero *anime* Obrechtus.

2. *Artis ingenia.* Malim *artes et ingenia.* Schult. De voce *durare*, vide ad Instit. lib. IX, cap. 2.

3. *Artus. Actus.* W. Ego mallem *artes.* Ovid. 241: « Tunc aperit « mentes ævo rarissima nostro Simplicitas, artes excutiente Deo. » Burm.

ciatus[1] agnoscit assiduis suppliciis durata patientia, et homini non est nova res dolor corporis appliciti, quod scissa lacerataque veste primum ferre non potest pudorem, quod nescit ad flagellorum vices membra componere, nec ullo verbera frangit occursu. Nos, inquam, sumus, quos leges supervacuum putavere torqueri: unde nobis inter ista secretum? in tormentis libero homini opus est patientia, ut verum dicat. Sed, inquit, ideo torqueri non debes, quia exigis, ut torquearis: aliud sunt, inimice, tormenta, aliud velle torqueri. Felices illos[2] qui recusare voluerunt[3]: meretur clementiam et favorem, quisquis ad illa tremens exanimisque perducitur, quem vix a genibus tortor abducit, cui jam scissas quoque difficile possis eripere vestes. Ego quemadmodum vultis deprecer, qui videor provocasse tortorem? ille, ille sine ulla miseratione laceratur, cui ad singulos ictus dicitur, ipse voluisti: quem non decet rogare, qui creditur fingere proclamationes, simulare gemitus: de quo primum videntur vindicanda tormenta.

VIII. Non invenio, judices, quid sperare possit qui mentitur, et exigit quæstionem: homini, qui vult torqueri, diu non creditur, nec verum dicenti: nec est, judices, quod putetis adeo mihi tristissimam orbitatem

1. *Tum cruciatus. Quum cruciat* Leid pr. Sensus obscurior, quem hunc esse puto; quoties tortor diu luctari debet cum membris hominis, per assidua supplicia et tormenta indurati (ut servi sunt), cruciatus ille vix sentit dolorem. Sed alia res in homine libero, qui nunquam tormenta expertus est, et qui statim ac spoliari a carnifice incipit, pudore jam, quasi tormento aliquo, se prodit, neque usu didicit ita corpus et membra componere, ut frangat vim verberum eo sensu *non* pro *tum* intellig.

2. *Felices illos. Felices illi.* Leid. pr. parum refert: malo tamen prius. Nam sic paullo ante cap 2: « Feli« ces illos patres; » et Declam. VI: « Felicem te. » Ovid. Epist. XIX, 3.

3. *Recusare voluerunt.* Lege: « Qui recusare non potuerunt. » Minus enim sæve, quam ego, torquebantur; ut mox dicet. SCHULT.

omnes humanorum pectorum rapuisse sensus, ut non intelligam petere me, quod dives possit evadere, et pæne magis pro percussore torqueri. Sed quid me facere vultis? non debeo videri posse mentiri, homo, qui quum filius meus occideretur, interfui: veritati tantum præsto patientiam, exigo quæstionem, in qua quid dicturus sim, nescio; quid debeam dicere, vidi, scio. Vultis post hoc argumentis, suspicionibus agam? breviora tormenta sunt. Non invenio, judices, cur renuat tantopere dives quæstionem, postquam supersunt adhuc incerta ac dubia: facinus est tamen me non torqueri, si mihi torto utique credendum est. Quousque me, crudelissime mortalium, metus simulatione deludis? ego magis, qui postulo tormenta, timeo: ego, qui nihil facere potui, quum viderem. Suspecta tibi est nostra patientia: vides enim, hortatur nos[1] contra dolorem primæ robur ætatis, solidum plenumque corpus[2]: quam facilis, quam expedita res est torqueri miserum! affero ad quæstionem jam planctibus membra liventia: quantum animæ, quantum sanguinis orbitas traxit? quanto imbecilliora sunt hæc quotidianis lamentationibus everberata vitalia? quidquam ergo fingere potest hic pallor, hæc macies, et jam torto similis infirmitas[3]? Adjice quod nihil minus in quæstione diu possis dicere, si mentiaris, quam quod oculis

1. *Hortatur nos*. Jubet me bonum animum habere, firmat, vide Bern. et Vorst. ad Just. XI, 9: sunt vero hæc ironice dicta. BURM.

2. *Solidum plenumque*. Imitatio Terentiana. Eun. II, 3: « Corpus « solidum et succi plenum; » et Lucil. apud Nonium in *stare*: « Hic « corpus solidum invenies. » Seren. Sammon. 35: « Si modicus « pleno manat de corpore sanguis. » Ita *plenus* pro pingui, Ovid. Art. II, 661; Remed. 327. Et *plenum os*, Suet. Cæs. 45; Petron. 87. BURM.

3. *Et jam torto. Etiam t.* Voss. pr. sec. Dictum vero pro torti infirmitate similis infirmitas, eodem modo, ut a Justino IV, cap. 3, *Facinus nulli Tyranno comparandum* dictum, notavit Cl. Schultingius.

scias: et brevissimum confessionis est genus dixisse, quod videris.

IX. Felices, dives, quos tortor interrogat, qui non habent in sua potestate credentes: impatientissima res est, posse, quum velis, desinere torqueri. Quin potius, inquit, probas? fiduciam hominis, qui scias hoc me vidisse solum. Sine dubio, dives, multa te poterant argumenta convincere, si deferret alius: et eras manifestissimus reus, si mihi percussor quærendus esset: quis enim credibilior in cæde pauperis, quam dives inimicus? aut de quo facilius constare posset scelere, quod causam non habet, nisi de sola ultione? non [1] invenit multa verba, vidisse: nec mihi debet perire probatio ista, quia poteras et accusari: exigit probationes, quum facinus sic disposuerit, ne possit probari. Quem mihi nox testem, quos præstare potuit oculos nuda semper et incomitata paupertas? tibi servus a conscientia sceleris summovendus fuit: et ista ratione [2] quis interesset, quem putares posse torqueri? et totum facinus in has angustias redegisti, ut illud soli scirent, qui [3] faciebant, et cui non crederetur. Numquid dubitaretis quærere, si alius sciret hoc scelus? facinus est, ideo filii mei perire vindictam, quia pater vidi. Ego vero, judices, et ex hoc, quod recusat dives quæstionem, partem probationis implevi: accusatoris tormenta numquam timebit reus, nisi de quo credi potest et ante tormenta. Cur, inquit,

1. *Non invenit.* Conjecerat Cl. Francius *non involvit*: male. Illud *vidisse*, unicum verbum, sufficit in hac re, nec multa alia verba requirit, ut in cæteris probationibus.

2. *Et ista ratione.* Lego: « Ne « ista ratione. » Aut dele *et* hic, vel initio periodi sequentis. SCHULT.

3. *Qui faciebant.* Malim, *faciebat*. Tu scilicet, qui faciebas, et ego, cui non crederetur. Credidit librarius propter oscitantiam *faciebant* requiri propter *scirent*, sed hic pluralis ad utrumque pertinet, et ad illum qui faciebat, et cui non crederetur. BURM.

si mihi causæ sceleris simultates nostræ erant, non te potius occidissem? vere crudelis, ego te hoc maxime argumento percussorem probo, quod mihi pepercisti: tuum fuit hoc, inimice, commentum occiso filio servare patrem: parcendi tamen mihi vel hæc fuit ratio, quod defendi non poteras, si duo perissemus.

X. Audire mehercle mihi videor illas cogitationes, illa scelerum secreta consilia: quid mihi cum vulneribus, quid cum cruore consumptæ, et jam pæne abeuntis animæ? occidatur potius ille jam juvenis, jam inimicus; de sene vindicabitis me, patris oculi. Vis mirer, quod me nolueris occidere? queri mehercle te puto, quod in senectute magni doloris vita brevis est: pepercisti mihi, quomodo excogitant artes detinere supplicia, et de pereuntibus magis sævitia fruitur dolore [1] suspenso. Agnosco noctis illius clementiam, inimice; quod me torqueri non vis, ex hoc evenit, quod neque occidisti: tentat, judices, efficere dives, ut incredibile videatur, quod occisum ab eo contendo filium. Dicturum nunc putatis magis interesse securitatis, ut quis facinus sibi tantummodo credat; et id tutius esse inimico patre, quam conscio. Plus est quod affirmo, filium in conspectu patris occidere; sic operæ pretium est, si illud ipse facias: perdit plurimam de sceleribus voluptatem, qui mandat; et minus gratiæ rebus ex nuntio venit. Occidet alius te jubente, sed vulneribus illis non fruentur oculi; sed plus est, ut singultibus abeuntis animæ, ut cruore satieris, ut collapsum palpitantemque videas, ut me vidente [2]. Con-

1. *Sævitia eruitur dolore.* Emendo: « Et de pereuntibus magis sævitia fruitur dolore suspenso. » Magis delectatur, si diu cruciet, si ita feriat, ut mori se sentiat. Claudianus: « Qui fruitur pœna, ferus est. » GRON. *Fruitur* recepit Obrechtus, quem et secuti sumus: vid. ad principium hujus Declam.

2. *Ut me vidente. Ut* deest Leid.

venit, judices, quod ipse dives hoc fecit, et quod ego vidi: ratio sævitiæ est, ut aliquis coram me occidatur, propter quem occiditur.

XI. Fidem vestram, judices, ne me ideo non putetis vidisse, quia nihil feci: servulorum iste libertorumque dolor est, occiso homine statim scire, quid facias, exclamare, procurrere, fidem deorum hominumque testari, postea cum lacrimis venire: vultis percussorem invadam? vultis fugientem sequar? interim deficientem quis excipiet? cui se morientis imponet infirmitas? scis profecto, percussor, facinus ordinare, disponere: filium occidere coram patre, secretum est. Miseremini, judices, igitur, ut hinc quoque velitis æstimare divitis conscientiam, quod contentus est, ne de scelere quæratur: non habet fiduciam hominis, qui me sciat mentiri? et quod non minus debetis attendere, quam si fateretur, non putat sibi salvum, ut iterum neget: dissimules licet, non est innocentiæ metus, quum timentur aliena tormenta. Quid ait dives? orbitatem meam in tale genus usumque convertet, si paterni doloris auctoritas facinus impingit alienum? deinde non ipse affers equuleos, non ipse disponis ignes: diceres mehercle te velle torqueri; ego scindo vestes, tu intremiscis; ego ad flagella nudo corpus, te facit pallor exanimem; ego equuleos, ego posco flammas; tu non habes in meo dolore patientiam: rogo quid aliud faceret qui occidisset? Quid nunc agam miser? gratiam confessionis ante tormenta consumpsi. Scio quanto credibilius fuisset, si hoc statim inter ignes, inter flagella dixissem: et multum de auc-

pr. *Ut me tuente*, Colb. Cl. Schult. malebat, *aut videntem*, vel *ut morientem*: corruptus locus est. Forte, *et me vivente*, patre occisi, ex cujus dolore ille percussor magis gaudeat.

toritate primæ proclamationis amisi: non est tamen quod supervacua putetis esse tormenta, quamquam dixerim quidquid sciebam.

XII. Habeo adhuc ex illo multa referre secreto, quæ argumenta faciet dolor: non refert an me vidisse dixerim, tormentis hoc probaturus sum, debuisse mihi credi ante tormenta. O quantopere nunc, inimice, torqueris, quod te coram judicibus interrogo, quod hoc non potes mihi fateri: sed si bene gaudii tui perspicio secretum, non putas te negare quia vidi. Arrogantissime percussorum, evasisse te putabas, quod illud duo tantum sciebamus? meis, meis hoc ignibus nega; et dum me per singulos artus tortor interrogat, perfer saltem non credendi patientiam; quum ego me vidisse proclamem, tu nullam afferas innocentiæ probationem. Non potes aliter absolvi, quam ut illud ego negem: nec tamen, judices, putetis solo me calamitatum ambitu petere quæstionem; dabo propter quod torqueatis irati: filium meum, illum singulis vobis universisque laudandum, juxta quem felix, juxta quem arrogans eram, occidit, mea [1] nimia libertas. Ita ego te non equuleo efferam, non super ardentes exuam [2] flammas? nunc me vindicas, nunc tueris: modo coram me filium meum, dives, occidit fiducia tui: concurrite omnes liberi, omnes parentes; urite, lacerate hos primum patris oculos; distrahite has manus, quæ nihil pro pereunte fecerunt: hoc corpus, hæc membra, quæ de complexu latronis vulnera nulla retulerunt: sive

1. *Occidit, mea nimia. Occidit mea nimia libertas:* ita distinguit Voss. sec. et edidit Obr. Schult. *libertas* geminabat, hoc modo: «Mea nimia libertas. O libertas, etc.»

2. *Eximam:* sed nos *efferam*, et *exuam* prætulimus; est enim sermo ad libertatem, qua offendit divitem; qui ideo filium occidit, hanc servare vult ad finem vitæ, et neque in equuleo nec inter flammas efferre quasi et sepelire. BURM.

hoc pœnam, sive vultis esse clementiam, debeo tam miser esse, dum probo, quam quum viderem.

XIII. Miserum me, si fas est in quæstione mentiri! sine dubio dives hoc captavit recusando quæstionem, ne crederetur: sed dura parumper, anime, vidisti. Nunc infelix ad nos miseros pietas, redi: quod fieri in ipsa orbitate non potuit, et vires, quas improvisus abstulit dolor, probatio restituet: quum flammis urentur nuda vitalia, nox illa occurrat; quum membra fidiculæ[1], flagella laxaverint, rursus ante oculos sit morientis unici vultus; hæreant verba percussoris, mandata pereuntis: filium spectasse morientem, longa præsentia est. Nescis, infelix senectus, quanta tibi opus sit veritatis contentione, ut pœniteat divitem, quod non duos occidit: jam nunc tamen vobis, judices, infirmitatem meam allego, commendo: si me forte fidiculæ, flagella mutaverint, ego tamen vidi; si vocem in equuleis ignibusque perdidero, ego tamen vidi; si totus undique dolor pariter admotus occiderit, ego tamen vidi: alioqui[2] nisi hoc animo meo, nisi licuerit oculis, morerer hoc dolore, quo puto me posse torqueri.

1. *Fidiculæ*. Sunt instrumentum quoddam torquendi, ex duobus, ut putatur, obliquatis lignis compactum, ab extorquenda veritate et fide, vel a nerveis funibus, vinculisque, quibus ad illum modum homines torquendi alligantur; Valla, lib. I. Sed verius putatur esse tormentum, quo sontes a tortore funibus alligati, vulgo torquentur: Senec. de Ira, lib. III: « Equuleus, « fidiculæ, ergastula et cruces. » Suet. Tiber. c 62: « Excogitaverat « inter genera cruciatus, ut repente « veretris deligatis, fidicularum simul urinæque tormento distende« ret. » Fidiculæ, quæ in tormentis numerantur, videntur Turn. lascivia quadam joci nomen invenisse, quod ut in fidibus nervi, homines distendebantur: sed et illa machina multos nervos, ut funes habebat. Ed.

2. *Alioqui*. Latet nescio quid. Lege: « Alioqui nisi hoc animo « meo, nisi l. oculis » (qui scilicet viderunt, eoque dolent), « moriar « hoc animo, quo puto me posse, « torqueri. » Sic *torqueri* potest ad primum etiam membrum retrahi. Schult. *Nisi liqueret*, Obr.

DECLAMATIO VIII*.

GEMINI LANGUENTES.

ARGUMENTUM.

Gemini, quibus erant pater et mater, ægrotare cœperunt. Consulti medici dixerunt eumdem esse languorem: desperantibus reliquis, promisit unus se alterum sanaturum, si alterius vitalia inspexisset. Permittente patre exsecuit infantem, et vitalia inspexit. Sanato uno, accusatur pater ab uxore malæ tractationis.

PRO MATRE CONTRA PATREM.

Cap. I. Quamvis, judices, plurimum infelicissimæ matris adversis miserationis abstulerit, quod ex duobus liberis pari desperatione languentibus alter evasit, et plerisque maximum dolorem prima fronte[1] tractantibus videatur aviditas gaudiorum[2], ut modo ad totius orbitatis redacta patientiam, jam non sit unius salute contenta; non possumus tamen affectibus vestris non hanc primam tristissimæ calamitatis allegare mensuram, quæ ex ipsa quoque solatii sui conditione descendit. Minus misera quereretur de marito, si sanari nec ille potuisset, pro quo est frater occisus: nunc infelix par

* *Declamatio VIII.* In W. erat V.

1. *Prima fronte.* Qui non rem ipsam inspiciunt. Schult. Ita *frons causæ prima*, Declam. CCCVI. Vid. ad Instit. I, 4, et IV, 1. Burm.

2. *Aviditas gaudiorum.* Id est, nimia gaudia inconsulta mente appetens, cui semper rebus ex voto fluentibus aliquid adhuc deesse videtur. Schult.

non est dolori; nunc non invenit ulla solatia, ex quo sibi videtur filium perdidisse victurum: super impatientiam tristissimæ orbitatis increscit, quod intelligit illum non sine sanitate[1] fuisse languorem: nec persuaderi miseræ potest perituro laborasse fato[2], in quo inventum est quod sanaret alium. Captet licet crudelissimus senex parricidii immanitatem metu majore protegere, non invenio, unde colligi possit utrumque fuisse moriturum: ex duobus ægris non periit, nisi qui occisus est.

II. Ante omnia igitur illud a vobis infelicissima mater petit, ne maximi sceleris ideo decrescat invidia, quia pati videtur et reus ex orbitate tantumdem: non perdidit filium quisquis occidit: explicat a dolore patrem, quod sibi videtur fecisse rem maximam, et in locum juvenis amissi substituit de vanitate solatium. Alia est, alia conditio matris, quæ medico non credidit, apud quam sævissimæ conditionis immanitas fidem non potuit impetrare tentandi: pro utroque timuit; pro utroque speravit. Facinus est, eum majoris pietatis videri, qui de morte filii putavit alterius vel certa salute transigere: sic debetis odisse patrem, tamquam duos occiderit, cujus non interfuit, uter occideretur. Est tamen, sanctissimi judices, quod de crudelissimo parricida queri possit non sola mater: adjecit humanis calamitatibus ipsam sanitatem, et morborum languorisque violentiam

1. *Non sine sanitate*, scilicet futura, sine spe sanitatis, quum alter filius e languore convaluerit, unde credas ambos servari potuisse. Ed.

2. *Perituro fato*. Pro perdituro; ut Petron. CXIX: « Peritura prodere fata. » Sic *caducum auspicium*, quod casum denunciat. Festus. Similia notavit Vir Ampl. Cuperus ad Petronii locum; sed et ibi *peritura facta*, legendum esse, et hic *perdituro*, puto, et frustra tam duris locutionibus patrocinia undique conquirere viros doctos arbitror: præterea in Leid. pr. erat, *perpetuo laborasse fato*. Burm.

medicinæ concessit. Filium occidit, si ipsi creditis, fortasse moriturum: et hominem, cujus caritas debuerat ipsa desperatione crevisse, in hoc solum impendit, ut tantumdem superesset incerti: non exonerat, judices, immanitatem sævissimi patris, quod hac ratione credidit: de languente filio rem inauditam, rem facere crudelem, unam rationem habet, si ipse sanetur[1].

III. O tristior indigniorque semper mensura calamitatum, magna felicitas! hunccine fecit exitum illa modo civitate tota conspicua mater? ille indiscretus ab utroque latere comitatus? ille gaudentium dulcis error oculorum[2]? quid mihi mortem nuntiatis unius? perdidit misera geminos: passi sunt enim languorem miserrimi juvenes; sine dubio pariter, unaque, non fraternitate, non animæ corporumque consortio, sed conditione fragilitatis humanæ, qua sic extranei quoque duo languere potuissent. Non negaverim morbum terribilem, gravem, et parentibus utique metuendum; de cujus tamen adhuc, ut parcissime dixerim, remedio quæreretur. Quid refert, an medici consenserint utrumque periturum, quum eumdem dixerint esse languorem? manifestum est de duobus non dixisse verum, quos de altero constat esse mentitos. Jam tamen, judices, de tam perdita pronunciatione non querimur, quod ægros,

1. *Si ipse sanetur.* Id est, non tantum ille, propter quem alter occiditur, ut Ascensius capiebat, sed ille ipse, quem medicus occidi vult; hic enim sensus, ultima remedia, inaudita, crudelia nullam habere excusationem, nisi in desperatissimis morbis, et ex quibus, quum ordinaria nihil efficiant, speretur ægri salus ex extra ordinem adhibitis: quum aliter præstet desperatum ægrum fato suo relinquere, quam crudelitate vexatum certæ objicere morti: nondum vero tam desperatam salutem fuisse dicit, ut non potuerit æque ille alter restitui, atque ille, qui convaluit. Burm.

2. *Dulcis error oculorum.* Ex Virgilio desumptum, apud quem Æn. X, 392: « Gratusque parentibus « error. » Burm.

quos sibi videbantur explicare non posse, parentibus crediderunt[1]: innocentior est simplicitas, desperare, si remedia non noveris: et hanc ignorantiæ malo probitatem, ut languorem, quem nescias, tantum neges posse sanari. Maximi tamen virorum, et quibus artis suæ[2] solvendo non sit humanitas[3], si sciebant hoc genus curationis, et illud non indicare voluerunt.

IV. Vultis et illos mentitos breviter probem? desperaverunt de languore, cujus remedium, si patri creditis, alius invenit: sive enim, judices, vanissimus nescientium vidit hanc patris in periculo liberorum rigidam nimiamque patientiam, et hominem in filiorum languore sollicitum de remedio generis humani: sive captavit ex hoc vultu[4] quamdam artis mutationem imitari, quando sanare non poterat, et ignorantiæ pudorem tegere magno tentavit incerto: sive, ut aliud videretur dixisse quam reliqui, verba desperationis incredibili vanitate variavit; magnaque miseros parentes

1. *Crediderunt. Reddiderunt*, Obr. male; credere parentibus hic medici liberos dicuntur, quum in eorum arbitrium medicinam illam crudelem, quam unicam esse pronunciant, conferunt, et exspectant, an parentes eam experiri velint in filiis; se enim aliter non posse sanare, sed eorum curam, cui se substrahunt, parentibus committere: verbum *credere*, quod proprie de medico dicitur, reddunt hic medici parentibus. Ita mox mater, cap. 5: « Redde filium, quem tibi pariter « medicoque commisi. » Phæd. Fab. I, 14: « Qui capita vestra non du« bitatis credere, Cui calceandos « nemo commisit pedes » Burm.

2. *Et quibus artis suæ*. Vulgatam lectionem per ellipsim tuetur Ascensius, quibus artis suæ nomine non sit solvendo; quum ita tres dativi cumularentur: nam in *solvendo* subintelligi *æri alieno* volunt grammaticorum quidam: at ego *ære alieno*, auctore Livio XXXI, 13. De illa vero ellipsi τοῦ *causa*, vidimus ad Instit. lib. IV, 1, in fine: quæ tamen an hic commode statui possit, nescimus. Burm.

3. *Humanitas*. Pro humano genere etiam posuit Min. Felix, c. 8, ubi videndæ notæ Daviesii. Burm.

4. *Ex hoc vultu*. Lege: « Ex hoc « velut quamdam artis mutam ra« tionem imitari. » *Muta ratio*, ut *muta fides* apud Senec. Herc. Fur. 301, ubi vid. Gron. Schult.

ambage suspendens, tutissimum putavit [1] promittere, quod deberet nemo experiri. Causas quidem se dixit ignorare morborum, sed salutem spopondit unius, si licuisset alterum occidere, lacerare, perspicere : en, cui pietas patris, cui credere sollicitudo debuerit! dixit se scire remedium, quod nesciebat. Vultis intelligere, judices, nihil impatientia caritatis fecisse patrem? non retulit ad matrem; adacta est [2] a morte filii vel sanitate discedere : non propinquos consuluit, non amicos, sed sua tantum persuasione medicique contentus, quod nocentius est, quam si ipse occidisset, alterutrum potuit eligere. Dicat nunc parricida, quid fecerit illud, quod etiam de similibus tam paribus [3] ægris in alterum desperatio illa prævaluit? si medici non interfuit, utrum occideret, constabit vivere utrumque potuisse : si interfuit, constabit non eumdem fuisse languorem. Qualis fuerit illa curatio, quid passus sit juvenis in morte, qua medicus parabatur [4], omnium cogitationibus liquere crediderim; ideoque parcimus auribus matris.

1. *Promittere.* Hoc de medicis proprie dicitur; Horat. Ep. II, 1, 115, et aliis, qui artes profitentur. Vide ad Petron. cap. 10. Burm.

2. *Adacta est.* Cl. Schult. malebat *coacta est; et velut sanitate :* dictum enim fuit matri, non mors illi, sed sanitas quæritur; nihil te opus est; nullæ tuæ sunt partes : mors sanitas dicitur, quia ejus causa futura erat : legi etiam posse, *et sanitate,* notaverat.

3. *De similibus tam paribus.* Forte *fratribus.* Gronov. Quid si deleres illud *similibus,* quod forte margini adscriptum ad expositionem vocis *paribus,* in textum irrepsit : puto legendum : « Illud quod etiam de « tam similibus, et tam paribus « ægris, etc. » nam *par* et *similis* differunt; ut Quint. Inst. X. cap. 1 : « Magis par, quam similis. » Sallust. Catil. 14 : « Par similisque. » Ovid. II. Trist. 431 : « Par fuit exigui si« milisque licentia Calvi. » Et ita alii : sæpe etiam declamationum harum auctores. *Fecerit* vero non mutem : est enim idem quod, *quid profecerit,* quid juverit; ita mox, *vides quid profecerint anxia vota;* ubi et *fecerint* legitur in Voss. prim. sic sæpe Ovidius, ut Art. III, 57 : « Dum facit ingenium. » et similia. Vid. ad Epist. II, 39. Burm.

4. *Qua medicus parabatur. Quam medicus parabat,* Obr. nescio an

V. Breviter tamen longæ crudelitatis explicanda sævitia est: ex omnibus quæ pertulit, levissimum fuit quod occisus est: non est quod veniam tristissimæ curationis paret, quod videtur in alio fratre explicata promissio. An alterum medicus sanaverit, fortuna viderit: quod negari non potest, alterum medicus occidit. Erumpit hoc loco mulier infelix, et tota libertate proclamat: redde mihi, inquit, marite, filium, quem tibi pariter medicoque commisi: hic est ille vester insanabilis, recipe quem mihi credidisti, hic ille moriturus, hic quem permiseras medico, si maluisset occidere. Vides quid profecerint anxia vota pietatis, sollicitæ preces: dum jam frigidi pectoris calorem superpositis revocamus uberibus; dum frigentia membra continuis osculis, et spiritu trepidæ matris animamus; dum labentes oculi ad nostras exclamationes nostrosque planctus admissa paullatim luce laxantur; dum multa mentior, multa promitto, et fratrem dico sanatum, respexit ad vitam, convaluit, evasit: non tamen jacto pietatem, non arrogo mihi prosperæ curationis eventum.

VI. Quid hunc sanaverit, vis scire breviter? quod potuit utrumque sanare. Pudeat vos, o jura legesque, quod miserrimi sexus dolorem his clausistis [1] angustiis! ita maritum, quod occisus est filius, malæ tractationis uxor accusat? perdiderunt legis hujus auctoritatem, quæ ad illas uxorias querelas matrimoniorum solent

bene, et non melius explicet Ascensius vulgatam, qua morte (unius) parabatur medicus alteri filio; prioris erat carnifex, sed per ejus mortem fit medicus superstiti.

1. *Angustiis*. Quod non possint mulieres accusare viros, nisi malæ tractationis. Vid. Nostrum ad Declamationem XVIII: « Quid facere « vultis miserum dolorem, si non « habet aliam sexus hic legem? si « intra juris hujus angustias om- « nis nuptarum querela constricta « est! »

deferre delicias [1]. Ego illam datam miseris tantum matribus puto potestatem, ab iniquo conjuge explicare divortium [2]: et contra maritales tuetur injurias, ubi nolis præstare patientiam: illis succurrit [3] quas nefas est ab viro discedere, quas in pessimi conjugii durum [4] perpetuumque complexum, communium pignorum nexus arctavit, quæ malos maritos pariter et patres nec relinquere, nec ferre sufficiunt: facinus est ideo evadere maritum, quia damnaretur, si de illo minore dolore quereretur [5]. Itaque impudenter [6] facit, quod pro detracto matrona cultu, negatoque comitatu, fastiditis noctibus, pulsataque facie, filium complorat occisum: sileo adhuc illa, per quæ parricidii crevit immanitas: occisum filium objicio; putate luxuriosum, perditum, nocentem; fingite hoc patrem ira, indignatione fecisse: quantum facinus sit filium occidere, nemo magis fatetur, quam qui vult videri, se illud fecisse pro filio. Ecquid, judices, vel ex hoc totus animus mariti, tota tristissimæ conjugis calamitas perspici potest, quod se negat matri

1. *Quæ... delicias*. Ego *quæ* retineo, ut se opponat illis matronis, quæ actionem malæ tractationis propter negatas illas delicias intentant: et legerem etiam: « Prodiderunt legis hujus auctoritatem; » licet sciam, quid *perdere* hic et sexcentis aliis locis significare possit.

2. *Ab iniquo conjuge explicare divortium*. Lego: « Explicare se divortio. » *Explicare* est expedire, liberare. Supra dixit: « explicat a « dolore patrem. »

3. *Illis succurit*. Lege, *illis succurrite*: implorat judicum auxilium, et populi, quia in hoc casu non sufficit, nec justam opem fert lex malæ tractationis. Schult.

4. *Durum*. *Dirum*. Voss. pr. sec. quod non repudiandum temere, ut sit malis auspiciis contractum matrimonium, in quo tamen perseverandum est. Burm.

5. *Quereretur*. Scilicet uxor; quæ ellipsis si cui durior videtur, legat *quæreretur;* nempe judicio.

6. *Itaque impudenter*, etc. Tollit objectionem, quæ poterat moveri, quod accusando sexus sui verecundiam egrederetur: respondet ironice, non hoc esse impudens; nec enim si de levibus deliciis licet queri, sine nota impudentiæ, turpe fuit, et pudori adversum, si de gravissimo queratur facinore, et cæde filii.

communium liberorum debere rationem? placet ergo mortales, ut de hominibus, in quos plus ex harum sanguine, ex harum transit anima, non habeant partem, nisi tantum doloris? solos ergo communicabit misera planctus; et ab omnibus consiliis, quibus ordinatur juventa, vita disponitur, extranea utilitate seposita[1], circa mœrores tantum lacrimarumque consortium orbitate jungetur?

VII. Si mehercle fas est æstimare, utri plus parenti debeatur ex liberis, non improbe totam potestatem sibi vindicabit affectus, qui decem mensibus ante vestram incipit diligere notitiam: et quum vos patres gaudium primum faciat oculorum, ante sunt conscientia matres: facinus est ideo tantum illis minus licere, quia minus facere sufficiunt. Vos estis, qui crescentes adhuc in peregrinationes, qui jam adultos in castra magnorum parentum[2] vanitate dimittitis: erubescitis [3]desideriis tamquam infirmitate; et unde velocissimus transitus est in rigorem, liberos vultis amare patientia[4]. Quam multa ideo tantum de filiis facitis, quia licet; et fre-

1. *Extranea utilitate seposita.* Scribendum; *extraneæ vilitate seposita!* remota vilitate vel indignitate externæ mulieris, et nihil ad filium pertinentis; id est, segregata ab omnibus consiliis, tamquam non uxor, cui reverentia quædam debetur, esset, sed extranea, cujus summa est vilitas. *Seponere* pro *segregare* Cicero et alii utuntur.

2. *In castra magnorum parentum.* *Magni parentes* hic dicti videntur, ut *magni amici* apud Juvenalem; et qui in contubernio ducum hos filios esse volebant. Schult. *Magni parentes*, sunt hic fortes, qui se non timidos aut metuentes, ne mali quid nanciscatur filius, ut matres indulgentes, ostendunt, sed in omnem sortem præparatum pectus gerunt.

3. *Desideriis.* Adeo non desideratis absentes, ut etiam erubescendæ infirmitatis id esse putetis. Ita *infirmitas* Declam. IX.

4. *Amare patientia.* *Duritiam*, non impatientiam amoris explicat Cl. Schult. *Patientiam* videtur legisse Ascensius, qui de filio explicat; ut ille frigora et æstus toleret: an legendum *potentia*, quod sequentia videntur requirere?

quentius potestatis vestræ jactatione, tamquam aliquo gravitatis genere delinquitis: non habet orbitas vestra lacrimas; super ardentes rogos tenetis inconcussam rigidamque faciem; itis obviam consolationibus; et quod omnem modum feritatis excedit, captatis in magna calamitate laudari. Quidquam ergo erit, quod de communibus pignoribus non pari mente, pari impatientia, vel, si necessitas postulet, pari rigore faciatis? mali tantum patris interest, ut matri minus liceat. Sane cedat vobis circa regendas communium pignorum mentes sexus infirmior: vos mores, vos vitæ genus, vos matrimonia, cæterosque actus vestra persuasione firmetis: numquid arrogans consortium, numquid impotens societas est, liberos communes esse languentes? si quis immo pudor est, cede nunc tota potestate matri; illius sit in ægri toro proximus locus; hæc adhibeat fomenta, porrigat cibos: si quid impatientia, si quid flagrantium viscerum poscit infirmitas, mater neget, mater indulgeat: illas, quas immodicus ardor discutit, vestes hæc super fatigatos reponat artus; illa jactatas toto lectulo manus sedulo contineat affectu.

VIII. Frustra captas videri ultionem magnæ caritatis[1], ab omni curæ ratione sepositus: quum circa

1. *Ultionem caritatis*. Forte, *inventionem*; vel *captare vis ultionem m. caritatis*, ut ultio magnæ caritatis, sit dictum, ut *ulcisci desiderium*. SCHULT. Ascensius obscurissima verba dicit, et explicat, quia non par erat in filium caritas, negando mihi ejus curam, simulas ultionem sumpsisse de me. Sed qua ratione pater sepositus ab omni curæ ratione dici potest, quum mater queratur, se non esse adhibitam in consilium de salute filiorum, sed patrem per se unum occidisse, ut alter sanaretur: et supra queratur se, *extraneæ vilitate sepositam ab omni consilio*. Quare hic legerem: « Frustra captas videri ultionem « magnæ caritatis, ab omni cura- « tione me sepositam. » Sed illa *ultio caritatis* nondum placet, nec tamen reperio quod substituam. An *venditationem* vel *jactationem*? certe simile quid desidero. BURM.

curationes liberorum non consentiunt parentes, curationis est culpa, non matris. Quid? quod filium occidit innocentem, cui nihil objicere, nihil poterat irasci? filium, si ipsi creditis, pro fratre mori paratum, cujus [1] suprema ferre non poterat. Novum, judices, et incognitum rebus humanis audite facinus: jam parricidium pietas, caritas et impatientia orbitatis admittit: malo odium, querelas, exsecrationes, quam ut quis liberos affectu, quo servantur, occidat. Quid refert, an per hoc alterius filii anima redimatur? si parricidium fas est ullas accipere causas, filius propter se tantum debet occidi. Adjicite, judices, immanitati, quod occidit ægrum: omnibus equidem mortalibus majorem crediderim de languore venire reverentiam: et illorum quoque, quos inter supplicia pereuntes avido spectamus assensu, juxta valetudines tamen morborumque violentiam quodam innocentiæ favore miseremur: in carceribus, et in illa profunda nocte pœnarum, religiosius ille anheli pectoris pallor inspicitur; non sic confundunt obvios gravibus catenis colla stridentia, et diutino squalore concreta facies, ut ille, quem ad singulos conatus gressusque labentem vix trahit impellitque longus ordo vinctorum,

1. *Cujus suprema.* Id est, mandata, ultimas voces, poterat sustinere. *Postrema* Justinus vocat lib. VII, 2. Ita et JCti passim, *Suprema judicia*, *supremam voluntatem*, et *supremas tabulas*, dicunt, vid. Brissonii Lexicon. Alio sensu *suprema* etiam dici reliquias mortuorum notavit Lindenb. ad Ammian. Marcell. lib. XXI, c. 1. Pro morte etiam sumi constat *suprema;* et ita Ascensius, et alii hic capiunt; et mox, cap. X: « Longe ventura suprema « prospiciat, » et sæpe alibi, in his declamationibus ita occurrere scio. Sed tunc intelligendum esset de fratre, qui non posset ferre mortem fratris; at ego malo de patre intelligere, qui filium occidit, cujus ipse suprema non sustinebat audire, præ conscientia, quia ipse causa mortis erat filio. Utroque autem sensu, ellipsis est, nam plene dicit postea cap. 13: « Suprema « mandata; » et Ovidius Met. III, 137: « Suprema funera. » Burm.

et inter tot destinatos, totque perituros, omnium tamen in se retorquet [1] oculos unus æger.

IX. Quid ais? tu illum, quem nunc nefas est castigare, reprehendere, cujus auribus parcere debuerunt sæviora verba, si quid negares, videreris occidere, ferro, vulneribus aggredereris? Non potest hinc tibi venire defensio, ut hoc sis pro alterius salute commentus: inter duos liberos pari desperatione languentes, da bonum patrem; non præponderabit: alterutrum non eliget, sed ut incertum orbitatis evadat [2], ipse morietur. Tentat hoc loco, judices, crudelissimus senex excusationem temeritatis suæ de medicorum trahere consensu: desperaverant, inquit, de duobus: sed ut incertum orbitatis evadat, sepono paullisper immanitatem patris, qui credidit; et de arrogantissimæ persuasionis hominibus queri totius generis humani nomine volo. Quam multas artes, misera mortalium sollicitudo, fecisti! fato vivimus, languemus, convalescimus, morimur: medicina, quid præstas, nisi ut juxta te nemo desperet? dicturam me [3] putas; non credo renuntiantibus [4], non accedo, quum deserunt relinquuntque languentes. Ego vero medicis non credo sperantibus: adspicite majorem

1. *In se retorquet.* Insolenter dictum, pro in se retrahit oculos. Ut et pro retrahere auctor decl. XV: « Rursus in se cogitationes meas, « rursus retorsit oculos; » et decl. XVII: « Tibi imputes, quod me re« torsisti. » *Retorquere oculos* enim dicitur passim, qui ipse deflectit suos a loco, in quem ante fixerat. Ovid. Met. X, 696: « Sacra retor« serunt oculos. » Quæ significatio quum omnibus, etiam Clerico, innotuerit.

2. *Sed ut incertum orbitatis evadat.* Eadem paullo ante posita huc irrepserunt, et si tollantur, omnia sunt clara: quam emendationem probavit et Gronovius in literis ad me. SCHULT.

3. *Dicturum me. Dicturam.* Obr. et recte, mater enim hic loquitur.

4. *Renuntiantibus.* Ut in filiis fecerunt: sed vox tamen est incommodior; quid si *denuntiantibus*, absolute pro aliquid mali prædicentibus, id est, mortem et periculum instare? Ita mox, « ut adesse fata « denuntiet. »

partem generis humani; et si me interroges, illam robustiorem, illam adhuc in prima rerum naturæ veritate viventem, nullos artis hujus novit antistites : nec minus tamen bellorum vulneribus morborumque medetur incursibus, non disputationum vanitate solerti, sed experimentis : et invicem per similes[1] dissimilesque casus observatione ducente, tradità ratione succurrit : non medicina sanat, sed quidquid videtur sanasse, medicina est.

X. Quo vultis animo feram, quod ars, quantum dicitis, inventa pro vita, si diis placet, auctoritatem formamque captat, ut longe ventura suprema prospiciat? ut adesse fata denuntiet, quæ nec timentur? et maxima scientiæ pars esse cœpit, sanare non posse. Quisquamne ab homine, qui adhuc loquitur, spirat, intelligit, sic recedet, quemadmodum relinquitur exanime corpus? et ibi finem vitæ putabit, ubicunque scientiæ substiterit infirmitas? si fragilitatem mortalitatis, incertosque velimus æstimare casus, tantumdem periculi habet omnis æger. Iniquissimum est desperationes vocari, quoties remedium medicina non invenit; et angustias sive artis, sive mentis humanæ, ad invidiam[2] referre fatorum : nihil magis interesse omnium puto, quam ut spes pro homine tam longa, quam vita, sit. Unde putatis inventos tardos funerum apparatus? unde, quod exsequias planctibus, ploratu, magnoque semper inquietamus ululatu, quam quod facinus videtur credere tam facile vel morti? vidimus igitur fre-

1. *Per similes :* posset quidem legi, *addita ratione*. Ratio enim et experientia medicum perficit : sed *tradita ratio*, est majoribus per manus tradita disciplina et methodus medendi : vid. Nostrum ad Instit. lib. XI, cap. 3.

2. *Ad invidiam*. Fata in invidiam et odium adducere, quæ ita insanabiles inducunt morbos.

quenter ad vitam post conclamata [1] suprema redeuntes: plerique convaluerunt negligentiæ bono, quosdam explicuit quidquid alios fortassis occideret: hos indulgentiæ temeritas, illos adjuvit desperationis audacia.

XI. Datur fortassis huic arti perspicere morbos, profutura meditari; sed unde sciet, quantum inter viscera, latentesque pectoris sinus, unicuique animæ natura concesserit? quam proprietatem spiritus, quam corpus acceperit? non tam variæ mortalibus formæ, nec in vultibus nostris sedet tanta diversitas, quanta latet in ipsis dissimilitudo vitalibus: inenarrabile, indeprehensibile est, quidquid nos elementorum varia [2] compago formavit; et prout in nos plura seu rariora de terrenis seminibus cælestibusque coierunt, ita vel duramur tacita ratione, vel solvimur. An desperantibus credi debuerit, vos æstimabitis: qui negarunt ægros posse sanari, nec in hoc probaverunt, qui evasit, nec in illo, quem non languor occidit: justas mehercle haberet mulier causas querelarum, si nova incognitaque ratione vel utrumque servasses. Numquam ex magno venit af-

1. *Post conclamata*. Respicit vulgi opiniones, quod illam conclamationem institutam ideo putabat, ut anima exiens retardaretur; vel delitescens et dormiens aliqua corporis parte excitaretur. De quo vide Kirchm. de Funer. I, 13, ubi et exempla, de iis, qui in ipsis funeribus revixerunt, adducit: vid. et Cels. II, 6. BURM.

2. *Compago formavit. Firmavit*, W. quod ex sequentibus posset probari, *Quisque sibi firmatur*. Nisi et ibi *formatur* præstat, ut mallet Cl. Schult. ex simili loco, Decl. IV; « Quæ coierunt ad corpus nostrum « formandum. » Hoc sensu Cic. Senect. 21, *compages corporis*. Sed præstat *compage formavit:* non enim video, qua ratione aliter sensus constet; nemo potest comprehendere illud, quidquid sit, quod nos formavit ex varia compage elementorum: quia vero mox sequitur, c. XII: « Corporum animorumque « compago. » Posset et *compagine;* licet tradant lexicographi et grammatici quidam, *compago* non flecti in casus obliquos; quum Ovid. Met. I, 711, tamen dixerit: « Compagine « ceræ junctos calamos. » Vid. et Manil. I, 717, 725, 838, et alios.

fectu incredibilia vel profutura tentasse; et in re, quæ plus de incerto habet, temeritas experimenti solam probat desperationis audaciam. Quid refert, cujus sit conditionis æger, quantum adhuc spei, quantum videatur habere de vita? sacrosancti sint parentum metus. Dii non sinant, ut ex liberis vilior incipiat esse periturus! medici desperaverunt: quid istud ad patrem? spera tu, jube sperare matrem: tuis potius affectibus, tuis crede votis: et hoc de parricidii facilitate est, circa filiorum languorem ad desperantes potius accedere. Fidem habes hominibus, quos mentiri alius affirmat, contra quos iterum credis, uni præsertim [1]? pessime hercle de tua feritate sentirem, si in quacunque filii curatione non adhiberes propinquos, non interrogares amicos, non respiceres ad matris animum: non hanc primam impatientiam, non hunc consulis timorem? de nullo filio minus debet soli sibi permittere pater, quam qui videtur utique moriturus.

XII. Fratres, inquit, et gemini erant: ideoque credibile est illis eumdem fuisse languorem. Rogo, quis in ullo mortalium ferat ignorantiam pariter et affirmationem? quisquis nescit, quod genus languoris sit, non potest scire, an idem sit: nihil, judices, in rebus humanis voluit esse rerum natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert, an ex iisdem prima illa duorum corporum animorumque compago seminibus oriatur? sibi quisque firmatur; sibi quisque componitur [2]; et duo pluresve fratres nascuntur fato singulorum. Hanc ipsam indifferentiam, quam mirantur

1. *Uni præsertim.* Qui tibi sumsit, ut alterum occidendum præberes filiorum.

2. *Sibi quisque firmatur, sibi quisque componitur.* An *formatur?* vide ad Declam. IV, 14. SCHULT.

occursus, stupent civitatis oculi, parentum tamen agnitio dignoscit; separat notitia nutricum; et fallentibus notis, est rursus quod faciat ipsa similitudo dissimile. In plerisque quamvis sit indiscreta facies, invenitur tamen alius oris sonus, habitus, incessus; et ut ipsa consentiant, diversa mens, contrarii mores, et vitæ genera rixantia. Quid quod non eamdem esse naturam geminorum probat etiam fortuna dissimilis? hunc pressit paupertate perpetua; illum insperatis opibus excoluit: illius per titulos et honores, hujus per ignobiles obscurasque sordes totam duxit ætatem. Simile est quidquid accipiunt ex homine gemini, dissimile quidquid ex fato: nec enim tam pariter in lucem de maternis exsiluere visceribus, ut illos eadem origo signaverit.

XIII. Quantum putas interfuisse temporis, dum primum uteri pondus egeritur[1]? dum parumper exonerata vitalia, altero rursus homine laxantur? Breve fortassis exiguumque videatur mortalibus oculis; sed si terrena[2] mente perspicere velis orbis hujus vastitatem, scies multum esse, quod inter duas transcurrat animas. Volvitur super nos hæc cæli siderumque compago, et præcipiti per proclive decursu, totius diei noctisque brevitate emensus orientis occidentisque cursus, diversorum siderum in primo statim ortu, rotato se rursus axe consequitur. Hoc tu parvum credis esse spatium, quod diversis pariter rebus impletur? quantum inter illa transcurrentis horæ momenta [3] nascitur,

1. *Egeritur. Cogeritur.* Leid. pr. sed recte vulgata se habet lectio; nam hinc Egeriam dictam, *quod eam putabant facile conceptam alvum egerere*, Festus docet. BURM.

2. *Terrena.* Videtur Ascensius legisse *terrenam;* qui cum *vastitatem* conjungit: et certe quid sit *mens terrena*, ego vix intelligo. Francius conjiciebat, *æterna mente.*

3. *Quantum nascitur.* Male capit hæc Ascensius: dictum est pro

perit! Igitur quando umquam peregrinati sunt una, militavere pariter? quid non diducti separatique fecerunt? quando illos languor, quando suprema junxerunt? et quandoque sit necesse est aliter, ex geminis quod pariter languerunt, non sic accidit quomodo fratribus, sed quomodo duobus. Non eodem fato languere geminos, quemadmodum vultis brevius probem, quam quod nec uterque occisus est, nec uterque sanatus? sed fingamus hoc esse verum, quod desperaverunt medici: relinque nobis, pater, innocentiam calamitatis, salva solatia sint de liberis, quos tibi videris non perdidisse, nisi fato. Quis ex parentibus nescit hac se mortalitatis procreare lege? sed indigni exitus supra orbitatem sunt: ideo magis flemus illos, quos bella rapuerunt, hausit incendium, naufragia merserunt. Fortius feras inter assidentium manus, inter suorum officia labentes, quum se invicem oscula, quum se satiavere sermones, quum data suprema mandata sunt, et se scit pietas omnia fecisse pro vita: igitur verum dixerim, illos mori credimus, hos perire.

XIV. Non invenio quemadmodum excusationem pater de consensu possit accipere medicorum: hoc est quod omnem comparationem feritatis excedit: filium pater propter hominem, quem non putavit posse sanari, occidit: quod tu monstri portentique genus es? habes parricidii patientiam, non habes orbitatis: ita demum potes ferre filii mortem, si facinus adjeceris? tu occidis, quia desperavere medici? Quererer mehercle,

quantum hominum, quanta turba nascitur, et perit simul inter illa momenta, scilicet primi exeuntis ex utero matris, et secundi. Plenius erat, *quantum hominum;* ut Catul. carm. 3. Mallem vero, cum Oxoniensi editione: « Quantum, etc. « nascitur, quantum perit. » BURM.

si reliquisses, si quid de continuatione curæ sollicitudo laxasset: nihil ergo plus facies, quam illi, qui nunc plures fortassis circumeunt ægros, quos detrahit, quos advocat[1] alia curatio. Filios saltem committe vel matri; de fortuna queratur; diis faciat invidiam: mulieri, quæ ferre non potest, quod videris desperasse, numquam ex hoc rationem reddas, quod occideris. Quis hanc, judices, impudentiam ferat? tentat pater, ut et huic rei credatis, quod desperaverunt omnes, et quod speravit unus. Nostræ quidem querelæ sufficit non convenisse medicis: et quum inventus sit, qui contra sensum desperantium genus aliquod sanitatis afferret, fas erat, judices, ut adhuc inveniretur alius, qui lætiora et utiliora promitteret. Hoc nunc me queri putatis, quod in re, de qua credere nec omnibus debuisset, accessit uni: non interest, an supersit remedium, quod tentare non debeas: et ubi tantumdem periculi speres, quantum desperatio habet, melior exitus est, qui facit miseros innocentes. Quid invidiam prioribus medicis paramus? nemo magis desperat, quam qui se negat nosse languorem.

XV. Quid ais, pater? ita tecum quisquam sic audet agere de duobus filiis, tamquam de duobus ægris? tu ex geminis alterum occidendum dabis? non ferrem, si separare expositurus[2] auderes, si contentus esses edu-

1. *Advocat. Avocat.* Leid. pr. sec. Voss. sec. Gryph. Colin. Vidov. dubito. Utrumque satis defendi potest, alia curatio, sive alterius ægri curatio advocat illum ad ægrum alium, et detrahit ab hoc desperato. Sic Ovid. Remed. 109: « Sed « non quia serior ægro Advocor, « ille mihi distituendus erit. » Præterea hæc omnia mallem per interrogationem legere : « Nihil ergo « plus facies, etc. curatio? » BURM.

2. *Expositurus.* Expositi dicuntur quos duritia parentum abjecit ad pereundum, nisi prætereuntium miseratione foveantur, et alantur. Liv. lib. I: « In proxima alluvie, « ubi nunc ficus ruminalis est, pue-

[illegible] [illegible], non ferrem a piratis captum filium [illegible] sera servitute redimentem. Tu de orbitate [illegible] [illegible] et casum singulorum per utrumque diffinies? parricidium vocarem, si promittente medico, quod sanaret unum, posses exigere pereuntium. pæne crudelius est geminos dividere, quam perdere. En scientia, cui debeat credi. negat se scire causas languoris, deinde promittit quidquid licere non deberet nec intelligentibus: occidam, inquit, deinde sanabo: memineris, pater, in hac conditione prius esse, ut occidas: non est tanta pietas servare filium, quantum facinus occidere. Tu nunc hoc putas profundæ artis esse secretum? verba tantum desperationis involvit, et homo cautissimæ vanitatis captat illam novissimam circumire brevitatem[1]. Vides quanta promissum suum experimentumque caligine medicus involverit? numquam constabit, an fuerit languore moriturus æger, qui aliter occidi-

« ros exponunt. » Terent. Heaut. IV, 1: « Eam dedi, ut una cum « puella exponeret. » Ed.

1. *Novissimam circumire brevitatem.* Corruptus certe locus, nam *circumire brevitatem* nihil significat. Et hic capi debet *circumire* pro decipere, ut apud Ter. Phorm. IV, 3: « Sic circumiri. » Quare legendum forte: « Captat illum » (scil. patrem) « novissima circumire bre« vitate. » Ut *novissima brevitas*, sit ordinaria formula, quæ et brevis est, *nescio; non novi languoris genus*, ad quod quum pater non quiesceret, sed urgeret adhuc, involvit tandem verba desperationis; addens, *si permiseris alterius aperire vitalia*, etc. *fortassis inveniam*, etc. Hæc obscura erant, quia non plane aut certe promittebant opem, sed *fortassis*. Vanitas vero illa promissoris cautissima erat, quia sperabat, ne sibi crederetur. Cogitavi etiam, an *novissimam brevitatem circumire* posset explicari, quasi verba illa ultima, *nescio*, aut, *non novi languoris genus*, aliis verbis, ut ambagibus ampliasset; et ita quæ clara essent involvisset caligine. Ut ita Ter. Andr. I, 11: « Nulla « circumitione uti; » sed dura tamen erit locutio, quales in his Declamationibus infinitæ. Posset et per *brevitatem novissimam*, intelligi *brevior via sanitatis*, ut mox vocat; in qua substiterant adhuc medici, quam ille nunc circumit vanitate cautissima. Schult. affert *crudelitatem* pro *brevitatem*. Burm.

tur. Non novi, inquit, languoris genus: post hanc vocem mehercle non deberes committere ægros, etiam si vellet expiriri potionis haustus, ciborum fomentorumque novitates. Nescio, inquit; sed si permiseris alterius aperire vitalia, pectus effringere, remedium fortassis inveniam. Jam excusatus es, medice, matri, sperasti ne tibi crederetur.

XVI. Differo paullisper quod de fratribus, quod de geminis, quod pater hoc facit, non consentiente matre: publico potius mortalitatis [1] contendo nomine, non debere genus istud curationis admitti. Peractum est [2] velut de genere humano, si nobis pro salute ægri opus est morte hominis alterius; et pæne ratio sanitatis intercidit, si consumit medicina tantumdem. Ego quemquam dicentem feram; ut inveniam valetudinis causas, date mihi aliud corpus, alia vitalia: occidam; deinde salutaria quæram, profutura meditabor? Ita non facilius est nosse languorem? quæ hæc est impudentia crudelissimæ utilitatis [3]? Ægrum placuit occidere, ut inveniretur, cur non debuisset occidi. Nullum, sanctissimi judices, natura morborum genus solis visceribus abscondit: et quidquid causas valetudinis de vitalibus tra-

1. *Mortalitatis.* Ita et supra usus *humanitatis* voce pro humano genere; et *mortalitate*, et Plinium, et Curtium usos, jam viri docti notarunt. *Mortalitas* autem ponitur pro *mortalibus*, quæ vox sæpe etiam in prosa pro hominibus ponitur. Ut apud Liv. VI, 16; VII, 10, et alibi; Plin. IX, 17. Burm.

2. *Peractum est.* W. Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Quem consensum codicum cur repudiemus nihil est; mutarunt vero librarii quia vulgatior erat formula *actum est*. Senec. Agam. 901: « Habet, peractum est, et ita ille alibi: vide Cerdam ad Virg. Æneid. XII, 296, ubi et Servius docet apud antiquos *hoc habet*, id fuisse, quod postea, *peractum est*. Et ita de homine conclamato *peractus est* dixisse veteres, indicio est Martialis VII, 46: « Jamque peractus eras. » Vid. et ad Senec. Œdip. 998. Burm.

3. *Crudelissimæ utilitatis.* Hic vulgatam retineo *utilitas*; enim illa, quæ redit ex sanatione unius per cædem alterius, est crudelissima. Burm.

hit, in corpus emanat: inde pallor, inde macies, quod ad interiorem dolorem superposita consentiunt. Non invenio, cur hominem vulneribus exquiras, cur remedia quoque vitalibus per corpus immittas, et in latentes meatus per hæc, quibus tegimur, medicina [1] descendat. Cur ergo non eadem ratione languor admittit intellectum sui, qua sanitatem prodit[2]? abditos profundosque morbos, aut citatior clausi sanguinis cursus, aut crebrior anhelitus laborantis animæ indicat. Crede de his ante omnia sensibus, oculis tuis; et ipsos, de quibus agitur, modo singulos, modo pariter interroga, cui potissimum parti grave tacitæ pestis pondus insederit, unde prorumpat in gemitus conscius dolor. Medicus, qui per hæc non potest invenire languorem, non invenit nec remedium.

XVII. Quid si[3] aliquid sanato medicina potest præstare rationis, sufficit, quod aliquando jam facta ex unius hominis inspectione, ad totius intellectum naturæ medicina profecit? Quid allaturus huic ægroto es, quod non tot seculorum, tot languentium experimenta deprehenderint? vis tu potius hac audacia, qua secreta

1. *Descendat. Discindat.* Leid. pr. sed frustra: non enim rationem invenit, cur remedia crudelia per corpus, id est, per aperta vulneribus membra, vitalibus immittas, et cur medicum per hæc, quibus vitalia teguntur, descendat in latentes meatus: ideoque nihil mutandum. BURM.

2. *Qua sanitatem prodit.* Non hæc sana sunt. Nempe non potes intelligere, quasi *languor manifestaverit sanitatem*, quod absurdum est: malim igitur legere *quæ;* ut sensus sit; languorem et sanitatem signis pariter prodi, quæ extrinsecus indicant quali statu sint interiores corporis partes. ED.

3. *Quid si.* Legerem: « Quid, si « aliquid hoc sanato medicina po- « test præstare rationi, sufficit, quod « aliquando facta est? an ex unius « hominis ins. a. t. in. n. m. profe- « cit? » Si hoc ægro sanato aliquid potest præstare, ut jactant, qui experientiam venditant, an sufficit hoc rationi, illam medicinam esse bonam, quia semel facta est? etc. in *rationis* ultima littera ex sequenti *sufficit* adhæserat.

languoris exquiris, remedia tentare? Brevior via sanitatis humanæ, propior nostræ salutis utilitas est: si viscerum nimius ardor stricta circa se membra duravit, adhibe remedia laxantia: si fluitat nimiis æger humoribus, præsto sint, per quæ pressis clausisque venis in novas vires corpus arescat: si parum prodest abstinentia, rursus ciborum qualitate foveatur: si spiritus receptis premitur alimentis, ad puriores meatus jejunio fameque tenuetur. Contigit tibi magna experimentorum materia, medice, ægri duo, et languor idem: non est opus, ut exspectes, quando se [1] per unius hominis patientiam explicet profuturorum magna diversitas: potes experiri pariter eadem, consentanea, diversa, pugnantia: nulla ratio est vulnerum, sanguinis, supernorum [2]: quemadmodum sanari debeat alius æger, scire non possis, nisi ex altero sanato. Quid? quod etiam ut idem sit valetudinis genus, necesse est tamen duorum corporum diversitate varietur? numquam in alienis visceribus invenias totum, quod de altero quæras; et alius languor est, alius æger. Cur maximum nefas alterius filii salute defendis? homo, in quo sola quæritur causa languoris, propter medicum occiditur: adjice, quod nec deprehendi ex non sanato potest ullius causa languoris.

1. *Quando se per... explicet. Explicare* requirit illud pronomen *se*, et de illis, quæ ante obscura erant, et nunc se aperiunt, dicitur. Senec. Herc. OEt. 1470: « Habet, peractum est, fata nostra se explicant. » Et Thyest. 322: « Per nos odia se nostra explicant. » *Quando* hic pro quoniam ponitur.

2. *Supernorum*. Non facile istius vocab. sensum indigitamus. Duplici ratione intelligi potest. Num *superna* idem notant ac *suprema*, scilicet obitus? hæc sententia cum alterius filii exsectione apprime congrueret. Num potius intelligit *superna* remedia, scilicet supra methodum naturalem et consuetam medendi posita, sicut factum est in hocce casu? Hic sensus non admodum dissimilis melius cum peculiari voc. significatione quadraret. Ed.

XVIII. Quidquid nos in vitia morborum a naturali sanitate commutat, facit aut nimii sanguinis pondus exæstuans, aut superfluens calor, aut ultra naturalem modum humor exundans, aut spiritus per tacitos meatus non solita laxitate discurrens. Quid horum, si vitalia ferro vulneribusque resecentur, salvum potest esse languentibus, quum compressi spiritus laborem protinus ille reserati pectoris meatus emittat, sanguis iisdem pariter deprehendatur egrediaturque vulneribus! an fas putatis, ut suam servent viscera nudata faciem? ut nihil perdat ex priore natura illud pectoris vitæque secretum, quum admisit oculos? Plurimum in nobis etiam timore mutatur: quantum aufert[1] sollicitudo, gaudium, dolor, et aliquis subitus affectus? quoties, dum ad curationem præparatur æger, dum componitur ad sua remedia corpus, medentium manus anima destituit? Jam vero ad singulos ictus, et longissimas vulnerum moras, quantum ex toto homine convertitur clamore, gemitu? necesse est omnes perire, quibus continetur vita, causas, quoties vita ipsa consumitur: et cum homine, qui propter intellectum languoris occiditur, ipse quoque paullatim languor emoritur. Differ saltem, pater, hanc crudelitatem: quidquid ex filio facis, facies ex cadavere: si potest deprehendi languor, dum occidit, facilius, quum occiderit. Interrogare mehercle hoc loco libet, utrumne periturum pater, an medicus elegerit? negavit sua interesse, quem occideret; hoc, si et alter periisset, probaverat utrumque fuisse periturum; quum convaluit, probat utrumque victurum: ad sævissi-

1. *Aufert;* Vossius sec. *Offert;* Voss. pr. *Afferat;* Leid. pr. *Aufert* probat Cl. Schultingius: cui accedo; nam cohæret melius præcedentibus et sequentibus. Tamen plurimi bonæ notæ legerunt *affert.*

mam curationem potuit ægrum facilius mehercle explicare, si esset unici pater; sufficit ergo comparare, decernere; num iterum ille tibi pretiosior, ille melior incipiet esse victuro.

XIX. Ubi est impatientia patris, qua vix dimittitur cadaver in rogos? qua corpus exanime detinetur amplexu? Dii immortales! quam sæva, quam crudelis est ista cunctatio! dum deliberas, dum unumquemque detrectas, parricidium in utroque consummas: duorum utilitate fit, ut ex fratribus possit alteruter occidi. Nunquam, judices, res tam horribilis inauditæque feritatis admissa est: filium pater propter eum occidit, quem etiam ipsum poterat occidere. Transfert, judices, reus in medicum electionis invidiam: ille, inquit, æstimavit; ille decrevit: ergo manifestum est non parem fuisse languorem: ex duobus ægris plus habuit spei, propter quem debuit alter occidi. Recede paullisper, mulier infelix; filii tui nobis referenda curatio est. Felices ægri, qui languore moriuntur, qui supremos anhelitus inter suorum amplexus, inter suorum alloquia posuerunt. Ut erat juvenis primo ipso comparationis incerto, mox electione cruciatus, abacta est a perituro prima mater; et modo sedula ministeria servorum repente mutata sunt in mortis officia: detrahuntur trementibus velamenta membris; et ut grassaturas manus totum corpus admitteret, nudatur mirabilis ac deflenda macies: toto deinde tenditur toro, et ad immobilem rigidamque patientiam per omnia lectuli spatia duraturus exponitur. Accipit carnifex ille telum, non quo dextera statim totum vulnus imprimeret, sed quod leviter paullatimque descendens animam in confinio mortis ac vitæ librato dolore suspenderet. Hæc exhortatio, hoc fuit perituri juvenis alloquium: fortiter

dura; patienter admitte; sanabitur frater. Non est quod exanimeris metu, dolore deficias: cave viscera exclamatione ne lasses, anhelitu gemituque concutias, ne remedium pereat alienum: passus est miser discurrentem per omnia reserati pectoris improbum vagæ artis errorem.

XX. Contentum fuisse medicum toto homine discentem primo putatis aspectu? egesta sæpe vitalia, pertractata, diducta sunt: fecerunt manus plura quam ferrum. Stat juxta medicum pater apertis visceribus inhians[1], stillantem animæ sedem cruentis manibus agitantem: ne festinet, hortatur; jubet altius diligentiusque scrutari; interrogat; dubitat; contendit; affirmat, et accipit de filii morte rationem. At mulier infelix clausis advoluta foribus, cruentumque secretum toto corpore effringens, velut super busta tumulosque clamabat: Audi, miserrime juvenis, si quis adhuc tibi superest sensus, exaudi; non permisit hoc mater; crede orbitati meæ: crede lacrimis; nec frater hac vellet ratione sanari. Inter hæc reficiebatur miser haustibus; detinebatur alloquiis; comprimebatur residuus cruor; claudebantur aperta vitalia: nemo unquam tam nova pertulit commenta sævitiæ; tamquam sanaretur, occisus est. Ite nunc et quærite, an potuerit medico sanante vivere, qui tamdiu vixit, dum occiditur.

XXI. Vos tunc putatis illius tantum languoris medicum quæsisse causas? quæsivit quidquid nesciebat; et usus occasione rarissima, in omnem voluit proficere novitatem. Dii immortales! quantum infelix juvenis animæ, quantum sanguinis, quantum habuit ex vita, qui pertulit ordinem longissimæ curationis?

1. *Apertis visceribus inhians.* Ex Virg. Æneid. lib. IV, 63 : « Pecudumque reclusis Pectoribus inhians, spirantia consulit exta. »

vix ægre misero licuit mori; vix a cruciatibus suis anima dimissa est. Inventum putatis esse languorem? inventum est illum potuisse sanari. Agedum, commento tuo senex superbus exsulta: habes quod liberis, quod parentibus, quod imputare seculo possis; fecisti medicum parricida meliorem. Libet mehercle intueri par illud: ægrum vidisses hominem, qualem non salutares medentium manus, non ars inventa pro vita, sed diri ferarum rabidique morsus, et avium fames satiata destituit, hinc alium in novas vires recensque robur reddito vigore surgentem. Vultis scire, judices, unde venerit tanta diversitas? illum pater curavit, hunc mater: quantum, inquit, misera pertuli laborem, dum tam magnam foveo tristitiam? non fuit mihi rixa cum morbis, nec cum repugnantis valetudinis rigore contentio: totus in lacrimas mœroremque resolutus oderat lucem; respuebat cibos; fastidiebat haustus, et vitam parricidii pudore fugiebat: in omni proclamatione gemituque, frater: ille diebus ac noctibus cogitationes, ille torquebat oculos. De quibus tu ægris, impotentissima medicina, mentita es? non fuit, non fuit solo languore periturus, quem non potuit nec mors fratris occidere. Quid igitur, inquit miserrima feminarum, sævissime senex, ex hac recordatione tristissimæ orbitatis ad hos vultus, faciemque converteris? sine dubio filius est, et post gravissimas denunciationes redditus vitæ.

XXII. Sed ignoscat natura, pietas; non est solatium matri unus ex geminis: felicior ille dolor est, qui transigi saltem cum oculis potest[1], renovatur, accenditur,

1. *Transigi cum oculis potest.* Locutio similis illi, quam illustravimus ad Inst. lib. VII, 1. Ut *pulchre fuerit cum materia tumultu et clamore transactum.* Hic ergo significat, illum dolorem felicem esse,

et in his vultibus illum quotidie putat videre pereuntem! sed et ipse gaudio redditæ vitæ lætitiaque non fruitur; nec se credere potest caritate prælatum, quem medicus elegit: sentit infelix, cujus orbitatis unicus sit, quibus lacrimis perfundantur oscula, quam magnis profundisque suspiriis concutiantur amplexus: misera verecundia sanitatis ingratæ, pretium sibi videtur fratris occisi. Convertitur hoc loco, judices, mulier infelix, et velut ad quamdam præsentiam amissi juvenis; Sive, inquit, tandem securitate mortis explicitus, in aliquo sedis æternæ pudore [1] requiescis; sive exclusus ac vagus, et inter fabulosa supplicia metuendus adhuc laceratione, per stupentes horrentesque manes umbra discurris, audi miserrimæ matris iniquissimam complorationem: non quidem licuit mihi in illud cubiculum,[2] conditorium tuæ mortis, irrumpere; nec super carissima membra prostratæ meis vulnera tua tegere visceribus: quod solum tamen potui, corpus, quod medicus, quod reliquerat pater, hoc sinu misera collegi, ac vacuum pectus frigidis abjectisque visceribus rursus implevi, sparsos artus amplexibus junxi, membra diducta composui, et de tristi

qui simul cum oculis (flendo scilicet corruptis) finitur: qui cæcitatem affert: mox legerem: *hic renovatur*, etc., ut opponatur *felici dolori*. Burm.

1. *Æternæ pudore.* Hic legendum puto, *sedis æternæ pædore*: quod et Cl. Schultingius, si sensus admitteret, ferret. *Sedes æterna* est sepulcrum, ut millies vocatur, et *domus æterna*. *Pædor* hic propter sanguinolentum cadaver, quod ne parricidium manifestum odio esset, furtim sepulcro fuit conditum, ubi pædore conficiebatur. Hoc sequentia indicant, ubi in mortis conditorium non sibi licuisse irrumpere queritur. Burm.

2. *Cubiculum, conditorium.* Ego vocem *cubiculum* delendam puto, ut glossema τοῦ *conditorium*, ut et censuit Cl. Schult., quia in cubiculo obserato laceratum legerat librarius, et ibi mortuum, hic reposuit: quum eleganter mater illud idem conditorium vocat, quia forte ibi clam conditus fuit filius, ut modo vidimus: vel capienda per appositionem, cubiculum, quod fuit conditorium. Burm.

terribilique facie tandem ægri cadaver[1] imitata sum. Hoc est tamen, quod de tristissima orbitate præcipue ferre non possum : propter fratrem videris occisus; nec tamen unquam constare poterit, an tu sanaveris fratrem.

1. Sic in Pharsaliæ sexto libro, 505 et seqq. Maga Thessala, cui nomen Erichtho, in campis Æmathiis unum cadaver eligit, et sub monte cavo tractum sacris carminibus herbisque potentibus iterum ad vitam reducit, postquam *vacua pectora* novo sanguine supplevit, et vivo serpente verberavit immotum, ut Pompeii nato fata instantia nuntiaret. Sic *mortis conditorium, membrorum vulnera, diductos artus*, et *faciem* terribilem nondum reviviscentis describit, et iisdem coloribus adumbrat, quamquam alia sit mens poetæ. Ed.

DECLAMATIO IX*.

GLADIATOR.

ARGUMENTUM.

Abdicare et recusare liceat. Pauperis et divitis inimicorum filii juvenes amici erant. Filius divitis quum in piratas incidisset, scripsit patri de redemptione. Illo morante, profectus pauperis filius, quum amicum apud piratas non invenisset, quia lanistæ vænierat, pervenit in civitatem, in qua munus parabatur, sub tempus ipsum, quo pugnaturus erat divitis filius. Pactus est cum munerario [1] pauper adolescens, ut vicariis operis redimeret amicum, petiitque, ut si egeret pauper pater, alimenta ei præstaret: ipse in pugna occisus est. Divitis filius reversus egentem invenit pauperem, palam cœpit alere: abdicatur.

PRO FILIO CONTRA PATREM.

Cap. I. Neminem unquam, judices, intra tam breve ætatis suæ spatium plura terræ marique perpessum, quam proxima peregrinatione vel tuli, vel timui, vel vidi, facilis, ut opinor, fides est, quum ex omnibus,

* Hæc Declamatio in W. est sexta, prioribusque elegantius scripta mihi videtur: saltem apertior et planior est.

1. *Munerarius.* Id est, muneris gladiatorii exhibitor. Suet. Domit. c. 10: « Patremfamilias, quod Thracem munerario imparem dixerat, « detractum e spectaculis in arenam, canibus objecit. » Quibus verbis *munerarius* dicitur, ut ludorum exhibitor, a quo Thrax fuerat coactus depugnare: hoc enim significat ei imparem fuisse. Plin. lib. XXXIII, cap. 3, dixit etiam, sed pro ferarum spectaculo. Hæc ex Budæo. Quintil. Instit. lib. VIII, cap. 3: « Munerarium Augustus « primus dixit. » Ed. — *Operis;* alii, ferunt, *operibus.*

quos novimus, mortalibus unus nominari me miserior possit, quem infelicem ego feci: tamen in hac quoque omnia excogitantis in me fortunæ violentia, confiteor numquam hunc me concepisse animo metum, ne post redemptum per alienas manus filium, displiceret patri meo misericordia. Illas verebar magis jam non tacitas vulgi opiniones, quibus crudelitatis atque sævitiæ reus peragor apud plerosque sanctos et graves homines: nondum excusare potui, quod redemptus sum; objicitur mihi orbatus senex; et ille qui modo salvo filio etiam contra divitem steterat, amissis in uno juvene omnibus bonis inimicæ domus supplex[1]. Licet enim totas advocemus in odia fortunæ vires, et egentem unum senem universa gratiæ mole calcemus, confitendum est tamen, plus amici nocuimus, quam inimici. Quin ipsa prorogatæ quotidiana stipe infelicis animæ videtur quodammodo maligna clementia: quod enim beneficium est efficere, ut vivat orbus? unum tamen vel gravius crimen infelix hæc abdicationis meæ fortuna defendit, quod vix ad sustinendum spiritum sufficientes cibos, prorsus tantum mortis impedimenta, avara manu dederim: puto jam ignoscetis omnes, si plus præstare non potui invito patre.

II. Quamquam, judices, oboritur animo meo nonnunquam et illa suspicio, quod patrem non alimenta uni seni, parce vivere assueto, nec liberaliter data, nec

1. *Domus supplex*. Notaverat Cl. Schultingius substantive hic poni, ut et apud Florum et Horatium. Credo voluisse illa apud Horatium significare, od. III, 10: « Supplicibus tuis parcas; » et Flor. II, 8: « Placuit senatui opem ferre « tantis supplicibus. » Sed tamen posset hic *domus supplex*, pro *domui* capi. Ita apud Val. Maxim. VI, 8, 4, in emendatissimis editionibus, *sordidi auxilii supplex*, quum vulgo sit *sordidis auxiliis*. Vide vol. I, pag. 464, edit. nost. not. 2. Ed.

diu danda, in offensam meam compulerim: quantulum est enim facultatibus divitis, quod sub patre sane [1] tenaci filio familiæ superest? ac si foret majus forte momentum, quis tamen parens tam durus est, ut propter aliquam impensam carere filio velit, quod ipse celatus sit, quod non suæ misericordiæ pauperem commiserim, non rogaverim, præsertim qui quidquid unquam petii a patre, exoravi? sed neque hæc ultimo fulmine [2] castigari meruit in differendis precibus verecunda cunctatio: [3] qui dum tempus opportunum, faciles aditus, hilariorem animum capto, interim volui superesse, cui ignosceret: neque inficior tamen fuisse me lentiorem, quam oportuit; tametsi hoc præcipue habere videor patris simile. Sed si ulla emendatio pœnitentiæ [4] est, hic in publico vobis adhibitis rogabo: non ego æs alienum luxuria contraxi, nec profusus in vitia fortuna nostra male usus sum: redemptionis meæ pretium debeo: si impetro, intelligam verum esse, quod quidam opinantur, ambitiosum patrem publicare voluisse domus suæ misericordiam, ne viderentur pauperes tantum vitam inimicis suis dedisse:

1. *Sane tenaci.* Multus hic Ascensius, ut probet, non absurde *sane* poni pro multum. Vide tu Serv. ad Virg. Æneid. X, 48; Terent. Heaut. III, 2: « Sane bona. » Et ita sæpe Cicero et alii. Burm.

2. *Ultimo fulmine.* Ita vocat abdicationem, quæ gravissima in filium est pœna. Ita « ultimum vulnus imperii, » Flor. II, 2; « ultima dimicatio, » Liv. I, 15; « ultimum scelus, » Just. XXIV. 2; et similia. Mox hac Declamatione, « ultimum patriæ potestatis fulmen » iterum dicit. Francius etiam malebat *hoc ultimo fulmine.* Burm.

3. *Qui.* Recte Ascensius hic docet, licet præcedat *cunctatio*, tamen pronomen poni, ac si *cunctans* præcessisset, ex Terent. Andr. I, 1: « Laudare fortunas meas, qui haberem filium. »

4. *Emendatio pœnitentiæ.* Ita legendum puto. Cl. Schulting. malebat *commendatio pœnitentiæ:* sed pœnituerat olim hunc juvenem odii in pauperem, et etiam patris sui; quum pauperis inimici filio, ut amico, usus esset, et deinde ejus patrem aluisset: hanc nunc emendare vult culpam, et cum patre in gratiam redire. Burm.

si perseverat, ut porrectos egenti cibos mea fame rependat, et expulsum omnibus bonis filium similem faciat inimico, vereor ne iniquis æstimatoribus inexpiabilis illius et sæpe reprehensi odii culpa videatur penes patrem, qui tam facile irascitur.

III. Verum enim sic placet, fortunæ magis moribus dissidere, quam suis; nam et paupertatis est proprium, quando alia deficiunt, exercere libertatem: et dum contemptus fama vitatur, potentiores vel ambitiose offendere: et nacta bonam conscientiam magna fortuna, indignius imparem adversarium patitur. Ergo conseruit, ut solet, casus duratura longius a parvis initiis odia, dum contumeliam humilitas facilius intelligit, dignitas gravius: neque ulla fuit æmulatio; quæ enim esse inter impares potest? sed fato quodam similis ex diversis causis contentio: hic irascendo pertinax erat; ille incendendo contumax. Quamquam, nisi ultimam exprimere confessionem victi utique placuisset, multa jampridem signa dederat veniam finemque [1] pugnæ petentis: nam quo pertinuisse credimus, quod adolescens relictis omnibus, solum me, quem coleret, quem amaret, elegerat? sine dubio a primis ætatis annis junxerat nos potentissimus amor ille puerilis, dum aut nulla erant inter parentes odia, aut a nobis non intelligebantur: post diductas tamen domos perseveravit, immo impensius laboravit; et si quid mihi in eo satis perspectum est, nihil horum fecit invito patre. Quantum intelligere potui, pauper sine dubio pudore cedendi, ne damnasse causam suam

1. *Veniam finemque*. Lege: « Derat veniam, finemque pugnæ « petentis. » Est a gladiatoribus petitum. SCHULT. Optime: ita enim schol. Persii ad Sat. V, 119: « Gladiatores victi, ostensione digiti « veniam a populo postulabant. » BURMANNUS.

videretur, simul quod nulla ipsi dabatur gratiæ via, stare visus in suscepto[1], circuitu tamen quodam molliores tentavit aditus, et dum firma tandem pax impetraretur, filium nobis obsidem dedit.

IV. Ac ne meus quidem offendi visus est pater; certe nunquam reprehendit, nunquam prohibuit: nec clam feci, nec contumacem adversus patris imperia unquam fuisse me vel ipse rerum declarat ordo: nam quamvis infestum latronibus mare jussus intravi: neque dissimulaverim magnas fuisse causas patri, cur hoc mihi imperaret, quod ipse facere non potuerat: ego etsi nesciebam, non interrogavi; satis plena ratio fuit patrem velle[2]. Felix navigantium conditio, qui procellas modo, et sævos tempestatis incursus, et albentes fluctibus scopulos aliaque pericula tantum maris pertulerunt: ego miser naufragis invideo, captus barbaris manibus: nec tam nexu catenarum vinctus, quam pondere inundatum carcerem tuli, et vincula macie laxavi. Quis non ignosceret omnibus, qui post hoc exemplum navigare timuissent? ergo qua una spe misera trahebatur anima, literas de redemptione scripsi patri, testor deos, soli. Quid enim sentire viderer de parentis affectu, si hoc incolumi redemptionem ab alio petivissem? nam quod unum mihi secundum patrem fortuna videbatur parasse

1. *In suscepto.* Lege *suspecto*, an ab iis, quibus in montem præcipitem per ambages, sed periculosas, est escendendum, qui, si qua datur copia, clementiori et tutiori via utuntur. SCHULT. Ascensius a circumscripto certantibus circuitu, quem qui egreditur, pro victo habetur: sed medetur huic loco egregie Obrechtus sola distinctione: « Stare visus in suscepto, circuitu « tamen quodam molliores tentavit « aditus. » *Quodam* vero est in Voss. pr. Ita Ovidius Met. XI, 200: « Sus-« ceptaque magna labore Crescere « difficili. » Sic *et inceptum*, ut idem VI, 50: « Perstat in incepto. » Et 145: « Obstitit incepto pudor. » Et alibi.

2. *Plena ratio fuit patrem velle.* Hoc est quod ait Juven. VI, 23: « Sit pro ratione voluntas. »

præsidium, hoc sperare in illa sorte non poteram. Quid attinebat amico scribere, quem sciebam non habere unde redimeret?

V. Nunquamne mihi dabitur liberum tempus conquerendi apud patrem de amicis suis, qui proficisci volentem retinere tentarunt? qui piæ festinationi attulerunt moras? Profectus esset tamen vel invitis omnibus; quis enim non hoc præstaret filio pater? nisi quod interim amicus antecessit: illum non pericula maris, non infesti latronibus sinus, non vicinum meæ fortunæ documentum prohibuit. Minus hæc miror de amico: illud est quod pensari nullis beneficiis possit: proficiscentem non retinuit pater; immo si quid in subsidia vitæ seposuerat parca frugalitas, id omne in impensas itineris contraxit, et contulit: infelicissime senex, sic egere cœpisti. Dicam nunc ego, per quos juvenis præstantissimus navigaverit fluctus, quos accesserit [1] scopulos, quantos lustraverit sinus? faciliora ista putant, qui nunquam navigaverunt. In omnia præceps, sine respectu sui [2], quem jam tum apparebat vitæ non parcere, [3] abiit, exploravit; et tamen ille quoque, qui tanto opere festi-

1. *Accesserit scopulos.* Virgiliana imitatio ex lib. I, Æn. 200: « Vos « et Scyllæam rabiem, penitusque « sonantes Accestis scopulos. »

2. *Sine respectu sui. Sui* deest W. Male. Terent. Heaut. I, 1: « Non te respicis. » Rationem vero hujus vocis egregie illustravit Gronov. ad Liv. XXI, 44. Aliter si *sui* delendum esset, posset legi, *sine respectu vitæ, cui jam tum apparebat non parcere, abiit*, ut illud *oui* in *sui* aberit; et vox *vitæ* transposita fuerit. Burm.

3. *Abiit.* Maluisse *abiit* videtur Ascensius, nec male. *Præceps in omnia abiit* enim elegantius dictum, quam *adiit*. Livius, licet paullum alio sensu, et magis proprio lib. II, 47: « Præceps Fabius in « vulnus abiit, » quod violentiam notat; nam si illa absit, *in vulnus cadere*, dicitur apud Stat. Theb. IV, 403. Sed propius ad hunc locum Sallust. Catil. 25: « Luxuria atque « inopia præceps abierat. » Et ita fere semper in verbo *abire* quædam vis, qua ferimur in rem, inest.

nabat, sero pervenit. Audite, audite, judices, novam captivi querelam: jam miser apud piratas non eram: alebat devotum corpus gravior omni fame sagina[1], et inter debita noxæ[2] mancipia contemptissimus tiro gladiator, ut novissime perderem calamitatis meæ innocentiam, discebam quotidie scelus: hæc tamen omnia sustinui, tuli: adeo difficile est etiam sua causa mori!

VI. Et jam dies aderat; jamque ad spectaculum supplicii nostri populus convenerat; jam ostentata per arenam periturorum corpora mortis suæ pompam duxerant: sedebat sanguine nostro favorabilis dominus, quum me, cujus, ut interjecto mari, non fortunam quisquam nosse, non natales, non patrem poterat, una tamen res faceret apud quosdam miserabilem, quod videbar inique comparatus[3]: certa enim arenæ destinabar victima; nemo munerario vilius steterat. Fremebant ubique omnia apparatu mortis; hic ferrum acuebat; ille accendebat ignibus laminas: hinc virgæ, inde flagella afferebantur: omnes piratas putares: sonabant clangore ferali tubæ; illatisque Libitinæ toris ducebatur funus ante mortem: ubique vulnera, gemitus, cruor, totum in oculis periculum. Si quid est in me abdicatione dignum, judices, unum crimen agnosco, quod in hæc amicum meum misi. Est quidem felicibus difficilis miseriarum vera

1. *Sagina.* Ut gladiator enim, in spectaculum alebatur.

2. *Debita noxæ.* Haud dubie *dedita.* Gronov. *Dedita.* Lucas. Eadem varietas in MSS. apud. Ovid. Fast. I, 359; « Noxæ tibi deditus hostis. » Quamvis et *debitus* possit defendi, nam de damnatis etiam utuntur hoc verbo eleganter. Ita Virg. Æn. VI, 417: « Corpora debentur fatis. » Et mox auctor hujus declamationis: « Ego debebar fortunæ « illi. » Liv. XXIV, 25: « Debitos « destinatosque morti. » Burm.

3. *Inique comparatus.* Ex Terentii Adel. II, 2: « Numquam vidi « iniquius certationem comparatam: » ubi vide Donat. *comparari* vero et *componi* gladiatores proprie dici nemo hodie ignorat.

æstimatio; figurare tamen potestis, qui tunc animus mihi, quæ cogitatio fuerit.

VII. Namque et natura redit in extremis tristis præteritæ voluptatis recordatio, et mihi quum generis conscientia, quum fortunæ conscius[1] aliquando fulgor, quum liberales artes, quum omnia quondam honestiora munerario meo, domus, familia, amici, cæteraque nunquam videnda in ultima mortis exspectatione succurrerent tenenti servilia arma, et ignominiosa morte perituro, tum, si ulla miseris est fides, quid horum omnium ignari agerent propinqui, nihil pejus de fortuna mea suspicantes, quam quod scripseram; illud tamen gravissimum, quod patrem, qui tamdiu non veniret, captum putabam: ergo tota cogitatione intentus in mortem, exspectabam cruentum illum confectorem. Quis enim dubitet quid futurum fuerit, si ego pugnassem? ille quoque occisus est, qui inter nos, ut apparet, fortior fuit. His cogitationibus attonito, et in mortem jam pæne demerso, inopinata subito amici mei species offulsit: obstupui, totumque corpus percurrit frigidus pavor; neque aliter, quam si vana objiceretur oculis imago, mente captus steti. Ubi primum lux rediit, laxatumque est iter voci; quid tu, inquam, quo casu pervenisti huc miser? numquid et te vendidere piratæ? At ille complexus cervices meas, effusis in pectus meum lacrimis solutus[2], intercepto prope jam spiritu, sero, jam trepi-

1. *Fortunæ conscius*. Lego *congruus*. Gronov. Cl. Schult. *conscius* explicat, respondens, conveniens fortunæ, quasi ille fulgor non ignoraret, qualis esset nostra fortuna. Nullus vero dubito quin vitio librariorum emendatio Gronovii sit corrupta, et *congruus* legendum.

2. *Lacrimis solutus*. Malim, *effusus in pectus meum lacrimis solutum*. *Effundi* enim eleganter, de iis qui ruunt in amplexus. Ut *effusissimo amplexu me invasit*, Petron. CXXXIX, de quo plenius ad Valer. Flac. I, 762. *Solutum* vero *lacrimis pectus*, quod antea adstrictum ste-

dante me, primam vocem et diu solam edidit, Satis vixi: ut vero causas itineris reddidit, et venisse se ad redimendum indicavit; et unde, inquam, tibi pecunia? nisi redistis in gratiam, et te pater meus misit?

VIII. Audite gentes, audite populi, non solita judicium nostrum corona circumstet: sed, si patitur natura rerum, totus ad cogitationem talis exempli orbis circumfluat. Tacete priora secula, in quibus tamen a primordio generis humani paucissima amicitiæ paria admirabiliora fecerat longa temporibus nostris fides intercepta: quidquid historiæ tradiderunt, carmina finxerunt, fabulæ adjecerunt, sub hac comparatione taceant. Quis crederet, si dubitari posset, inter duos amicos, quorum alterum immunem malorum omnium fortuna fecerat, alterum piratis ac lanistæ tradiderat, meliorem conditionem fuisse captivi? si dives essem, inquit, pecuniam pro te attulissem: quod unum pauperibus præsidium est, manus habeo; has piratis daturus fui, has pro te in pugnam vicarias dabo. Ignosce pater, quod nimia contentione affectus, pæne tibi orbitatis vulnus impresserim: testor deos, non per me stetisse, quod vivo: neque enim ita me efferarat ludus, aut in tantum duraverat animum cædis longa meditatio, ut eum amicum vellem occidi, qui pro me mori poterat. Vindicabam mihi fortunam meam [1]; et adhuc necessitatis gladiator depugnare etiam volebam; neque ullis precibus poteram

terat, obstupescenti et mente capto. BURM.

1. *Vindicabam mihi fortunam meam.* Vindicabam mihi calamitatem meam; neque eam in amicum redundare volebam, et qui adhuc, id est, hucusque, fueram gladiator necessitatis, id est coactus in ludo artem discere, jam etiam volebam sponte in arena depugnare. *Gladiatorem necessitatis* Cl. Schult. dictum putat, ut Decl. I, *Pectus odiorum.* BURM. Facile autem intelligitur hæc metaphorice dicta. ED.

evinci, quamquam se non superfuturum alioqui minabatur, idque unum affirmabat interesse, utrum vicarium mallem habere mortis, an comitem: non vici. Quid igitur actum sit quæritis? duxit me ad munerarium, judices: quas ego illius preces, quam pertinaces lacrimas, quam miserabilem obtestationem vidi! nemo umquam sic rogavit missionem: transferuntur in illum detracta corpori meo arma, et male aptatis insignibus festinatum par producitur.

IX. Quid me admonetis supremarum amici mei precum, quibus hæc alimenta, caro empta, inopi patris senectuti petita? adjutorium hoc ad causam putatis? me pudet, quod rogatus sum. Per hanc, inquit, mihi lucem ultimam, per notissimam amoris nostri fidem, non sinas mendicare parentem meum: sustineas, adjuves, præstes affectum, si mereor: tu sis illi vicarius meus. Nec plura dicendi tempus fuit; jamque suprema per galeam dederam oscula, digressisque in diversum [1] ministris permissus Mars erat. O quam sollicitus spectavi! quam attonita mente! quam simili corporis motu! quoties ad infestum mucronem, quasi ipse peterer, me summisi! quoties ad conatus erectus sum! O misera cogitatio! o crudelis natura metus! merito tu, amice, pugnare maluisti. Facinus indignum, illum animum, illum ardorem non contigisse castris, non bellicis certaminibus, ubi vera virtus, nulla pugnandi lege præmium scribitur! qua vi prælium invaserat, iratus etiamnum tamquam adversario meo, ad omnes impetus excipiebatur

1. *Ministris.* Quales hi ministri? nempe quorum opera lanistæ usi ad ornandos gladiatores; ut paullo ante: « Transferuntur in illum detracta corpori meo arma, et male aptatis insignibus festinatum par producitur. » SCHULT. — *Digressisque:* plurimi non habent *que.* ED.

callide veterani gladiatoris astu; omnes conatus contra se erant: nec difficilem tamen sub illo præsertim auctoramento habuisset missionem, sed noluit gladiator vivere. Igitur jam nudum corpus vulneribus offerens, ut totam prope mercedem [1] semel solveret, stans [2] periit. Cui licuit in patria, in domo, inter propinquos, securo consenescere ævo, tranquillam sine reprehensione agere vitam, jacet confectus vulneribus; et primo juventæ flore fraudatus, periit miser fato meo: at ego, qui debebar illi fortunæ, quem mors sibi destinaverat, emissus ludo nocentior, quam venditus: etiam viatico illius infelicis revertor. Placeamus licet nobis fortuna nostra, pater, pauperi solvendo non sumus.

X. Si qua est fides, judices, pudet me contra indicare mea beneficia, nec videor vobis rationem posse reddere, quod mihi tam parum objiciatur. Redemptoris mei patri, in pretium meum orbo, egenti, quid præstiti? quod pirata capto, quod lanista gladiatori, exiguam stipem, et cibos semper petendos. Quantulum enim dari poterat, quod

1. *Totam prope mercedem semel.* Mercedem, si vulgata lectio retinenda, hic in malam partem capio: damnnm enim faciebat munerarius in morte gladiatoris, care empti, quare ut referret vicem munerario, qui amicum in ludum dederat, se occidi passus est. *Propere* etiam Obrechtus recepit: sed mihi *prope* magis placet. Ita enim male meritus erat munerarius, judice illo voluntario gladiatore, ut nec morte sua satis dignam ipsi mercedem referri crederet; nisi sit legendum potius, *totam pro me mercedem semel solverat.* Ut ego ita a munerario ejus morte, quam semel modo obire poterat, liberarem: quum, si vicisset adversarium et missionem habuisset, ego specie quadam juris revocari in servitutem a munerario potuissem, et ille, qui tantum ad unam pugnam vicariam operam obtulerat, dimitteretur, et ita coactus fuisset, sæpe repetere vicariam pugnam; quia ego venditus eram munerario, a quo, nisi mea vel ipsius vicaria mors, me nihil liberare poterat. Et hoc sequentia, quibus se *emissum ludo*, et *viatico* occisi *reversum* dicit, firmare videntur. Schult. legebat, *propere mercedem, et semel,* etc.

2. *Stans periit.* Ad Vespasiani dictum alludit, *Imperatorem stantem mori oportere.*

non sentiret dominus tam curiosus: de hac re consedistis; hoc concitavit istam judicii scenam[1] panis datus mendico: et dilatata hac impotentiæ nostræ opinione, videbamur amicos ferro occidere, inimicos fame. Computemus totam istam meæ luxuriæ impensam; audite summam; et miramini, si hos sumptus ne divitiæ quidem sustinent: tanti constat patri captivitas mea, quum tam care redemptus sim. Quo tandem patereris animo, si delicatus adolescens, præsertim splendidis opibus, vel ex ætate mores, vel ex fortuna traxissem, et tempestiva convivia, et pervigiles ludos advocata sodalium turba, solutus atque affluens agerem, tantumque impenderem, quantum non posset te ignorante consumi, quæ tamen ipsa boni patres libenter annis remiserunt, quum abdicatione dignum putes, et ultimo patriæ potestatis fulmine coercendum, quod mendico seni porrexerim, ut parcissime dicam, quod illi filius misit? non redempta, meretrix, non egestum conviviis fœnus[2], non lenonum parasitorumque cara adulatio in crimen venit: cibaria senis nempe unius ætate ac malis confecti. Hoc divitias tuas concutit? hoc fundatam paternis avitisque opibus domum exhaurit? si tam avarus es, computa; adhuc de alieno vixi.

XI. At hæc fortasse, quæ circumstat judicium corona, et omnis ignara causæ turba, magnum nescio quid, et portento simile crimen exspectat. Abdicas me, pater,

1. *Scenam.* Dubitabat Schultingius, an non *Schemam* præstaret. De qua voce v. ad Suet. Tib. 43; et ad Petron. XLIV: sed retineo *scenam*, quæ huc magis quadrat: *scenam* enim vocat omnem judicii apparatum et consensum judicum, deinde circumstantem patronorum et populi coronam. Vide ad Petron. c. 33: « Convertit ad hanc scenam « Trimalchio vultum. » Burm.

2. *Egestum conviviis fœnus.* Fœnus hic ipsam debet notare sortem, quam sub usuris mutuam filius familias accipit, quæ exhausta et absumpta sit in convivia. Vide Salm. de Usur. p. 24, et de voce *egerere* vidimus ad decl. V, 17.

tam cito? modo tibi ex illa funesta peregrinatione insperatus revertor, unde ut venirem, vix optare potuisti. Nulla adhuc pro reditu meo soluta sunt vota; non percussæ diis immortalibus hostiæ; redemptori certe gratiam non retulimus. At ego exspectabam, ut desiderio incensus affectus vix posset expleri, ut post infaustam profectionem, velut objurgatus tanto periculo, nunquam me posthac, saltem peregre, dimitteres: vix salutatis laribus expellor, et apud plerosque dubitari potest, an admissus sim. An hoc agis, ne quid tibi præstitisse videatur, qui me redemit? sævus enim credo et impius, et, quod maximum omnium vitiorum signum est, ingratus beneficia patris non æstimo. Fortasse cui vitam debeam nescio, nulla est apud animum meum memoria meritorum: miserum me, quod non possum tantum solvere, quantum accepi! Quamquam causas abdicationis pater altius repetit, et ultra peregrinationem meam inquirit, idque ratione duplici: primum, ut reum, quem premere atrocitas criminum non potest, turba confundat: deinde ut gravius videatur judicium patris, quum is damnet, qui soleat ignoscere.

XII. Cur, inquit, quum ego inimicum haberem pauperem, tu amicum filium ejus habuisti? Volo, judices, omissa omni contentione scilicet sic agere: Peccavi, veniam peto; et errare hominis est, et ignoscere patris: duxit me[1] similis ætas, evicerunt officia, cepit fides, amantem odisse non potui: nihilominus satis abundeque pœnarum est; et si pietatem tuam bene novi, plus

1. *Duxit me*. Sic mox, *similitudine flagitiorum ductus*. Schult. Dictum, ut Orpheus passim a poetis dicitur *duxisse feras*, de quo vid. Heins. ad Claud. in Ruf. I, præfat. ut et illud Ovid. Met. VIII, 122: « Nec mater imagine tauri « Ducta tua est. » Et similia passim obvia. Burm. — *Similis ætas* : alii legunt, *simul ætas*.

quam velles, datum est. Quantumlibet peccaverim, quid amplius iratissimus dominus exigeret? ludo tibi satisfeci. Nullumne cladibus meis finem dari placet? parum est, quod insanos pertuli fluctus, et sævis tempestatibus commissus, arbitrio ventorum pependi? parum est, quod in nefarias latronum manus præda perveni, et, quæ ultima malorum etiam servorum conditio est, sine exceptione venalis? Inde me, si voluisset, emere potuit inimicus: parum est, quod me diu piratæ in carcere retentum, quia redemptorem illis divitem promiseram patrem, in ludum vendiderunt tamquam decepti? quod quotidianæ pugnæ meditatione[1] tamdiu mori didici? quod compositus, armatus, inductus perieram, si melior amicus fuissem[2], nisi me nova velut in portu adorta[3] tempestas paternis laribus extorrem, et necessarii quoque victus inopem, circum ad alienas mitteret domos? pudet enumerare calamitatum mearum gradus, piratam, lanistam, patrem.

XIII. Atqui pars ista criminis, judices mei, non defendi meruit, sed laudari: neque enim reperio, quid in rebus humanis excogitarit natura præstantius amicitia, quid concordia contra fortunam majus auxilium: nam primum præter cætera animalia induit[4] nostris pectoribus quamdam societatem, quæ mutuo gaudere con-

1. *Meditatione.* Vide Servium ad Virgil. Æneid. XII, 106, et *meditationem campestrem* vocant Plinius, Panegyr. cap. 13; Vegetius, et alii; mallem vero hic *quotidianæ pugnæ meditatione.* BURM.

2. *Si melior amicus fuissem.* Explicat Ascensius, si non passus fuissem amicum pro me mori, et ita non æque satisfecissem legibus amicitiæ, atque ille qui me hac parte vicit.

3. *Adorta* ex emendatione Gronovii pro *adoptata.* ED.

4. *Induit.* Fluctuatur Ascensius, an *induxit*, an *indidit* præferret: sed *induere* rectum, ut Petron. 4: « Pueris nascentibus eloquentiam « induere. » Ubi vide quæ notavimus. BURM.

gressu, contrahere populos, condere urbes edocuit, et quum mentibus nostris varios imposuerit motus, nullum profecto meliorem benevolentia tribuit affectum. Quid enim foret humano genere felicius, si omnes esse possent amici? non bella, seditiones, latrocinia, lites, cæteraque mala, quæ hominibus ex seipsis nata sunt, fortunæ accessissent: id quia nimium deo visum est, at certe honestis convenire mentibus, fidem colere, amoris gratiam referre, omnibus temporibus, omnibus gentibus præcipuum et quodammodo sacrum fuit; neque enim nisi optimis mentibus contingit, ut aut sic amare sciant, aut sic amari mereantur: hoc ego crimen expavescam? scires quantopere gloriarer, pater, si cum amico ego meo redissem: nisi forte similitudine flagitiorum ductus, turpi me conjunxeram juveni, quæ vita sine dubio nomen amicitiæ non accipit: tametsi ad paria ducente natura, vitia amborum convenerunt. Objice mihi amicum, et habes maledicendi materiam: gladiator fuit, quare amicus illius fuisti? ita, opinor, pœnitet! effert te longius dolor; et nimia concitatus ira, quo progrediare non respicis.

XIV. Non sentis, pater, hoc te mihi objicere, quod vivam? quisquam de illa amicitia queri potest præter pauperem? At ego inimicum habebam illius patrem: decuerat quidem, simultates, quas maxime[1] omnium mortales esse voluere sapientes, in his desinere, in quibus nascerentur: nam sic quoque immodicas serit discordiarum fortuna causas, etiamsi non hereditaria sub-

1. *Maxime omnium mortales* Celebratissimum est dictum, « Inimicitias debere esse mortales, « amicitias æternas, » Ciceroni pro Rabir. Post. c. 12; Livio, XL, 40; et aliis: ita Declam. CCLVII: « Non « oportet immortales esse inimicitias, etc. »

eamus odia, ac diutius inimicitiæ maneant, quam inimici. Tamen si quid adversus te ipse commisit adolescens, sit hostis et meus: si innoxius, et omni vacans culpa, caritatem mereri cupit, si nullius me amici filius validius amat, quî tandem vis, pater, respuam, et iratas objiciam manus? tu quoque non odisses pauperem, si te amaret: inserit se [1], et beneficiis certat: noras adolescentem omnia ultro præstantem; et sic me amabat, quamvis tu esses inimicus patri. Adjice, si tanta in adolescente indoles fuit, quantam nulla unquam cognovere secula, si fides antiquissima, et cum deorum cœtu permixtis inaudita temporibus; si me semper habuit cariorem spiritu suo, etiamne despicienda mihi rarissimi boni occasio fuit? at ego perpetuam quamdam mihi gloriam reor, quod ille cælestis animus me potissimum, quem amaret, elegerit, quodque ego sim probatus tanto judice. Me quoque igitur feret fama per gentes, et amici laudibus illustrior vivam: credet aliquis idem me pro illo fuisse facturum.

XV. Cur quum inimici nos essemus, vos amici fuistis? aliud hoc loco crimen agnosco: peccavimus enim, fateor, peccavimus, quod quum amici essemus, vos inimici fuistis. Hæc, judices, diutius exsequerer, nisi absoluta essent ipso judice patre: longum jam istius criminis tempus est; nunquam objecit; nunquam excanduit: et quid hoc? inter nos, pater, conveniat, ne si longiores repetis offensas, apud malignos videaris me iratus non redemisse. Sed si quid ante commisissem odio tuo di-

1. *Inserit se.* Videtur dictum pro, insinuat se in familiaritatem nostram. Quo verbo quidem utuntur veteres, de iis, qui se dolo et astu alienis familiis adscribi volebant: ut Ovid. Met. XIII, 37; Suet. Aug. 42: sed et pro, cuicumque rei se immiscere, sæpe occurit.

gnum, potuisti me redemptum non recipere: manifestum est ergo te patiente, id est, te volente, amicum mihi fuisse juvenem: et sane non solus in hac fuisti sententia; idem filio permisit et pauper. Atqui si pars hæc causæ, quæ confessione longi silentii absoluta hodie in accessionem criminis alterius deducitur, potest apud vos impetrare veniam, facilior certe sequentium ratio est; ille enim sane fuerit inimici filius, hic jam est amici pater. Nec ignoro, judices, quam male ista defensio de humano genere mereatur, si adeo nihil est per se misericordia, ut nisi ulterior aliqua necessitas pudori vim fecerit, pro summo crimine damnanda sit minus necessaria humanitas. Ergo si alienum et ignotum, tamen, quæ publica omnium mortalium, quippe sub uno parente naturæ, cognatio est, hominem cibo forte juvissem, pœna dignum videretur servasse perituram animam, et ignovisse rebus humanis, et respectu communis omnium sortis, velut adorato numine stipem posuisse Fortunæ [1]? si hoc crimen est, laudetur ergo crudelitas, nihil habeatur piratis lanistisque prudentius.

XVI. Ferantur sane profutura humano generi duo exempla, intra tam breve tempus propter misericordiam alter abdicatus, alter occisus. Quod crimen si fatendum sit, num animum mihi ipse finxi, aut mea potestate regitur affectus? an arbitrio formantis mores omnium naturæ compositus, cum crimine me natus sum? nam sive cæ-

1. *Adorato numine stipem posuisse Fortunæ. Ponere* hic est dedicare, ut sæpe veteres: alludit autem ad illum morem, quo stipes diis dabant, vel jaciebant in fontes et lacus sacros, de quo vide Casaub. ad Suet. Aug. 57, et Lips. ad Tacit. XIV, 15. Quia ergo omnes Fortunæ obnoxii sumus, ut communi numini, hinc si misero quis stipem porrigat, quasi adorato numine, id est, post adoratum numen, dedicat Fortunæ, et vovet, ut nobis volens propitiaque sit; de numine Fortunæ, ut omnia obvia, ita vid. Broukh. ad Prop. III, v. 47. BURM.

lestis providentia, sive irrationabilis casus, sive assignata siderum cursu nascentibus nobis necessitas, multa varietate pectora nostra distinxit, nec minus numerosas animorum, quam corporum dedit formas. Sunt quorum mentes etiam nocentium supplicia confundant[1], qui ad omnium sanguinem pallescant, ignotorum quoque miseriis illacriment; sunt contra, qui ne suorum quidem misereantur. Mihi mite pectus, et mollis affectus ad omnem calamitatum conspectum tremit: noli me æstimare mea fortuna, pater, non habeo gladiatoris animum. Utinam quidem mihi causa permitteret sic gloriari; juvenis conceptus splendidis parentibus, quum solum tam speciosæ fortunæ cederem fructum, posse prodesse, et contra varios mortalium casus quasi portum benignitatis aperire[2], concupivi quamdam humanitatis civicam gloriam, periturum hominem, sive ille naufragio ejectus, sive spoliatus incendio, sive exutus latrocinio erat, naturæ patriæque restitui. Paria tecum facio[3], respublica, quæ propter me unum civem perdideras: hæc me magis decet impensa, quam vestis, quam argentum, quam ubi laus emitur: ubi enim pecunia melius poni potest, quam ubi fœnus bonitatis [4] extenditur?

1. *Confundant.* Mœrore et tristia perturbent, vid. supr. ad decl. II, 16.— *Qui ne.* Vos. sec. *qui nec.* —*Misereantur.* Leid. pr. *miserentur.*

2. *Portum benignitatis aperire.* Iterum Ovidium, ut sæpe in hac declamatione, imitatur. Ita enim ille Trist. IV, 5. « Qui veritus non « es portus aperire fideles Fulmine « percussæ confugiumque rati. » Burmannus.

3. *Paria facio.* Hanc locutionem, a rationibus desumptam, illustravit Harduin. ad Plin. II, 86; et XXXVII, 1: et sæpe in his declamationibus occurit. Burm.

4. *Extenditur.* Tacit. de Mor. Germ. cap. 26; « Fœnus agitare et « in usuras extendere ignotum: » ita et *pretium extendere* Justin. XI, 4; et Suet. Calig. 38. Componit vero hunc locum cum dicto et præcepto Christi Matth. VI, 20, Priceus, notante Almelovenio: et plura hac declamatione occurrunt egregie dicta, quæ luce sacræ doctrinæ illustrari possent, ut et fecit Ascensius. Burm.

XVII. Magna conscientia est, felicitatem meruisse. Ignotus sane sit et alienus: quid fuerit ante, non quæro; post hæc erit amicus: et hercle quo quisque plus potest, quoque latius patet ad fortunæ incursus, hoc magis cogitare debet atque respicere, quantum in nos fortunæ regnum sit, quam instabili sede humana constant. Non me aurata laquearia, nec radiantes marmore columnæ, nec graves crustæ fecerint immemorem fragilitatis: multa sæpe et locupletibus accidunt; sæpe in imum summa decidunt[1]. Ego vidi pauperem auxilia diviti ferentem: sed sane superbius æstimet miserias longa felicitas, et alienum casum facile despiciat securus sui: ego quoties auxilia calamitatis petere aliquem video, non possum non moveri fortuna mea: succurrit mihi continuo tempus, quo ipse clementiam optabam. Ignosce, pater, si penitus animo meo hic insedit affectus; amare misericordiam miser cœpi. Sed inimicus, inquit, meus est: nam quis nos tanto opere laudaret, pater, si hoc amico præstaremus? hæc est celebranda virtus; hæc amici suspicienda moderatio, vincere iram, et inter simultates quoque meminisse hominis. Ut Fabio Maximo immortalem attulit laudem ereptus ex hostium manibus inimicus[2]; ut Tiberium Gracchum admirata civitas est, Scipione in carcerem duci prohibito; te quoque similis animi magnitudo memoriæ dabit: tuis enim opibus vivit inimicus. Quidquid est illud, quod senex inops ex nostra domo accipit, si non irasceris, tu præstitisti; tibi

1. *In imum summa decidunt.* Ex Horatii lib. I, Od. 34: « Valet ima « summis Mutare, et insigne atte- « nuat Deus Obscura promens. » Vid. ad declam. I, 6.

2. *Ereptus ex hostium manibus inimicus.* Quia mox Scipionem appellat, Gracchi inimicum, videtur et hic nomen posuisse: *ereptus ex hostium manibus Minucius.* GRON. Recepit *Minucius* in textum Obrechtus. — *Duci*, non *diu*, ut Voss. sec.

hoc pulchrum atque magnificum est: nam ego, si quid in patrem servatoris mei confero, non sum laudandus.

XVIII. Neque exspectaveris hoc loco, pater, ut illa dicam; semper odiorum honestus occasus [1] est: et dum simultates nihil aliud habent, quam nocendi cupiditatem, speciosa in melius animi mutatio est cum exempli honore, junctæque ex hostili pæne consursu in affinitatem manus. Unde tantum misero boni, ut inimicus sit? adspice solum, egentem, senem, omnibus præsidiis destitutum: nonne contumeliam fortunæ tuæ facis, si hunc odisti, et adhuc tua putas interesse, ne vivat? nulla tibi contingere major ultio potest, quam si talis est, ut illius etiam nos misereamur. Magna mehercle jam de vetere æmulo pœna superest, panem eripere mendico, et gravissimæ per se fortunæ manu pondus [2] imponere. Age, si perisset, cadaver calcasses? feræ mehercle generosiores, jacentes transeunt; et reservati hostes, restitutæque urbes majora causa [3] exempla sint: quod scio, victis etiam gladiatores parcunt. Post orbitatem, post

1. *Occasus*. Alludit ad id, quod supra dixit, *mortales* esse debere inimicitias; *occasus* vero mortem notat: vide Vorst. ad Val. Max. III, 117. Ita *vivaces iras* Junoni tribuit Senec. Herc. Fur. 27; ut *memorem iram* Virgilius: Stat. Theb. XII, 441: *Vivunt odia improba, vivunt*: antea dixerat *functas iras*. Et quæ id genus plura, præsertim apud poetas, occurrunt. BURM.

2. *Manu pondus*. *Majus pondus*, Obr. dubito an recte, quum *manu imponere* diversum et contrarium sit *gravi per se*: nam ita etiam *manu facta* illis, quæ sponte et natura proveniunt, opponi vidimus ad lib. 5. Inst. cap. XIV; et sic: « Morbos, quos manu facimus, » dixit Senec. de Brevit. vit. III, Ita *manu restituere prælium*. Stat. Theb. XII, 437; « manu stimulavimus iras. » Flor. III, 10, et similia.

3. *Majora causæ*. *Causa* Obrecht. recte, me judice: majora sunt, quam ut causæ meæ conveniant, et accommodentur. Cl. Schultingius idem jam observaverat olim, et præterea legebat: « Servati hostes; restitutæque his urbes majora causa exempla sunt. » Verorum enim bellorum ignarus erat, de gladiatoribus vero, ut expertus, loqui poterat. BURM.

egestatem, quid amplius potest pati, nisi quod optat? ulteriorne tibi aliqua ultio quærenda est, aut aliquid rerum natura pejus capit? quis non te omnium mortalium inhumanissimum putet, si hoc adversus inimicum tuum saltem optasti? si me hercle inexpiabiles odiorum causæ, et compositis quoque fabulis [1] ulteriores inimicitiæ fuissent, ausim dicere, si propter illum liberos perdidisses, accipienda tamen erat a fortuna talis satisfactio: certe ad vitandam insolentiæ opinionem, quæ fere immeritam quoque potentiam carpit, ne vagaretur per urbem invidiosus mendicus, et calamitatis auctori causas vulgus regereret odiorum.

XIX. Nescio quomodo omnis pro laborante favor est, nec ulla perpetuam gratiam servat, nisi modesta victoria: nostra potissimum clementia sustineatur, ne illius alii misereantur. Facilis, ut animadvertere vos spero, judices, defensionis meæ cursus est: antequam incipiam habere causam nimium bonam, hic jam conscientia trepidat [2]; et ratio velut inter binos deprehensa scopulos, quum aliud objiciatur, aliud defendendum sit, hæret in dubio: cum beneficiis meis computare non audeo. Cognovistis expositionem causæ, quanta, quamque excedentia fidem adolescentis optimi merita narraverim: hæc mihi omnia sine dubio ille præstitit. Sed quid interest? debitor delicatus sum: quid in hac parte defensionis agam, judices? dicam, referre gratiam beneficiis volui: itane tandem aliquis mendicare amici patrem

1. *Compositis fabulis.* Id est, fictis, ut Phædrus Præf. lib. I, et passim alii: mox cap. 22: « Magna « quædam composuisse carminibus « putant. » Ita: « In dulcedinem fa- « bulæ compositum, » dixit Justin. IV, 1. Vid. ad Instit. lib. V, 12.

2. *Trepidat; et ratio.* Leid. pr. seq. Lucas. Cl. Schult, ex sententia Gronovii legebat: « Conscientia « trepidat oratio, et velut inter « binos... hæret in dubio. »

æquo animo visurus fuit? At ille me redemit, cui nihil retuli[1]: dicam moveri me supremis amici mei precibus? egregia vero comparatio! At ille mihi præstitit, quod non rogavi: utro me vertam? tamquam honestum defendam factum, an tamquam necessarium? alterum absolvi facilius potest; alterum laudari rectissimum opinor: veritatis interest.

XX. Audi, pater, alimenta ista, quæ donata egenti putas, quanti illi constent: si accepto captivitatis meæ nuncio, nullis precibus adductus, nullis epistolis vocatus adolescens ad liberandum me vinculis piratarum profectus esset, quibus tamen meritis pensarem, quum id mihi præstitisset, quod ego tantum a patre speravi? intrare maria, præsertim tam recenti documento timenda, et latrones ultro quærere, et quum præter vicarias manus nihil esset, navigare voto captivitatis, quis posset alius, quam qui paratus esset pro amico mori? magnum hoc per se, ac seculo nostro vix credibile, judices. Illud vero omni prædicatione majus, ad redimendum me profectus est, quum mendicaturum patrem suum sciret: atqui sperare poterat futurum, ut sine periculo suo redimeretur nihilominus amicus, quum haberem divitem patrem: sed noluit ipsum itineris apparatum, et ne qua periret redemptionis hora, præceps cucurrit. Pro fidem deum hominumque! quemadmodum ad redemptionem amici festinat, etiam cujus pater lentus est, [2]Te-

1. *Retuli. Debui.* W. Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Lucas: et ita Ascensius testatur esse in MSS: sed ille se explicare non posse profitetur. Forte legendum, *cui nihil præbui*: solent enim hæc verba commutari, ut ad Ovidii Ep. VII, 177, ostendimus. Sed et simpliciter *referre*, pro *vicem referre*, posset esse positum, ut ita *reddere* usurpari vidimus ad Liv. XXXVII, 37; Cicer. Offic. II, 69; Terent. Adelph. I, 1, 48; et Petron. LVIII.

2. *Terentius.* Culeo cognomine. Vide Liv. XXX, 45, et Val. Max. V, II, 5. Burm.

rentium, quem inter cæteros captivos secundo punico bello Scipio Africanus vinculis exsolverat, memoriæ tradidere majores, insigne receptæ libertatis, pileo testante[1], in triumpho ducis esse conspectum: et ille quidem, majoris momenti accessio[2], publicam senserat felicitatem, privatim tamen debere se putavit victoriæ beneficium. Quid me facere convenit, qui per maria latrociniis infesta solus petitus sum? qui lucem, libertatem, denique quidquid patri debeo, non ignarus, ut primo natalis horæ tempore, sed videns sentiensque acceperim? nec solum donatus his bonis, sed summis periculis liberatus sum?

XXI. Nonne me ex amici fide natum, et tenacioribus beneficiorum vinculis fatear esse constrictum? Miserrime, amice fidelissime, ingratum me moriendo fecisti!

1. *Testante. Testantem* Leid. pr. sec. Voss. pr. sec Gryph. Colin. Vidov. Sed quocumque modo legas, aliquid deesse videtur, *testante* vel *testantem* scil. *gratum animum*, vel simile quid: quare malim legere, sine *testante, insigni*: vel, *insigne acceptæ libertatis, pileum gestantem, in triumpho*, etc. Ablativos in *o* sæpe cum accusativis in *um* vel *om* confundi jam vidimus ad Inst. lib. VIII, 5: certe aliquid ulceris latere mihi hic persuasum est. Burm.

2. *Momenti accessio.* Sic legendum est: nam *accessio* est in Leid. sec. sed ita explico: non gestum fuit a Scipione bellum punicum, ut solum Terentium liberaret, quemadmodum meus amicus, mei solius causa ad piratas abiit; sed bello feliciter confecto, necessario sequi debebat, ut omnes cives captivi liberarentur, inter quos quum esset Terentius, victoriæ illius, et liberationis tot captivorum facta fuit accessio; ideoque videri posset nihil præcipue Scipioni debere, qui pro munere imperatorio debebat post victoriam omnes cives liberare, ille tamen voluit victori privatim debere beneficium, ac si sui solius causa Scipio laborasset Videtur Livium imitatus Noster, qui de Vermina Syphacis filio capto ait lib XXX. 40: « Quæ parva be« ne gestæ rei accessio erat; » ubi mallem *qui*: de voce *accessione*, jam satis multa congesserunt Gronov. ad Liv. XLV, 7: Vorst. ad Val. Max. V, VII, 1: et ad fastidium usque Heins. ad Vell. II, 26. Præterea cum W. legendum: « De« bere s. p. victori ben. » alii enim hoc se victoriæ, sed Terentius victori debere credebat. Burm.

et quantulum est, quod adhuc loquor de mea infelicitate, de piratis? levis est ista fortuna; hæc etiam nunc recepit moram: solent exspectare latrones redemptorem: in ludo fui; qua pœna nullam ulteriorem scelera noverunt, cujus ad comparationem ergastulum leve est. Hoc si scisses, pater, affirmo, promitto, cujus pietatis es [1], nemo te antecessisset: illa, certum habeo, exspectas ut dicam: morabar inter sacrilegos, incendiarios, et, quæ gladiatoribus una laus est, homicidas, inclusos turpiore custodia, et sordido cellarum situ: jamque in eam veneram fortunam, ut me victum recipere non posses, victorem nolles. Aderat hora supplicii mei, qua nusquam morandum: jam præbendus erat jugulus, et fundenda vita cum sanguine; neque enim dubitare de eventu licet: exemplar fati mei vidi. Si me ab his imminentibus malis pecunia redemisset, beneficium tamen potius dicerem magis æstimandum esse quam pretium: sed apud malignos interpretes posset videri vel spem secutus aliquam venturi temporis, vel præsentis voluptatem. Hoc admirabile! et uni tantum pietati referendum est: dedit beneficium, quod nunquam reciperet: et quum amicum, quem redimebat, habiturus non esset, nihil aliud emit, quam honestam mortis conscientiam: transtulit ergo in se fortunam meam, subiitque non solum fortiter, sed etiam libenter id, quod mihi miserum putabat.

XXII. Res dictu incredibilis! gladiator dimissus, redemptor occisus est: recepit pectore adverso ferrum, ut quasi quam emittebat animam, in meum pectus

1. *Cujus pietatis es.* De hac locutione egimus ad declam. VIII, 3. Similiter sæpe Ovidius, ut lib. I. Pont. VII, 59: « Quæque tua est pietas. » Et ita Epist. XVII: « Quæ tua nequitia est. »

transfunderet: et hoc uno tristis occiditur, quod amplius amicum visurus non erat. Eant nunc antiquarum conditores fabularum poetæ, et se ad exhortandam amicitiæ fidem magna quædam composuisse carminibus putent, si dixerint aliquos per maria terrasque asperiorem fortunam amicorum tantum secutos, aut principem Græciæ virum in ultionem interfecti amici inauspicata bella gessisse: nam inter fratres quoque illa maxime admirabilis, tamen alterna mors est. Una fingitur conjux, quæ jam perituri vitam mariti vicaria morte sua redemit; adjiciturque miraculo fabulæ, fecisse hoc eam, quod non præstitisset pater. En indubitabile seculi decus, et fictis majus! ut moreretur pro me amicus, suum reliquit patrem, meum vicit. Et sane quid profuisset festinatio patris, etiam si ad redimendum me prior forte venisset? hoc me pretio nemo alius redemisset: neque vero plurimum fuit præstitisse mortem; namque interim specioso titulo bene vita pensatur: illud vero existimo gravius, nomen gladiatoris accipere, subire dominum lanistam. Minus te, amice, laudarem, si vicisses: an ille animus rediret in cellulam, ferret saginam, magistrum, personam denique sceleris? mea depugnasti causa, tua peristi. Hæc tamen omnia ultimæ fortunæ nomina, ut mihi detraheret, induit sibi: venit in arenam homo nec sceleratus, nec infelix. Ecquando, judices, hoc audistis? bonitate sua gladiator factus est.

XXIII. Utinam, judices, hæc, quæ illi speciosa sunt, tam honesta essent et mihi! Quoties ad infelicissimum respexi senem, cujus orbitate vivo, quum confectum cladibus, et tantum pœnæ suæ residuum[1] considero,

1. *Pœnæ suæ residuum*. Vid. Nostrum Quint. ad Instit. lib. VI, procem.

verum fatendum est, pudet me pretii mei: video senem meliore sui parte præsepultum, omnis etiam spei superstitem, orbum, destitutum: illud tamen solatium est, quod nisi talem amicum habuissem, hæc de te dicerentur. Huic patri [1] invidiosa quædam, opinor, et quæ beneficio mortis pensetur, criminosa liberalitas contigerit egenti: alioqui duo egentes, et circa omnium, vel ignotorum, domos stipem rogabimus pariter. Si quis grandis natu parens est, miserebitur senis: si quis juvenis filius, miserebitur adolescentis: fortasse proderit mendicaturo mihi, quod ipse aliquando egentem pauperem alui. Accipe satisfactionem, in quacumque parte rerum naturæ es, amice carissime: non excidere mihi tua mandata; fortuna defecit: opes auferuntur. Quod unum mihi relictum est, en polliceor patri tuo vicarias manus: quid vis porro faciam? agrestia opera [2] delicatior, quod a fortuna non didici? et quotidiani quæstus operis duobus egentibus non sufficit. Miserum me! si exsolvere fidem voluero, fortasse mihi in ludum revertendum est.

1. *Huic patri*, etc. Lege: « Huic, « pater, non invidiosa quædam, « opinor, vel precor, nec quæ be- « neficio mortis pensetur, sed cri- « minosa, etc. » Id est ita exigua, ut culpanda etiam videatur. SCHULT.

2. *Delicatior aggrediar? quod a. Delicatior, quod ad fortunam.* Lucas. *Delicatior, quod a fort.* W. Leid. pr. sec. Voss. pr. sec. Gryph. Colin. Vidov. et recte: nam *faciam* præcedit, et *opus facere* Terent. Eun. II, 1. Heaut. I, 1; et alii dixere hoc sensu; Cl. Schultingius tentabat: *agr. o. del. quidem ex fortuna n. d.* vel, *agrestia opera? delicatior quidem. ex f. n. d.* Francius legebat, *hoc ea fortuna n. d.* BURM.

DECLAMATIO X.

SEPULCRUM INCANTATUM.

ARGUMENTUM.

Malæ tractationis fit actio. Quæ amissum filium nocte videbat in somnis, indicavit marito: ille adhibito mago incantavit sepulcrum. Mater desiit videre filium: accusat maritum malæ tractationis.

PRO UXORE CONTRA MARITUM.

Cap. I. Quamvis, judices, inter eos, qui liberorum mortibus destituti, cuncta vota et præparatas spes [1] in senectutem ante se egerunt, id fere acerbissimum certamen conflictationis oriatur, ut unusquisque luctibus ac lacrimis suis credat accedere quamdam dignitatem, si miserrimus esse videatur; hæc tamen femina neque noto, neque publico genere miserabilis, non impudenter inter cæteras matres, quæ aut unicos, aut juvenes, pios, filios perdiderunt, eminere, et occupare quemdam mœrentium principatum differentia novæ calamitatis affectat, quæ sola omnium supra fidem infelix in uno filio jam alteram patitur orbitatem. Priorem quidem illam, ut communem cæteris, et fato accidentem, fortius utcunque tolerabat: nam et de filio nihil aliud

1. *Vota et præparatas spes*. Id est, filios, et filias maxime bonæ indolis. Ita Pers. Sat. II: « Spes macra: » Cicer. in Fragm: « In puero spes » laudanda, non res. » Schult. Vid. ad Petron. IV, et CXL.

perdiderat misera, nisi dies, nec jam timebat ne ille, quo fruebatur, mori posset: planctibus lacrimisque, pæne improbe dixerim, parcius utebatur; nec sibi permittebat dolor lugere venientem. Nunc destituta solatio, persuasione fraudata, dum non putabat periisse[1] quem poterat videre, eripuit ingrata filio alterum titulum. Miser ille, nisi teneretur, jam ad patrem veniret: tantum misera petit, ne minus perdidisse videatur, quam ipsa desiderat. Non inani persuasione, nec cogitationibus ficta lugentis umbra veniebat; nec agitabat incertos levis imago somnos, ac ne confusi quidem tristi cinere vultus, et infernum favilla[2] caput noctibus suis obibat; sed filius erat, qualis aliquando, et juvenis, et pulcher habitu: nec aspici tantum viderique contentus; verum, si quid desiderio creditis miseræ, quæ sola vidit amplexus et oscula dabat, et tota nocte vivebat.

II. Multum perdidit mater, si contingebat hoc illi:

1. *Periisse*. Lege, *Perire posse*: id illi enim erat falso persuasum; amans sibi somnia fingit; antea dixit, *nec timebat, ne mori posset*. SCHULT.

2. *Infernum favilla*. Legendum videtur, *informe*. GRONOV. Legendum forte, *nec inferna favilla*; sic infr. *Favilla funebri nigra facies*: vel, *nec infernum favilla caput ex noctibus suis*. Ut quales finguntur occurrere diaboli, non tantum nigra, sed et ignea facie, ut postea, *igneus squalor*. SCHULT. *Infectum* dedit Obrecht. sed an *favilla infectum* recte dicatur dubito. Forte præstet, *nec inspersum favilla caput*, ut ita Apuleius Met. lib. IX: « Discerptæ comæ semicanæ, sordentes inspersu cineris. » Solebant enim pulvere et cinere caput spargere. Vid. Kirchm. de Funer. II, 12. Male Ascensius *favilla* nominativo casu capit, quasi illa caput infernum, id est, ex inferis excitatum obiret, cingeret: sed tunc elegantius, *ambibat* dixisset. Sed simplicius est capere *obibat*, moriebatur, ut opponatur, *tota nocte vivebat*: etiam *suos dies* dicebant, genio indulgentes, quibus licebat epulis vacare, de quo vide Gron. Obs. I, 2, et Gevart. Lect. Papin. XVIII, et ita paullo post mater *lugere suas noctes*, quibus voluptatem filii videndi capere solebat, dicitur: et maritus dicit cap. 7: « Fruitur nocte nostra; » et cap. 8, « Quum comperit noctes suas « excantato perisse feretro! » et sæpius. Vid. Prop. IV, 7; et Ovid. Fast. V, 429. BURM.

non minus, si videbatur: nunc tenebras inanes, et longas oculis flentibus noctes, juxta somnum mariti pervigil, et tantum non deserta[1] metitur. Non desiderio fictus, aut fucatus habitu, nec ut somniorum vanitate conspicitur, sed experta non totum mori hominem, illud, quod nec flammis uritur, nec cineribus exstinguitur, nec urnis sepulcrisque satis premitur, exspectat. Nunc ista carcere obseratam animam, et repugnantem magico juvenem cogitat ferro: infelicissima omnium mater plus aliquid esse, quam umbram, filium putat, postquam potuit includi: nec sua tantummodo pœna, proprioque supplicio deserta consumitur rescissa orbitate: vel magis[2] cruciatur, quod non licet filio venire cupienti. Nunc barbaro carmine gravem terram totis noctibus pulsat; et impositum sibi sepulcrum, quod non possit evolvere, quæ solebat ipsos discutere inferos, umbra miratur. Miser, quem non tantum verba clauserunt, nam forsitan per illa transisset, sed vincula ferrea, solidique nexus ad mortem reduxerunt. Quomodo tenetur infelix, qui ne propter hoc quidem venit, ut queratur? misereor feminæ, cujus invidiæ totum facinus

1. *Tantum deserta.* Lege: « Tantum non deserta. » Quamvis juxta maritum cubans, tamen quasi deserta, anxia curis et pervigil noctes transigit. SCHULT. Rectissime, ut putamus: de his particulis jam bis terve supra actum. Vid. ad Decl. III, 3. BURM.

2. *Vel magis. Vel* deest W. Obscurus et hic locus, quem nec Ascensius cepit, qui *rescissam orbitatem* explicat exceptam, rescissam a pœna hac. Inepte et obscure. Ego legerem: « Deserta consumitur. » Vel, « rescissa orbitate magis cruciatur, quam quod non licet filio venire cupienti. » Dolere non tam suam vicem dicit mater deserta, et destituta filio suo, vel cruciari magis, quod iterum orbitas sua nunc renovetur (bis enim se orbam fingit, semel vera morte filii, iterum anima ejus per magica carmina inclusa carceri inferorum) quam quod filius ipse nunc contineatur tenebris et carcere, nec posset venire ad matrem. *Rescissa orbitas* dicitur, ut *rescissum vulnus, dolor,* et similia, de quibus vide Cl. Grævium ad Cicer. ad Att. III, 15. BURM.

adscribitur: maritus sic filium inclusit, tamquam se inquietari mater ista quereretur[1]. Igitur, judices, nemo miretur, si ad tam crudelem, ad tam immitem patrem umbra non venit: sciebat ubi lacrimas, ubi posset invenire singultus, a quo magis desideraretur; namque isti ferreum pectus, et dura præcordia, nec sunt de orbitate sensus.

III. Quid enim inhumanius patre, quid inveniri truculentius potest? invidit matri, ne filio frueretur; nec hoc ideo fecit, quia videre ipse malebat: ne viventem quidem adhuc et incolumem tam blanda, tamque debita pietate prosequebatur, ut defuncto servaturus affectum etiam sepulti pater videretur. Tanto magis effusa mater, et suis ac paternis vicibus occurrens: hæc pallidior ad metus, ad vota pronior, non diebus secura, non noctibus: et ille miser intelligebat, utri promptior ex parentibus et facilior esset affectus. Itaque ab hujus osculis, ab hujus feminæ cervice pendebat: et quia longum est officia præterita debitæ pietatis agitare[2], illo ipso languore, quo filius caducum illud et fragile corpus amisit, quam perdite mulier, et usque in exemplum, modo super ora pallentis infelices lacerabat oculos; nunc siccata[3] frustra ubera querebatur; nunc superstitem

1. *Mater ista quereretur*. Rectius puto *isto*, scilicet filio, in quiete viso. Burm.

2. *Agitare*. Schult. malebat *allegare*: sed *agitare*, pro tractare, de re agere etiam obvium. Ita *agitare consilia*, et similia, et licet sit insolentior usus vocis, non temere tamen moveam. Burm.

3. *Siccata*. Quia et ad tempus, quo filius ea ducebat, et ad præsens, quo per ætatem jam siccata erant, referri commode possunt, quamvis magis ad prius putem. Siccat enim qui tota exhaurit. Frustra autem siccata queritur ubera, quia non fuit vitalis filius. Ascensius capit diverso sensu, et siccata queri matrem dicit, quia si non essent sicca, sugenda filio daret. Sed tum frustra cum *querebatur* conjungeretur: eo sensu *inania ubera* dixit Ovid. Met. X, 342; sed hæc minus placent. Burm.

cædebat uterum! Notabat hæc ille deficiens, mandabatque morti suæ [1], cui periret. Ubi sunt [2], qui cito jubent stare lacrimas? quibus non placet longum agere mœrorem? retulit umbra gratiam matri. Scio, et intelligo, quum inter gementes cadaver jacet medium, et quum omnes videtur remisisse curas, tunc sentit et intelligit, et inter suos judicat. Moneo te, orbitas, moneo effusius fleas, effusius efferas, nunquam perisse credas: filii sui umbra cui non apparet, irascitur.

IV. Jam gelidi piger corporis sanguis omnes in mortem strinxerat venas; et nutantium [3] fulgor extremus vanescebat oculorum; et jam desperantibus medicis crediderat pater, adhuc tamen sperare mater videbatur, et quamcunque corporis partem osculis misera tepefecerat, illi vitæ calorem redisse clamabat. Oderat ignes, oderat rogos: reponi corpus, et servari membra cupiebat: et nunc infelicem magis matrem pœnitet, quod sepultus est, qui poterat reverti. Scitis ipsi, quo exsequiarum dies labore extracta sit [4], quamdiu filium te-

1. *Mandabatque morti suæ*. Ita constanter scripti. Sed quo sensu nescio, nisi forte *mors* hic tamquam numen aliquod habeatur, cui mandabat deficiens, cui periret, id est, patri, cui post mortem nunquam conspiceretur: huic ergo morti, ut se totum quasi aboleret, mandabat; sed ne periret matri contra rogabat mortem, sed ut tamquam umbra posset eam intervisere. Ita mox: « Imponit morti suæ finem, domum « repetit: » et « Filius meus non « satis periit. » — *Mandare* vero de morientibus dici obvium. Burm.

2. *Ubi sunt*. Patrem intelligit, qui truculentus et ferrei pectoris, jussit matris lacrimas stare, sed illa in fletus nihilominus progressa; quare umbra hanc gratiam piæ matri retulit, ut nocte illi appareret, patri vero duro nihil debere se credidit. Sensisse vero lacrimas et dolorem intellexisse cadaver jacens inde probat, quia sibi toties rediérit filius, non patri: hæc sequentia firmant. Nihil hic vidit Ascensius. Burm.

3. *Nutantium*. Scribe *natantium*, ut sæpe poetis *oculique natantes*. Gron.

4. *Quo exsequiarum dies labore extracta sit*. Quia sperabat adhuc mater, moras, quas potuit, nexuit, et extraxit diem exsequiarum, quantum licuit, festinante ad exsequias

nuerit allambentibus flammis. Unde enim speraret, ut postea videre contingeret? ut extra orbitatem haberet oculos? jam magnum misera quærebat, ut umbra evocaretur. Reliqua, mater infelix, tu ad judices referre debebas, et nisi orbitate, nisi lacrimis vox mutaretur in gemitus[1], noctes tuas[2] quanto melius tuo ore lugeres? ego utcunque potero, perferam. Satiare, misera, satiare saltem memoria diei illius, quo exsequias unici duximus: jam planctus, inquit, lacrimasque consumpseram, et tenebras veluti perpetuas venire gaudebam: jam fatigata propinquorum officia defecerant; jam plangorem familiæ altus sopor vicerat.

V. Rogo, ne quis tam contumeliosus sit in matrem, ut per quietem contigisse filium dicat: unde miseræ tunc, unde somnus? Nihil de te, marite, nihil queror: satis magnas dedisses pœnas, si totis noctibus mecum flere voluisses: vidisses utique, non quemadmodum tenues rerum imagines solent cogitationibus accipere corpus, quum vanæ absenti animo cogitationes finguntur, sed ipsum filium, qualis blandissimus erat: et si dimittatur, videbo[3]. Subito ante me diductis constitit tenebris, non ille pallens, nec acerbo languore consumptus, nec qualis super rogos videbatur et flammas, sed viridis, et sane pulcher habitu. Nescio ubi totam reliquerat mortem: non igni torridæ comæ, nec favilla

patre. Sic interpretatur Gron. *dies* pro *dierepenens*. Quid sit *extrahere diem*, vide apud summum Gronov. ad Liv. XXII, 18. Burm.

1. *Vox mutaretur in gemitus*. Unde illustratur feri illius monstri, Caligulæ, sævitia, qui « Tragœdum « flagellis discindens, collaudabat « vocem deprecantis, quasi etiam « in gemitu prædulcem. » Sueton. XXXIII. Burm.

2. *Noctes tuas*. Quibus filium videre solebas: sæpius hac declamatione. vid. ad cap. 1.

3. *Et si dimittatur, videbo*. Puto, *videbis*: nam id jam mater impetrasse vult videri, ut patri quoque se ostenderet. Gronov.

funebri nigra facies, nec vix bene cinere composito umbræ recentis igneus squalor. Proclamaret mater infelix, etiam si talem videre desisset: primo tantum stetit, et se permisit agnosci. Ego tunc plurimum stupui, non ausa oscula dare, non jungere amplexus: infelix primam perdidi noctem, dum timeo, ne fugeret. Hanc tu, marite, persuasionem putas, et vanum animi mei lugentis errorem? quidquid est in filio, plus apud matrem sit, quum desinit. Vis denique scire quid uxori tuæ detraxeris? ex defuncto filio non habet aliud, quod speret.

VI. Jam nox altera aderat, et primis statim tenebris præsto filius erat, non ille, ut pridie, procul et tantum videndus, sed audacius et propius, et ad matris manus tamquam corpus accedens: nec jam nisi cum luce certa, fugatisque sideribus, invitus ille vanescebat ex oculis, multum resistens, sæpe respiciens, et qui se promitteret etiam proxima nocte venturum: jam mœrori locus non erat, mulier filium nocte videbat, die sperabat. Quid attinet singula referre? nullis, inquit, destituta sum tenebris, donec scelerata [1] tacui: satiabar osculis, satiabar amplexibus, et colloquebar, et audiebam. Misera plus perdidi, si nemo credit: jam cœperam tuam quoque, marite crudelis, agere causam, rogabamque juvenem, ut paternis quoque oculis lætus occurreret:

1. *Scelerata*. Male de filio merita explicatur ab Ascensio: sed rectius infelix est; ut Livia apud Albin. vers. 136: « Tene ego sustineo po- « situm, scelerata, videre. » Et ita in antiquis sepulcrorum titulis *matres sceleratæ* reperiuntur. Vide Reines. Ins. XII, 122; et Fabret. c. III, p. 237; qui non debuerat de hac significatione dubitare. Ratio autem hujus significationis est, quia credebant nullos infelices posse esse, dii enim justi sunt, nisi facinorosos, qui scelere meruissent calamitates; et ita sacros, devotos et similes, etiam scelestos et sceleratos vocabant, et ut homines, ita alias etiam res: vide Barth. ad Claud. in Rufin. I, 220, necnon Calpurn. Flacc. Declam. X. Burm.

et tibi, ingrate, dimidia nocte cedebam. Jam miser et ille pollicebatur: hæc me fiducia perdidit, ut confiterer. Rogo, quid tam muliebre, quid tam maternum fieri potest? gaude, inquit, marite, gaude; filium fortasse nocte proxima videbis: illum, quem crudelibus flammis exussisti, ex quo cineres et ossa supersunt, juvenem nocte videbis, et forte etiam die speres: ego certe totis noctibus mater sum; video; fruor jam, et narro. Exitum paterni affectus quæritis? filium videre timuit.

VII. Sic magum protinus, nescia matre, cujus horrido murmure imperiosisque verbis dii superi manesque torquentur, excogitator iste mortis alterius advocat, non ut exorati manes diducerentur, nec ut evocata nocturnis ululatibus undecunque umbra properaret, sed tamquam parum sepulcra premerent, et tumulorum leve pondus esset; filius, inquit, meus non satis periit, adhuc fulgore siderum fruitur, et nocte[1] nostra: nam quum dies occidit, imponit morti suæ finem, domum repetit, et maternos territat somnos. Inveni aliqua, inveni vincula verborum[2], sed arte tota, sed labore toto. Magna tua gloria est, si retines filium, qui

1. *Et nocte nostra.* Non intellexit hoc Ascensius; id est, nocte mihi ab uxore debita, qua illa, occupata filii sui imagine, me quasi fraudat: in Voss. pr. erat, *et tota nocte nostra:* adhuc efficacius, quam mihi soli et totam debet uxor. BURM.

2. *Vincula verborum.* Ita Plautus Bacch. I, sc. 2: « Præligatum pectus hoc, » id est, incantatum; et hinc etiam infra, *verba tua resolvat.* Egregie has artes magicas de evocandis manibus explicuit Broukh. ad Tibul. Eleg. I, 2; quibus docet sepulcra saxis et aliis obsepta, ne egrederentur manes, et hinc, ut etiam in aliis sacris magicis, *defigi, devinciri, solvi*, etc., dicebantur, in quos ars vana hæc exercebatur. Hinc *devinctiones magicas* dixit Tertul. de Spect. cap. 2; et *vincire*, Ovid. Fast. II, 581; et Horat. od. V: « Ah, ah! solutus ambulat veneficæ Scientioris carmine. » Ita mox Nost. « urna verbis horrentibus præcluditur. » BURM.

redit etiam a morte ad matrem. Noxium sepulcro circumdatur carmen : tunc horrentibus verbis urna præcluditur; tunc primum miser filius mors et umbra sit. Ite nunc, et putate vana fuisse matris solatia: filium ista si cogitationibus et inani persuasione vidisset, adhuc videret. At quæ supplicia sustinuit infelix illa statim nocte? jam totam domum ac familiam quies prima sopiverat, et tacentibus tenebris venerat tempus dulcissimum matri. Jacebat hæc insomnis, inquieta, quum diceret, jam statim apparebit, jam statim veniet, nunquam tamen tardius venit. Miseram me, fili! proxima nocte jam[1] veneras: ecce jam medios sidera tenent cursus, indignor, irascor, ita demum mihi satisfacies, si apud patrem fuisti. Miseram me! jam [2] maligna mundus luce clarescit : quando venies ? jam redire debebas.

VIII. At postquam alteram tertiamque noctem deserta vanis questibus duxit [3], tum tristiora lugubria, tum squalidæ magis placuere vestes, tum repetitis sanguinavere [4] planctibus jam convalescentes lacerti. Nihil

1. *Proxima nocte jam. Proxima nocte veneras;* Voss. sec. male. *Jam* enim notat hoc momento temporis, quo nunc tardas, præcedenti nocte jam veneras BURM.

2. *Maligna.* Mihi, quæ aliis benigna, interpretatur Ascensius: sed *maligna lux* est exigua, ut esse in crepusculo solet ante exortum solis, et imitatur hic Virgilium, qui Æneid. lib. VI, 270: « Quale per « incertam lunam, sub luce mali- « gna, Est iter in silvis : » ubi vide notas et interpretationem, vol. III, p. 130, et vol. VI, p. 365, nostræ Editionis. ED.

3. *Deserta... duxit.* Minime placet *duxi* : nam quum ipsa mater in tota Declamatione loquens inducatur, et mox præcesserint *miseram me !* vix hunc locum capit animus cum *duxit :* ita ut credamus *duxi* intelligendum esse; nisi subaudiatur *mater*, occurrenti paulo infra *matre*, indeque sermone in tertiam personam converso. ED.

4. *Sanguinavere.* Rarius hoc verbum, quo et mox iterumque utitur; et cui apud Plin. XXX, 9, locum dedere, sed quod expulit Harduinus. Usus est et auctor dialogi de Orator. clar. XIV, qui *sanguinan-*

est infelicius matre, quæ perdidit aliquid in filio, postquam extulit: quum vero comperit noctes suas juvenis necessitatibus magicis excantato [1] perisse feretro, quantum illa præfixum [2] clausumque tumulum nudis cecidit uberibus [3]? quo fletu sepulcra perfudit? quo gemitu audientem forsitan et exire cupientem frustra vocavit animam? O natura crudelis, plus magum posse, quam matrem! ubi sunt, qui acerbas mortium necessitates, et ferrea jura fatorum, et invictas, nec ullo mœrore mutabiles, inanium leges querebantur umbrarum? Filium tuum, mulier infelix, non impositæ inferis claudere terræ, nec spissa perpetuæ noctis caligo compescuit, non fabulosa vatibus palus, multumque celebrati curvato igne torrentes [4]: hæc permeabat, hæc omnia nocte transibat, leviorem que mortem suam fecerat, quam si peregrinaretur et abesset: et nunc minus mali pateretur, si non sentiret. Ille, qui non venit in quemdam carcerem, translatus a tumulo patitur veneficia vitæ [5]: magnæ

tem eloquentiam dicit: ubi tamen et controversia huic verbo a quibusdam movetur.

1. *Excantato*. Nescio an huic verbo hic sit locus, quod proprie est artibus magicis foras elicere, quum potius hic clausus fuerit juvenis sepulcro suo. Vide Broukh. ad Propert. III, 11, 49, ubi ostendit pessime Lexicographos jactare eamdem esse vim hujus verbi, et *incantare*; licenter etiam *feretro* dixit pro sepulcro, nisi urnam intelligat, qua ossa et cineres ferebantur ad sepulcrum. Burm.

2. *Quantum illa præfixum*. Divide vocem et scribe; « quam tum « illa præfixum. » Gronov.

3. *Cecidit uberibus*. Nec hoc capio; cædimus manibus alia membra: sed qui potuit uberibus cædere tumulum? potuit incumbere: an pro *uberibus*, scribendum *verberibus*? sed quid tunc *nudis* faciemus? nisi enim *verbera nuda*, sint nudis manibus impacta, quod durum esset; malim *crudis verberibus*.

4. *Curvato igne torrentes*. Indicat certe Phlegethonta: sed quid *curvatus ignis* sit non capio; an, quia flexuosus, uti multi alii fluvii, et simul igne fluens est? an, quia in modum falcis aut dimidiati circuli flexus est? quod melius verbi significationi congrueret. An, *atro igne?* an, *sulphurato igne?* nihil fere horum placet nimis. Burm.

5. *Veneficia vitæ*. Qualia in vi-

sunt ergo umbrarum catenæ; et quamquam volatilem vagamque imaginem, morti stringunt atque alligant, tamquam reum corpus, animam: ferro vero ac lapidibus arctare, et ut solent bellicæ robur accipere portæ, ipsam umbram jam catenis alligare, jam claustris, non dico crudele est, portentosum, nefarium, utique si hæc faciat, qui sensurum filium credat: et nunc illos miserrima mater in corpus putat et in membra descendisse mucrones.

IX. O mage sæve, crudelis, o in lacrimas artifex nostras, vellem non dedisses tam magnum experimentum: irascimur tibi, et blandiri necesse est: dum claudis umbram, intelleximus solum te esse, qui possis evocare. Videtur itaque mulier infelix a dignitatis dolore secedere [1], quod tam uxorias in forum querelas, et tamquam delicata matronæ desideria pertulerit: non enim vestes, nec aurum, nec ambitiosos quærit ornatus, contenta est orbitas sordibus suis: ac ne pellicis quidem dolore compellitur, nec tacita gaudia mariti, impatientia et muliebri vanitate complorat: sed nec relictum torum desertumque genialem velut contempta vilitas uxoris ulciscitur: alia longe, alia de noctibus cura est. Ne timueris, quæcunque est dignitas, est magni doloris: nihil queritur misera, nisi par orbitati, nisi matre dignum, quod publicos consumat oculos, quod ignotas quoque [2] exigat

ventes solent exerceri, quum tamen jam vita sit functus: ad fin. Decl. « Si modo veneficum pondus et terroribus omnibus verba graviora « mago parente discusseris » Sch.

1. *A dignitatis dolore decedere.* Forte: « Ab indignationis dolore. » Et mox: « Quæcumque est indigna- « tio, est magni doloris. » Sic Decl. ult, « Solebat indignatio vestra con- « vicia nostra ferre non posse: et « matronalis indignatio dicere vi- « debatur: non pascis ergo me, ut « ante, verbis. » Gronov. Et *decedere* est ex correctione Gronovii, certe ego in omnibus *secedere* inveni.

2. *Ignotas exigat lacrimas.* Non damno, sed mallem, si per scrip-

lacrimas: quantam enim a marito acceperit injuriam scire vultis? sola mater filium perdidit, nec potest invidiam facere morti. Ante itaque quam sciatis, judices, quis dolor, quisve mœror, quæ tanta impatientia eruperit, ut mulier aliquando dulcium oblita tenebrarum, clarum nitorem publicæ lucis, et diem etiam domi invisum, in foro, interque leges notabilis et sepulcris abstracta pateretur, certum profecto habetis, non audaciam, neque impudentiam, nec vanitatem unquam querelas habuisse miserorum. Quam verum est, quidquid exclamat calamitas, nec ab infelicibus ficti temere exeunt gemitus! mulier, quæ sanguinantes ad judices porrigit lacertos, quæ scisso laniatoque vultu, quæ lividis profertur uberibus, magno dolore cogitur, ut hoc potius agat, quam cineres osculetur, quam complectatur urnam: gravis testis querelæ suæ orbitas est.

X. Et antequam ad genus illatæ inique injuriæ venio, cur, marite, quæ ex te filium perdidit, quidquam potest queri? crudelis orbitatem feris adhuc alio dolore, tamquam parum desideria conficiant, quæ de unico gerit: non pateris animam vacare lacrimis suis tu, qui sinum debes, qui colloquia et amplexus. Quam misera est quæ queritur, et de solatio [1] suo non conjugis desi-

tos liceret, *ignotis exigat lacrimas*. *Exigat* est *expellat*, ut Senec. Herc. OEt. 1274, vel *exprimat*, ut Terent. Eun. I, 1, loquitur: male *postulet* explicat Badius, Burm.

1. *Quæ queritur, et de solatio*. Scribendum est: « Quam misera est « quæ queritur et de solatio suo? » hoc est, etiam de illo, a quo consolationem accipere debebat. Dein deleta negatione, *Conjugis desideriis large indulge*, *nihil aspere*, *nihil contra voluntatem*. Hoc est, in tali statu decet bonum maritum desideriis uxoris large indulgere: nihil aspere, nihil contra voluntatem ejus dicere. Gron. *Non conjugis*, habent omnes scripti et editi: « De solatio « suo! non conjugis d. l. indulge; « tamen nihil aspere, nihil contra. » Obr. sed Cl. Schult. volebat: « Quam « misera est quæ queritur de sola- « tio suo, non conjugis desideriis « large indulget, etc. »

deriis large indulget, nihil aspere, nihil contra voluntatem! habet privilegium suum mater infelix, molles manus, et mitia fomenta magnis vulneribus admoveas. Quæ se adhuc secari plaga permittit, in summo [1] est: viri forsitan quomodo fortior sexus sit, et contra [2] dolorem, quam imbecillis animus, magis pugnat: itaque totum istud lugere femineum est: et simul orbitas imbelle pectus invadit, animus ille, qui luctus suos sequitur, incipit indulgentiam sentire lacrimarum. Fidem tuam, marite, conjugi flere liceat, satiari gemitu: orbitati permitte, quamdiu velit, flere: odi patrem, qui quum filium et ipse perdiderit, putat nimis lugere matrem.

XI. Quid ergo queritur, inquis? hoc primum, filium non quomodo debes, scelerate, desideras: magno animo orbus es, loqueris fuisse mortalem, et interpretaris nihil superesse post flammas. Flet juxta latus et plangit uxor, tu siccos oculos habes: illa totis noctibus funebres exercet ululatus, tu graves somnos, ac placidam quietem. Pater crudelis, pater immemor, quid vis tibi amplius objiciamus? ex quo perdidisti filium, nunquam sic desiderasti ut videres: quid? quod eripuisti matri solatium, puta vanum et supervacuum? Nolo judices, nolo corripias, scires quantum esset hoc, si tantumdem doleres: res indignior non est, quam quod tibi de eo postulas credi, quod non vidisti: indulge

1. *In summo est*. Scilicet corpore, non ad ossa vel viscera descendit. Ovid. Ep. XVI, 275: « Non « mea sunt summa leviter districta « sagitta Pectora: descendit vulnus « ad ossa meum. » Et ita contra *alta sagitta* percussum cor dixit Met. VI, 266, sic *altum vulnus* passim. Burm.

2. *Viri forsitan quomodo fortior sexus sit, et contra*. Conjicio: « Viri « forsitan, quomodo fortior sexus, « sic et contra dolorem minus im- « becillis animus magis pugnat. » Vel, « contra dolorem, quam mulie- « rum imbecillis animus. » Gronov. Quæ non displicent Schult. et Burm.

sane vanæ rei, ignosce: libenter se orbitas decipit: magnas calamitates vana ratio sustentat, quod indulgent mala persuasionibus suis: quidquid ad miseros pertinet, crudelius eripitur, quo minus est. Clamat itaque, clamat mater infelix, si mihi aliquam imaginem filii mei, vel parvuli, vel jam adulti, vel novissimam juvenis auferres; injicerem tamen misera tamquam corpori manum, illam similitudinem flens tenerem, illos oculos, illam gratissimam faciem, et rictus oris[1] expressos, et adumbratos artificis manu[2] vultus: sed illum perdidi, unde imago, unde similitudo, unde solatium.

XII. Fili, plus hodie amisi, quam quum elatus es: post mortem te tuam vidi. Si mehercle notas in corpore unici vestes subtrahere tentares, dicerem, succurre solatio meo: hæc omnia apud me filii mei membra sunt, ego osculabor, amplectar, flebo supra. Non est ratio fortasse: ideo quidquid rationem vicit, affectus est; nihil est sceleratius prudenti orbitate. Levia, inquit, levia loquor: ego filium meum videbam. Quænam istum fortuna, quæ indulserat conditio naturæ? non excludebat orbitas oculos tuos: eras jam consecuta, mater, ut juvenem die absentem putares: maximam perdidit mors acerbitatem, si possis videre quem amiseris: videre ergo tibi contingebat, o mulier, vultum, habitum, corpus, incessum: non crederem, nisi te perdidisse sentires: tempora ergo cum morte diviseras, et

1. *Et rictus oris*. Quid *ritus oris* in veter. Cod. significent fateor me ignorare; malim itaque *risus* vel *rictus*, vel *situs*, quæ omnia ori conveniunt. ALMEL. *Rictus* W. *Rictus*, Leid. sec. Voss. pr. sec. Quod cur non recipiamus? nam et recte de homine dicitur. Ovid. Art. am. III, v. 283, vol. II, p. 356, nostræ editionis. « Sint modici rictus. » ED.

2. *Artificis manu*. Mallem, *artifici manu*. Vide Brouckh. ad Prop. II, 23, 8; Barth. ad Stat. Achil. II, 135. BURM.

superstite filio fruebaris omnibus tenebris: quantum perdideris, hinc æstima, hoc tibi, si non contigisset, non eras tam improba, ut optares. Aliquis, o pietas! sepultus et conditus, cæteri corporis cinis et favilla, tamen corpus sumebat in nocte, et ad solida viventis[1] membra revocatus, præbebat se matris oculis, qualem non crederes recessurum: nec queri de luce poteramus, quantum licebat aderat. Videbas ergo, mulier, ac præsentia fruebaris: videbam, inquit, et fruebar: et ad quem pertinebat, rogo, etiam si decipiebar? sed quid ego utor testimonio tuo? mago credo, et vidisse te filium, et nunc non videre.

XIII. At tu misera nihil crudelius ex marito timebas, quam ne tibi non crederet: nemo, inquit, oculis meis fidem detrahat: fili, indulgentissime adolescens, vidi te, nec semel vidi: certum est, fixum est, eripi non potest: quatenus impius pater et hoc tibi auferre[2] conatur, ut te venisse non credam? nec illud garrula, nec vana voce vulgavi, venire te nulli indicavi, nisi qui deberet optare, ut hoc posses: patri tantum tuo, patri, ignosce deceptæ, confessa sum, dum interrogo, an te et ille vidisset. Itaque das, mulier infelix, graves ni-

1. *Ad solida viventis.* Forte, *viventibus solita.* Gron. — Illa *solida membra viventis* non temere rejiciam; sunt enim vera, ut in viventibus sanis et firmis esse solent, et opponuntur tenui et exili umbræ, in qua nihil solidi. Ita Ovid. Met. XV, 230, vol. IV, p. 514 nostræ editionis, paullo alio sensu: « Quum « spectat inanes Illos, qui fuerant « solidorum mole tororum Herculeis similes, fluidos pendere lacer« tos. » Ubi vide Heinsii notas. Ed. —Terent. Eun. II, 3: « Corpus so« lidum. » Quod et Lucilius habet, teste Nonio in *stare:* et ita apud Ovid. Fast. II, 11; in MSS. est: « Si mihi non solido torquentur « pila lacerto. » Ubi vulgo *valido.* *Solitus* vero et *solidus* sæpe apud Ovidium permutari deprehendimus. Burm.

2. *Hoc tibi auferre.* Cl. Schult. malebat *mihi*, quia pater vult mibi eripere istam opinionem, quod te non viderim.

miasque pœnas: effecit magus, ne filium videres, et solum apud te reliquit, ut meminisses quod videras. Totum tamen illud solatium tuum refer, misera, si potes, et primum confitere simpliciter, an soporis pondus illud, et nesciæ quietis vanitas fuerit: apud me quidem satis misera, satis eras mater infelix, etiam si tale somnium perdidisses. Miserere, inquit, melius de affectibus meis sentias: non ego fatigata planctibus sensi venisse noctem: videre filium pervigiles meruistis [1] oculi, sed primum dum metuo, umbra processit subito: dii boni! quod ego gaudium, quam vidi felicitatem! constitit ante me filius meus discussis tenebris; ita dimittatur aliquando: prosilui protinus, et accessi, vultus, comas, ora perspexi; meus erat: quam lætum se, quam hilarem offerebat! quomodo persuadebat mihi, ne crederem morti!

XIV. Scelerate nescis pater, quam similem viventi filium clauseris. Circumibant totum corpus oculi, non inveniebam quid ignis egisset: subinde dicebam, hunc ego extuli? hunc rogo imposui? ex hoc ego cineres et ossa collegi? si talis est, quid habeo quod lugeam? perisse filium meum hoc uno intelligebam, quod illum non poteram patri ostendere. Confitebor, primæ tamen nec ego credidi nocti, et tamquam victis irascebar oculis, et erubescebam misera, si quies fuisset: ecce iterum juvenis, ecce jam [2] quotidie venit. Quid habeo quod interpreter? verum est utique, quod semper est: novis-

1. *Meruistis*. An non *metuistis?* non ausi fuere pervigiles oculi filium videre, sed dum ego primum metuo, umbra propius ad me accessit. Burm.

2. *Ecce jam*. *Ecce quotidie*, W. *Quotidie* vero hic pro quot noctibus ponitur, ut ita *hodie*, pro hac nocte; Ovid. Fast. II, 67; et ita σήμερον apud Sacros scriptores. Vid. Marc. XIV, 30; Luc. II, 11; et Act. XXVII, 33. Burm.

sime non tamquam umbra veniebat, sed assidebat, sed amplexus dabat: ego sentiebam, et recipiebam. Quotiescunque domus fuerat grato sopore prostrata, aderat ille, quales humanis se efferunt oculis propitii dii, quale lætissimum numen est, quum se patitur videri. Sicut omnis religio templorum, omnis religio lucorum, quum tacuere mortalia, et profani procul erravere sedibus totis, solitudine frui, et de suis dicitur exire simulacris: ita juvenis meus noctibus totis agebat filium, et paterna domo ac penatibus suis fruebatur placidus, et mitis, et matri propitius, ut numen et deus delabi sideribus, et venire de liquido puroque aere videbatur. Quid imprecer sceleratissimo patri? umbram probare voluit.

XV. Misereremini, judices, ut hoc facinus, quibus debetis, accipiatis animis, majus parricidio, majus, quam si filii sepulchrum funditus eruisset, et sacratos morte lapides, etiam cineres et ossa religiose quiescentia fracta sparsisset urna. Advocatur homo, cujus ars est ire contra naturam: qui simul ore squalido barbarum murmur intonuit, fallere coegit superos [1], audire inferos,

1. *Fallereque coegit superos.* Obr. *favere.* Schulting. *pallere coegit superos*, præfert, ut deos alienos a veneficiis accipiamus, et eorum vim metuentes; inferos vero ad veneficos adjuvandos venire, et audire eorum preces: et sane non temere hanc lectionem repudiarem, et per *superos* solem, lunam et stellas intelligerem, quibus pallorem offundere carminibus suis magi credebantur. Sic Medea apud Ovid. Met. VII, 208: « Currus quoque carmine « nostro Pallet avi, pallet nostris « aurora venenis. » Et quæ id genus passim occurrunt. *Pallere* etiam probabat Francius, et mox legebat, *horrere inferos.* Bestius vero de ratione Emen. leges, cap. XIV: « Pallereque coegit. » *Favere* vero, quod exhibuit Obrechtus, jam occupaverat ante seculum Meursius in spicilegio ad Theocriti Idyll. II, p. 8. *Coegit* vero etiam verbum in magicis usitatum, quo potentia harum sagarum indicatur. Ita Claud. in Rufin. I, 159: « Ire vagas quercus « et fulmen stare coegi. » BURM.

tremere terras [1], ut experimentis [2] loquentium fama est: constitit juxta tumulum miserrimi juvenis mors certior: nunc opertæ, inquit, arcana mea, tenebræ, adjuvate me digna, nunc omne per unum [3] numen, et religio, quam isti irrogo, propius adeste, succurrite. Magis mihi laborandum est, quam quum sidera mundo revelluntur, quum jubentur hiberni fluviorum stare [4] decursus, quum potentiore carminis veneno victi rumpuntur in mea instrumenta serpentes. Custodiendus est juvenis, assignandus est inferis, et densioribus transfuga claudendus est tenebris: quanto facilius opus erat, si revocaretur? Mox in ipsam dicitur incubuisse pronus urnam, et inter ossa, et inter cineres verba clausisse: hoc tamen subinde respiciens confitebatur, repugnabat umbra. Itaque carminibus non satis credo, præfigamus omne tumuli latus, et multo vinciamus saxa ferro: jam bene habet, exspiravit aliquando: non videri, non progredi potest: an

1. *Tremere terras* Eadem vividiori œstro expressit nostras *J. B. Rousseau* in carmine nobili, *cantate de Circé*: « *Et Pluton même tremble* « *en son obscur séjour... Sa voix re-* « *doutable Trouble les enfers... La* « *terre tremblante Frémit de ter-* « *reur...* » Ed.

2. *Ut experimentis*. Lege: «Ut ex« perimenta loquentium fama est. » Ut apud Plautum *loqui argumenta*. Deinde *ut constitit*. Et mox, *et nunc opertæ*. Si tamen *coegit* omittatur, posset retineri vulgata, sed deleta conjunctione.

3. *Nunc omne per unum*. Quid hoc sibi vult? an est chaos, quod solent invocare magi, magæque: Senec. Medeæ initio. Quidam Codices *pervium numen* exhibent. Quod quid sit, itidem obscurum est. An est scribendum *Trivium numen?* ut *Flumen Danubium* et similia, ut intelligatur Hecate, in magicis quoque sacris invocari solita: quum autem addit *omne*, id dicit, quod est apud Virgil. Æn. IV, 510: «Ter« centum vocat ore Deos, Erebum« que, Chaosque, Tergeminamque « Hecaten, tria virginis ora Dia« næ. » De magicis vero sacris plurima collegit J. Broukhus. ad Tibul, I, 2. Burm.

4. *Fluviorum stare decursus*. Idem *J. B. Rousseau* in mox supra laudato carmine: « *Les astres de la nuit in-* « *terrompent leur course; Les fleu-* « *ves étonnés remontent vers leur* « *source... La lune sanglante Recule* « *d'horreur.* » Ed.

mentiar, scies proxima nocte. Omnes mehercle parentes, utique qui liberos perdiderunt, ire in istos [1] oculos, in ista ora debebant.

XVI. Tu sic filium tuum clausisti, tamquam nocentes ad inferos revocari soleant animæ, quæ inter languentium familiam, et tristes penatium morbos, vagæ errantesque magica vanitate optantur? Laqueone vitam damnatus eliserat? noxium per sua viscera exegerat ferrum? an ex conscientia venena præsumpserat? nec recipiebat se, nisi carmine inclusus? quando domum tuam funereus [2] et squalidus, quando te terruit? Crudelissime omnium pater, de filio tuo malam umbram fecisti: quas nunc putas uxoris miserrimæ esse cogitationes? qua materna viscera persuasione torqueri? Nunc filius meus illic, unde venire consueverat, jacet strictus, alligatus, impatiens: queritur solito terram graviorem, utique quum sentit venisse noctem, quando umbræ feliciores dimittuntur ad matres. At vero, si qua inter manes colloquia sunt, et esse credo, non deest qui juveni meo dicat, quam vilis tuis fuisti! quam libenter te perdiderunt! Quid illa mater, ad quam ire consueveras? has tibi catenas, hæc vincula pro merito reddidit? ita infelicissima omnium mulier, et si magus etiam recedat, hoc periclitatur, ne filius se putet venisse ad invitam. Agit jam hoc loco nobiscum maritus gravius, altius, sapientius, ut homo sine dolore: negat ullos

1. *Ire in istos oculos.* Unguibus scilicet; Ovidius Ep. XI, 89: «Tunc « demum pectora plangi Contigit, « inque meas unguibus ire genas. » Amor. I, 7, 64: «Protinus in vul- « tus unguibus ire meos. » Quia autem hæc fere arma sunt muliebria, dubito vehementer, an non legendum sit: «Omnes parentes, « utique quæ liberos perdiderunt. » BURM.

2. *Funereus.* Id est, dirus, oculos videntium contaminans, ut recte explicat Barth. ad Stat. Theb. IV, 510; ubi locus classicus cum his maxime conferendus. BURM.

esse manes, contendit omnia perire cum corpore, nec remeare [1] viventes a cinere sensus, nec tam videri imagines hominum, quam cogitari, et oculos luctibus credere: quod si ita est, magum ad quid advocavit? Pessimus parentum, qui dum liberos suos sepeliunt, flere contenti, ut obiter [2] ab rogo siccis oculis revertantur; negat ad manes, negat ad umbras pervenire quod plangas: affirmat perire lacrimas, affirmat perire singultus. O sceleratum hominem, quisquis luget, et timet ne hoc perdat!

XVII. Vana ergo sapientes persuasione frustrati, qui constare homines et perfici corporis elementis [3] animæque dixerunt: corpus caducum, fragile, terrenum, ut sicca humidis, calida frigidis, resolutis adstricta pugnarent, partim aut doloribus affici, aut novissimis annis, et senectute dissolvi. Animam vero flammei vigoris impetum, perennitatemque non ex nostro igne sumentem, sed quo sidera volant, et quo sacri tor-

1. *Nec remeare.* Si hic repetatur, *nec negat*, contrarius existeret sensus, et dicendum fuisset *et remeare*, Badius hic supplendum esse voluit, *nec* sc. *fatetur*, vel *ait* remeare viventes. Similia exempla ex Cicerone produxit Buchnerus, ut puto, ad Fabrum in verbo *nego;* et plura ad Livium lib. XXII, cap. 53, Jac. Gronov. et Pater ejus lib. IV, obs. 2. Burm.

2. *Obiter. Ob iter.* Leid. pr. et videtur ita legisse Badius, qui explicat, *eodem itinere revertatur.* Similiter scribitur apud Apulei. VI, Miles. « Ne breviculo quidem tem- « pore refectos ob iter reducunt. » Ubi Pricæus p. 323, *obiter*, et explicat *similiter, ut ante.* Et ita hic significaret *obiter reverti*, sine animi dolore, ut egressus erat; nam siccis pater oculis egressus, quum ad rogum ventum esset, fleverat moris causa, non doloris, deinde a rogo, finito jam quasi luctu, domum rediit siccis oculis. Cl. Schult. malebat: « Ita obiter revertuntur, » expuncto τῷ *dum:* non male. Burm.

3. *Corporis alimentis.* Immo *elementis.* Gronov. *Corporeis alimentis.* Gryph. Colin. Vidov. *Corporis alimentis animaque*, Colb. Unde legerem *corporis elementis animaque*, nisi animæ elementa, ignem cælestem intelligat: ut in sequentibus videtur facere. Vid. Virg. Æn. VI, et Georg. IV, volumm. I, et III nostræ editionis ad seqq.

quentur axes, inde venire, unde rerum omnium auctorem parentemque spiritum ducimus; nec interire, nec solvi, nec ullo mortalitatis affici fato: sed quoties humani pectoris carcerem effregerit, et exonerata membris mortalibus levi se igne lustraverit, petere sedes inter astra, donec in alia fata seculo pugnante transmigret: deinde prioris corporis meminisse: inde evocatos prodire manes, inde corpus et vultus, et quidquid videmus, accipere, occurrere suis imagines caras, aliquando et oracula [1] fieri, et nocturnis admonere [2] præceptis, sentire quas mittamus inferias, et honorem percipere tumulorum: rogo, quum filius perit, nonne satius est hoc credere? Tuæ tamen, inquit, hoc quieti præstiti, ne attonitis agitata terroribus, sollicitas semper ageres, suspensasque duceres noctes. Ita parricida commune facinus fecisti, et imputas, quod filium videre desiimus? somnum enim ante petebamus, et placidum soporem: crudelis, nunc inquieta, nunc attonita mater est, nunc perdidimus noctes.

XVIII. Umbramne tu filii rem formidolosam, rem plenam putasti esse terroris? quid illa lætius facie? quid illo blandius vultu? quid magis adulatur oculis? quid possunt videre libentius lacrimæ? Non magis metuenda est umbra filii, quam cadaver: necesse est ut mors horrida fiat aliena. Sed aliæ forsitan animum imagines territant, et tunc inferi vocantur, quum ignoti sunt: itaque prudenter, si tantum ad suos veniunt. Sceleratus ille, ille impius, quicumque defunctum filium

1. *Oracula*. Scilicet id genus somnii, quod oraculum, sive χρηματισμὸς dicitur. Vide Macrob. de Somn. Scip. c. 3, Cicer. de Divin. I, 43, et Barth. ad Stat. Theb. V, 620. Burm.

2. *Admonere*. *Admovere*, W. Male. Virg. Æn. IV, vs. 353, vol. II nostræ editionis: « Admonet in somnis, « et turbida terret imago. » Et passim alii. Burm.

vidit, et meminit, quod elatus est. Terrebaris, inquit, et sollicitis noctibus laborabas: itane es, marite, crudelis? tu clausisses filium, etiam si ad te veniret? Nec magus, inquit, inclusit umbram, sed persuasioni tuæ succurrit: ideoque putas non venire illum; quia nec ante veniebat, quia nec factum est aliquid, in quo avocareris: hoc ipso incipit mater sibi gratulari. Ita non tenetur, inquit ille, non premitur, nullo carmine, nullo inclusus est ferro. Removete ergo omnia, et interrogabo: ego autem scelerata tam cito credidi, ita non ille ad me veniret solutus et liber? non ad hos oculos, non ad hos properaret amplexus? Quando enim me juvenis ipse, nisi flentem, quando non lividum pectus, et sanguinantes vidit lacertos? quando non erubuit matri fecisse terrorem? Arte clauditur miser, arte retinetur: quid vis carmina tibi amplius præstent? effecerunt quod repromiserant: desinis erubescere jam, quod filium non vides?

XIX. At tu, cujus in leges dii superi manesque torquentur, qui nocturno terribilis ululatu profundum specus et ima terrarum moves, modo servientium revocator animarum, nunc idem crudelis et inexorabilis custos, aliquando preces et matris admitte. Paciscere quantilibet, totos lugentis posce census, non ut labores, nec ut horridum carmen exerceas, sed ut ferrum tuum refigas, ut verba tua resolvas, ut nihil feceris, dimitte tantum, et evocasti. Nihil ipse crudeliter[1]: patri, scio, paruisti, sed et hujus etiam lacrimis, planctibus hujus indulge, consule famæ tuæ: exsecrabilem

1. *Nihil ipse crudeliter.* Plenum est, *crudeliter fecisti.* Ut supra hac Declam: « Nihil aspere, nihil contra voluntatem: » scilicet *feceris*: et paullo ante: « Itaque prudenter, si tantum ad suos veniunt: » ubi pariter subintelligitur τὸ *feceris*. Schult.

te, mage, facies et invisum, si facilius de filio exoraris, ut includas; nec tu, marite, nec tu timueris, ne ultricis umbræ vanis exagitere terroribus, ullisque imaginibus: hinc secura dabitur quies, scit ad quam debeat venire dimissus. Juvenis piissime, juvenis indulgentissime, nunquam matri tuæ umbra, nec manes, si modo veneficum pondus, et terroribus omnibus verba graviora mago patiente discusseris, ad me, inquit mater infelix, ad meas noctes, ad meas lacrimas, ad illos viventes [1] mihi semper amplexus miseræ propera. Scio quid mihi nocuerit, scio quid me torserit: fruar, et tacebo.

1. *Viventes.* Aliquid latet: nescio, an *uventes*, id est humectatos. *Uvescere* apud Lucret. Unde *uvidus* ap. Virg. Eclog. X, 20. Sed deliberandum. Schult. Nullum suspicio ni locum faciunt superiora, ubi de hoc filio non, ut umbra, sed velut vivente, toties egit.

DECLAMATIO XI.

DIVES ACCUSATUS PRODITIONIS.

ARGUMENTUM.

Pauper et dives inimici, utrique terni liberi. Bellum incidit civitati. Dives, dux creatus, profectus est in castra. Rumor ortus est, ab eo prodi rempublicam. Processit pauper in concionem, et accusavit divitem proditionis. Absente eo populus lapidibus liberos ejus occidit. Reversus dives est victor a bello: petit ad supplicium filios pauperis. Pater se offert. Contradicit dives. Erant enim leges, ut proditor morte puniretur, et calumniator idem pateretur quod reus, si convictus esset.

PRO DIVITE CONTRA PAUPEREM.

Cap. I. Exspectaveram quidem, ut de inimici mei supplicio non quæreretur [1]; nec me decipi posse credideram in ultione, quam mihi debeat civitas, tam liberi doloris [2]: sed quatenus eo malorum novitate perveni, ut in vindicta primum mea consulere leges ac jura velletis, quæso, ne quis prodesse pauperi velit, quod nec defendi potest sine genere pœnæ [3]. Plus meretur pati

1. *Non quæreretur.* Flor. II, 2: « Tanta fuit illa victoria, ut de exscindendis hostium mœnibus non « quæreretur. » Burm.

2. *Liberi doloris.* Id est, cui omnia et quidvis videatur permissum libere et impune dicere. Ita infra: « Libertas doloris. » Propius accedit locus Taciti. Ann. lib. II, 34: « Haud minus liberi doloris docu« mentum idem Piso mox dedit. » Et paullo infra Nost. « ubi est lex « dolori? » Burm.

3. *Sine genere pœnæ.* Quia, si ipse absolvatur, in periculum veniunt liberi.

homo, qui, si ipsi creditis, debet occidi. Hoc est quin immo, judices, quod super omnes calamitates meas ferre non possum: videtur sibi satis vixisse pauper, postquam occidit liberos meos: operæ pretium putat coram impatientia mea felicem consummare patrem, et gaudiorum suorum satietati hoc quoque adjicit, ut orbitatem meam liberis suis relinquat. Fidem vestram, judices! ne pereat, quod ultioni meæ contingit bonus pater. Actum erat de solatiis meis, si liberos suos pauper mallet occidi. Illud plane, judices, etiam in hac pauperis impudentia miror, liberos meos pudore deceptæ civitatis [1] occidit, deinde me crudelem vocat: parvulos suos ostendit, allegat, tamquam non ego potius querar hoc de quoquam patre fieri: nec intelligit quantum debeat ad impatientiam nostri doloris accedere, si passus sum quod et in ultione miserum est.

II. Facinus est, judices, quemquam calamitatum suarum invidiam pati: sic ultionem meam debetis adspicere, tamquam et liberos suos pauper occiderit. Nec me fallit, judices, plerosque credere, callidissimum pauperem nec mori velle, et hoc, quod nudat jugulum, pectus opponit, artes esse pro vita. Sed ego illum non credo mentiri, ego qui scio, quid maluissem: nunquam hoc adversus nos excogitasset, nisi impatientissimus pater: et hanc pœnæ meæ suppliciorumque novitatem de sua pietate commentus est: nihil magis de inimico efficere velis, quam quod ipse ferre non possis. Habet hoc mali, judices, principum innocentia, quod

1. *Pudore deceptæ civitatis.* Infra: « Et erubescentis circa me populi « timida solatia. » An potius, *furore* Gronov. *Furore* recepit Obrecht. nec mihi displicet valde: ita confusæ hæ voces apud Virgil. Æn. IV, 91: « Nec famam obstare furori, » ubi *pudori* alii: et apud Lucan. IV, 231: « Pro dira pudoris funera! » ubi MSS. quidam *furoris*. Burm.

inimicos esse nobis, nisi postquam nocuerint, nescimus: et tunc omnibus patemus insidiis, quoties nos odit inferior. Homo, qui omnem adversus superiora rabiem de sui vilitate sumebat, qui genus libertatis putabat odisse majores, nulli caritati[1], nullis implicitus affectibus, quod humilis, quod esset abjectus, in furorem se magnæ colluctationis exercuit: primus se meum dixit inimicum. O dii deæque! cujus ego monstri artes pertuli? in cujus feritatis colluctatione duravi? inimicum habui, neque occidere contentum, et mori paratum.

III. Gratias ago civitati[2], quod in illis necessitatibus, in quibus nihil adulationi, nihil præstabatis obsequiis, laudatus sum testimonio periculorum. Bellum mihi fatumque publicæ sollicitudinis credidistis: sed neque ego rem melioris ducis facere potui, quam quod sine liberis meis profectus sum; non reliquisset illos dux proditurus. Non puto, judices, adhuc quæri, unde illæ falsarum sollicitudinum fabulæ repente proruperint, quis primus trepidæ civitatis aures rumore compleverit, quum videatis, quis sic egerit, ut crederetis. Vidit hanc inter metus vestros occasionem, et quia semper apud sollicitos in deterius prona persuasio est, abusus est hoc, quod poterat videri timere vobiscum. Igitur homo, qui nullum conscium meum, nullum mihi crimen objecit, de mendacii magnitudine fidem veritatis captavit.

1. *Nulli caritati.* Nempe istorum majorum, quos nec affinitate, nec sanguine contingit. Aut lege: «Nulla iis caritate, nullis implicitus affectibus.» Sunt enim *caritates*, et *affectus* liberi Ammiano. — *Nullisque* Leid. prim. SCHULT.

2. *Gratias ago civitati.* Ita accipe, quod eo nomine gratias agat civitati, quod occasionem præbuerit, qua laudem referre possit; aut lege, *Gratias ago virtuti; aut etiam, laudatus ejus sum testimonio. Periculosum bellum*, etc.: posset et legi, *gratias ago civitati, cujus in illis*, etc. SCHULT.

Civitas deinde, cui accusator proditam se esse persuaserat, fecit quidquid hic de me facere potuit: liberos meos, quos inimicus tota sua concione monstraverat, occidit genere, quo pereunt innocentes. Feretis me, judices, liberius aliqua dicentem? rem pessimi exempli passus eram, etiam si prodidissem. Scio vos, judices, hoc loco mirari innocentiam meam: ut primum enim mihi calamitates meas nuncius in castra pertulit, non arma projeci, non stationes vallumque deserui: totam orbitatem meam in bella converti, tamquam liberos meos ibi perdidissem: si unquam, judices, in me habuissent profanæ cogitationes locum, si patriam odisse vel pro liberis meis possem, proditorem me feceratis.

IV. Necesse est, judices, hoc primum reversus exclamem; ita pauper etiam nunc liberos habet? adhuc inimici mei plena domus[1] est? o miseræ cogitationes! o decepta solatia! sic ego revertebar quasi vindicatus? quas ego legionum vestrarum indignationes, quem fortissimi exercitus compescui dolorem, dum omnibus promitto liberos suos, dum minus pro vindicta[2] mea puto, quidquid ipse fecissem? Congerantur jam licet adversus omnium mortalium nocentissimum cuncta supplicia, ego tamen maximum[3] ultionis meæ solatium perdidi, quod pauperi vos potius debueratis irasci: quoniam igitur adhuc cum paupere legibus ac jure consisto, liberos ejus in supplicium patris peto. Quid satis imprecer homini, qui fecit, ut quisquam deberet sic vindicari? Calumniator, inquit, idem patiatur. Per-

1. *Plena domus*. Ita *vacuos penates* dixit Stat. Silv. IV, 7, 30, et auctor Declamat. primæ cap. 2. Ubi vide: et sic mox cap. 9: «Vacuam domum.» BURM.

2. *Minus pro vindicta*. Id est, non tantum quantum esse debeat. Petron. cap. CXXVI: «Quidquid «dixero minus erit.» SCHULT.

3. *Maximum*. *Maxime* habet W.

mittunt mihi, judices, calamitates meæ queri de hac lege, tamquam parum nobis in ultione prospexerit, contra nos inventus est vindictæ modus, quo non debeamus esse contenti. Quisquamne mortalium idem vocat facinus et pœnam? tantumne doloris venire[1] de suppliciis, quantum de calamitatibus, putat? nescit profecto, nescit quantam patientiam paret mœrori, quantum animo membrisque rigoris inducat, quod patiaris, agnoscere. Innocentia opus est, ut miserum faciat dolor: constet licet utrinque mortium numerus, totidem nobis ultio cadavera assignet, plus tamen est de innocentibus: et quidquid patiuntur deprehensi, licet solatio idem sit, æquitate minus est: ut idem sit supplicium nocentis et facinus, una ratione efficias, ut illud ferre non possit. Frustra æstimatis, quam crudele, quam sævum sit, quod petimus, in quantum excesserit usitata genera pœnarum.

V. Explicata est, judices, explicata legis invidia, quum quis quod patitur, et fecit. Quid? quod hoc solum est pœnæ genus, in quo non debeat nocens nisi de se queri, et tanto minus debeat esse miserabilis, quanto major est quod patitur invidia? Quid æquius[2] excogitari, quid justius potest? grassatus aliquis est ferro; præbeat et ipse cervices: miscuit noxium virus; refundatur in suum facinus auctorem: oculos rapuit, effodit; reddat de sua cæcitate solatium: in nullo mortalium

1. *Tantumne doloris venire*. Delendum τὸ *ne*, Cl. Gronov. aiebat reponens *tantumdem* pro *tantumne*: non video tamen, quare illud *ne* non possit repeti; quum ita Cicero in Pisonem cap. I: « Jamne vides bellua, jamne sentis? »

2. *Quid æquius*. Male hæc cohærent, an exciderunt aliqua? saltem brevior est iis, quæ præcesserunt, declamationibus. An vero concipimus præcedentia calamitatum, hanc veri judicii esse sententiam? SCHULT.

perferre possum sceleris sui impatientiam. [1] Brevissima est justitia vindictæ, quum facinus mensura pœnæ est: et si naturam ultionis inspicias, optime vindicatur quisque, quo modo miser est. Fidem vestram, judices, ne ideo tantum putetis justum, quod exigit reus, quia ego recuso: non ferretis me pauperis mortem petentem, si liberos suos obtulisset: ex omnibus tamen quicunque incognita, inaudita passi sunt, nullos hac lege magis vindicandos puto, quam quorum liberos aliquis occidit. Quid mihi pro hoc redditis, leges? ubi respiro? ubi claudo gemitus? unde sumo solatium? Bene, bene admones, dolor: illos, illos liceat invadere, qui nunc magis amantur, quos orbitas nostra commendat: sic quoque circumscribimur, nisi totidem sunt, nisi illis par est ac similis ætas, et ante omnia optimus pater. Deceperas me, fortuna, deceperas, si mihi tam grande fecisset facinus homo, qui liberos non haberet.

VI. Quid? quod ex omnium scelerum comparatione nihil est detestabilius hominibus, qui leges ipsas faciunt nocentes? vestro mehercle nomine calumniantibus debetis irasci, quorum nefas non potest, nisi per judicium, facinus imponere. Actum est de rebus humanis, si de criminibus nostris tantumdem mendaciis licet; nec ullus innocens huc usque felix est, ut diligentiæ fingentium par sit. Quemquamne mortalium in re, quam finxerit, quam composuerit, invenire aliquid, quod potest probationem vocare, et facinus explicare

1. *Brevissima. Benignissima*, Gronov. Quid si legas: « Benignissima « est et justitiæ vindicta. » ut « in« nocentia necessitatis, pectus odio« rum, etc. » Rhadamanti istud jus dicitur, Εἴκε πάθοι, τὰ κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖο γένοιτο. Grot. de Jur. Bel. et Pac. I, 11, 5. Ita *est* absorpsit τὸ *et* Decl. XII. Ubi lege: « Festina « dum mori ultimum est, et fru« mento digni sumus. » SCHULT. — *Brevis*. Leid. sec. Voss. prim.

facilitate verborum? magis oderis mendacium, quum simile vero est: quoties manifestum est aliquem perisse sine causa, calumniantibus irasci debeas, ut possis illis ignoscere, qui crediderunt: adjicite huic exsecrationi, quod calumniatus est in bello, quod de proditione, quod de duce, quod hæc omnia fecit inimicus. Non est quod se publico tueatur errore, nec in excusationem afferat, tamquam crediderit et ipse fingentibus: nemo sic decipitur, ut de inimico suo mentiatur[1]. Rumor, inquit, fuit te prodidisse: bene admones: hunc primum calumniæ tuæ objicio rumorem. Quis enim, judices, nesciat hanc famæ esse naturam, ut sit primo unius hominis audacia? de nulla re locutus est continuo populus, nec quidquam adeo subito statimque notum est, ut in illo pariter omnium sermo consentiat. Quam non possit movere civitatem, quem non replere populum, si quid omnibus nobis narres, in nullo non cœtu loquaris, et de re, quam quum maxime fingas, jam dicas esse rumorem? quanta tibi deinde mentiendi materia de periculorum nostrorum occasione succurrit? nihil est tam capax malignitatum sermonumque, quam bellum. Quid interest, unde sumpserit rumor ortum? quod negari non potest, tu concionaris, accusas, tu crimen de fabula facis: in rumore, cujus probationes, cujus argumenta non habes, calumniæ genus est primum credere.

VII. Sed, inquit, mori debeo, quia lex, qua te accusavi, hoc proditorem pati jubet: poteram quidem breviter respondere, legem, quæ calumniatorem idem

1. *Mentiatur*. Id est, ipse inveniat mendacium, non cum cæteris mendacia dicat: nam tunc non pro certo affirmare, nec de proditione inimici ducis ad populum concionari debuisset. Schult.

pati jubet, ejus pœnam exigere, quod fecisset, non quod facere voluisset. Fingamus tamen non hoc pauperem captasse, quod accidit, cui debet imputari exitus, qui de calumniæ tuæ fluxit errore? Vultis scire, judices, aliud quæsitum, quam quod lex, quæ mori jubebat? accusavit me eo tempore, quo non poteram damnatus occidi. Dic nunc, non ego effeci, ut occiderentur liberi tui, et aude civitatis illud vocare facinus: non tamen ullis efficies artibus [1], ut non potius miserear reipublicæ meæ: non minus et illa facinus est passa, quam pater: coacta est liberos imperatoris vincentis occidere. Fallitur, judices, quisquis ullum facinus in rebus humanis publicum putat. Persuadentium vires sunt quidquid civitas facit, et quodcunque facit populus, secundum quod exasperatur, irascitur: sic corpora nostra motum nisi de mente non sumunt, et otiosa sunt membra, donec illis animus utatur. Nil est facilius, quam in quemlibet affectum movere populum: nulli, quum coimus, sua cogitatio, sua mens, ulla ratio præsto est, nec habet ulla turba prudentiam singulorum; sive quod minus publicos capimus affectus; sive negligentior est, qui se non putat solum debere rationem: et multi fiducia facimus omnium. Quam non possit rempublicam turbare, confundere, si quis repente proclamet, prodidit vos imperator vester, addixit: et nunc ille liberos habet? Si mehercle post hanc, inimice, vocem templa monstrasses, sacrilegum continuo flagrasset incendium [2], si convelli simulacra voluisses,

1. *Non tamen ullis efficies artibus*. Ovid. Met. XIII, 64: « Haud « tamen efficiet, desertum ut Nes- « tora crimen Esse rear nullum: »

2. *Sacrilegum flagrasset incendium*. Nescio an hoc recte dicatur; et non melius legeretur, et *sacrilego flagrasset incendio*, ut volebat Cl. Schultingius: vel *flagrassent*, scilicet *templa;* vel *sacrilegum con-*

fecisset omne de numinibus suis facinus audacia: vis scire tuum esse quidquid civitas fecit? gloriareris illo, si prodidissem.

VIII. Non est, judices, quod vos a gravitate justitiæ dolor ultionis[1] abducat, quod mortem suam inimicus offert: non petit illud, nisi quisquis ipse non debet occidi. Seposita igitur paullisper lege mei doloris, hoc tantum ab affectibus vestris omnium mortalium nomine peto, ne cui nocenti pœnæ præstetur arbitrium. Infinitam, judices, sceleribus aperitis audaciam, si pœnam licet eligere condemnato; nec jam ullam mortalium innocentiam trepidatione contineas, si patitur deprehensus quisque, quod maluit: levat omnes cruciatus, omnem dolorem, præparata mentem composuisse patientia: fallitur quisquis humana tormenta sola nominum atrocitate metitur; nulla pœna est, nisi invito: non habemus ullum, nisi ab impatientia dolorem, et ut aliquid crudele, sævum sit, metus facit. Supplicium quisquam vocat, ad quod prosilitur? quod exposcitur? quod circa se non habet moras? illo, per fidem, illo trahite damnatos, quo non sequantur: tunc est pœna, quum periturus trepidat, hæret, quum restringit supremo vincula conatu: volo perituri prius videre pallorem, audire gemitus; volo circumspiciat; volo queratur. Fidem vestram, judices, ne nocentibus supplicii sui contingat electio: minus iniquum est, ut evadat nocens pœnam, quam ut contemnat: mortem vero damnatis quisquis præstat, indulget; nec sunt alia beneficia pœnarum: fallitur quisquis illam velut omnium suppliciorum sum-

flasset incendium; scilicet populus, turba. BURM.

1. *Dolor ultionis.* Forte, *et dolore;* vel, *color ultionis,* id est, ultio non vera, cujus pater semet offerens præbet occasionem. SCHULT.

mam putat: occidi, non est pœna, sed exitus[1]: neque enim habet impatientiam, aut dòlorem, quod possis adspicere quasi fatum. Quid si liberos relinquas, immo si serves, quam felix exitus est, plenusque lætitiæ? lucrifacit mortis atrocitatem, quisquis laudatus occiditur.

IX. Me, inquit, occidite. Non habet liberos, inimice, non habet, quisquis hoc te velle miratur: sæve, crudelis, ego tibi permittam mori? at quid jam mihi melius optem? vides quantum feceris nefas? idem pro liberis meis offerre non potui. Tu vero parvulos tuos tene, ut in isto potius moriantur amplexu: tu nunc quoque non evades, non effugies: quacunque te duxerit orbitas, sequar; effundam, si quod paraveris, venenum; subtraham omne ferrum; incidam, quoscunque strinxeris, nexus; ab omni revocabo præcipitio: etiam occisis liberis tuis, non idem patieris, inimice, nisi vixeris. Nec vereor, judices, ne putetis utriusque nostrum orbitatem simili esse ratione tractandam: admovebuntur ecce contra lacrimas meas liberi, quos nemo noscet: patris innocentis occisi sunt parvuli, quos nunc circa templa ferretis, circa quos se celebraret vestra lætitia. Facinus est, judices, minorem esse transactarum mortium miserationem: non invenio quemadmodum liberis prodesse debeat odium patris: perierunt etiam illi, quorum nec pater debebat occidi. Me miserum, quod sic quoque multa habiturus es, quibus ego, qui vindicabor, invideam! osculaberis ante perituros; alloqueris;

1. *Sed exitus.* Posuit hic *exitum*, pro modo moriendi, et lenta morte per tormenta, ubi sentiunt se mori, ut Tiberius volebat: sic Flor. IV, 6: « Exitus fœdi, truces, miserabiles. » Justin. XIV, 4: « Tales vobis exitus dent, quales vos ducibus vestris dedistis: » et mox bis terve Noster. Ipsa ergo mors non est pœna, sed genus mortis, et exitus. Vell. II, 7, 1: *vitæ mortisque exitum*; ubi vid. not. p. 56 nostræ Edit. Ed.

accipies suprema mandata, et moriturum te continuo promittes: exonerabis gemitus tuos, quum eorum sepulcra numerabis: siccabit oculos, quod meam nunc quoque respicies vacuam domum.

X. Me miserum! pauperis tantum solatium futurum est, quod pares sumus. Quid? quod in ipsa comparatione mortis non idem patientur liberi tui? occidentur uno fortassis ictu, et erit ultio manibus contenta carnificis: parvulos meos occidit quidquid fuit tota civitate telorum, omnis sexus, omnis ætas, omnis infirmitas: nihil est crudelius morte hominum, quos populus occidit; et solus hic exitus est, a quo non est nec cadaveribus salva reverentia. Hoc me nunc complorare tantum putatis, quod non sum liberis meis ante satiatus? miser ego, nec ad cadavera accessi; non in sepulcra majorum meis manibus intuli; nec licuit super ipsa corpora proclamare; non feci. Qualem ego illum, patria, perdidi diem, quum duces ab explicito bello revertuntur! non me lætæ cinxere legiones; non effusi obviam cives triumphali circa currus meos exsultavere lætitia: sequebar captivos meos tristior victor; mœstus undique claudebat exercitus, occurrentium lacrimæ propinquorum, et erubescentis circa me populi timida solatia. O successuum quoque nostrorum misera conditio! ergo ego victoriam meam non narrabo sine fletu, nemo amicorum propinquorumque coram me de bello meo loquetur.

XI. Nihil est crudelius calamitate, quam gaudia reducunt: quoties redierit ille lætus vobis in supplicia mea dies, lugubres mihi ferte vestes; renovate, servuli, planctus; parate solatia, propinqui: nulli liberi impatientius desiderantur, quam qui propter patrem videntur occisi. Sed verum, judices, fatendum est: timeo,

mehercle, ne par solatiis meis non sim, ne me iste, quo pro liberis irascor, affectus, in media ultione destituat: sed adjuvate, misereminі, propinqui; adjuvate, amici; et si forte defecero, tu ultionem meam, popule, consumma: timeo, mehercle, ne quum carnifex propius accesserit, subito proclamem; jam malo patrem. Sed, si quis est pudor, oculi, differte lacrimas; abite, gemitus; horridum, trucem debeo præparare, et miserum. Deprehendam igitur, omnium mortalium callidissime, hunc, quem simulas, quem nunc imitaris, affectum; tunc sciemus, quo animo rogaveris, ut potius ipse morereris: sed si bene novi capax omnium malorum scelerumque pectus, inimice, vives et libenter, et fortiter, et quasi vindicatus.

DECLAMATIO XII.

PASTI CADAVERIS*.

ARGUMENTUM.

Quum civitas fame laboraret, misit ad frumenta legatum, præstituta die, intra quam rediret. Profectus ille emit, et ad aliam civitatem tempestate delatus duplo vendidit, et duplum frumenti modum comparavit. Illo cessante, corporibus suorum pasti sunt. Reversus ad præstitutam diem reipublicæ læsæ accusatur.

PRO CIVIBUS CONTRA LEGATUM.

CAP. I. Quamvis, judices, innumerabiles me indignandi causæ initio statim actionis strangulent[1], quia nec dicere universas semel possum, nec gregatim erumpentes differre gemitus (levior est enim dolor, qui disponitur[2]); primum tamen ille sibi asserit locum, qui est ex hoc judicii tempore et tam lentæ vindictæ dilatione ortus, animi mei prope dixerim furor, quod hominem tam sceleratum, ut nos quoque fecerit nocentes, legibus arcessimus, quod defendi patimur, quod ut

*. *Pasti cadaveris. Cadaveris pastu;* Leid.. pr. legerem, *pasti cadaveribus.* BURM.

1. *Strangulent.* Ita Ovid. Trist. eleg. V, 1: « Strangulat inclusus dolor, atque exæstuat intus. »

2. *Qui disponitur.* Schult. notat Gronovium malle, *qui distincte exponitur:* sed recte etiam adscripsit, *disponere* esse dispensare; sic enim, *disponere diem;* Sueton. Tib. cap. XI: « Disponere scelus; » Senec. Thyeste: « Disponere usum « divitiarum; » Fabius Inst. VI, 2: « Disponere vices; » supra, Declam. II, 2. BURM.

puniatur precamur, quod damnatus quoque vel morte defungetur, quam nos in illa funestissima fame, dum sepeliri licuit, optavimus: vel exsilio, quod hic quantopere contemnat, apparet, qui tam lente in patriam revertitur. Quamquam de quo exsilio loquar? quantalibet ignominia dimittite domo notatum; habet quo eat. Non publicis manibus exeuntem[1] discerpsimus, non, quoniam semel consueveramus, et bona fide[2] ferarum esse civitas cœperat, hic primus nobis ex tam tardo commeatu placuit cibus? sic enim istum laniari, sic confici, sic consumi oportuit jure nostro[3]. Quis credat? ego me ab hoc abstinere potui, quum et esurirem, et irascerer?

II. Sed frumento occupati sumus, nec quidquam aliud videmus. O quanta es fames, quæ tam grandem iram vicisti! at ego, etiamsi talis ultio contigisset, si me a nefario grassatore reipublicæ, non lingua, sed dentibus vindicassem, nihil tamen iræ, nihil vindictæ præstiteram: hoc et meis feci. Æstuant adhuc intra pectus sepulta ventribus nostris cognata viscera, et tumescere intus atque indignari videntur, et sera pœnitentia redundant: jam enim vacat nobis lugere; jam cibos nostros efferimus, viscera cremamus; nam cætera nobiscum sepelientur. O fames inaudita, in qua levius est, quod esurimus! ignoscite tamen, violati manes meorum, hic vos alloquor, ignoscite quod ora temeravimus, quod ab homine

1. *Exeuntem*. Deest W. et certe ego mallem, *redeuntem*; nisi intelligamus *exeuntem* ex navi, ut *egredientem e navi*, dixit Terent. Heaut. I, 2. BURM.

2. *Bona fide*. Male Badius explicat, *venia publica*, quum liceret fortiori debiliorem occidere et edere: formula enim illa *bona fide*, idem notat quod omnino, haud dubie, extra controversiam; Flor. II, 1: « Quum P. R. bona fide adolevisset; » et II, 3: « Bona fide cessantia arma. »

3. *Jure nostro*. Id est, consuetudine, quæ in jus quasi transiit. Vid. Salmas. ad Flor. I, 17; Gronov. ad Senec. de Tranq. Anim. 3.

descivimus: non ut infelicem animam sustineremus, non ut invisum spiritum produceremus, fecimus; una causa mortem distulimus, quod, si exspirassemus, idem timebamus. Et ego quidem me consumptis excuso, qui mihi ipse irasci non possum; at iste interim stat, ut videtis, longa via saginatus et satur, atque abundans publico commeatu: ad mentionem ciborum nostrorum plenum fastidio vultum trahit, et exsangues ac pallidos ad calculum vocat; quasi ego non confitear illum etiam nimium multum attulisse tam paucis: rari per vi‹s interlucent[1], et quamvis odio eversoris nostri evocatus e latebris suis populus, subsellia non implet: pauci sceleribus pasti, alienis mortibus salvi, quod vivunt, ipsi sibi rei, graves[2] ægra et tabida membra in publicum protulerunt. Hæ sunt civitatis reliquiæ, quas videtis: sic tabuimus, ut miseri nec vivos habeamus, nec mortuos: hic est populus, hæ vires, hæ spes, hæ opes. Nisi tandem ad vadimonium, legate, venisses, non multorum dierum commeatum habebamus.

III. Quo nunc tantum frumenti? quo classem commeatu gravem? multum hercle negociatione tua actum est! frumentum habeo; populum non habeo: nusquam prodest, nusquam opus est; jam licet vendas: dum tu salutis publicæ nundinator proximum quemque emp-

1. *Per vias interlucent.* Forte *inter lucem*. Ut *inter cœnam* et similia, quia amant tenebras miseri. Schult. Nihil muta: *interlucere* enim proprie de rara turba et minime densa dicitur. Ita Front. II, 111, 16: « Intervalla expeditis velitibus im« plevit, ne interluceret acies. » Ubi v. Tennulium. Burm.

2. *Ipsi sibi rei, graves.* Distingue cum Gryph. Colin. et aliis, *quod vivunt ipsi sibi rei, graves ægra*, etc. Accusantes se quod vivunt. Non graves rei, id est, molesti, ut Badius quoque exponit: sed *graves protulerunt membra*, id est, tardi: ut ita « Vulnere gravi, » Vell. Paterc. II, 55. Val. Flac. VI., 65: « Gra« vis ævo, annis, vino, etc. » Virgilius et alii passim. Burm.

torem dimittis, dum aut funera nostra vendis, aut scelera[1]: dum populo tuo fame moriente, alienæ civitati legatus es factus, nos interim cibos ex malis invenimus; et fames se ipsa pavit; et miseriæ nostræ crudeles factæ sunt: patiamur te defendi, si absolvi saltem nos possumus. Hæc nunc, judices, ego solus queror? ad me magis pertinent? aliquid proprie[2] passus sum? non communem dolorem accusator habeo cum judicibus? quisquam in hac vindicta alteri cedit? non publica inopia, non totius populi mendicitas una fuit? nisi quia funestas epulas et nefarios invenimus cibos, non putamus famem fuisse: in omnes gentes, in omnia ventura secula proscripti sumus; omnes hæc prodigia narrabunt; omnes exsecrabuntur, nisi qui non credent. Famem ipsam infamavimus, et, quod miseris ultimum est, miserationem quoque perdidimus: adhuc tamen una defensio fuit, quod videbamur in hæc omnia istius opera impulsi: si hic innocens est, nostra culpa est. Etiamne publica mala narrabo, et miseriis nostris convicium faciam? exibunt verba? subsequetur sermo? non alligabitur lingua? plane nihil non possumus.

IV. Exponamus ordinem cladis nostræ, et simpliciter omnia indicentur: decet ista nostro ore narrari: sed novimus, et nimium meminimus; judex doceri non de-

1. *Aut scelera.* Id est, frumentum, quod divenditum, caussa funerum scelerumque futurum erat. Senec. Contr.. XVI, p. 217.

2. *Aliquid proprie.* Francius malebat, *proprii:* perperam, ut puto. Sic Livius sæpe hac voce utitur: lib. XXV, 33: « Ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque proprie virium in castris habeant. » Lib. XXXVIII, 37: « Quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat. » Lib. XLIV, 22: « Prudentes, et proprie rei militaris periti. » Ita apud Quintil. lib. III, instit. Orat. vol. I, nostræ Edit. pag. 507, legitur: « In Deis generaliter primum Majestatem ipsius eorum naturæ venerabimur, deinde proprie vim cujusque. » Vide et Velleium, lib. II, c. 9, §. 2, pag. 59 nostræ Edit. Ed.

bet, opinor; reo indicanda sunt, qui a malis publicis abfuit, qui hoc certe maximum debet patriæ suæ beneficium, quod a fame solus dimissus est. Audi itaque, audi, frumentum istud, quod lucrifecisti, quanti nobis constet: aliquis fortasse, judices, miratur, etiam si hujus feralis anni fructus cessavit, quod tamen illa superior longi temporis beata fecunditas tabuerit; et secum iste dubitat, quid sit in causa, cur civitas opulenta quondam nihil frumenti, nisi in spe, habuerit. Sic fit; ubi vicinis civitatibus vendimus, et undecunque offulsit lucrum, sine respectu salus publica addicitur, in vacuam possessionem [1] fames venit: etiam, si quid residui erat, ut carius quidam venderent, ad annonæ incendium suppressum est. Testor tamen conscientiam vestram, non sumus questi, quamdiu duplo emebamus: non enim vulgaris illa labes [2] frumenti fuit; nec, qualis alias ab agricolis accusari solet, perfidia terrarum, et ingratæ messis irritus labor: nova et inaudita et abominanda lues, quæ nihil homini reliquit præter hominem! aut adstricta citra conatum sata sub ipsis tabuere sulcis; aut levi rore evocata radix in pulverem incurrit; aut perustis torrido sole herbis moribunda seges impalluit: nullus imber sitientis soli pulverem tersit [3], nulla super arentes campos saltem umbra nubium pependit, calidi spiravere venti; maturitatem [4] præcepit æstus; etiam sicubi forte

1. *In vacuam possessionem*. Dominam agit, ubi frumentum non est: paullo post de fame: « Quum « semel intrarit impotens domina, « feras etiam et ingentes belluas « subigit. » Schult.

2. *Illa labes. Illa tabes.* Ut paullo ante *tabuerit;* et mox iterum: et confundere has voces librarios docet summus Gronov. ad Liv. XXXIII, 38; et Drakenb. ad Silium, lib. VIII, 21. Burm.

3. *Tersit. Torsit*, Voss pr.

4. *Maturitatem*. Æstus, sive calor nimius effecit, ut ante tempus flavescerent, et viderentur maturæ segetes, sed revera inanes et vanæ erant aristæ. Est ex Virgilio desum-

jejunæ herbæ solum vicerant, vanis tantum aristis spem fefellerunt, et inanes culmos tristis agricola jactavit ventis nihil relicturis.

V. Levia queror; prata exaruerunt, perierunt frondes, germina non exierunt: nuda terra et rudes [1] glebæ, et aridi fontes erant: nisi hæc omnia inter scientes dicerem, poteram videri falso questus de hoc anno, quo tantum frumenti vendidimus. Utinam saltem nobis rudem victum silvæ ministrassent, et carpere arbusta, concutere quercum, legere fraga licuisset: et quæcunque primi mortales ante traditos divinitus mitiores cibos contra famem objecerunt, pestifer annus reliquisset! non eram delicatus. Sed o tristis recordatio! funesta necessitas! nihil habuimus quo viveremus, præter famem [2]: nec tamen in totum queri de numinibus possumus, maria certe secunda experti: si voluisset servare legatus diem, quem illi felicitas temporis dederat, potuit nobis frumentum bis afferre. Ut primum tanti mali sensus in civitatem percrebuit, quum jam urgente inopia quotidie malum arctius premeret, et præsente fortuna pejor tamen esset futuri metus, apparuit nullum ex propinquo esse præsidium, quum finitimas quoque

tum, qui Ecl. III, v. 98: « Si lac præceperit æstus. »

1. *Rudes glebæ*. Ut Virg. Georg. I, 94; *Glebas inertes* dixit, quas explicat Servius, *pigras, nihil creantes*.

2. *Nihil habuimus quo viveremus, præter famem*. Æstuat in his explicandis Badius: sed videtur velle auctor, nihil superfuisse, unde viverent, præter cadavera ex fame mortuorum; licet durius dictum sit, quasi fames suppeditaret commeatum superstitibus. Simile quid Florus dicit, II, 18: « Placuit eruptio; « sic conserta manu plurimi occisi, « et, quum urgeret fames, aliquantisper inde vixere: » ubi vid. Freins. Sidon. Apoll. II, carm. 513: « Qui cogente fame cognata cada« vera mandens Vixit morte sua. » Et ita dixit mox cap. 7: « Jam fa« mes desinit: » et supra, cap. 3: « Cibos ex malis invenimus, et fames « se ipsa pavit: » et cap. 4: « Abo« minanda lues, quæ nihil homini « reliquit præter hominem. » Et quæ plura argute dicta in hac Declamatione occurrunt. BURM.

civitates incendium nostrum adussisset: erat quidem aliquid in vicino adhuc frumenti, sed jam nemo vendebat: ergo ut vidimus salutem publicam trans mare petendam, se in curiam quisque cogunt.

VI. Ut arma bello, ut aqua incendio inclamari publice solent, ita uno quodam consensu, non ætatibus spectatis, non honoribus, pariter retulimus, probavimus, decrevimus, pedibus manibus ivimus in sententiam necessitatis, nec ordo nos officiorum moratus est. Legationem multi pollicebantur; nec innocentiæ iste beneficio, vel auctoritatis meritorumque respectu electus est; una causa nos movit, quod se cito rediturum pollicebatur: pecuniam sine numero infudimus; frumentum sine modo mandavimus, quantum potuisset afferret; festinaret modo: hoc una voce supplices acclamabamus, ac ne moraremur, ne hoc quidem diu rogavimus: una tantum vox fuit, quam iste pro quodam præjudicio amplexus est: nihil agis afferendo frumentum, si post illum diem veneris. Nostris manibus legatum in navem tulimus, ac ne quid moræ esset, pro sua quisque portione etiam commeatum dedimus, retinacula incidimus; et litus ingressi classem publicis manibus impulimus: inde fugientia vela longo visu prosecuti, facilem emptionem, secundos ventos, placidum mare, non secus ac si ipsi navigaremus, precati sumus. Quis credat hoc de tam miseris? omnia a diis impetravimus scilicet: unum superest, ut pro aliena civitate vota solvenda sint: cito pervenit; cito emit; cito rediit, quo voluit: quid prodest exspectare? alia civitas prior est, et sane religiosus legatus diem exspectat. Nos interim coacta primo ex agris pecora diripuimus; et ne venturo saltem anno prospici posset, non reliquimus, qui ara-

rent, boves: jam servis fugas imperavimus: jam procumbentes ante limina principum pauperes in ipsis precibus exspirant: plorantibus liberis legatum promittimus: jam tantum sibi quisque cura est: nihil tamen horum etiam nunc in invidiam legati queror, adhuc prior cursus est.

VII. Hactenus nostra mala tulimus, in reliqua legatus nos vicarios dedit. Si quidquam tibi humani sanguinis superest, nisi nimia saturitate alienæ fortunæ cogitatio excidit, respice patriæ casum; respice necessitatem gravissimam. Miseri te misimus; exspectant pallidi exsanguesque cives tui; et quidquid extremi spiritus adhuc superest, spe tui trahitur: figura tibi[1] exesos vultus, decrescentem populum, jam præmortuas vires: nec quidquam horum potes ignorare, si quid tibi[2] credimus, fame laborantem civitatem vidisti: festina, dum supersunt, quibus legationem renunties: festina, dum mori ultimum est; frumento digni sumus. Quid in nos convertis etiam alienæ civitatis famem, quatenus nobis computandum est[3], propter te duplum mali tulimus: tu super frumentum publicum stertis; et omnes maris circumvectus oras, litora portusque cognoscis: tu inter duas civitates fatorum arbiter, alienæ conditor, tuæ eversor, salutem nostram peregrinis admetiris; et secunda tempestate in patriam ferente, contrarios ventos exoptas. Nos per arentes effusi campos, morientium herbarum

1. *Figura tibi.* Nisi sæpius jam hoc verbum occurrisset in his Declamationibus, legerem, *forma tibi:* sed nihil moveo. BURM.

2. *Credimus.* Quum peteres legationem, et ut præferreris aliis diceres; quia video patriam fame laborantem, citissime revertar.

3. *Quatenus nobis computandum est:* id est, quia ad calculos nos vocas, ut supra dixit, ut te lucratum esse probes, et duplum frumenti attulisse, nos ideo duplum mali tulimus. Sic: « Computare cum « beneficiis, » dixit Declam. IX, 19. Vid. et Ovid. ex Pont. II, 3, 18.

radices vellimus, eo quidem fortius, ut si fieri possit, in venenum incidamus, subeuntes insolitos [1] cibos; et sicubi forte uberius paullo pabulum contigit, de pascuis rixa est: amaros fruticum cortices, et ramorum male arentium pallidas frondes decerpimus: morbida quidquid fames coegit, corpus admisit: jam passim moriuntur; et pestilentium more pecudum subinde aliquis ex populo in ipsis pascuis procumbit: crebrior quotidie interitus, et latior strages; et, me miserum! jam fames desinit. . . . . .

VIII. Quos tester deos? superosne, quos per tantum nefas fugavimus? an inferos, quos nobis permiscuimus? an nostram malam conscientiam, omnia nos ante fecisse, quæ nemo præter nos fecit? pecora cecidimus; campos evulsimus [2]; silvas destruximus [3]; novissime nihil relictum est præter esurientes et mortuos. Si qua est fides, libenter hanc partem accusationis subinde differo: adeo ubi tantum nefas narrandum est, etiam exigua temporum lucra sectari libet, et necesse est reo indicare, qui a malis publicis abfuit, quam multis non ad diem venerit. Ignoscite, dii hominesque, sceleri quidem ultimo, sed tamen quod fecisse miserrimum est: non habi-

1. *Insolitos cibos subeuntes.* Gronovium voluisse, *obeuntes insolitis cibis*, notat Cl. Schultingius. Mihi placet, *subeuntes insolitos cibos*, ut *subire pericula*, et similia dicimus, ita subibant cibos insolitos fortius, ut inciderent in venena, quæ miseram vitam finirent. Sic: « Subire « dominum » Declam. IX, ad finem: posset et legi, *fodientes insolitos cibos*, ut *subire* et *fodere* confundunt MSS. apud Stat. Theb. X, 269. Burm.

2. *Evulsimus.* Barbarum est, et *evellimus* dicendum; licet diversum sentiant multi Grammatici, qua veteres, quæ recentiores: vide Heins. ad Ovid. Ep. VI, 104; et Met. VIII, 584. Burm.

3. *Silvas destruximus. Destrinximus* volebat Ampl. Cuper. IV, Obs. 5, et hoc se Cl. Schultingio probasse scribit; et intelligit de ramis solum et corticibus, de quibus hac Declamatione toties: ego nihil muto. Burm.

tant una pudor et fames; et quum semel intrarit impotens domina, feras etiam et ingentes belluas subigit: terram morientes momorderunt: memetipsum, si nihil fuisset aliud, comedissem! Sed confitendum est, legati beneficio[1] non defuit. Postquam omnem patientiam vicerat ignea fames, postquam spes quoque, quæ miseris ultima est, omnis abierat, et frumentum toties sibi frustra promissum animus jam ne cupere quidem audebat, subiit furor, et alienatio mentis, et tota sui arbitrii fames facta est: animus malis diriguerat; os insolitis cibis stupebat; feris invidere cœpimus. Primo tamen furtim, et intra suas quisque latebras admisit hoc monstrum; et si paullo citius venisses, potuisset hoc negari. Si quis ex strage corporum defuerat, sepultum putabamus; nec tamen indicavit quisquam, nec deprehendit aliquis: nemo ut hoc faceret exemplo impulsus est; se quisque docuit; omnes scire cœpimus, postquam omnes fecimus. Quoties tamen, antequam inciperem, in portum cucurri, quamdiu in altum intentus, si quæ essent in conspectu naves, oculos fatigavi? tibi, legate, tempus differre facile est, qui tuam tantum partem non vendidisti: tu quem habeas diem videris; ego septimum exspectare[2] non possum.

1. *Legati beneficio.* Forte, *legati beneficio mens defuit*, quia, ut sequitur, per famem alienatio mentis sequuta est, quæ impulit in cibos humanos. Si vulgata retinenda est, subintelligendum est, *non defuit alimentum*, vel *cibus*, scilicet ex cadaveribus, quo nos compulit furor, per legati moram (quam *beneficium* vocat, quia non intelligebant scelus humanam carnem pascentes) injectus; vel *beneficio* ironice capiendum pro scelere. BURMANNUS.

2. *Septimum exspectare.* Respicit hic locus (ut et alter infr. cap. 16: « Si innocentes essemus, populum septem diebus perdidisses ») ad Medicorum opinionem, qui tradunt, « Quibus inedia mori « consilium est, septimo demum « die mortem oppetere : » Gell. III, 10; sed Plinius: « Non utique homini letale esse » scribit, « septi-

IX. Ergo rabidi super cadavera incubuimus; et clausis oculis [1], quasi visus conscientia acerbior esset, tota corpora morsibus consumpsimus: subit interim horror ex facto, et tædium, ac detestatio sui, et planctus: sed quum ab infaustis fugimus cibis, urit iterum fames; et quod modo ex ore projecimus, colligendum est. Nunc mihi illa fœda videntur, nunc abominanda, laceri artus, et nudata ossa, et abrepta cute intus cavum pectus [2]: nunc occurrunt effusa præcordia, et lividæ carnes, et expressum dentibus tabum, et exhaustæ ossibus medullæ: quantulum enim corporis fames relinquebat? nunc illud horreo tempus, si quando aut manus incidit, aut facies, aut aliquid denique, quod hominem propria nota signat: nunc cibi succurrunt, quos imponere in mensam non ausus sum. Confitendum est enim, devoravimus homines, et quidem avide, qui diu nihil ederamus: et tamen cœpisse difficillimum fuit. Postquam jus factum [3] est, postquam nemo erat in civitate, quem confiteri puderet, tum vero jam in posterum prospicimus [4], et funera hor-

« mo inedias durasse. » Lib. XI, cap. ult. et exempla hominum, qui diutius omni cibo abstinentes vixerunt, habet Amplis. Tulpius Observ. Medicar. lib. I, cap. 43. Burm.

1. *Clausis oculis.* Proverbii formam habet, pro nullo respectu honesti aut æqui.

2. *Cavum pectus.* Leid. et Voss. omnes, et editi omnes, quos vidi, ante Leidensem. *Cavum* est fame et longo jejunio vacuum, ut recte Ascensius: ita « Inanem ventrem » Dixit Horat. Sat. I, 6: et mox Noster cap. 13: « Cavum macie caput: » nisi significetur potius cava pectoris forma. Burm.

3. *Jus factum est.* Id est consuetudo, mos, illa sine horrore et metu sceleris admittendi, factus est; ita illa Lucani I, 2 cape: « Jus« que datum sceleri, » quæ male Barth. explicat: est enim, scelera tam impune et frequenter facta, ut quasi jure facta viderentur. Ita et illa locutio *jure suo*, de qua egimus supra, ad cap. I.

4. *Tum vero jam in posterum.* Illa particula *jam* hic incommoda videtur, et legendum puto: « Tum « vero fami in posterum prospici« mus. » Litera *i* adhæsit sequenti voculæ *in*, ita remansit *fam*, unde *jam* fecerunt. Burm.

reis condimus: retro aguntur exsequiæ, aut citra, aut ad rogos pugna est. Heres cadaver cernit: novum et incredibile, nisi nossemus, monstrum habuimus, sine rogis[1] pestilentiam. Mortium ratio non constitit[2]: perisse cives scio tantum, quia inter viventes non video.

X. Ægri assidentes timebant, et labentem animam supremis domesticorum osculis[3] reducebant: primo tamen nihil rogabant suos, nisi totam sepulturam. Ut major urgere necessitas cœpit, beneficium factum est exspectare, dum moritur: nemo adeo affinis fuit, nemo tam conjunctus, quem pietas abstineret: nostros comedimus; nostros! nam si alienos vellemus, nemo audebat, nemo cedebat. Nihil est tamen quod indignari velitis, narravi vobis lucrum vestrum: frumentum duplo vendidimus, et callidissimus legatus vicinæ civitati imposuit: plena nunc horrea, bonæ rationes, onustæ naves sunt; et quo magis gaudeamus tanto bono, pauci sumus: nam quod ad temporis excusationem pertinet, nihil est opinor, quod æstuet: in desertum non incidit populum; nec sane fuit, cur festinaret; etiam nunc exspectare poteramus: sola est nostra civitas, quæ fame

1. *Sine rogis.* Verum monstrum: nam alii, et præsertim poetæ, in pestilentia ligna ad rogos defuisse sæpe dicunt. Ovid. VII, 613: « Nec « locus in tumulos, nec sufficit ar- « bor in ignes. »

2. *Mortium ratio non constitit.* Et hoc verum puto: ratio, calculus mortium, id est, quot mortui essent fame, non constitit: et hoc rectius dici puto, quam *morti*, id est, libitinæ. Ut enim dicimus *impensarum ratio constat*, et similia, ita *mortium*: passim *vero mortes* hic pro mortuis ponit declamator, ut cap. 12: « Tu es causa mortium. » 13, « Tecta mortibus gra- « via: 14, « Tamen cadavera mor- « tibus annumerare non possu- « mus; » quod idem est atque hic, *mortium ratio non constitit.* Gronov. malebat *morti non const.* Burm.

3. *Supremis domesticorum osculis.* *Osculis* legendum esse minime dubito; scilicet *animam a supremis dom. osculis reducebant*, ut fugientem retraherent, quasi timerent jam cadaveris sui devorationem: ita *reducere* pro retrahere poni docuit Heins. ad Ovid. Met. XVII, 107.

perire non possit. Dissimulaturum me putatis istius patrocinia? confiteor, venit ad ultimum diem: attulit frumentum; gratulemur, quod jam nulla civitas fame laborat. O si vires sufficerent, latera durarent, aliquid ex aridis diu faucibus residuæ vocis exiret, quanta indignatione opus erat, ubi pro omnibus dolendum est? Quod quum ita sit, universi qui adsumus, proclamemus, hæc tota concio in unam vocem consentiat, non esset tamen futura par crimini invidia, ut omnes accusemus, quota pars queritur? secum quisque reputet quæ tulerit, quid admiserit: plane immanis bellua est, et non tantum necessitatis causa per nefas pastus, qui [illegible] comederit hominem, non irascitur.

XI. Succurrite dolor et seri vomitus, et ultrix pœnitentia: ades longi jejunii imperiosa necessitas; et vos intus implicitæ, si quid potestis, admonete animæ, et a ferali ventre prorumpite, dum commissum nefas devoto capite expiamus, et quasi lustrata urbe, feralem victimam violatis manibus mittimus: decent nos tales hostiæ. In judicium perduxi publicum scelus, et infamatæ civitati quæro velamentum [1]: nemo non commisit aliquid; habetis tamen, si vultis, unum, et pro omnibus nocentem; reipublicæ læsæ accuso. Mirari vos certum habeo hanc verbi segnitiem [2], quum civitas tota consumpta sit, quum populus in se tabuerit, quo perstricta tantum-

1. *Quæro velamentum*. Ita Decl. XIII: « Pudoris velamentum; » et hac Declamatione cap. 20: « Mendacii velamenta. » Hic tamen legendum videtur *levamentum;* quæ vox restituenda l. 52, §. 2 ff. pro socio: hoc loco sumi videtur pro digna pœna, quæ, lege talionis infligitur, qua nefas expietur, et infamia pensetur, ut apud JCtum pro lrostimènto, compensatione.

2. *Hanc verbi segnitiem*. Est vero rarior locutio, quam capio, ut Decl. III, 4: « Segnem silvam, » quæ opponitur uberi; et ita hic verbum non sit satis efficax, non producat quasi ex se significationem hujus sceleris.

modo patria, et levi, quod aiunt, manu offensa intelligi possit. Sed ferenda est, ut in cæteris, hæc quoque rerum naturæ injuria, quod non tam immanibus factis paria verba accommodavit: et fames nostra, fames dicitur; et cibi nostri, cibi vocantur; et respublica nunc læsa: nec scilicet, nisi peracto legitimo ordine, reus punietur. Omnia, rogo, scrupulose agantur: videte, ut jure irascamur, qui contra jus viximus: immo etiam, si libet, defensionem audiamus, et jam nunc nos moretur. Neget læsam rempublicam; quia plus quam læsa est: non enim discussos alicujus operis angulos, nec recisas lucorum frondes, nec publicarum ædium dispersos parietes objicimus: ac si videbitur, adjiciet forsitan non esse rempublicam, quæ perierit: id enim superest, ut jam hoc nomen exstinctum audiamus: procedet eousque fortasse, ut esurisse nos neget!

XII. Non inficior autem parum proprie hoc legis verbo nefas istius signari non posse: majores enim ne lædi quidem rempublicam impune voluerunt: ideoque existimo etiam hoc esse comprehensum: nemo autem verebatur, ne absolvi posset crimen lege majus. Quid? quod actionem reipublicæ læsæ tentat in legem male gestæ legationis deflectere? eligit reus crimen, hoc est, noxius crucem optat. Non sustineo, judices, in tanto animi motu argumenta conquirere; nec impetus iræ meæ in digitos descendit; hoc tamen scio; non cadit in formulam publicus dolor: nec si adeo judicibus quid passi sunt exciderit, ut has ferant cavillationes non diluentes crimen, sed differentes, populus quoque impunitum nefas sine lapidibus præteribit. Non [1] præscribes:

1. *Non præscribes.* Non repelles populum ista tua exceptione; ita leg. 3. §. 1. ff. de prævaric. Ita Decl. XIII, quoque legendum vide-

te accusare male gestæ legationis possum. Age porro, si occisos objecero homines, non tu es causa mortium? si violata sepulcra, non propter te rogos fraudavimus? sed legatus fuisti; quod tamen ipsum, quid est aliud quam rempublicam tractare? rempublicam autem qui male agit, ut arbitror, lædit. An existimas hanc legatis dari peccandi licentiam, ut quæcunque scelera in eo officio commiserunt, cum his omnibus[1] hac una lege decidant? O nimium invidendam hujus legationis conditionem, si tibi et famem remisit et legem! sed erraverim sane, et quia nullum in foro nostro judicium fuit, desuetudine ipsa jura exciderint: quomodo legem meam effugis?

XIII. Nam nisi malis stupeo, duo sunt omnino, quæ in ejusmodi crimine quæri soleant; an læsa sit respublica? an ab eo, qui arguitur, læsa? in quibus si quid tibi fiduciæ fuisset, non a criminibus crimina appellares, nec ad alteram pœnam transfugeres, sed te ab hac, quæ intenditur, tuereris. Dico læsam esse rempublicam: oratione hic opus est, aut reliquorum more accusatorum hoc nunc mihi quærendum, quomodo res verbis aggravetur: adeo infirmata est calamitatum memoria! quæ si posset excidere, non tamen narranda nobis[2], sed os-

tur: « Jam privatum veneni præ« scriptio est. » An vero legendum hic: « Num præscribis, quod te accusare, etc. » Inest Leid. pr. *perscribes*. Schult.

1. *Cum his omnibus*. An non rectius dixisset, *de his omnibus cum hac una lege decidat*, decidimus enim proprie non cum sceleribus, sed cum judice, adversario, lege, creditore, etc., de debitis et criminibus. Ita paullo post *cum tempestate decide*. vide Græv. ad Cicer. ad Att. I, 8; et Gronov. Obs. II, 6. Qui tamen hunc locum adducens, nihil mutat, quare nec nos aliquid movemus. « Decidere « cum creditore, » dixit JCtus l. 44; ff. de Pactis. Burm.

2. *Narranda nobis*. *Vobis*. Leid. pr. Voss. sec. rectius ut puto: ad judices enim sermo est, quibus non opus erat narrare, quæ ipsi passi erant, sed si exciderant, os-

tendenda erat ruina publica. Agedum, si videtur, extra portas prospicite squalida arva, et spinis obsitas segetes, et semesos arborum truncos [1]: viduis cultore agris, errant a fame nostra innocentes feræ, inanes villæ sunt, et deserta horrea in ruinam procumbunt: nullus inversis aratro glebis campus nitet, nullum solum opere renovatur: jam et in sequentem annum famem timeo. Redite in domos vestras, videbitis noxios focos, et ignes tabo cadaverum exstinctos, et tecta mortibus [2] gravia, quum maxime inferimus in tumulos ossa insepulta, ducimus opertas exsequias, et ad sepulturam residua conferuntur, et tandem cadavera igni permittimus. Ubi vero universas familias fames exstinxit, quæ pars maxima est, inanes domus situm ducunt, jacent relictæ sine herede sarcinæ: invenitur interim clausa domo conditus dominus, si cujus mors famem evasit, quem rimantes non invenere proximi, qui inter suos ultimus decessit. Quo vos mitto? ipsam intuemini concionem, unius deficientis speciem tota civitas habet, cavum macie caput, et conditos penitus oculos, et laxam cutem, nudos labris trementibus dentes, rigentem vultum, et destitutas genas, et inanes faucium sinus: prona est cervix, tergum ossibus inæquale, infernis imaginibus similes, fœda

tendenda adhuc præsentia argumenta stragis. BURM.

1. *Semesos arborum truncos.* Mallem, *ramos.* Ita infr: « Destrictos « ramis cibos; » et supr. « Ramo« rum male arentium pallidas fron« des decerpsimus. » Nisi ad cortices hic adspectum, ut supra: « Campos evulsimus, silvas des« truximus. » Id est, ea quæ campi, quæ silvæ esui ubicunque accommodatæ erant. SCHULT. Forte, *ambesos arborum truncos*, ut cortices intelligat. BURM.

2. *Mortibus gravia.* Francius malebat, *gravida*, ut in fine: « Uterum « funeribus gravidum. » Sed nihil opus, *gravia* enim sunt plena, referta cadaveribus, ut passim ponitur, mox: « Ventrem conscientia « gravem; » et ita Florus II, 2: « Gravis triumpho classis; » III, 5: « Gravis apparatu belli, » et passim. BURM.

etiam cadavera: aut si quis talis non est, confiteatur se usque ad saturitatem comedisse.

XIV. Sua quisque consulat misera præcordia, suum ventrem conscientia gravem. Dic nunc, legate, innocens sum, quod ad illum diem veni: at ego propter te nocens sum, quod ad illum diem vixi. Quæ comparata nobis mala, non delicatas lacrimas habent? aliquem populum hostilis exercitus intra portas cogit, solet venire ultima obsessis inopia, sed everti certe licet: victor captivum aut occidet, aut pascet[1]: tormenta quidam piratarum tulerunt, felices, quibus contigit innocentia. Mors certe finis est, nec sævitia ultra fata procedit: aut etiam si quis adeo hominem exuit, ut ibi pœnam quærat, ubi sensus doloris non inveniat, nempe tamen cadavera feris objiciet. Circumdati sunt quidam flammis, ipsa tamen pœna habuit sepulturam: nos incendii cinerem perdidimus; nostra etiam ruina tabuit[2]: nostra mala non latent; non ignis defunctos cremavit; non feræ laceraverunt; non aves attigerunt; et tamen cadavera mortibus annumerare non[3] possumus: citra spem convalescendi afflicti sumus, immo etiam citra votum. Gravior in dies facti pœnitentia est, pudet

1. *Aut pascet.* Legendum, aut *parcet.* Vel deest unum membrum, *occidet, aut vendet, aut pascet.* SCH. *Pascet* antiqua scriptura posset sumi, pro *parcet,* vide Festum in *pascito;* et Colv. ad Apulei. Met. IX, p. 130. Sed malo hic sumere, pro *alet:* vid. ad Petron. cap. LVII.

2. *Tabuit.* Sensus est, cadavera nostra ab aliis comesa, quæ *ruinam* vocat, tabuerunt, et in nihilum redacta sunt; ut non potuerunt in rogis cremari. Alia lectio *tarduit,* ex Lucretio, qui *tardescere* dixit: quasi dilata est ruina.

3. *Cadavera mortibus annumerare possimus.* Scribe: « Et tamen « cadavera morti annumerare non « possumus. » Quia scilicet ipsi consumpsimus, et sic cum morte conturbavimus: non possumus pariare. GRONOV. Ego nihil muto, idem enim est, quod supra dixit: « Mor- « tium ratio non constitit, » quia cadaveribus devoratis, non potuit numerus mortuorum iniri. BURM.

vitæ, lucem ac sidera intueri non audeo, quotidie felices mortuos clamo, et malæ conscientiæ facibus agitatus, nihil fortunatius in æterna[1] sede utcunque compositis puto; adeo mors placet! jam etiam cibis nostris invideo; præterita differo; ipsa ex nimia cupiditate nocet abundantia; desideratos diu cibos avide haurimus, et lassam famem saturitate strangulamus: morimur adhuc etiam frumento tuo.

XV. Atqui cæteræ reipublicæ partes, quæ sunt ad usum populi comparatæ, et leviore cum damni sensu pereunt, et facile remedium accipiunt, quum reparari possit amissum. Opera restituam; ærarium replebo; naves, arma reficiam: hic vulnus altissime penetrat; hic ipsa vitalia feriuntur, ubi populus ruit, ubi continuis funeribus omnis sexus atque ætas semel sternitur: exhausta est civitas, et desolatæ domus; triste florentis quondam fortunæ indicium, laxi muri. Quam multi in civitate nostra perierint, quæritis? minima quidem portio superest, sed etiam ex hoc intelligi potest, esurienti populo satis fuerunt. Plurimum tamen interest, quomodo perierint: felix pestilentia; felix præliorum strages, denique omnis mors facilis: fames aspera vitalia haurit, præcordia carpit, animi tormentum, corporis tabes, magistra peccandi, durissima necessitatum, deformissima malorum: hæc ad humile opus nobiles manus mittit; hæc alienis pedibus mendicantes prosternit; hæc sæpe sociorum fidem fregit; hæc venena populis publice dedit; hæc in parricidium pios egit. Adhuc tamen unum videbatur remedium, non exspectare mor-

1. *In æterna. Æterna sedes* est sepulcrum, in quo conditos beatos existimat. Vide ad Petron. cap. LXXI, et hoc vox *compositis*, quæ de sepulcro proprie dicitur, ostendit. Vide ad Petron. c. CXIV. Burm.

tis diem, et tabescentem quotidie spiritum supervenientibus malis subducere: nam in fame nemo quidem mortis immunis est[1]. At non tua culpa fames cœpit, sed vulneratum jugulasti, titubantem stravisti, fumantem incendisti: ne quid inique faciam, divisa sunt mala: primam famem fortunæ imputo, ultimam tibi: moram tuam itineribus[2] separo: denique ex eo inopiam tibi objicio, ex quo propter te tuli: itaque caritas annonæ, rarum frumentum, cædes ac direptio pecorum, fuerint fortunæ, fuerint anni, fuerint temporum: aliam conditionem habent civium mortes, et cadaverum dira laceratio, et pejores inopia cibi: hæc fames jam tua est.

XVI. Puta me in præsenti nihil adjicere, nisi hoc unum, tardius quam potueras venisti: nondum tibi objicio duplicata tempora, nec remensum toties mare, nec graves anchoras, nondum tantam moram, quanta legationi satis esset. Si innocentes essemus, populum septem diebus perdidisses: angustos humani spiritus terminos fames fecit: morimur, deficimus: festina misericors, omnes excipe auras[3]; etiam si tota secundis flatibus tenderint vela venti, tamen remis adjuva: salutem publicam vehis, spiritum populi tui reportas: omnium nostrum in ista classe navigant animæ: juramus per tuum reditum, effusi per gradus templorum vota suscipimus; tendimus manus: nam quas feriamus hostias, non habemus. Quid spem publicam ad ancoras alligas?

1. *Mortis immunis est. Mortibus im. est.* Leid. sec. Voss. pr. sec. Nihil opus, nam et genitivus jungitur huic nomini. Ovid. Trist. IV, 11, 62: « Immunes tanti nec sinit esse « boni. »

2. *Itineribus.* Francius volebat, *ab itineribus.* Nihil opus: Vell. Pater. I, 16: « Animalia separata « alienis. » Burm.

3. *Excipe auras.* Velis scilicet, quod Ovidius puellarum tunicis tribuit; Art. am. III, 300: « Hæc « movet arte latus, tunicisque fluen« tibus auras Excipit. » *Concipere ventum* dixit Quintil. Inst. XI, 3.

non stat interim dies, et plenis velis mors venit. Festina, merita tua non conditores æquaverint, non ipsi dii plus præstiterint: tibi nos, tibi liberos nostros, tibi quidquid homini jucundum est, tibi debemus, quidquid vicinæ civitati præstitisti. Non dico illa, quæ poteram, puta cæruleus imber in naves ruit; classis inter fluctus latet; nec inter canentes collisarum aquarum spumas vela dignoscimus; egerit ex fundo arenas mare; micant ignes; intonat cælum; scissis rudentibus tempestas sibilat; denique sidus hibernum conditur: tu tamen persevera; frumentum vehis; nihil horum necesse est[1] feliciter naviganti; festina: quererer, si naves commeatu tardasses, dum velocitatis ratio haberetur; mallem accipere dimidium.

XVII. Non delicati sumus, non luxuriæ quæritur abundantia, sed unde spiritum sustineamus, unde mortem differamus in præsentia quantulumcunque: si plus opus fuerit, redibis: siccæ fauces sunt, æger anhelitus os tendit: jam frustra in sinu parentum liberi plorant, et nondum editi conceptus intra uterum famem sentiunt: jam nemo dives est: auras captamus, et rore vescimur, et jam sperare tormentum est, quotidie vires deficiunt: jam non imus in litus, sed redimus: in editis scopulis populus sedet, dum naves exspectat, in pascua non redit: aquas ingredimur, et unus ad te spectantium rictus est, et quum defecerunt omnia, exspirant: te, te exspectantes intentis oculis morimur, in mare mortui cadunt: quoties sole percussa nubes

1. *Nihil horum necesse est.* Lege: « Nihil horum necesse est. Feliciter « navigasti: Festina, etc. » Feliciter navigasse apparet, quod sæpe remensus sit mare, quod omnes circumvectus oras, quod vicinam civitatem locupletavit frumento, quod duplum attulit, etc.; quare nihil horum necesse est dicere de tempestate. Schult.

refulsit, navem putamus, quoties fractus vento fluctus incanuit, vela interpretamur. O mobiles miserorum spes! ad unaquæque solatia, ab unoquoque quomodo nutant? hæc certe navis est, ecce vela panduntur, propius appellitur, et accedendo crescit, nostra est, suos in utramque partem ventos[1] habuit, nostris votis gubernati flatus sunt: hæc dicimus, at illa interim transvolat: fletus inde et desperatio, et lucis odium: nihil enim gravius, quam destitutæ spes torquent. Ne interrogare quidem licuit, aut quærere nemo applicabat: ergo incerti omnium rerum pependimus, nihil quisquam cognovit: saltem si scire licuisset, ubi frumentum vendidisses, ipsi petissemus: jam quomodo ad singula momenta temporum mutabantur animi? bene est, serenus sol occidit, purus se dies tollit, ad nos venti ferunt, jam veniet.

XVIII. Pendet interim fames, et illud, quod jamdiu cogitat, differt, ita tamen, ut subinde computet, quot dies ad mortem supersint: nam quid profecit? Meministis, quum contrarii venti flare cœpissent, et in altum fluctus a terra volarent, quanta comploratio, quanti planctus fuerint, retinebitur, stabit, laborabit. At, si diis placet, legatus noster tum maxime bene navigabat: nos in hac fortuna, in tam gravi casu, in ejusmodi cogitationibus sumus, tu sinus maris circumis, et per omnes curvatorum litorum ambitus terram legis: sic fit ut te juvet diu navigare: nullus amœnus prætermittitur portus,

1. *In utramque partem ventos.* Badius explicat, in itu et reditu, sed rectius Cl. Schult. ex illo Catulli carm. IV: « Læva sive dextra « Vocaret aura, sive utrumque Juppiter Simul secundus incidisset in « pedem » Ubi videndi commentatores, et Salm. Exerc. Plin. p. 112. Ubi et poteris videre, quid significent illa, quæ paullo post occurrent: « Nihil potuerunt obliquata vela deflectere. » BURM.

nulla celebris civitas invisitata transitur: mentior, etiam ad esurientes applicas. Dein si quam timoris [1] injuriam quereris, non feram te morantem: quomodo satis accusabo vendentem? Spiritus nostros transcribis [2], salutem nostram exponis: quæ diu inæstimabilis fuit, innocentiam publicam vendis: frumentum non naufragio perdidimus, non latrocinio: lucro perimus. Tempestas quoque aliquam navem in medium litus impingeret, et ex classe numerosa omnes fluctus exhausisset: periit, periit frumentum, quia classis venit in portum. Ita nos alienæ civitati legatum misimus, et vilia ac devota capita vicinorum deliciis morimur: nobis nihil jam residui spiritus superest, nos in conspectu mortis stamus, nos legatum frumentumque nostrum ore aperto exspectamus, classis nostra vecturam facit, et vicinarum civitatum copias reconducit [3]. Pæne a conspectu nostro vela con-

1. *Si quam timoris injuriam.* Forte: « Si, quam tu maris injuriam quereris, non feram te morantem, quomodo, etc. » Si ego non desisto a te criminando propter moram, quam tu in turbatum tempestate mare confers, quanto magis accusabo te vendentem, ad quod nulla tempestas te coegit, sed aviditas lucri? Si enim tempestatis esset culpa, aliqua navis etiam naufragio in litus ejecta esset, et levasset inopiam, nunc omne frumentum periit, quia tu portum alienæ civitatis tenuisti. Posset et legi, *tumoris injuriam*. Ut *tumor* pro superbia, et inde nato tumultu, et ira civitatis, qua ad diripiendum frumentum fertur, capiatur. Ita bella *tumere*, etc. dicuntur apud Ovidium, Val. Flaccum, et Claudianum, ad quos de eo verbo sæpius Heinsius, qui et *tumorem* pro ira poni docuit ad Claud. Epist. I, 7; ubi etiam *timor* ante legebatur. Burm.

2. *Spiritus nostros transcribis.* Explicat Badius ex illo Virgilii, Æneid V, 750: « Transcribunt urbi matres. » Ubi de colonis dici notat Servius: de quo vide Gronov. ad Senec. Thyest. 13. Sed rectius a pecunia, quæ transcribitur, deduci mihi videtur: ut Servius ad illa Virgil. Æn. VII, 422: « Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis. » Vide Savaron. ad Sidon. Carm. II, 463; et Brisson. lex. Jurid. in *transcribere*.

3. *Reconducit.* Ignotum lexicographis verbum, non ideo tamen damnandum temere, quamvis latere aliquid ulceris putem. An *pretio* vel *mercede conducit?* Ita

versa sunt, quantulo minus quam [1] congesti frumenti pulverem vidimus? tantum jam temporis transivit, ex quo pecuniam contulimus, legatum creavimus. Jam dinumeratis temporibus, quæ secundi venti breviora fecerunt, quotidie spero, et sane prope est: at legatus meus [2] ad emendum modo proficiscitur.

XIX. Tibi ergo tot civium mortes imputo, tibi stragem populi, tibi liberorum parentumque miserrimas pœnas, tibi quidquid passi sumus, tibi quod gravius est, quidquid fecimus: et, scilicet, speras, ut tantam sceleris invidiam ab animis nostris duplæ pecuniæ strepitus avertat? nescis quam multa vendideris. Duplo vendidi: itane infelicitas mea negotianti [3] tibi lenocinata est? Quod fame perire cives meos patior; quod ut vestram civitatem servem, meam everto; quod a tam vicinis litoribus classem torqueo; quod ad diem redire non possum, quod pretium constituitis, quod occultum datis [4]? duplum.

Petron. cap. CI: « Onus deferendum ad mercatum conduxit. Hic « est enim, cui vecturam debe« mus. » Ubi vides *conducere* esse de eo, qui pro vectura merces suscipit huc vel illuc vehendas; sic et l. X, ff. ad L. Rhod. de jactu: « Si vehenda mancipia conduxisti, « pro eo mancipio, quod in nave « mortuum est, vectura tibi non « debetur. » Vide ad Phædr. IV, 24. *Vecturam* vero facere dictum est, ut *medicinam*, *scriptum*, etc. *facere*. Burm.

1. *Quantulo minus quam*. Elegans locutio, pro quam fere vidimus? aliquid, sed paullulum defuit, ne plane videremus, ita *paullo minus*, Suet. Tib. 26. Burm.

2. *Legatus meus*. *Meus*, hic non a me legatus, sed quem ego accuso, de quo quum maxime ago. Sup. 13: *Lex mea*, etc. Burm.

3. *Negotianti*. Mea infelicitas, quia ego egebam, tibi lucrum addidit negotianti, et quasi leno fuit, qui conciliavit emptores; et induxit, ut earius ideo emerent. Burm.

4. *Quod pretium constituitis, quod occultum datis? duplum*. Verba sunt legati, elicientis ab emptoribus majorem pecuniam. Non ipsa tantum merx æstimanda est, sed augere pretium debet, quod ea meos defraudo, quod ut vos juvem, meos cives perdo, etc. Pro his igitur, agite, *quod pretium constituitis?* Pergit: *quod occultum datis?* quod scilicet in sinum condam, et non referam in ærarium civitatis. *Duplum patrocinio meo tantum lucror*. Hoc est quod duplum offertur,

Patrocinio meo quantulum lucror? at nos inepti ac vesani de fame querebamur, gravis nobis inopia, intolerabilis et misera arcessita mors videbatur. Non agimus gratias industriæ legati? respublica nostra locupletior perit: sacrosanctus mercator opportunum, opinor, invenit mercis exactum [1]: miror hercle, si tam bene negotium gesseras, quomodo nobis pecuniam non retuleris. Duplo vendidi: decepisti vicinam civitatem, circumscripsisti, itaque queritur: duplo vendidi; hoc enim unum supererat, ut devectum tantidem venderes [2]: habita est itineris ratio, habita usurarum. Ego vero malo [3], quod tam magno vendidisti: apparet enim te nihil coactum. Sed si semel ponis hastam salutis, si redemptores vitæ admittis, et nos admone: melius vendes: nos quidquid in domibus habemus, quidquid in templis, quidquid civitas suum vocat, congerere parati sumus: frumentum pecunia remetiamur, libertatem nostram addicimus, fines publicos tradimus: omnia licet eadem vicina civitas polliceatur, plus non potest.

id me non reddet ditiorem, sed id lucror reipublicæ et patrocinio meo, ut nimirum apud illam excusatus sim. *Occulto* infra componit *apertum :* « Solent hi negotiatores, « præter aperta pretia, privatum « aliquid et proprium stipulari. » Vid. Terent. Eunuch. act. IV, sc. 7. De patrocinio etiam: « Sed mihi « credite, color iste patrocinii est, « et diu in saturo otio cogitata de- « fensio. » Rursus: « Veniit fortas- « se frumentum lucro, redemptum « est patrocinio. » Gronov.

1. *Mercis exactum.* Ut Græci ἐξαγωγὴν; sic *exigere fructus* Livius lib. XXXIV, cap. 9. Ubi vide notas nostras. Gronov. *Exactus pecuniæ,* etiam auctore Cl. Grævio restitutus est Ciceroni lib. V, ad Famil. 20. Cl. Schult. maluisse ideo videtur, *mercedis exactum*, id est præmii, quo inductus erat publicam salutem vendere; et *opportunum*, facilem interpretatur. Burm.

2. *Tantidem venderes.* Lege, *tanti divenderes.* Hæc plena ironiæ, ut quæ sequuntur, *habita itineris*, etc. Omnes numeros mercatoris implesti, vel si ex persona Legati capiendum, habita est in duplo exigendo ratio impensarum in iter, usurarum, etc. Schult.

3. *Malo, quod.* Scil. frumentum, quod tam magno vendidisti, malo, quam illud duplum.

XX. Prosit mihi, quod apud negotiatores solet, in antecessus dedi: triplum, quadruplum, quantum poposceris, accipe, et illa pecunia frumentum licet vicinis afferas: si nobis nihil de commeatu nostro partiris, nos vicinæ civitati vendemus: liceat servire, ubi frumentum est: non exigua res est, pro vita, pro sepultura, pro innocentia licemur: non potest hic commeatus tam care emi, quam exspectari. Sed nisi vendidissem, inquit, fame laboranti civitati, timui ne raperet: et ita utique occupare voluisti, ut nobis injuriam tu potissimum faceres. Multum mehercle vos fallit opinio, judices, si ullam causam ita evidentem deferri posse in forum putatis, cui nulla, ne mendacii quidem, velamenta contingant: opinione sua defenditur: et quæ res minime coargui potest, utitur se teste: ne nos periremus, non timuisti; ne repetiti commeatus post diem nostræ mortis applicarentur, non timuisti. Nostris certe malis quamquam nihil poterat accidere inopinatum, tamen inter metus tempestatum, et ancipites incerti maris casus, confiteor, ne frumentum salva classe perderemus, non timuimus. Non dico, ut maxima vis parata sit, ut more immanis latrocinii turba raptorum litus premat, vel repugna, vel fuge, vel roga: incensurum naves depressurumque minitare potius, quam totum frumentum utique populo pereat: partire vel gratis, dum nobis aliquid, quo respiremus, afferas: illud, quo certe nihil asperius accideret, rapi patere: faciat fortuna quod voluerit, legatus a præcepto non recedat.

XXI. Refer nobis saltem injuriam nostram, mitte nuntios: ira famem differemus[1], rapiemus furentes

1. *Ira famem differemus.* Obliviscemur ad tempus præ ira famis, et furentes arma rapiemus. *Ita famem* in quibusdam cod. BURM.

arma, et se in obsidionem civitatis inimicæ sine delectu populus effundet: vastabo interim fines, hoc est, per aliena prata pascar: si qua in villis deprehendero pecora, diripiam, bellum me alet: citius ad frumentum perveniemus, quam tu cum frumento redibis; adjuvabunt pugnantem justa sacramenta: si contigerit æquum fortunæ judicium, non meos tantum commeatus recipiam: si minus, certe dabitur bene mori. Liceat et manum conserere, in acie confligere: condant se postea licet muris, longius obsidio eat, interim certe hostium potius cadaveribus vivemus: sed nulla vis fuit, nulla exterior injuria, tuum certe commeatum nemo rapuit: jure miseri sumus, et ex stipulatu legati nostri perimus: vendidit quantum voluit, quanti voluit[1]: et ut hoc ad nostras accederet moras, fortasse diu concionatus est[2]: omnis cum fide persoluta pecunia est. Hoc qui colligo? qui quanti vult, vendit, judices, potest non vendere: nam, per fidem, si rapere alienum frumentum et possunt, et volunt, quid ita duplam pecuniam solvunt? nam quomodo in magna inopia quidquid emi potest, vile est; ita quum possis habere gratuitum, duplo carum est. Sed mihi credite, color iste patrocinii est, et diu in saturo otio cogitata defensio: non potest similis usquam fames fuisse.

1. *Quantum voluit, quanti voluit.* Hoc autem proverbii speciem videtur habere. Nam primum ad ubertatem et bonum proventum, alterum ad caritatem pertinet, quæ nisi concurrant, nullum est lucrum. Burm.

2. *Fortasse diu concionatus est.* Valde placet Salmasii *cotionatus est.* Sed de origine ac vi verbi vide quæ scripsimus ad Plauti Asinariam, I, 3, 51. Gronov. Vide Salmas. de Usuris, p. 345. et seq. Egregie ita explicat *Mercurialem*, apud Horat. Sat. II, 3, 25. Porphyrio, *lucrosum, qui cocio appellatur, omnes enim揃 ociones lucro student.* Recepit et hanc emendationem Obrechtus. Cl. Schult. conjiciebat *auctionatus.* Burm.

XXII. Nos grave hujus anni sidus afflavit, nostrum hoc fatum fuit, quos non tantum sata, sed etiam empta fallunt: qui nostra pecunia, nostra classe, nostro legato, nostro vento, felicissimo cursu, commeatum tamen perdidimus. Nos a frumento longius sumus, ad illam civitatem potuit frequenter accedere negotiator, sæpius applicari onusta classis: itaque non misere legatos, nullus illis commeatus longius petendus fuit: quod felicissima annona, affluentibus copiis, fortunatis opibus contingit, nihil emerunt, nisi devectum: quare nulla causa istius, quem fingis, metus fuit, nulla utique vis: forum legisti, et quia adhuc superaret tempus, obiter negotiatus es. Rapturos putavi: quid dicis scelerate? et quum hoc timeres, applicabas? onustus viator apud latrones hospitaris? commeatum publicum in scopulos annonæ impingis? et plenæ frumento classis ancoras ad famem ducis? Non præcides [1] medium mare? non velut inhospitales syrtes, aut voracem Charybdim prætervehéris? non tota in fugam vela torquebis, nusquam est periculosius legationis tuæ naufragium. Tu, ut cogi posses, tu, ut auferri frumentum posset, effecisti: tantum habituri sumus, quantum reliquerit pudor esurientium. Quid te duplo frumentum jactas vendidisse? potuerunt nihil solvere: quod refers, alienum beneficium est. Alterum confingitur hoc loco mendacium: tempestate, inquit, appulsus sum.

1. *Ducis? Non præcides.* Utraque insolens locutio, *ducere ancoras*, et *præcidere medium mare*, ideoque corruptum locum et parte sua defectum puto: ita explicarem, ut, *ducere ancoras*, sit navem ea mente dirigere in certum locum, ut ibi in anchoris statuamus. *Præcidere* vero *medium mare* sit per brevem cursum et compendium quasi ire recta ad locum petitum; ut opponatur τῷ *legere terram*; et ita omnia *præcisa* dicuntur brevia, concisa, abrupta. v. Vavassor. de vi et usu quor. verbor. p.48. Sed nihilominus obscurus est hic locus.

XXIII. Ita plane: infelix[1] navigator es, et cujus votis auræ non respondeant? Nescimus te duplo melius navigasse, quam speraveramus? nescimus singulis commeatibus bina itinera confecta? nescimus in una legatione ventos quater secundos? sat erat verbo negare, quod verbo ponitur: remove hanc spem eludendæ mendacio civitatis. Quo damno probas tempestatem? quid amisisti? frumentum certe totum venit in portum, nec [2] laborasti: quamquam nimium onustas naves simulaveris, duplum afferre poterant: non vexata[3] armamenta, turbatosque funes, aut scissos velorum sinus quereris: classis statim exiit, et quod magnum integræ signum est, cito rediit. Porro tempestas in unum agebat angulum, nihil potuerunt obliquata vela deflectere: non potes ultra procedere, citra applica: effuge raptores, effuge non dimissuros: si aliud fieri non potest, cum tempestate decide[4], naufragio in desertum litus impinge. Quid evitata procella prodest? quid subducta nubibus nimiis classis? in portu naufragium fecimus, et frumentum ad ancoras perdidimus. Ego vero, inquit, attuli, et quidem duplum: o nos felices! rumpamus saturitate præcordia, pascamur in præteritum, et famem cruditate pensemus. Frumentum adtulisti: quid? quod medicina mortuorum

1. *Ita plane, infelix.* Voss. sec. distinguit *ita plane : infelix nav. es.* Francius volebat, *ita sane.* Parum interesse puto : sed sequor tamen Vossiani codicis distinctionem, est enim ironiæ elegans formula, qua et declamatione sequenti bis ita utitur.

2. *Laborasti : quanquam,* etc. *Laborare* proprie de illis, qui tempestatibus vexati et in locis periculosis versantur. Horat. od. I, 27: «Quanta laboras in Charybdi.» Vide ad Petron. cap. CXV. BURM.

3. *Vexata.* Proprium de tempestatibus verbum; quod in Virgilio reprehendisse quosdam Gellius II, 6, et Macrob. II, 6, notant. Sed et ipse at. Horatius, od. II, 9: « Aut « mare Caspium vexant inæquales « procellæ. » BURM.

4. *Decide.* Vide quæ modo notavimus, et aptissime omnium ex Juvenalis Sat. II, 33. BURM.

nemo aquas infundet in cinerem? quid? quod exstincto populo etiam novendialis[1] tarde venit? quid? quod jam ego frumentum non desidero? naufrago tabulam abstulisti, mortuo applicas navem: duplum est, infunde in sepulcra, et admetire tumulis: ibi sunt, qui mandaverunt: quid aliud effecisti afferendo frumentum, quam ut nos, quod adhuc fecimus, pœniteret? nunc me magis pudet, nunc cibos meos objurgo, potui heri non comedisse.

XXIV. O nefas, in quo me scelere commeatus deprehendit? siccine paria fecimus? Adhuc nihil habuimus, sed nunc licet reponamus: quis autem unquam pensabit necessaria supervacuis? duplum attulisti, sed illis, qui perierunt, nihil. Sed non possumus jam non fecisse quod fecimus: sed plerumque sera pro nullis sunt, et temporum ista momentis aut pretiosa fiunt, aut vilia. Vis scire quantum inter hoc tempus et illud intersit! tenta igitur forum tuum, totum hoc non potes dimidio vendere. Superest adhuc unum patrocinium, in quo spes omnis profligatæ causæ consistat: ad diem veni: state hic certe, judices, nam ferri non potest, exundat altius dolor, pudorem publicum, quamvis projectum, et jam olim sepultum, hucusque protrahis? cur non exspectavimus? cur famem non ad constitutum distulimus[2]? cur ad tantum nefas accesssimus? In hac lance publica causa, judices, pendet, aut iste tarde fecit, aut nos cito: hoc videlicet exspectasti, et ne [3] captiosum

1. *Novendialis. Novendial* malim, ut intelligatur cœna, de qua Lipsius ad Tacit. Ann. VI, 19. SCHULT. Sacrificulum, qui novendiale sacrum facit, intelligit Badius.

2. *Cur famem non ad constitutum diem tulimus.* Sic nunc passim editur. At olim : *Cur famem non ad constitutum distulimus?* Quod mihi multo elegantius. Vide Observ. I, 1. GRONOV.

3. *Ne captiosum esset*, etc. Puto,

esset officio tuo maturius redisse, ex industria tempus trivisti: non tempestas in causa fuit, non vis ulla vicinæ civitatis: una ratione moratus es, nondum erat tempus. Adeone nobis miseriæ publicæ exciderunt? adeo insperato frumento obstupuimus, ut hæc audienda sint? ultimum omnis memoriæ [1] reum una vox innocentem facit? populatorem eversoremque civitatis nisi ad [2] supremum damnabo, absolvatur: publicus reus [3] rediit.

XXV. Illum, respondet, diem dedimus. Tu tamen, si interpellatus tempestatibus serius venisses, [4] mare, et ambiguos flatus, et tibi bonam causam habere videreris, quum diceres, ante non potui: et nos hæc cogitavimus, his casibus ampliavimus tempus: nos illum tibi diem dedimus: sed quia illud citius emisti, quam speravimus, supra votum nostrum navigasti, ad proximum litus mature classis applicata est. Ego tibi possum satis irasci? felicitatem nostram perdidisti: ergo, quantum in te, tempus consumptum est, dies excessit, pejus pati nihil possumus, sed pessima diu patimur. Imputa

ne quis hoc prætextu accusaret, quod maturius quam debebat rediisset, quasi hac festinatione, ut recte dixit Badius, auram popularem captasset, et ita viam ad tyrannidem sibi muniret. Burm.

1. *Ultimum omnis memoriæ*. Nec hoc obvium loquendi genus. *Ultimos* quidem sæpe pessimos et deterrimos dici invenimus. Ita Liv. XXVI, 6: «Ultimus Campanorum.» Ita alii: vide Ferrar. Elect. I, 19. Sed *ultimum omnis memoriæ*, quis dixerit, præter hujus declamatoris auctorem, non invenio. Cl. Schulting. explicabat pro summo, ut ita, *summa* dies contra, pro ultima ponitur: sed nec hoc valde placet. Sit ergo inter singularia declamatoris, ut alia multa, etiam hoc. Burmann.

2. *Ad supremum*. Forte, *ad supremam*, id est, diem mortis, et pro sceleribus letalem. An vero respicit ad horam judicii? vide Gron. ad Plaut. Asinar. III, 111, 4. Schult.

3. *Publicus reus*. Ovidius, Trist. I, 1: «Et peragar populi publicus «ore reus.»

4. *Excusares mare*. Dictum, ut *excusare valetudinem*, et similia, de quibus Vid. Vallæ Eleg. lib. V, c. 67, et Vorst. ad Justin. XVII, 7, et Valer. Max. VI, 4, 1. Burm.

nobis propitios ventos, et secundum mare, et civitatis opulentæ liberalitatem, quæ tantum frumenti vendidit, quantum duobus populis satis esset: quantumlibet velocitate tua glorieris, computa, si placet, quando primum conterminos portus onusta classe comprehenderis[1], quam tarde a vicina civitate venisti. At etiam, si diis placet, animo defenditur, et quam causam vexandæ civitatis habuerit, quærit. Istud ego interrogare debueram: non ubique, judices, morandum est: alioqui si quid requirere vellem, multa occurrissent. Solent hi negotiatores, præter hæc aperta pretia, privatum aliquid ac proprium stipulari, utique quum alienam rem vendunt: protest fieri, ut primo lucrari voluerit pretium, serius deinde subvenerit reddendæ rationis dicendæque causæ cogitatio: væniit fortasse frumentum lucro[2], redemptum[3] est patrocinio: potest fieri, ut aliquam gratiam speraverit a civitate servata: occulta quædam in civitate sua odia, quæ plerumque ex inanibus causis oboriuntur, habuerit.

XXVI. Multa succurrunt; sed, si qua est, judices, dicenti fides, ego nihil invidiosius reputo, quam quod civitatem suam sine causa[4] perdidit. Quæcunque ratio, quodcunque propositum fuit, audi quæ passi sumus, postquam redire potuisti: transeo tormenta nostræ inopiæ, maciem corporis, vulsos terra, destrictosque ramis

1. *Comprehenderis.* Et hæc rarior vocis significatio; *prensam tellurem* a nautis dixit Ovid. Am. II, 9, et Horat. Od. I, 14: «Occupare portum:» alii passim, *tenere, tangere, capere*, etc. dicunt. Leid. prim. habet; *deprehenderis.* Burm.

Lucro. Id est, propter lucrum, *patrocinio*, est propter patrocinium, ut haberet quod sibi patrocinaretur, quare et duplum allatum.

3. *Redemptum est.* Hic est iterum emptum: priore vendito, alterum frumentum emit. Ita et supra usus hoc verbo.

4. *Sine causa.* An, *non sine causa?* quia ita quæcumque passa erat civitas et admiserat, sibi adscribere debuerat, quæ offenderat injuste legatum, cujus justa ultio. Schult.

cibos, quod aris altaria non [1] imposuimus, quod populus corporibus suis vias stravit, quod mendicus, quem rogaret, non habuit: non objiciam tibi famem. O tristis recordatio, o tormentis omnibus conscientia gravior! rumpe ferreum pectus, et ardentia [2] scelera, viventesque intus epulas excute: luctantur intra viscera animæ, et uterum funeribus gravidum mortes agunt [3]: credibiles fabulas fecimus, felices miserias, scelera innocentia. Omnes, quascunque clades fama vulgavit, solatia hinc petant: hinc audient occisos sine sanguine, sepultos sine ignibus cibos. Si quis mentitus est Cyclopas, Læstrygonas, Sphingas, aut inguinibus [4] virginis latratum Siciliæ litus et quæcunque miser didici domi, comites quæro, hinc argumentum, hinc fidem accipiant. Quædam plane falsa sunt: sol in ortu suo non occidit, nec ad humanorum viscerum epulas diem vertit: vidit nos vulneribus pastos [5], et ad eviscerata corpora illuxit. Pu-

1. *Aris altaria non*. Ascensius explicat, quod aris, quibus inferis diis sacra fiebant, non imposuimus altaria, quibus superis sacrificabatur, quæ distinctio quidem inter *aras* et *altaria* notissima est; nescio tamen an hoc velit: nam quis unquam legit ita factum fuisse? quum vero, *aris imponere honores, victimas, thura, dona* et similia passim dicatur, ego hic tale quid desiderari puto: forte, *quod aris donaria non imposuimus*: hæc enim vox etiam in MSS. Lucani lib. IX, 516, in *altaria* mutata a quibusdam librariis. Cl. Schult. adscripserat locum Prudentii περὶ στεφάνων quem puto esse ex hymno XIV, 49: *Altaris aram funditus pessumdare*: ubi vid. Giselin. Burm.

2. *Ardentia*. Malim, *rodentia*. Nisi ardentia sint ardere cupientia.

3. *Mortes agunt*. Quod capiebat Cl. Schult. ut supra, *tumescere* et *redundare*, dixit: et conferebat Senecam in Thyest. 999; nam eo respiciunt fabulæ, quos credibiles fecisse se ait. Vide Cl. Schult. ad Senec. Contr. p. 76. Burm.

4. *Aut inguinibus*. Francius malebat, *sub inguinibus*, ex Ovid. Amor. II, 16: « Nec quæ virgineo portenta sub inguine latrant. »

5. *Vulneribus pastos*. Legendum, *funeribus pastos* id est cadaveribus, ut *funeribus gravidum uterum*, paulo ante; et mox, *ad funera, tanquam ad naves, concurrimus*. Francius legebat *cadavere* pro *vulneribus*. Burm.

blice monstra commissa sunt, et inexpiabile nefas uno ore civitas fecit: pœnis nostris jam ne fames quidem satis est: hoc non omnes feræ faciunt: et quamvis sensu careant muta animalia, pleraque tamen innocentibus cibis vescuntur, uti quæque consuerunt.

XXVII. Inter homines etiam si qua alienis membris imprimunt dentem, mutuo tamen laniatu abstinent: nec est ulla super terras adeo rabiosa bellua, cui non imago sua sancta sit. Nos, quibus divina providentia mitiores cibos concessit, quibus sociare populos, mutuo gaudere comitatu, sidera oculis animisque cernere datum est, visa non ante nos fecimus, nigros fame dentes pallidis cadaveribus impressimus, et inter horrorem ac famem restrictis[1] labris morsus abrupimus: cadavera rogis devoluta sunt, et ad funera, tamquam ad naves, concurrimus. Deficit aliquis extremo jam spiritu pendens, tamen durat, quia prius moriturum alterum putat: invicem exspectant: et si spei figuratione tardius cadit, morsibus pugnat. Non in omnibus mortes exspectantur, pater liberos esurit, et oppressa decimo mense mater sibi parit, redit in uterum laceratus infans. Claudunt domos, ne quis funus eripiat: solæ sunt divitiæ mortium: velut infaustæ aves supra exspirantes stamus. Secreta miseri petunt, in solitudinem fugiunt: et ubi nulla spes vitæ superest, mortes suas abscondunt: jam morituri ad feras confugiunt.

XXVIII. Dehisce terra, et hanc noxiam civitatem, si hoc saltem fas est, haustu aliquo ad inferos conde. Cælestes auras contaminato spiritu polluimus, et sideribus ac diei graves, invidiam seculo facimus. Nullas jam

1. *Restrictis. Restricta labia*, sunt hic repressa, et quasi retracta a morsu.

spero fruges, propitios deos non mereor: quomodo me a scelere meo divellerem? in quas ultimas terras, quæ inhospitalia maria conderem? meum sane conscientia urunt animum intus scelerum faces: et quoties facta reputavi, flagella mentis sonant: ultrices video furias, et in quamcunque me partem converti, occurrunt umbræ meorum: habitant nescio quæ in pectore meo pœnæ: et ne morte saltem hos metus effugiam, [1] occupant gravia apud inferos supplicia, volucris rota, et fugacibus cibis elusus senex: adeo ne apud inferos quidem ulla pœna est fame major; et ille hæc patitur, qui hominem apposuit epulandum [2]. Nobis imminet saxum, nobis stridunt [3] ferreæ turres, nostris causis urna [4] jam stetit, nobis vivax ipsum crescit jecur, quia illic quoque viscera tantum aves laniant. Excipiunt nos in proximo litore inhumatæ nostrorum animæ: miserum me, verane hæc sunt, an mens adspicit; laceros video manes, et truncas partibus suis umbras. Quid hoc est? non de sepulcris insurgunt, non aliquo terrarum hiatu procedunt umbræ nostrorum: de populo exeunt. Illuc ite, illi tædas intendite, illum anguibus petite, et tam longæ moræ exigite rationem: vobis dicat, duplum attuli: vobis dicat; ad diem veni: ego, si hujus pœnam videro, possum reddere rationem, quod vixi.

1. *Occupant.* Præveniunt jam me, et in me irrumpunt. SCHULT.

2. *Epulandum.* In Gronovii esse, *diis epulandum,* Schult. notat, quod verum puto.

3. *Stridunt. Strident* Leid. pr. Voss. sec. vide Heins. ad Ovid. Met. IX, 171. *Turres* vero apud inferos vidimus, Decl. X, 8.

4. *Urna.* De Belidum urna capit Badius; Cl. Schultingius de *urna,* quam Minos movet apud Virgil. Æneid. VI, 432; et Horat. Od. II, 3, *Omnium versatur urna sors;* et Propert. Eleg. IV, ult. Dubito: media hic enim inter alia apud inferos pœnarum genera ponitur. BURM. Nos cum Schult. propter τὸ *causis.* ED.

DECLAMATIO XIII*.

APES PAUPERIS.

ARGUMENTUM.

Damni per injuriam dati sit actio. Pauper et dives in agro vicini erant junctis hortulis. Habebat dives in horto flores, pauper apes. Questus est dives flores suos decerpi ab apibus pauperis: denuntiavit ut transferret: illo non transferente, flores suos veneno sparsit. Apes pauperis omnes pereunt. Reus est dives damni injuria dati.

PRO PAUPERE CONTRA DIVITEM.

CAP. I. Credo ego, judices, plerosque mirari, quod homo tenuis, etiam, antequam [1], quod habebam, perdidi, pauper, ausus sim judicio lacessere divitem, utique vicinum, eumque notæ impotentiæ, expertæ crudelitatis, in tantis fortunæ viribus perniciosum [2] inimicum, etiam si venena non habeat: neque ipse hoc periculum ignoro, expertus non levi documento, quanti steterit mihi quod semel imperata non feci. Sed neque illud, judices, damnum tolerabile est pauperi, quum tam parvis etiam divites moveantur: et mihi, quamquam prope nihil jam relictum est quod perderem, si tamen

* Hic iterum incipiebat Codex Wittianus.

1. *Etiam antequam*. Lego: « Homo tenuis et jam antequam, quod habebam, perdidi, pauper, ausus sim. » GRONOV. Schulting. mallet, *et antequam*, etc.

2. *Perniciosum*. Mallem, *periculosum*: nam sequitur, *periculum*. SCHULT.

ista impune sustinenda sint, solatium erit iram[1] potius quam contemptum pati. Nec sane vitæ causa jam superest; si ad cæteras humilitatis nostræ contumelias hoc quoque accedat, ut si habemus aliquid, migrandum sit: si perdidimus, tacendum: unum oro, ne cui minor dignitate vestra videatur causa litis meæ: ante omnia enim non debetis exspectare, ut pauper magna perdiderim, sed quantulum est, quod abstulerit mihi dives, minus est, quod reliquit: et tamen quis indignatur apes formula[2] vindicari, quum venenis etiam flosculi vindicentur? Quod tamen, judices, quamquam eversus, et ab omni spe tuendæ paupertatis exclusus, æquiore animo tolerarem, si cujus culpæ etiamsi injustam pœnam, meritam tamen iram tulissem: sed circumspicienti omnia nihil objici potest a divite, nisi quod vicinus sum.

II. Est mihi paternus, judices, agellus, sane angustus et pauper, non vitibus consitus, non frumentis ferax, non pascuis lætus, jejunæ modo glebæ, atque humiles thymi, et non late pauperi casæ circumjecta possessio: verum mihi vel hoc fuit gratissima, quod non fuit digna, quam dives concupisceret. In hoc ego vitæ meæ secreto remotus a tumultu civitatis, ignobile ævum agere procul ab ambitu, et omni majoris fortunæ cupiditate constitui, et dum molesta lege naturæ transiret ætas, vitam fallere: hoc mihi parvulum terræ, et humilis tu-

1. *Iram potius, quam contemptum.* Ex communi pauperum sensu, quia semper, ut Terentius ait, Adel. IV, 4: « Quibus res sunt minus se« cundæ, magis sunt, nescio quo « modo, suspiciosi; ad contume« liam omnia accipiunt magis, prop« ter suam impotentiam se semper « credunt negligi. »

2. *Formula apes.* Gronovius malebat, *formula hac apes,* teste Schultingio. *Formula,* est actio juris publici, quum dives non legibus, sed privata auctoritate et impotentia veneno flores, non ad victum, sed ad voluptatem consitos, vindicaret. Cic. de Or. II: « ju« dicii formula, aut legibus. » BURM.

gurii rusticum culmen æquitas animi regna[1] fecerat, satisque divitiarum erat, nihil amplius velle. Quid prodest? sic quoque me latentem invenit invidia. Nec ab initio, judices, vicinus divitis fui: pares circa me habitavere domini, et frequentibus villis concors vicinia parvos limites coluit: quod cives pascebat, nunc divitis unius hortus est: postquam proximos quosque revellendo terminos ager locupletis latius inundavit[2]; æquatæ solo villæ, et excisa patria sacra, et cum conjugibus parvisque liberis, respectantes patrium larem, migraverunt veteres coloni: et lætæ solitudinis indiscreta unitas facta est, postquam ad apes meas divitis fundus accessit. Namque ego, judices, dum fortius opus permisit ætas, terram manibus subegi, et difficultatem labore perdomui[3], et invito solo nonnihil tamen fecunditatis expressi. Cito labitur dies, et proclivis in pronum fertur ætas: abiere vires, census meus, defectaque labore[4] se-

1. *Regna*. Alludit, ut sæpe in hac Declamatione, ad illa Virg. Ecl. 1: « Pauperis et tuguri congestum cespite culmen, Post, aliquot mea regna videns mirabor aristas? » Quod notavit jam Badius. Idem Maro, Georg. III, 476: « Nunc quoque post tanto videat desertaque regna Pastorum. » Imitatus et Lucanus lib. IX, 458: « Regna videt pauper Nasamon errrantia vento. » Et Martialis XII, 57: « Petilianis delicatus in regnis: » Ut Raderus explicat. BURM.

2. *Inundavit*. Audacior figura, tamquam diluvio occupavit: malim vero, *proximos quosque inundavit* conjungere, quam *prox. rev. terminos*, hoc modo, *postquam pr. quosque, revell. term.*, etc. BURM.

3. *Difficultatem labore perdomui*. Eo pertinet, quod frequenti et quotidiano labore efficitur, quo minus difficultatem laboris, et ipsam adeo lassitudinem sentiamus, ita difficultas, et lassitudo quasi victæ et domitæ videntur. SCHULT. Ego hic, cum Badio, de ipsa terra *difficili*, quæ, ut ante dixit, *jejunæ glebæ* et sterilis, negabat victum, capere malo, quam difficultatem labore perdomui.

4. *Defectaque labore senectus*. *Senectus defecta labore*, est, quæ amplius labori non sufficit, quæ propter præteritos labores est debilis, deficit, et laborare non permittit amplius, idem quod *invalida*, ut mox vocat. Gron. et Schult. malebant *defessaque*.

nectus, magna pars mortis, nihil mihi reliquit, nisi diligentiam[1].

III. Circumspicienti quod conveniret opus invalidæ senectutis curæ, succurrebat sequi pecora, fœtuque placidi gregis paupertatem tueri: sed ex omni parte circumjectus divitis ager vix tenuem ad gressus meos[2] semitam dabat. Quid agimus[3]? inquam: undique vallo divitiarum clausi sumus: hinc hortuli locupletis, hinc arva, inde vineta, hinc saltus, nullus terræ datur exitus. Quæramus animal, quod volet; nam quid apibus invenit natura præstantius? parcæ, fideles, laboriosæ: o animal simile pauperibus! Et sane dabat occasionem mihi opportunitas hortuli mei; est namque positus ad ortus solis hiberni[4], apricus, omnibus ventis medius: fusus ex proximo fonte rivus[5], trepidantibus inter radiantes calculos aquis, utrinque ripa virente præterfluit: satis consiti flores, et viridis quamvis paucarum arborum coma, nascentibus populis prima sedes, unde ego frequenter consertum novæ juventutis agmen ramo gravescente suscepi. Nec me tanta capiebat voluptas, quod fluentia ceris mella conderem, quod ad sustinendas paupertatis impensas deferrem[6] in urbem, quod divites emerent,

1. *Nisi diligentiam*. Id est studium tuendæ rei familiaris, licet tenuis, et modicæ: vide ad Petron. cap. LXVII. Burm.

2. *Vix tenuem ad gressus meos*. Scribe, *ad egressus meos*. Sic Tacito, *duorum egressus soli*. Gronov.

3. *Quid agimus?* Formula solliciti et inopis consilii hominis.

4. *Ad ortus solis hiberni*. Ita præcipit et Columella lib. IX, cap. 7; alveos collocari. Illud vero quod sequitur, *omnibus ventis medius*, vix capio. Badius exponit, ad quem possunt omnes venti accedere, sed temperati, non importuni, ut solet in regionibus, ubi unus ventus regnat. Sed cum Virgil. Georg. IV, 8; sedes et stationem vult poni, *quo neque sit ventis aditus*.

5. *Fusus ex proximo fonte rivus*. et hoc, ut plurima, ex Virgilii Georg. IV, 18; et aliorum disciplina. Burm.

6. *Deferrem*. *Differam*. Voss. sec. nil muta: est enim proprium ver-

quam quod adversus omnia lassæ tædia ætatis habebam senex quod agerem. Juvabat aut lenta vimina vernis fœtibus texere, et ne æstivus ardor aut hiberna vis gravidam[1] penetraret alvum, hiantes rimas tenaci linere fimo, aut fessis apibus ultro præbere mella, aut fugiens examen ære terrere, aut bella sedare pulveris jactu: tum ne quid periculi saltem singulis esset, avidas longe fugare volucres, et arcere parva dictu animalia: reclusas interim scrutari apium domos, ne per vacuas alvos fœda pestis insidiosas texeret plagas.

IV. Dederam laboribus meis justam senex missionem, habebam quæ pro me opus facerent. Quo non penetras, livor improbe? quidve scabræ malignitati clausum est? invidit pauperi dives: quum evocasset me subito trepidum, totoque fortunæ suæ strepitu circumstetisset, Quid tu, inquit, non potes imperare apibus tuis, intra privatum volent? ne hortorum meorum floribus insidant[2]? ne in meo rorem legant? remove, transfer. Impotentissime tyranne, quo? numquid tam latum possideo agellum, ut illum apes transvolare non possint? neque tamen tantum inerat pectori meo robur, ut non perturbarer denunciatione notæ impotentiæ: volui relinquere avitos lares, et conscios natalium parietes, et ipsam nutriculam casam, jamque pauperem focum, et fumosa tecta[3], et consitas meis manibus arbusculas transferre destinatus exsul decreveram. Volui, judices, decedere vo-

bum de mercibus, quæ venum exponuntur.

1. *Vis gravidam*. Cæterum hæc omnia fere ex Virgilii loco citato adumbrata. Gryph. edit. malebat *gravidum alveum*, loco τοῦ *alvum*.

2. *Insidant*. Ita enim Virgil. Æn. VI, 707: « Ubi apes æstate serena « Floribus insidunt variis. »

3. *Fumosa tecta*. Ita pauperum erant. Ovid. Fast. V, 505: « Tecta « senis subeunt nigro deformia fu- « mo. » Rationem reddidi ad Petron. cap. CXXXV. Burm.

lui, sed nullum potui invenire agellum, in quo non mihi vicinus dives esset. nec tamen licuit diu quærere. Forte serenus pura luce fulserat dies, et hilaris matutini solis tepor ad quotidiana opera lætius solito agmen effuderat. Quin ipse spectator operis præcipua namque hæc mihi voluptas erat processeram, sperans fore, ut viderem quemadmodum aliæ libratæ pennis onera conferrent, aliæ deposita sarcina in novas prorumperent prædas, et quamquam angusto festinaretur aditu, turba tamen exeuntium non obstaret intrantibus, aliæ militaribus castris pellerent vulgus ignavum, aliæ longum permensæ iter fatigatæ anhelitum traherent, hæc ad æstivum solem porrectas panderet pennas.

V. Miserum me, ignoscite modo gemitibus meis, non flosculos perdidi, nec caduca folia proximo lapsura vento; apes, quum volarent, suffugium tenuitatis meæ, solatium senectutis amisi: nunquam me alias pauperem putavi: triste me excepit exspectatque silentium, et inanis alvi inchoata tantum opera, et rudes ceræ. Vos, judices, æstimate quatenus recipiatis hunc affectum meum: Libenter bibissem, si invenissem, venenum. Hoc mihi damnum non brumæ glacialis penetrabilis rigor, non suppressi longa siti flores indixerunt jejunam miseris famem [1], non aviditas injusta domini nihil mellis reservantis: non æqualis [2] fessas morbus invasit: non dam-

1. *Induxerunt jejunam miseris famem.* Lege *indixerunt.* Ut Suetonius, Caligula cap. 26: « Ac nonnunquam horreis præclusis, populo famem indixit. » Deinde turbata videntur membra orationis, sic forte in ordinem restituenda: *Hoc mihi damnum non brumæ penetrabilis rigor, non aviditas injusta domini nihil mellis reservantis?* (hic excidit aut subauditur, *dedit*) *non suppressi longa siti flores indixerunt jejunam miseris famem: non damnatis,* etc. GRONOV.

2. *Non æqualis.* Cl. Schultingius conjiciebat, *non lethalis*, egregie, ut puto, nam quamvis *æqualem morbum* interpretari possimus, pro

natis sedibus suis avias fuga petiere silvas: apes pauper miser in opere perdidi. Paravit homo nefarius ante omnia tantum veneni, quod posset et divitis hortis satis esse, et livit flores maleficis succis, et in venenum mella convertit: sparsit omnibus floribus mortem: et quanto plura interim corrupit, quam quæ apes abstulissent? Illæ studio quotidiani operis excitatæ, ut primum aurora lucem vocavit [1], in assueta miseræ pascua volant, ut antequam noctis humorem radii solis ebiberent, matutinos legerent rores, et cælestes aquas ad horreum ferre possent, nec sibi, sed operi biberent.

VI. Hic triste spectaculum, et tantum non ipsi, qui fecerat, miserandum: illa ad primum feralis succi haustum insolito consternata gustu fugit, sed fugisse nihil prodest: illa longiores expetitura pastus, in altum tollitur, vitamque in aura relinquit [2]: hæc primo statim flosculo immoritur: illa rigescentibus morte pedibus exanimis, sicut hæserat, pendet: alia defecta nisu volandi, adhuc per terram languide repit. Si quas tamen usque ad sedem suam distulit mors lentior, sicut ægræ solent sub ipsis pendere portis, in globum nexas, et mutuo amplexas mors sola divisit. Quis figurare possit, quis dicere, quam multas mali formas, quam varia leti genera fecerint tot mortes? semel, ut ipse tristem finiam expositionem, dicendum est, omnes perdidi: celebre illud alvearium, et domino suo notius ad nihilum re-

eo, qui omnes æque invadit, durius tamen dici puto. Burm.

1. *Lucem vocavit.* Ita Senec. Herc. fur. 129: « Signum celsi glaciale poli Septem stellis Arcados « ursæ Lucem verso temone vo- » cant. » Vid. Ovid. Fast. I, 456.

2. *Relinquit.* Nimirum, vel quia anima ad alios credebatur transire; et ut morte res et patrimonium relinquimus aliis, ita et animam ad alterum transituram, vel quia corpus est sedes et domus, quam anima relinquit.

cidit. Audete nunc lacessere divitem, quibus vitæ causa superest: exserite libertatem fortibus verbis, si quid offenderit, et quod difficillimum fuit, jam expertus est venenum. Quod si mihi fortuna vel ingenii vires, vel suas dedisset, crimen istud non privatam taxationem formulæ merebatur. Venenum leges habere, emere, nosse denique vetant, inevitabilem pestem occulta fraude grassantem. Male hæret ibi innocentia, ubi in postestate est secretum scelus, velut venenum, et quidem[1] præsentaneum, inventum, compositum, datum est. Quantulum interest quis biberit? homo dedit, et homini dari potest. Non adeo desunt odiorum causæ, ut jam rara simultas sit: et ut videatur aliquis nihil magis, quam malos odisse, libebit aliquando longius manum porrigere[2], et indulgere animis. Credite mihi, judices, difficilius venenum invenire, quam inimicum.

VII. Sed me conscia mediocritatis infirmitas intra meas tantummodo continet querelas: nam damnum, id est, judices, gravissimum[3] pauper vulnus accepi; quod mihi diutius deflendum apud vos, quam probandum est: nam coarguendis quidem criminibus quis labor est adversus confitentem? habent divites hoc quoque contra nos contumeliosum, quod non tanti videmur, ut negent: porro qui confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam. Longius ista, quam timui, quæstio

1. *Velut venenum, et quidem.* Recidendum pro supervacuo et orationem turbante τὸ *velut*. GRON.

2. *Longius manum porrigere.* Badius explicat etiam ad bonos veneno tollendos. Ut esset, quomodo illud Helenæ apud Ovid. Ep. XVII: « An nescis longas regibus esse manus. » Vid. Nepot. in Dion. cap. 7, pag. 112 nostræ editionis. ED.

3. *Damnum id est, judices, gravissimum.* Continuanda uno spiritu sequens periodus, hoc modo: *nam damnum, (id est, judices, gravissimum pauper vulnus) accepi.* GRONOV. *Idem* pro *id est*, Lac.

pervenit[1] : non de præterito tantum litigamus : hoc agitur, ut etiam si quid forte reparavero, iterum diviti liceat occidere. In duas enim, quantum animadvertere potui, quæstiones dividit causam, an damnum sit, et an injuria datum : negat esse damnum, quod animal liberum, et volucre, et vagum, et extra imperia positum perdiderit : negat injuria datum, quod in privato suo, quod eas, quæ sibi nocerent, exstinxerit : postremo, quod sparso tantum per flores veneno, ipsæ apes ultro ad mortem venerint. Ut nihil esset, quod his possem respondere, æquum erat inter vicinos sic agi? sed excutiam singula, nec prius meis argumentis nitar, quam diversa repulero; quoniam quidem quæritur, an damnum sit perdere, quod lucrum est habere.

VIII. Liberum est animal, puta[2] : non dico fœtus meis manibus exceptos[3], et in tutam conditos sedem, et reservatis ad supplementa generis favis examen vernaculum, quoniam quidem tyrannorum jura defendis, natos in privato meo : puta me vel inanis arboris trunco, vel cavis inventos petris, domum favos retulisse : multa nihilominus, quæ libera fuerant, transeunt in jus occupantium, sicut venatio, et aucupatio[4] : nam ut cætera

1. *Quæstio pervenit*. Fortassis, *pertinet*. Sic apud Livium lib. 26 : « Ad plures exemplum, quam calamitas pertinebat. » Gronov. Vid. ad Inst. Orat. lib. II, cap. 4.

2. *Animal puta*. Ut objectio sit, *liberum est animal;* non jam dico apes has fuisse domi natas, non feras, sed domesticas; non utar nunc eo argumento; sed *puta*, id est finge, fac esse jam feras inventas a me in cavo arboris, vel petris, non ideo minus in meum jus occupatione transiere, quam feræ venatu vel aucupio captæ, ex JCtorum autem disciplina hic disceptat : vide Inst. de Rer. divisione, §. XIV; et quæ ibi commentantur viri docti. Burm.

3. *Exceptos*. Proprium hoc de obstetricibus, quæ de matre cadentes excipiunt, vel parentibus, qui tollunt, vide Bernart. ad Stat. Theb. I, 60. Burm.

4. *Aucupatio*. Et videtur vero hic poni pro præda aucupio capta; nam

animalia hominum causa finxerit providentia, quod omnibus nascitur, industriæ præmium est. Quid autem non liberum natura genuit? taceo de servis, quos bellorum iniquitas in prædam victoribus dedit, iisdem legibus, eadem fortuna, eadem necessitate natos: ex eodem cælo spiritum trahunt: nec natura vilis[1], sed fortuna dominum dedit. Cur infrenatis equis victor insidet[2], cur injusto quotidie jugo boum colla deterimus? cur in usum vestium sæpe pecori lanæ detrahuntur? Taceo de sanguine et epulis per mortem paratis: si omnia, quæ libera generantur, naturæ demus, desinitis divites esse: si vero hæc conditio est, ut quidquid ex his animalibus in usum homini cessit, proprium sit habentis; profecto quidquid jure possidetur, injuria aufertur, ut volucres mites, et aliæ, quæ per rusticas villas, quæque ditibus cellis saginantur, in quibus tamen domini ambigua possessio[3] est, et vaccæ, et armenta, et omne pecudum genus.

IX. Sed illa impositus cohibet magister: pejusne domino in iis jus est, quibus, custode non opus est? nam si hoc dicitis, nihil esse nostrum quod perire possit, ex

simili sensu *venationem* poni notissimum est. Burm.

1. *Nec natura vilis.* Immo *illis*, servis puta. Gronovius. *Illis.* W. et in Leid. pr. pro var. lectione.

2. *Infrenatis equis victor insidet.* Lege, *vector,* ut Virgilius: « Rapidusque rotis insistere vector. » Gronov. Ego hic *victor* retineo, quod melius *infrenatis* respondet; quum equis, antea liberis, sed nunc frena pati coactis, victor, id est, domitor insidet? respicere autem puto ad fabulam a Phædro lib. IV, 3; et aliis narratam.

3. *Ambigua possessio.* Ambiguam possessionem vocat, respiciens ad volucres illas, quæ quidem mites et in dominio habentur, quamdiu coercentur septis et cellis, aut remeant, sed quæ ad feram naturam redeuntes, et emanentes jure communi occupanti iterum cedunt, et ita *non certam possessionem* dicit, *dum volant*, de quibus JCti ad Tit. Inst. de Rer. Divis. Præterea ambigua est possessio, quia illis non imponi potest magister, ut vaccis, etc. Sed relinquendæ sunt suo ingenio et tuendæ. Burm.

nullius animalis damno hæc edi formula potest: nam et errare pecudes solent, et fugere mancipia: si hoc in cæteris non obstat, vagari tu nolles apes, in opus exire, et ad quotidianum censum laboris assidui[1] non detrectare militiam. An non ipsæ domum sua sponte revolant, finemque laboris sui sole metiuntur, et omnis intra solitas domos turba conditur, noctemque modesto silentio trahunt? Age porro, ut non sit earum certa possessio, dum volant: nempe quum remearunt, concludi, transferri, donari, venire possunt: in potestate sunt: quomodo autem potest sine damno meo perire, quod quotidie meum est. At extra imperia positum est: mirum hercle, si negato commercio sermonis humani, sunt in cæterorum animalium forma[2]. Tamen, quam dominus dedit, incolunt sedem, lascivientem luxuria fugam tinnitu compescimus: etiam, si diversis regibus coorta seditio ad bellum inflammavit iras, exiguo pulvere, vel unius pœna ducis resedit omnis tumor: illa vero admiranda sedulitas, quod operi totus insumitur dies, in dominorum reditus ablata supplentur: age, si obsequi possent, quid amplius imperares? Intelligo his vanis ultra necessitatem esse responsum: si non sunt apes meæ, ne id quidem, quod his efficitur, meum est: atqui nulla unquam inveniri potuit impudentia, quæ fructus mellis in dubium vocaret: hoc ergo fieri potest, ut quod nascitur, meum sit; quod generat, alienum?

1. *Ad quotidianum censum laboris assidui.* Sane militia solebat augere census. Unde illud: *aut vitem posce libello.* Sed quum intueor τὸ *quotidianum*, malo *pensum;* ut sit *non detrectare militiam*, expeditionem, *ad quotidianum pensum assidui laboris.* GRONOV. Servat vulgat. Burm. cui assentimus. ED.

2. *Sunt in forma.* Rarior locutio, sed *formam* hic accipio pro conditione, statu, consuetudine: ut sint similes, non diversæ a cæteris animalibus. BURM.

X. Age, si mihi alvei furto abessent, utrum nulla daretur actio? an viminis modo vilisque texti pretium formula taxassem, et perinde agerem, quasi inanes perdidissem? nisi fallor, esset æstimatio et apum. An tandem, quas surripere non liceret, liceat occidere? non est damnum quod exutus sum? quod reditus perdidi? quod annuos fructus, præsidia paupertatis amisi? non est damnum id perdidisse, quod, ut proximo[1] utar argumento, si habere voluero, emendum est? Quid ergo tibi opus est maleficis succis, quum liceret palam trucidare, et plenos vel cremare igni, vel aquis immergere alveos? an est aliquod animal, quod non liceat nisi venenis occidere? Ut damnum sit, inquit, jure tamen feci, in privato meo: per fidem vestram, judices, succurrite: exemplo (non sufficit his partibus unus rusticus pauper) obviam publice eundum est, et objiciendæ adversus nascentem licentiam consensu manus: credite mihi, major lite quæstio est: hoc vobis hodie judicandum est, ubi scelus facere non liceat: nam cur non hoc idem de homicidio respondeat? cur non de latrocinio? non enim jure ista, sed modo differunt. Aperitur ingens funeri via, et obluctantia diu legum velut claustris scelera libera porta prorumpunt, si in privatum jura non veniunt, et in manifestissima quaque noxa non de facto quæritur, sed de loco, non æqua portione cum sceleratis terras divisimus.

XI. Ubi enim non jam divitum privatum est? Parum est proximos æquare terminos[2], et possessiones suas,

1. *Ut proximo.* Id est maxime prompto. Aur. Prud. περὶ στέφαν. 176: *Sed quia profunda non licet luctarier ratione tecum, consulamus proxima.* Id est quæ in promptu sunt. SCHULT.

2. *Æquare terminos. Planos facere* explicat Badius; sed solent

velut quasdam gentes, fluminibus montibusque distinguere. Jam etiam devios saltus, et silvas vasta solitudine horridas occupant, tot aquæ intra paucorum umbram latent, e finibus suis populus excluditur, nec ullus procedentis finis est, nisi quum et in alterum divitem inciderit. Adhuc tamen spolia transeuntium, et abacti pecorum greges sub hoc titulo defendebantur, jam privati veneni transcriptio[1] est. Iterum ac sæpius, judices, admoneo, considerate, discite, aut nihil usquam contra jus licet, aut in privato omnia. At enim adversus inferentem damnum justa ultio fuit: dicam nunc, quam iniqua sit invicem injuriæ compensatio, quamque non solum legi adversa, sed etiam paci. Barbarorum mos est populorum, quos procul omnis juris humani societate summotos proxima belluis natura efferavit: nos ideo magistratus legesque a majoribus nostris accepimus, ne sui quisque doloris vindex sit; et assiduæ scelerum causæ se refellant, si ultio crimen imitabitur. Damnum accepisti: erat lex, forum, judex: nisi si vos jure vindicari pudet. At mehercle, jam ad arma mittimur, et instituitur perniciosa nocendi contentio, et in vicem legis ira succedit. Premetur quidem obnoxia[2] infirmitas, et paucorum dominio subjecta plebes triste servitium perferet: est tamen et pauperibus interim dolor: et ut

solo æquare tunc dicere veteres. An latet in hoc verbo ulcus? an *involare*, vel simile quid? BURMANN. — *Possessiones suas*. Vide de his latifundiis divitum ad Petron. cap. XLVIII.

1. *Jam privati veneni transcriptio est*. Obscurus locus, quem vix capio. Forte, *jam privati veneno transcriptio est*. *Transcriptio*, ut ad Declamat. præced. vidimus, est translatio dominii, vel pecuniæ: jam privatum, id est, ager privatus, transfertur ad divites veneno, quasi pretio venditionis. BURM. *Privatum ven. transcriptum* alii.

2. *Obnoxia infirmitas*. Id est exposita injuriis potentiorum, Phædr. prol. lib. III: « Obnoxia servitus. » Vid. ad Decl. I, 6.

facilius nobis noceri potest, ita vobis latius: postremo placeas licet tibi opum tuarum fiducia, dives, si mihi vivere non expedit[1], pares sumus.

XII. Quid ergo? si quid tibi damni attulissent apes meæ, non mihi auferretur[2] ratio, sed forsitan aliqua daretur et tibi: nunc vero quid quereris? credo depopulatos agros, eversosque reditus: non enim debet leve esse damnum, quod dives ferre non possit. Decerpebant, inquit, flores meos: ecquid intelligitis, judices, quanto dolore dignum sit quod ego perdidi, si etiam hoc damnum est, flores auferre? ita plane: alioqui tu illos in vetustatem reservabas, et durarent adhuc, nisi ad hortum tuum apes venissent: cujus rei inveniri potest brevior ætas? namque dum immaturos exterior alligat cortex, nondum dixeris florem: paulatim deinde vividiore succo tumescit uterus, et albentes accipit rimas, necdum tamen flos est: at quum se ruptis jam tunicis in patulum capita fuderunt, et velut fissa in orbem, jamque eorum videtur maturitas, et ignotus occasus est[3], et jam sine

1. *Si mihi vivere non expedit.* Sensus est, si mortem contemnam, et pœnam criminum, nec video mihi utilem esse vitam, æque tibi nocere, et te occidere possum, ac tu me, pares sumus, et ita cepit Cl. Schulting. huc referens sententiam: « Qui vitam suam contemnit, « alienæ dominus est. » Burm.

2. *Non mihi auferretur ratio.* Si meæ apes decerpendo flores tuos, tibi damnum attulissent, et tu nullum mihi attulisses, (ut nunc maxime factum est, veneno iis sublatis) aliqua tibi forsan ratio daretur, si velles jure mecum experiri: sed nunc quid quereris? apes decerpserunt flores brevi perituros, nihil inde etiam abstulerunt, immo inpirarunt odorem mellis, nullum ergo damnum fecisti: ego vero, in apibus, omnes opes, præsidia paupertatis, suffugium senectutis amisi: immo quid damnum quereris? primitias tibi omni vere misi, et quæ sequuntur; vel *ratio daretur*, potest capi, pro tecum calculos forte aliquos subducerem, et pro damno floribus, ut contendis, allato, reponerem munuscula favorum, et ita retulissem gratias. Burm.

3. *Et ignotus occasus est.* Suspicor: *et admotus occasus est*, vicinus, propinquus. Gronov.

ventis quoque soluta natura, labitur gratia, nec quisquam est flos, nisi novus. Quare si dicerem, abstulere peritura, et quæ protinus humi jacuissent, in usus hominum conversa: inauditus tamen livor videretur etiam apibus invidere. Nunc vero disserendum mihi est, quam momentosa sit hujus animalis rapina[1] Nescimus qua pernicitate plerumque vix contactis floribus revolet, discurratque per singulos velox experimento[2]: quam etiam ubi immorantur, libratis pendeant alis: quis unquam quod ferentem apem viderat, ubi deesset invenit.

XIII. Quantulum vero est, quod ex his manu consitis floribus legant? Prata, silvæque, vel maturæ fructibus vites, fragrantes thymo colles, quantum conjectura suspicari potest, pabulum ministrant: non ex omnibus floribus carpunt utilia operi suo, sed in omnibus quærunt: præsens et quidem protinus illa redditur merces, quod omnibus, quibus insedere, odorem mellis inspirant, et brevi contactu vim sui relinquunt. Hoc tu damnum[3] intelligis? hoc veneno vindicas, quod mehercle inhumane etiam fumo prohibuisses? an non te solus vicinus colui? non frugum mearum primitias omni vere misi? non si quis ceris novis candidior incidit favus, tuis reservatus est mensis, quum parvis mediocritate munusculis illa semper adjiceretur commendatio: hoc tibi mittunt apes meæ? puto, relata est mihi gratia. Admonui, inquit, et ut transferres denunciavi: idcirco

1. *Quam momentosa sit hujus animalis rapina.* Videtur scripsisse: *quam non damnosa.* Gronov.

2. *Velox experimento.* Id est, quæ cito experta est, an quædam mellis faciendi materia sit in hoc vel illo flore. Ita *velox ferro,* Stat. Theb. III, 398. *Velox saltu,* Plin. VIII, 34; et alii passim. Burm.

3. *Damnum intelligis.* Badius capit pro *interpretaris,* quod non quidem absurdum, sed ego malim, *sentis:* an experiris damnum tibi fieri, ex levi illa delibatione florum?

contumacem merito punisti: non enim video quid aliud patrocinio tuo conferat hæc denunciatio supervacua, si non licuit[1] tibi facere, quod queror: injusta, si licuit: justa aut sine ista, aut ne quum ista quidem valeat: pudoris vero quod velamentum est, male audere[2], culpam defendi superbia? An tandem tuas pecudes quamvis diffusa stabula non capient, tibi omne armentis mugiet nemus, tu gregibus arva sulcabis, et ad excolendos agros procedet ignota etiam villicis familia, tuis horreis populi annona pendebit, nec tamen invidebimus, nec quisquam tam grave putabit sibi istud fortunæ tuæ pondus: nos si paucas apes intra angustias pauperis horti composuimus, quæ tamen vobis mella faciunt, id prorsus indigne ferendum est? et, quod nunquam fando cognitum est, vicinus diviti pauper molestus est.

XIV. Adeo parum est, plurimum possidere, ut quum servis quoque vestris habere peculium liceat, invidiosum nobis putetis, quidquid egestatis nomen excesserit? tantone his, in hac[3], ut putamus, æquissima libertate,

1. *Supervacua si non licuit.* Hoc aliquo modo toleres: sed quemadmodum quod sequitur: *injusta si licuit.* Neque enim injustum puto quod licet. Potius: *supervacua, si licuit, tibi facere, quod queror, injusta, si non licuit.* Nec vero est, ad quod commode referas τὸ *valeat*, nisi fortasse *quod queror.* Suspicabar aliquando: *Non enim video, quid aliud latrocinio tuo conferat hæc denunciatio, supervacua, si licuit tibi facere quod queror; injusta, si non licuit: aut sine ista, aut ne quum ista quidem valeat.* Id est, excusatum sit tuum latrocinium. Gronov. Interpungit Schult. *queror injusta, si licuit justa.*

2. *Male audere.* Gronov. et Lucas. Sed et *culpam defendere superbia*, scribendum videtur. Pudorem accipio turpitudinem, vel pudendum facinus. Ut *pudor est nil discere velle;* quum esset in infamia et male audiret dives, ita velabat dedecus, ut superbia se defenderet, quæ in eo erat, quod vicinum, toto fortunæ circumstans strepitu, jusserat transferre apes. Vel pudor hic sistat impudentiam divitis; qui tali velamento male audiens utebatur.

3. *Tantone his, in hac.* Scribe: *Tam bonis in hac, ut putamus, æquissima libertate legibus vivimus.* Ironia. Gronov.

legibus vivimus, ut nobis habere mella non liceat, vobis liceat habere venena? Postremo quidem divitis patrocinio non putavi, judices, respondendum, nisi rideri vestram majestatem contumeliosa defensione non ferrem: ultro enim, inquit, ad mortem venerunt apes tuæ: ita plane: alioqui tu venenum floribus dederas. Impudentiæne, judices, ejus assignem, si hoc mihi apud vos obtinuerit, an stultitiæ, si speraverit? si venenum homini dedisset, diceret ipsum labiis admovisse pocula: si percussorem posuisset in saltu, ipsum in insidias ultro venisse clamaret: si telum objectasset in tenebris, illatum sua culpa contenderet. Ego, judices, quid dico? duo esse sola, quæ omni in crimine spectanda sint, animum, et eventum: quis animus divitis fuit, quum venenum sparsit? ut apes perirent: quis eventus, perierunt. In summa, judices, quis dubitet, quin damnum ei sit imputandum, sine quo non accidisset.

XV. Intelligo neque prudentiam vestram desiderare plura de causa, neque vestram fidem ac religionem egere exhortatione vere judicandi. Quid moror igitur? tenet me dolor, et assuetæ voluptatis desiderium: sunt quædam in hac causa, quæ sarcire pœna non possit: major forsitan materia videatur affectus. Si pauperes amare nisi paria[1] non possumus, et necessario nobis pretiosa, quæ sola, sunt; animum meum exstinctæ unius horæ momento tot animæ movent, quot perierunt, de me bene meritæ: quin ipsum leti genus addit indignationem: veneno perierunt. Quis hoc ulla satis prosequi

1. *Nisi paria.* Explicat Ascensius, nisi modica et tennia, ut nos sumus modici; quod quidem non damno; sed mallem, *nisi parva.* Quod sequentia firmant, quia non pretiosa sunt illis magna, ut armenta et greges, sed quæ sola sunt, ut huic apes, animal minimum. Burm. Nil mutem; quippe sensus vulgat. per se elucet. Ed.

possit invidia? apes veneno? hæc illis gratia refertur, quod fructibus nostris invigilant? quod quotidiana statione laboris assidui ne damno quidem summoventur? nam et cætera animalia videtur mihi natura usibus nostris genuisse, hæc etiam deliciis, cum eo [1], quod in illis, quæ vel scindendo solo, vel maturando itineri comparamus, multus ante reditus insumitur labor; et quum perdomanda, quum alenda sint, nihil tamen possunt sine homine, et tantum coacta prosunt : apes faciunt injussæ favos : sine ullo rationis humanæ ministerio totus fructus ultro venit. Adjice quod cætera animalia aut satis incurrunt, aut vitibus nocent : primaque, ut fama est, hostiæ causa pecudi fuit læsa fruges : harum ita innoxius per prata silvasque discurrit labor, ut tantum factum opus appareat.

XVI. Qua satis digna prosequar laude? dicam animal quodammodo parvum hominis exemplar? Hoc humana excogitare non potuit solertia : etiam ratio nostra, quæ sub terris lucrum invenit, quæ maria [2] inquisitione sua sideribus immiscuit, hoc tamen efficere, consequi, imitari non potuit : venena potius invenimus. Jam primum futuræ laudabilis vitæ digna principia; non illas libido progenerat, domitrixque omnium animalium venus : utque homines in excusationem sui fabulis tra-

1. *Cum eo.* Mallem, *tum eo; quod*, etc., *multus ante reditus insumitur labor.* In equis domandis, bobus educandis, labori et oneribus ferendis assuefaciendis, multus labor insumitur, antequam inde reditum aut fructum facias. Deinde quum jam utiles esse incipiunt, pastores, pascua, alimenta, quæ omnia magno constant, requirunt. Apes statim ac natæ sunt, sine sumptu, injussæ laborant, et fructus ex illis ultro venit, etc.

2. *Maria inquisitione.* Explicat Badius navigationem ad sidera instituit, quod an hæc locutio efficere possit dubito, nec tamen recte capio ejus vim : agere vero de sideribus, ad quæ cursum veteres instituebant, certum est.

diderunt, etiam deorum posteritas [1] has regnis suis excepit: abest inimica virtutum voluptas castis sine labe corporibus: solæ omnium non edunt fœtus, sed faciunt: ipsæ paullatim sicut stipatæ sunt, per mella viviscunt: et, ut oportet, animal laboriosum ex opere nascitur: inde, ut adolevit juventus, et ad similes labores ætas roborata convaluit, relinquitur liber parentibus locus. Et ne coacta in angustum multitudo nova turba laboret, quasi habita verecundiæ ratione, cedit populus minor: suspensumque proximis ramis examen humanas manus exspectat: acceptas cum fide colit sedes: et quum ingenia nostra, quæ nos, scilicet ambitiosi nostri æstimatores, proxima divinis credimus, ad percipiendas disciplinas multo labore desudent, nulla apis nisi artifex nascitur: quid credas aliud, quam divinæ partem mentis his animis inesse? quid præcipuum referas.

XVII. Non ut cætera animalia per pastus vaga, incertum quieti capiunt cubile, noctis arbitrio semper habitatura, sed tutas sedes continent; urbes tectis, turba populos imitantur: non ut feræ volucres, non præsentis modo cibi memores, in diem vivunt: duraturus hiemi reponitur victus, et repletis vere cellis tutus annus est: etiam quum ad humanos usus opera subducta sunt, reparare amissa contendunt, et labor damno incenditur, et nunquam deficit animus ante, quam locus. Quid? quod inter animalia, quæ non verba conjungunt, non verba rationis invicem negant [2], tantus operis consensus

1. *Deorum posteritas.* Huc refert Badius illa Virgil. IV, 152: « Dictæo cæli regem pavere sub antro. » Quæ quid huc faciant non video. Nec tamen quam fabulam innuat satis intelligo: an Aristæi, qui Apollinis filius, et primus apium et mellis usum invenisse, et ita apes regnis suis excepisse, tamquam hospites, dicitur? Vide Justin. XV, 7; et Virgil. Georg. IV, 317. Burm.

2. *Non verba rationis invicem*

est, tanta difficillimæ rei laboris concordia? Non humano vitio in proprios quæque usus lucrum ducit: in publicum vivitur, et communes opes congeruntur in medium, nec fas est delibare gustu prius, quam plena horrea securos spondeant menses. Quis porro tantus ardor operis, quæve officiorum partitio, ut aliæ congerant onera, aliæ accipiant, aliæ linant? quæ severitas in castiganda inertia? Multa dictu visuque miranda: prævidere tempestates, nec dubio se cælo tradere, nec ultra viciniam nubilo tendere: jam si leves iniquior aura rapuit, ad dirigendos in destinata cursus, modico lapilli pondere librare pennas: illas majorum pectorum totis pro rege castris procurrere, et inire bella, mortemque honestam pro duce oppetere: adjice, quod si quas aut ætas longior, aut morbus oppressit, efferuntur prius corpora, posteriorque operum, quam funerum cura est.

XVIII. Quid illigare cruribus flores? quid ore succos in publicum[1] ferre? me tamen ipsius operis præcipua admiratio subit. Non est temere, nec fortuitam figuram, et sedes modo reponendis cibis quæsiisse credas: rudis cera componitur, accedit usibus inenarrabilis decor: nam primum tenacibus vinculis fundamenta suspendunt, tum ab exordio in omnem partem opus æqualiter crescit, nec quidquam ex inchoatis parum est, quod

negant. Forte: *non jura rationis invicem ligant.* Sive malis, *vincla* aut *commercia.* GRONOV. Apibus antea, post Virgilium, rationem sive partem divinæ mentis, dedit, huic rationi non desunt etiam verba, quæ sonitu, murmure, mussatione, ut passim Maro lib. IV Georg. loquitur, constant: *sequuntur* ergo rationem et mentem verba, sive mumrura illa, et ita invicem ad opus se exhortantur, ad arma clamant etc., de quibus conf. Virgil. loc. cit. e quo multa deprompta.

1. *In publicum.* Capiendum ut paullo ante, *in publicum vivere.* Quod quamvis ore prehensum, unde sibi fruendi cupiditate possent incendi, tamen deferunt in medium. SCHULT.

non sua portione perfectum sit jam, nec alia parte[1] opus esset. Gemina frons ceris imponitur: et quum foraminibus tantum spatium detur, quantum ad generanda examina puram spem capiat (ipsi enim sibi invicem anguli hærent, et ita mutuo vinciuntur atque alligantur, ut quod voles, id medium sit) his textis, ne universi mellis effluat pondus, intersepta[2] onera clauduntur. Quis non stupeat hoc fieri posse sine manibus? nulla interveniente doctrina hanc artem nasci? quid non divinum habent, nisi quod moriuntur.

XIX. An vero auctorem vini Liberum colimus, primitiæ frugum Cereri referuntur, inventrix oleæ Minerva narratur? mella genuisse minus est, et interponenda gustus voluptate[3] tantum effecisse, quantum ne ipsa quidem rerum natura per se potuit? Ad plurimarum incursus valetudinum remedium est, et præsentissima medicina: nam quod ad cibos quidem pertinet, [4] divites viderint. His animalibus aliquis insidiari potuit, et in-

1. *Nec alia parte. Ne alia* Voss. sec. recte, ut puto; ita nimirum cellas suas singulas perficiunt, ut, nulla sit pars totius ædificii non sua portione ita perfecta, ut non opus esset aliis partibus, si non plures requireret turba major apium. Ideoque quum infinitus sit numerus cellarum, faciunt eas pro copia mellis, pro apium incolentium numero, et unaquæque cella domus instar est; non ut ædificia humana, quæ non sunt perfecta, nisi omnia membra, quæ requirit usus, sint consummata; et ideo *parum* retinendum, non *parvum*: nam statim, si modo paucæ sunt cellæ, mella reponere possunt, deinde, si crescit copia mellis, cellas cellis addere possunt. Burm.

2. *Intersepta.* Dividit vocem hanc *inter septa* Leid. pr. *Intercepta*, Oxon. et ita Badius cepit, ut sit, onera, quæ important apes, clauduntur inter hæc septa.

3. *Et interponenda gustus voluptate.* Legendum videtur, *et inter præponenda, gustus voluptate,* qualia sunt vinum, oleum, frumentum, melius, quorum ista magis natura, hoc apum artificium et labor nobis collegit et dedit. Schult.

4. *Divites.* Ad quos copia mellis pervenit, ipse enim eo non usus, sed vendere solebam, et tibi etiam donare. Supra se detulisse in urbem ad sustinendas paupertatis impensas, dixit. Schult.

insidiari. quare[2] mella facerent? hæc pestiferis succis exquisita[2] per fraudem morte[3] confecit? et quod sit indignissimum, quo facilius deciperet, fortasse venena[4] melle permiscuit? quæ tam inhumana crudelitas? quis tam inauditus livor? nihil enim est, quod utaris[5] patrocinio tuo, dives, paucorum damno foliorum[6] doluisse te simulas: dum meas apes occidere vis, flores tuos inutiles fecisti.

1. *Et insidiari quare. Insidiari potuit. Insidiari et quare mella facerent potuit*, W. Forte *insidiari potuit, et quare? quod mella facerent.* Sed quia hoc infrequentius Nostro, malim, *insidiari potuit, et indignari quod mella facerent.* Schult. Francius malebat, *et insidiari, qua re*, id est floribus.

2. *Exquisita.* Leid. prim. *siti.*

3. *Morte.* Voss. prim. *mortem.*

4. *Venena melle.* Ex W. Leid. et Voss. omn. — *Permiscuit.* Lucas, *promiscuit.*

5. *Quod utaris. Quod ut utaris patrocinio* legebat elegantis ingenii vir Bestius de Ratione emend. Legum, cap. 10. §. 4.

6. *Damno foliorum. Filiorum* Leid. prim. ridicule. Ascensius notat esse, qui *florum* legant, sed eos refutat.

DECLAMATIO XIV.

ODII POTIO I.

ARGUMENTUM.

Meretrix amatori suo pauperi dedit odii potionem. Adolescens desiit amare: accusat illam veneficii.

PRO JUVENE CONTRA MERETRICEM.

CAP. I. Sentio, judices, hanc quoque calamitatibus meis accessisse novitatem, ut vobis nondum videar odisse: nec me præterit plurimum perire de nocentissimæ potionis invidia, dum me putatis adhuc impatientia priore miserum: quæso tamen vel hinc totam delati sceleris probationem gravitas vestra prospiciat, quod dolori meo querelæque non creditur: nec amo, qui accusare possum: nec odi, qui amare mallem. Quid est aliud quod bibi, quam venenum? licet igitur nocentissima feminarum rideat quod accuso, et in manifestissimi sceleris confessione per ludibrium malorum evadere tentet meorum; non hoc est, quod hodie me torquet ac lacerat, quod a deterrimæ mulieris caritate discessi, sed quod remedii mei patior dolorem. Fidem justitiæ! fidem severitatis humanæ! ne meretrici prosit, vel quod prævaricatione [1] videor explicatus. Pro me forsitan fuerit,

1. *Vel quod prævaricatione.* Mallem, *quod vel prævaricatione*, ne prosit meretrici, quod etiam ipse causam meam videor prodere adversariæ, qui quum verbis negem me non amare, accusatione ipsa osten-

ut amare desinerem : contra me inventum est, ut invitus odissem.

II. Hoc primum itaque, judices, a clementia publica peto, ne quod videtis tristem habitu, dirumque conspectu, verbis asperum, contentione terribilem, mores putetis: hæc est illa sanitas mea: sic omnium in [1] hac corporis mentisque dierum noctiumque feritate, ille modo lætus, ille, si creditis, nimium remissus amator excandui. Misseremini, judices, ne vobis venefica sic imponat, tamquam hoc mei caritate commenta sit: suum animum, suum tantum secuta fastidium est: odii potionem contra se nemo dabit homini, nisi quem oderit. Quæso itaque obtestorque vos, sanctissimi viri, ut calamitatis meæ penitus velitis æstimare mensuram: perdidi infelix, quod quandoque potui amare desinere: patior necessitatem rei, quam breviter utique noluissem: excogitatur contra animum futuramque rationem, ne, quod relinqueretur, meus esset affectus. Iterum cum meretrice compositus sum, rursus in se cogitationes meas, rursus retorsit oculos: et hominem, quem ab incommoda caritate vel satietas, vel ætas, vel fortunæ suæ fuit dimissura conditio, ad perpetuam impatientiam viribus nimiæ diversitatis implicuit. Hoc solum insanabile genus mortis est [2], ut odisse cogaris. Festina ad complorationem præsentis doloris, anime, festina: sed te a prioribus malis recens abducit indignitas; altius gemitus, altius querela repetenda est: quum meretricis sit, quod amator odi, cujus putatis esse, quod pauper adamavi?

dam, me amare, et ita ab odii istius potione liberatum esse. BURM.

1. *Sic omnium in hac.* Forte scripsit: *hæc est illa sanitas mea, hoc odium: in hanc corporis mentisque diebus noctibusque feritatem, ille modo lætus.* GRONOV.

2. *Insanabile genus mortis est.* Quod ergo mortis genus sanabile? Scribe *morbi.* GRONOV.

Non quidem ego, judices, ex illis unquam fui, quibus nobiles opes, affluentes indulsit fortuna divitias, quorum felicitas capere posset in amore luxuriam: habui tamen unde ad vitæ necessitates concessa gaudia parca mediocritate sufficerent[1]: ideoque meretrice tantum, et quæ certissima est in voluptate frugalitas, una fui semper eademque contentus.

III. At ista seria, gravis, quæ nunc amari recusat, o quam voluit amari! quibus artibus, qua calliditate miseram simplicitatem meam sollicitavit primum, deinde tenuit, donec quantulamcunque substantiam in hujus sinus credulus jam, jamque securus amator egererem? jam frustra captavit videri miserari conditionem, in quam nos ipsa detraxit. Breviter totum nocentissimæ mulieris accipite facinus: pauperem me fecit, deinde ferre non potuit: sive enim, judices, [2]communium, quæ ad corrumpendas expugnandasque mentes excogitant ingenia meretricum, placuit experimentum, et in me tentatum est, quantum quis amare, quantum quis posset odisse: seu mulier omnibus exposita mortalibus, vanitatem fastidio mei despectuque captavit; ei fama inde quæsita est, ut a solis videretur amari debere divitibus. Non erat profecto, quod paullo ante patiebar, jam tunc noster affectus, quod scortorum foribus hærebam, quod, si istis creditis, paupertatem in lupanarium obsequia transtuleram: pallor et deformis macies

1. *Parca mediocritate sufficerent.* Scribe, *sufficerem.* Sic Suetonius in claris Grammaticis de Palæmone: « Luxuriæ ita indulsit, ut sæpius in « die lavaretur, nec sufficeret sum- « ptibus. » Declam. 15: « Cui cum « corporis bonis fortuna non de- « diderat, unde severi matrimonii « castitati sufficeret. » GRON.

2. *Sive enim judices, communium.* Quorum *communium?* Numquid *medicaminum?* vel *venenorum?* vel denique *omnium*, puto, illecebrarum. GRONOV.

inde veniebant, unde nunc, quod excandesco, quod fremo. Nunquam hoc tantum meretrix scit, quemadmodum non ametur.

IV. Quod negari igitur, judices, non potest, virus homine firmius, mente constantius, quod immodico ardoris æstu, et exundante impatientia possit etiam recusantis animi dolorem compescere, diris utique carminibus, et feralium præcantationum terrore permixtum, lenitate vultus, et blanda porrigentis dissimulatione protectum, jam perustis, jam laborantibus visceribus infudit[1], et hominem solatiis potius ac mollium remediorum ratione tractandum, exasperavit ira, dolore conclusit[2], magnaque miserum commutatione renovavit[3]. An fecerit, judices, ut amare desinerem, vos æstimabitis: fecit ut amare mallem. Explicitum me putatis, et ab incommodo hilariorem dimissum? nunc, nunc me fateor debere sanari. Habet aliquod solatium quisquis in amore miser est: levior est calamitas, cui blanditur aliquid de voluptate lætitia: nunc infelix uror ac laceror, nunc me retinere, nunc regere non possum: crudelius est odisse meretricem.

V. Veneficii ago. Seposita paullisper, judices, noxiæ potionis invidia, nonne vobis videtur implere sceleris fidem[4], quod abstulit fidem, conditio personæ? Vene-

1. *Infudit.* Juvenal. VI, 616: « Cui totam tremuli frontem Cæso- « nia pulli Infudit. » SCHULT.

2. *Dolore conclusit.* Ter. Hecyr. IV, 80: « Tot me nunc rebus mise- « rum concludit pater. » SCHULT.

3. *Magnaque miserum commutatione renovavit.* Fortasse *renodavit:* id est, nodo ac vinculis veneris liberavit, resolvit. GRONOV.

4. *Implere sceleris fidem.* Meretricis conditio fecerat, ut credi scelus non posset, quia non est credibile, meretricem cuiquam odii potionem daturam. Atqui, inquit, veneficium est tota vita meretricia, nec tantum in amorem implicant, sed et odium. *Implere fidem* eleganter, ut Decl. XV: « Potionis « hujus imple immanitatem. »

ficium, judices, tota vita meretricis est: parum se lenociniis, parum putant agere mendaciis: et quum omnis ad expugnandas mentes cura collata sit, non sufficit tamen, ut de sui caritate corpori credant: in hoc noctium dierumque sollicitudo consumitur, quemadmodum de libidinibus fiat affectus, qua ratione transcurrentia quotidie desideria teneantur: ne cui prosit offensa, ne quem explicet pudor, ne quem satietas aliquando dimittat. En quam putetis ignorare, quibus vincatur oculis[1]: quæ per incommoda desideria flagrantes mentes corrumpat primum, deinde consumat, quum sciat quibus oscula, quibus arctissimi rumpantur amplexus: quæ pro lætitia dolorem, pro blanditiis gaudiisque tristitiam præcipiti velocitate substituant: infinitum est, quantum ex hoc medicamento deprehendi possit notitia pejorum, nemo scit tantum remedium. Tentat, judices, mulier impudentissima sceleris invidiam nomine potionis effugere, et venenum negat esse tantum[2], nisi quod occidit: facinus est, judices, evadere nocentes, quia jam facinus plura devitat. Quid refert, animo noceat aliquis, an membris? eodem scelere porrigitur omne, quod non licet: unumquodque ex his quod datur, venenum est.

VI. Excusatio mehercle adhuc pro sexu tuo, pro conditione mulieris: sed ut illa nosses gratia tui[3], deside-

1. *Quibus vincatur oculis*. Lege: « En quam putetis ignorare, quibus vincantur oculi: quæ per incommoda desideria flagrantes mentes corrumpant primum, deinde consumant. » Gronov.

2. *Negat esse tantum*. Delendum τὸ *tantum*, quod sensum impedit. Gronov.

3. *Sed ut illa nosses gratia tui*. Nihil hic sani sensus. Forte: *sed ut utilia nosses quæstui tuo*. Gron. — Consulit mulier sibi, suoque sexui, et ordini meretricio, dum medicamenta odii dat, quibus prohibetur, ne qui impatientia amoris consumantur. Vid. Ovid. Amor. I, 8, 5; vol. II, pag. 34; nost. edit. Ed.

riumque posses ingerere nolentibus, excogitasti per quod maritos a conjugum caritate diducas, per quod juvenum mentes abjungas ab aliis fortasse meretricibus: odii medicamentum nunquam ideo tantum meretrix habuit, ut illo contra se uteretur. Me quidem, judices, si quis interroget, in comparatione veneficii, de quo queror, minus odisse debeat, quod occidit: et sicut ex ipsis quoque mortiferis mitiora sunt, quæ statim tota velocitate grassantur, et dolorem inter exitum vitamque non detinent, ita crudelius quod sic ordinatur, ut corporis parcat invidiæ[1], et sit tantum animi venenum. Quid ais? non est noxium virus, nisi quod occidit? quid ergo vocaremus illud, quo lumina sola raperentur? quo pars aliqua membrorum debilitate languesceret? Tu te veneficam negas, quæ potes potione facere, quantum offensæ, quantum ira, quantum dolor? amabit cui permiseris, exsecrabitur ille, quem jusseris: accipient a te desideria nostra ortum, finem, modum: sane et amor et odium naturales videantur affectus; veneficium sunt, quum jubentur. Quid? quod non potest non habere vim veneni, quod contra voluntatem homini datur? Video cur sibi medicina permittat corporum vitia membrorumque morbos infusis medicaminibus expellere: et sine animæ spiritusque contagione, quæcunque extrinsecus accidunt, potione vincuntur.

VII. Non potest ullus affectus sedibus suis per virus

1. *Corporis invidiæ.* An *mortis?* vel *corpori parcat invidia s.* id est, propter invidiam. Sed mire utitur hac voce: ita Decl. pr. « Dissimu« lare satis callide conatur invidiam « suam. » Et Decl. XV: « Facinus accepit invidiam. » SCHULT. — An legendum, *ut corporis parcat injuriæ.* Nam promiscue poni has voces patet ex Inst. lib. V, cap. 12. *Injuria* autem hic idem notat, quod apud Sueton. Aug. XIV: « Repente ap« paruit incolumis, ac sine injuria; » et alibi. BURM.

expelli, nisi totorum concussione vitalium: et quum anima constet ex sensibus, quemcunque auferre tentaveris, illa statim prima nostri parte corporis retenta, confectoque quod petebatur, reliqua quoque viribus vicinæ tabis exspirant. Quædam forte medicamina possunt aliud vocari, quam venenum: dare quod non licet, non est aliud, quam veneficium. Quantum nefanda de pœnis humanis excogitare potuisti? innocentius mehercle fuerat, ut amaret aliquis invitus. Potionem excogitasti, qua bella committere, qua se totum humanum genus posset odisse. Potes efficere, ut non ament liberos parentes, ut propinquitas, ut fraternitas, ut amicitia se collidat: odii potionem nemo accipit, nisi contra hominem, quem non debet odisse. Tentat hoc loco nocentissima feminarum de scelere suo facere beneficium: meretricem, inquit, amaveras: differo paulisper, judices, affectus hujus excusationem. Dii deæque, quantum in hoc contumeliæ est, quod sibi meretrix videtur adamata! Tu tibi cujusquam affectus censoria gravitate præstabis? tu tibi æstimare permittes, quam frequenter aliquis lupanar intret? Tu, cui non licet excludere debilitates, fastidire sordes, exposita ebrietatibus, addicta petulantiæ, et, quæ novissima vilitas est, noctibus populoque concessa, mores juventutis emendas? æquiore animo feras, ut meretrix velit adamari.

VIII. Eras, inquit, amator, et pauper. Volo, judices, sic apud vos paullisper agere, tamquam in hoc me affectu propinqui amicique castigent. Non ego alicujus matrimonii corruptor invigilo, nec efferas cupiditates per illicitos duco complexus: inventas credo meretrices, ut esset aliquid, quod liceret amare pauperibus: nullam ego circa corpora ista consistere impatientiam puto:

diliguntur immodice sola quæ non licent: ut in furorem caritas aliqua convalescat, opus est difficultatibus: brevis de concessis, sed statim satietati vicinus affectus est: non fovet, non nutrit ardorem concupiscendi, ubi frui licet: et quæcunque in mentibus circa permissa coalescunt, non sunt desiderii, sed voluntatis. Hoc ipsum tibi, mulier, objicio, quod nos in fabulas sermonesque misisti: solus debet amare meretricem, quem meretrix oderit: pauperi dedit odii potionem: quid illam putatis dedisse divitibus? Si mehercle repente nobis contingerent opes, iterum nos in sui caritatem alia potione revocaret, et ista nunc seria, gravis, vellet impatientia priore retinere; meretrix pauperem amatorem propter se tantum non potest pati. Amanti, inquit, dedi: hoc si remedium est, detur scienti: prima pars sanitatis[1] est, ut libenter accipiat. Quinimmo cur non potius datur amaturo? quanto melius, quanto providentius, et minore bibentis dolore constabit, ut adhuc labentem aggrediaris animum, ut tum adolescentis ardoris impetus in parvis exstinguatur elementis? Eo tempore das potionem, quo pariter duos patior affectus: aliam impatientiam paras, et accipio odium, quia jam amorem ferre non possum: non desino, sed esse aliud incipio: nec emendor in amore, sed transferor.

IX. Illa vera sunt remedia, quæ fugatis morbis, causisque languoris, postea non sentiuntur: et ea tantum innocenter dabuntur, quæ potentiæ suæ qualitate consumpta desinunt, quum profuerunt: tu mihi dedisti, quod semper exasperaret. Perpetua res est odisse sine caussa: ducam licet uxorem, te tamen odero: in pere-

1. *Prima pars sanitatis.* Alludit ad dictum Senec. Hipp. 249: « Pars sanitatis, velle sanari, fuit. » Et Hor. A. P. 467. Ed.

grinas expeditiones patria dimittat, te tamen cogitationes sermonesque respicient. Quid interest, quemadmodum possederis animum meum? quemadmodum mihi a te non liceat abire, discedere? fecisti, ut te ubique persequar, ut meis fortassis manibus invadam, velim dare venenum: qui meretricem odisse non desinit, amator est. Sed infelix, misereris mei: quid ergo sanitate tam rigida? paulatim potius ratione compesce, misceantur consilia, blanditiis veritas [1] temperetur; alioqui non est quod abigas, quod expellas: exasperant necessitates, et in amore contentio semper accendit. Adjuvabit te interim libertas ipsa, qua fruar, tempus, satietas, et fortasse amator alius admonens conditionis: sed inter oscula, inter amplexus, paupertatem, non tamquam exploraris, sed tamquam, miserearis, allega: quamquam quid opus fide? sine curer, ut desinam, si quantum affirmas, invitum misereris ac diligis. Amatoris unum remedium est, amari: si tamen necessariam putas emendationem, quam multa sunt amantium remedia citra venenum? exclude, dimitte: fastidium posset [2], quantum non posset præstare paupertas: fac ut me potius ipse castigem, ut erubescam, ut aliquando desperem: is tantum in amore sanatur, qui, quod desinit, sibi debet.

X. Homo igitur, qui merito indignarer, si hoc tantum fecisset aliquis, ut diligi desinerem, quanto justius queror, factus quum jam sum alius, infelix, alia patiens? decipiunt nos rerum falluntque nomina: et ille, qui

1. *Veritas*. Immo *severitas*. Gron. Retineo *veritas* ex MS. nam ista per se videtur severa, et facile hinc odium parit, nisi temperetur blanditiis, quod aulici norunt et meretrices. Schult.

2. *Fastidium posset. Fastidio posses*. W. Leid. pr. Lucas. *Fastidio posset præstare paupertas*. Voss. sec. Forte, *fastidium præstet, quantum non posset pr. paupertas*. Non opus his mutat. sensus enim patet. Ed.

odit, de amore miser est : non refert animi, quid nimium velis, et inter sanitatem languoremque nihil interest, si utrumque ferre non possis : frustra mihi quisquam blanditur remedio, cujus patior tormenta, cruciatus: aliud est, ut amare desinas, aliud, ut oderis. Recessisse nunc me tantum putatis ab amore meretricis? ablatus est mihi ille hominis melior affectus; perdidi miser quidquid est, unde gaudium, unde venit vitæ tota lætitia. Amor ille, per quem rerum naturæ sacra primordia, totiusque mundi elementa creverunt, qui tenet nunc figitque rixantia, et de contrariis depugnantibusque seminibus molem perpetuæ societatis animavit, fugatus ejectusque est [1]. Non habeo infelix affectum, quo quandoque possim ducere uxorem, amare liberos, appetere amicitias, sperare convictus : quisquis odii medicamentum biberit, unum fortassis oderit, sed amare neminem potest. Dii immortales! quid ego hausi? quale visceribus virus ingestum est? non fuit illud unum venenum : bibi miser exsecrationis quidquid totius mortalitatis ira contulerat, quod erat omnium animalium furor, omnium serpentium congesta rabies. Odii medicamentum quid aliud est, quam assiduus animi labor, perpetua tristitia, et homo ab omnibus [2] gaudiis in contubernium doloris adductus? Fieri non potest, ut virus

1. *Ejectusque est. Est* deest Leid. et Voss. omn. *Dejectusque est.* W. Leid. pr. nihil tamen muto. Terent. Eun. II, 1 : « Ejicienda hæc mollities animi. » Licet *dejicere* elegans sit, et in bellis sæpe usurpetur, et τῷ *fugatus* non male conveniat : vide ad Phædr. II, 1. BURM.

2. *Et homo ab omnibus. Et bono et ab omnibus.* Gronov. Cod. unde Cl. Schult. *a bono et ab omnibus gaudiis in cor d. abductus;* ut *abductus* sit substantivum, ut *amissus* Just. v. *depastus* sequenti Declam. Vel tentabat, *Sum homo ab*, etc. ut nova esset periodus, similis locutio in fine h. Decl. *quum a luminibus aut animus abducitur. Adductus* est in Leid. sec. Quæ verba sæpe promiscue ponuntur. Vide Gifan. Indic. Lucret. et Muncker. ad Hygin. fab. VIII. BURM.

tam impotens semel in viscera receptum sit, et in unum tantummodo sensum, mandeturque quousque, dominetur.

XI. Ecce jam, mulier, odi; quid tamen adhuc facere illud in vitalibus putas? Paullatim se necesse est per totum diffundat animum, et quamvis primo statim haustu illud expugnet, in quod datur, brevi tempore in nominis sui potentiam omnes reliquos stringit affectus: medicamenti, cui tantum contra animum primum licet, prima fortassis vis erit odium, exitus iste, ut venenum sit. Respondere, judices, illis libet, qui me paullo ante dicunt in amore fuisse miserabilem: quanto crudeliora, quanto graviora patior, qui dicor explicitus? modestior quum amarem, et quietior fuerat sane pallor in facie, sed ipsa quoque comis, optanda tristitia: inveniebam colloquia, merebarque sermones: nunc me omnes fugiunt, aversantur, oderunt. Tum frequenter a lupanari deducebat pudor, abjiciebat occursus [1]: nunc publica [2] detinent: conqueror, assisto, convicior.

XII. Pro miseranda conditio! rideor ubique, narror, ostendor: ego sum tota civitate meretricis inimicus: sic patior miser illas lupanarium insultationes, illa corrivalium maledicta, convicia: non possum satis tormentorum exprimere mensuram: odi, nec unquam visus sum magis amasse. Intelligitis puto, judices, hominem, qui tantum ad vos detulit animi mentisque cruciatus, et pro vita queri: sed potio infelix, quidquid est, per quod paulatim proficitur ad mortem, assidue mecum rixatur affectus, et brevi necesse est consumar: quotidie

1. *Abjiciebat occursus.* Lego: *abigebat.* GRON. Quod recepit Obrechtus. An non præstet, *abripiebat?*

2. *Publica.* Mallet Cl. Schult. *publice.* Vel rivales, vel meretrices, quibus fabula est factus.

vincor. Quæ putatis esse tormenta, quem dolorem, quum mens vetatur oculos sequi, quum a luminibus suis animus abducitur? Quod non proficit, hoc superest, ut occidat: me infelicem, si venenum istud non habet mortem, si mihi inter hos dolores longior vita ducenda est! cur ergo post hoc animi vices commentaque [1] prospicio? si meretricis impotentiæ [2] omnia licent, hoc erit [3] remedium, ut amare rursus incipiam.

1. *Vices commentaque.* Lego, *momentaque*, sensu, quo est apud Vellei. Pater. II, 78: « Magnis momentis concussas provincias; » id est, motibus. *Vices*, ut apud Virgil. Æneid. II: « Vitavisse vices Danaum. » Vel lege, *quas ego posthac animi vices, quæ momenta prospicio?* SCHULT. *Vices quæ commenta*, W. Leid. sec. Voss. prim. sec. Lucas. *Vivam quæ commenta* Leid. prim. — *Vices tormentaque* Obrecht. Locus corruptus.

2. *Impotentiæ. Impatientiæ*, W. Leid. et Voss. omnes; Gryph. Colin. Vidov.

3. *Hoc erit.* Mallem *hoc sit remedium.* Quid si, *nisi meretricis impotentiæ omnia licent, hoc erit,* etc. SCHULT.

DECLAMATIO XV.

ODII POTIO II.

ARGUMENTUM.

Ex superioris declamationis argumento.

PRO MERETRICE CONTRA JUVENEM.

CAP. I. Etsi, judices, ita a natura comparatum est, ne sit ullus justior dolor, quam beneficii sui perdidisse rationem, nihilque gravius afficiat conscientiam bonorum, quam quotiescunque nulla merita[1] ceciderunt; non efficiet tamen nefandum præsentis reatus indignumque discrimen, ut misera puella non gratuletur sibi, quod illam pauper accusare jam potest. Timuerat infelix, ne remedio suo sic repugnaret pauper, ut magis amaret: ne juvenis in omni genere animi contentiosus ac pertinax, potionem illam dolore coactæ sanitatis expelleret: bene, quod et terribilis et minax est pauper, quod pœnam nostram, quod sanguinem petit. Non expectes, ut statim gratias agat, qui sanatur invitus: nobis tamen, judices, hodiernam pauperis mentem non

1 *Nulla merita ceciderunt.* Forte: *irrita merita ceciderunt.* GRON. Cl. Schultingius notat, Gronov. etiam tentasse, *ulla merita processerunt.* Ipse, *convicia inde redierunt*, vel, *ad nullum merita occiderunt.* Obrechtus expressit, *inutilia merita ceciderunt*: an, *multa merita ceciderunt?* id est, vana, irrita fuerunt, ut ita *verba cadere*, et similia, obvia apud poetas: vel, *pro nullo merita ceciderunt.* BURM.

prima fronte tractantibus, miserrimus juvenis nondum videtur explicitus: et si bene prioris ardoris impatientiam novi, quod quum maxime[1] facit, ira, non odium est: alioqui si profecisset remedium, et a pristino furore jam liber, animo intellectum sanitatis admitteret, omnem adhuc puellæ vitaret occursum, non sibi crederet ultionem, et ipsum quoque judicii timeret adire complexum[2]. Deprehensa est, puto, novissime potionis supervacua persuasio: amat, judices, amat, qui queritur quod non ametur.

II. Quid agam, judices, hoc loco? sub quo temperamento defensionem periclitantis aggrediar? timeo ne, si cœpero simplicissimæ puellæ laudare mores, referre probitatem, amare rursus pauper incipiat: sive enim, judices, malignitas est persuasionis humanæ, formam vacantem[3] vocare meretricem; seu miseræ nomen id imposuit aliquis amator, cui cum corporis bonis fortuna non dederat, unde severi matrimonii castitati sufficeret, laboravit necessitatum suarum custodire probitatem. Nullius unquam per hanc matrimonii turbata concordia est: nemo questus est pro filio pater: nemo exhaustas facultates in avidissimos sinus pœnitentiæ dolore deflevit. Tentet licet ingratissimus juvenis invidiam miseræ

1. *Quod maxime*. Rescripsimus ex auctoritate Voss. sec. ita postulante sensu, *quod quum maxime facit:* et ita Cl. Schultingius censebat: et sic jam sæpe emendavimus.

2. *Adire complexum*. *An consessum?* SCHULT. An *conspectum?*

3. *Formam vacantem*. *Feminam vacantem*, Leid. pr. *Formæ vacantem*, Obrecht. Cl. Schult. probabat *feminam*, ex illo Ovidii Epist. XX, 149: « Elige de vacuis quam non « sibi vindicat alter. » Et ita Decl. CCLXII: « Quum animus tuus spec« tabat vacantes, » id est, meretrices. Alio sensu Tertul. II, de cultu Femineo, cap. 3: « Ubi pudicitia, « ibi vacua pulchritudo, quia pro« prie usus et fructus pulchritudi« nis luxuria. » *Formas* vero retineo; nam *formas* et *figuras* pro puellis dici usitatum: Propert. Eleg. IV, 28: « Cynthia forma potens, « Cynthia forma levis. » BURM.

facere prioris affectus, non poterit objicere meretrici et quod amarit, et quod amare desierit: ne quem igitur accusator hac prima fortunæ suæ comploratione decipiat, tamquam meretricis caritate consumptus sit; securi estote pro innocentia nostra, talis incidit [1], talis adamavit, nec habuit, quod perderet in tam immodico ardore, nisi mentem: vidistis enim notissimum tota civitate miserum. Quum lupanari noctibus diebusque deserviens, quamvis indulgentissimæ puellæ simplicitate frueretur, modo tamen maledictis opprobriisque vulgi, modo crebra rivalium contentione pulsatus, abigi tamen compescique non posset, movit mitissimam puellam hic infelicis affectus: laboranti primo sui voluit facultate succurrere: sed quidquid indulserat, fovebat ardorem: quæque in hac impatientia prona persuasio est, quia nihil præstanti meretrix tam sæpe contingeret, amari sibi videbatur.

III. Postquam nihil miseratio, nihil proficiebat humanitas, tentavit asperitate discutere: poposcit, exclusit. Non defuerunt misero preces, adhibita sunt ex ipsa juvenis conditione consilia: sed ista vincebat, et vires amoris impedimenta perdebant, donec intelligeret hominem, qui explicari ratione non poterat, necessitate servandum. Puto, judices, frustra male audit in immodico pauper ardore: meretrix magis amavit hominem, a quo noluit [2] amari: consumptis igitur optima feminarum cunctis indulgentiæ severitatisque consiliis, dum apud

1. *Talis incidit.* Proprium verbum de iis, qui casu occurrunt alicui; quo utitur, ut ostendat meretrix, se eum non blanditiis illexisse. Vide Cl. Drakenborch. ad Silium lib. V, vs. 633. Burm.

2. *A quo noluit.* Forte, *quod ab eo noluit*, vel *eo quod;* nempe ita infamiæ succurrit, et fecit, quantum in ipsa fuit, ut rem familiarem curaret. Schult. *Hominem quo noluit,* Voss. sec.

omnes de pauperis sui amore conqueritur, incidit remedium [1], quo jam dicebatur alius amator explicitus: quæ prima igitur medicamenti pariter ac dantis integritas est, non negatura [2] porrexit: adjuvit deinde quod dederat; imperavit sibi; ne quas admitteret amplius preces, ne querelis assistentis, ne lacrimis moveretur, exclusit. Vultis scire, judices, ubi sit medicamenti, quod objicitur, totus affectus? Quisquis odium dedit [3], omnia post hoc facit, ut debeat amari: quanto juvenis hoc melius? in forum aliquando venisti? Incipis agere serium, gravem: jam leges, jam jura loqueris, conviciaris, maledicisque meretricibus: hunc tu animum modo inter libidines ac scorta perdebas [4], macie notabilis, pallore deformis, solaque impatientiæ tuæ fabula notus: perieras infelix, nisi bibisses venenum. Veneficii agit.

IV. Credam mehercle, judices, ad subscriptionis hujus immanitatem exspectasse publicæ severitatis aures, quodnam seculo nefas nuntiaret hic gemitus? quæ prosiliret orbitas de novercalibus quæsitura commissis? quem pestiferis [5] heredum medicaminibus enectum

1. *Incidit remedium.* Francius malebat, *incidit in remedium.*

2. *Non negatura.* Puto *negatura.* Gronov. Non negatura se porrexisse potionem, ita paullo post, cap. 5: « Bibisse te medicamentum probare « non posses, nisi meretrix fatere« tur. » Schult.

3. *Quisquis odium dedit.* Lego, *odium bibit,* ut postea, *o quam timueram, ne diceres, amatorium bibi,* et *odium accepi:* id est, potionem odii. Sic *soporem dare* dixit Nepos Dion. pro soporiferum potum. Deinde lego, *omnia post hoc facit ut desinat amari. Quanto hoc melius,* nempe quam indulgere amori, et in lupanaribus et libidinibus volutari. An, *ut debeat amari,* id est, ita se gerit caste et laudabiliter, ut *amari debeat.* Schult.

4. *Perdebas.* Malim legere, *prodebas,* et omnia per interrogationem dicta accipere: an hunc animum, quo nunc conviciaris meretricibus, olim ostendebas inter libidines et scorta, quum macies et pallor monstrarent te esse mancipium meretricum? Burm.

5. *Quem pestiferis. Quem* Leid. et Voss. omnes Colb. et recte: sed nunc malim, *heredum;* nam nullo

tristis comploraret affinitas? Non pudet ergo, quod vacatis lupanarium querelis, et ad vos deferuntur amantium rixæ? videtis hunc accusatoria fronte terribilem? oscula poscit, destitutos queritur amplexus. Vultis nos abire potius in nostra secreta, ibique gaudia querelasque mutata[1] conversatione consumere? non agnoscunt leges ac jura miseros[2]: hic audiuntur seriæ calamitates: non est ultione dignus, de quo potest efficere meretrix, ut queratur. Ecquando unquam, judices, audistis de veneficio vivum querentem, facinus hoc semper ex mortibus accepit invidiam. Si latrocinium, probes cruore, vulneribus: si sacrilegium, spoliis numinum, prædaque templorum: ita veneficium si arguas, oportet ostendas putre livoribus cadaver, inter efferentium manus fluens tabe corpus. Ut jam istud objicere possit, et vita debet aliquid esse passa, quod invidiam mortis imitetur: veneficium voca, quod cæcitate grassatur, quod in aliqua deprehenditur debilitate membrorum: profer, agedum, corporis notas, in quas se noxiæ potionis vagus fervor effuderit, ubi depasta senectus[3] visceribus sævitura consederit. Adspicio par laboribus corpus, retinere sua ministeria, sufficientem animum seriis actibus, accusatoria firmitate robustum.

V. Crede, juvenis, omnibus qui te modo noveramus,

modo intelligimus: *heredem* quem enectum medicaminibus pestiferis comploraret affinitas. Nemo enim heredem suum veneno tollit, sed sæpe accidit, ut illi ad quos hereditas pervenire debet, non exspectare velint mortem illius, a quo heredes scripti sunt. Burm.

1. *Mutata*. Mallem *mutua*. An *mutata*, id est, alia, diversa atque hæc in judicio est? vel alia ac fieri solet, ubi pax est inter amantes, et amor in tranquillo. Burm.

2. *Miseros*. Scilicet ex amore, ut passim apud comicos. Ter. Eun. I, 1: « Nunc ego, et illum scelestum « esse, et me miserum sentio. » Burm.

3. *Depasta senectus*. Malo, *depastis*. Gron. An, *depastis enectisque visceribus*, ut paullo ante, *pestiferis medicamentis enectum*. Schult.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] tantum [illegible] virus voca-re[illegible] leges, quod non admitteret interpretationis incertum, in[illegible] est venenum videri, quod in potestate bibentis est, an sit remedium. Sentit, judices, juvenis crimen, quod detulit, nec nomine, nec effectu scriptionem legis implere: itaque ex vocabulo mulieris quærit invidiam. Meretricem, inquit, accuso: nescis, mihi crede, juvenis, sceleris, quod detulisti, qualem mihi debeas probationem. Rem exspecto mehercule, ut sit ante omnia minax vultus, feralis habitus; horreant squalore crines, rigeat super nefandas cogitationes efferata tristitia: facinus, quod dicitur inquietare superos, sidera diris agitare carminibus, tumulos, busta scrutari, et amputatis cadaveribus ipsas in scelus armare[4] manus,

1. *Rediit.* Scribe *rediit.* Gron. Sic et hoc verbum cum *redire* confusum a librariis apud Ovid. Met. V, 364: « Monte suo residens. »

2. *Beneficium male audiendo.* Forte, *veneficium male audiendo videbitur sanitas.* Id, quod sanitas est, si vulgus male interpretetur, erit veneficium. Gronov.

3. *Virus vocare.* Scribe *vocant.* Gronov. *Vocavere* ex Gronovii sententia Schultingius rescribebat: recte autem ad leges provocat, quia *virus* et *venenum*, sunt vocabula *μέσα*, et a poëtis et aliis in utramque partem adhibentur: vide l. 236. ff. de V. S. sic *virus malum* Senec. de benef. I. 13; sed ideo in legibus non admittitur hoc incertum interpretationis, et fere *malum*, *noxium*, et similia epitheta adjiciuntur. Vide Servium et alios ad Virg. Georg. I, 129; et ita passim JCti *malum venenum* dixere: vide et Decl. 350. Burm.

4. *Amputatis... armare. Amputatas,* Obr. edidit, quod non probo: non enim veneficæ mortuis recisas manus armabant, sed suas armabant, non ense, aut telo, sed trun-

fieri non potest, ut auctorem suum non statim primo prodat adspectu. Vides veneficæ non horridos vultus, placidamque faciem: si cogitationes, si consilia pertractes, sola cura de forma est: omnis in hoc collata meditatio, ut sollicitet adspectu, sermone detineat.

VI. Audio subinde exactas mero noctes, tua mulier convivia [1], perditas amantium rixas, meretricis unum veneficium est, ne desinat amari. Numquid inique, judices, in tanti sceleris subscriptione deposco, ne nominibus reos velitis æstimare, sed moribus? Venefica tua quid prius unquam, quid simile commisit? cujus per hanc expugnatus animus est? quis queritur juvenis? quis senex? quis dives? quis pauper alius? in te ergo solo venefica, in te tantum aliud ista, quam meretrix. Vultis integritatem puellæ breviter probem? hanc, quam nunc pauper detestatur, accusat, amare mallet. Omnia, judices, facinora, nisi fallor, causas vel de cupiditate, vel de simultatibus trahunt: quod odium de amatore meretrici? quæ præda de paupere? Odium, inquit, [2] accepi:

catis cadaverum ossibus et membris. *Armare* enim est instruere, ita Valer. Flacc. II, 182: « Non prius « ense manus, raptoque armabitaus igne. » Sic apud Ovid. galeam infectam veneno *armarat* Medea *in illos usus*, lib. VII, 633; et ita *ferrum armare veneno* Virgil. *Æn*. IX, 773, et X, 140; et alii eum imitati. Vide ibi interpretes. *In scelera vero armare* dicitur, ut apud Ovid. Met. VII, 345: « Quid « vos in fata parentis armat? » Intelligit vero illud magici veneficii genus, quod explicuit Broukh. ad Tibul. I, 11, 46; et Lindenbr. ad Amm. Marc. XIX. c. ult. Burm.

1. *Exactas mero noctes, tua mulier convivia*. Forte, *tumultuosa convivia*. Gronov. An, *post tua, mulier, convivia*, id est, comessationes, vel, *in mulieres convicia perdite amantium et rixas*. vel, *et perdite amantium rixas*. Schult. An non præstaret, *tuta mulieris convivia*, id est, in quibus nulla suspicio veneni.

2. *Odium accepi*. Explicat Badius odii potionem, cui suffragatur Cl. Schulting. et hoc sequentia docent. Ita *accipere* pro bibere utitur Justin. XII, 10: « Et herba in potu « accepta, statim periculo liberatus est. » Quia tamen durior hæc locutio, posset mitius, *odium accipere*, explicari, quod non ipse

ecquid, judices, satis me contra infamiam veneni vel solum medicamenti nomen absolveret? nec invenio, cur debeat idem videri, quod non potest idem vocari. Agedum, juvenis, potionis imple hujus immanitatem: dic, odium accepi contra conjugem, contra liberos meos, ut a sacris avocarer affectibus, ut pignora sancta despicerem: illud odium in meretrice facinus est, quo utitur in sui caritatem; ita vel hoc solum sufficit excusationi, quod illa contra se tantum dedit.

VII. Odium, inquit, accepi: nunc te hic reposco, juvenis, invidiam, quam fortunæ nostræ paullo ante faciebas: dic, meretrix dedit, prostituta porrexit: o quam timueram ne diceres, amatorium sui! Consurge, agedum juvenis, et totis corporis animique viribus imple susceptæ accusationis horrorem: est quod audiente tota civitate proclames: miseremini mei, adjuvate, succurrite, bibi medicamentum crudele, sævum; desii pauper amare meretricem: jamjam non inquietis noctibus vagus vilissimi cujusque perditos patior ictus, nec exclusus ante lupanarium fores posterum diem pervigil amator exspecto: possum navigare, colere terras, sufficio militiæ, redditus est mihi animus, quo fierem maritus, quo senectuti liberisque prospicerem. Quantum, dii [1] deæque! remedium conditione bibentis va-

causa odii esset, sed quod a muliere profectum esset, ut ita Dict. Creten. II, 10: « Telephus dux ob « acceptam gratiam factus, » et eo sensu vidimus ad Decl. XII, *habere odium* dici: sed in his omnibus tamen locis aliquid adhuc discriminis est, quum ibi sit, odium in me aliorum accepi, hic vero odium in in omnes, conjugem, etc. *Accepi*, pro concepi a meretrice mihi datum. BURM.

1. *Quantum dii.* Hoc sensu; quantum *valuit*, id est, potuit, remedium hoc secundum conditionem bibentis: jungerem præced. *fecerat*, hoc est, fecisset te ista potio felicem, si potuisses animum a meretrice abducere, et applicare ad uxorem divitem. BURM.

luit? fecerat te potio ista felicem, si divitem puella. Ita vel hoc non solum, judices, innocentissimæ puellæ pro defensione sufficeret, quod nihil fecit sua causa? amatorem dimisit, explicuit illa, quæ captare dicitur, ut ametur, quæ sollicitat, quæ corrumpit affectus. Ingrate, quanta de te potuerit gloria frui[1]? non quidem confers pretia, non stipes; sed assides, sequeris, hæres, præstas comitatum, favorem, laudas ubique, miraris: hinc ergo iratus[2] meretricibus, quod illas etiam pauperes ament, quod facile contingant, quod laboribus exonerentur adeuntium facies, hinc amator, ut divites ament, in crimen maximum captas transferre beneficium? Ut aliquis amare desinat, non nisi ab amante præstatur.

VIII. Quid ais, juvenis? ita bibisti potionem, quæ finem cupiditatibus daret, premeret ardorem, desideria restingueret? abi, recede, dum puellæ publico generis humani nomine gratias agimus, quod hoc fieri posse monstravit. Furor ille, qui, si credimus, numina quoque detracta sideribus misit in terras, qui de sacris venerandisque pignoribus monstra commentus est, ardor, qui miscuit hominum ferarumque concubitus, ferrum, ignes, claustra laxabat, per interjecta late maria fugiebat, vetatur, perit. Accipite quod magis debeatis stupere, mirari: remedium amoris mulier invenit: desinite nunc incestum timere, mortales, nulla pietas horreat nefandæ cupiditatis instinctum: quidquid non parentum minæ, castigationes, non serii propinqui,

1. *Ingrate, quanta de te potuerit gratia frui.* Immo *potuerat*, vel *poterat*, puella nempe aut meretrix. Gron. Legendum, *quanta de te potuit* (vel *potuerat*) *gloria frui*. Schult.

2. *Hinc ergo iratus.* Præferrem, *hinc ergo jam meretricibus*, scilicet mos est, usitatum est, vel contingit, vel simile quid. Sed illud *laboribus exonerentur* incommodum habet sensum, nec adhuc mihi patentem. Burm.

non paupertas, non necessitas poterat efficere, haustus brevis, facilis, unus extorquet. O si quis odium posset omnium bibere vitiorum! felix profecto mortalitas, si reliquos lapsus incommodosque mentis errores fas esset infusa potione compescere. Facinus est, quod maximum remedium gratiam sui auctoris vocabulo perdit: miraremur hominem, qui illud contra meretricem dedisset: tibi tamen ultra omnes immodica cupiditate flagranti, tibi præcipue succurrendum, juvenis. Cujus homo conditionis adamaveras? divitiis opus est, ne simus in amore miseri: et impotentissimi mali difficultates illi fortasse non sentiant, quos contra fastidia cæterosque contemptus explicat felicitas [1] magna pereundi.

IX. Felix profecto, qui non nisi facultates in lupanaria effudit. Tu perdis animum, ille æs [2]: tu bibis uxoria, tu lacrimis rogas, pallore blandiris: et quod ad pessimum spectat eventum, miserabilis sis oportet, ut amator esse videaris. Finge te nullum hujus affectus sentire cruciatum, id amare te[3], pauper, saltem non pudet? homo,

1. *Felicitas pereundi. Perdendi*, Lucas. Tentavit aliquot conjecturis hunc locum Cl. Schultingius, quas ne referamus, faciunt ejusdem notæ ad Senec. controv. III, p. 95; ubi *infelicitatem pereundi* contra Juretum asserit: retineo tamen vulgatum, nam videtur noster in hoc ὀξύμωρον, Horatii illa ex Od. lib. I, 27; ante oculos habuisse: « Dicat Opuntiæ Frater Megillæ, quo beatus Vulnere, qua pereat sagitta. » Et ita verbum *perire* in amoribus est obvium apud comicos et alios.

2. *Tu perdis animum, ille æs*. Varie et hæc tentavit Cl. Schulting. *Tu perdis animum, non illic æs tantum bibis uxorium*. Et capit de homine, qui proletarius aut capite census esset, cui vix erat in bonis, unde uxorium solvere posset, quare a censoribus numero civium movebatur, quia cælebs non poterat solvere uxorium, quod in lupanari consumserat. Legebat etiam, *tu perdis animum illic, tu æs bibis uxorium*. Ascensius *bibere uxoria* explicat, pocula uxoria, id est, aquatica, quia uxores erant Romæ abstemiæ.

3. *Id amare te, pauper, saltem non*

cui non vacaret[1] agere longa languoris otia, ægrumque non deceret totarum noctium quies, excusare non possis, si tantum perdideris dies, cujus census ex manibus, ex laboribus substantia, quem quotidie poscit ultra rationem in dies demensus, amentiam pateris, felicium oscula tantum amplexusque meditaris; et unde tibi calamitatis hujus non potest nec venia contingere, de voluptate miser es. Exspectandum videlicet quando te fames, inopia castiget: sed inter ista cœpisti, quid jam facere potest ratio, consilium? Odio sanandus est, quem non explicat, quod pauper adamavit: non tamen intelligere possumus tecum solam fuisse[2] paupertatem: iterum, non opes tantum tibi, non facultates defuerunt: non erant, quantum video, propinqui, non amici: alioqui illi te potius nostra potione[3] sanassent: vel si ignorassent hujus graminis vires, vinculis nexibusque tenuissent. Quid blandis affatibus impotentissimum eludis[4] affectum?

pudet. Lege, *adamare te, pauper, saltem non pudet:* vel, *at amare*. GRON. An *sic amare?* nempe ut tempus omne insumas libidini, quum vix suppetat, unde possis tolerare vitam: vel scribendum *adamare*, ut sæpius in hac Declam. SCHULT.

1. *Homo cui non vacaret. Otia* deest codicibus scriptis; nihilominus retinendam vocem puto. Sensus enim est hominem pauperem, cui non vacaret ægrotare, et in morbis ipsis totas noctes dormire, se non posse excusare, si dies perderet in lupanari.

2. *Tecum solam fuisse*. Ego mallem, *Nunc tamen intelligere possumus te non solam tulisse paupertatem; item, non opes tantum tibi, non facultates defuerant: non* (subintelligi hic debet *sed non*) *erant*, etc. *Item* est in Leid. pr. Innuit autem non tantum opes defuisse, sed et amicos, et cognatos, in quorum tutelam amens et furiosus debuisses tradi. Inde nunc intelligimus, non solam te tulisse paupertatem, sed et furorem; item non tantum defuisse opes, sed et propinquos, aut amicos, qui te compedibus coercuissent. BURM.

3. *Te potius nostra potione*. Scripsisse puto auctorem, *te potentius nostra potione sanassent*. Ego potione odium quidem tibi infudi, sed nihilominus quotidie ad me venis, et ut admittaris molestus es, illi te coercuissent potentius, vi et imperio, vel vinculis et nexibus. BURM.

4. *Eludis*. Schult. malebat, *Ecquid blandis affatibus, i. e. affectum*. Ut ex persona meretricis in-

datum est remedium dolori, qui sæpe egit in [1] laqueos, in præcipitia compulit, qui cruciatus laborantis animæ vulneribus emisit : quantum amori in hominem liceat, illi magis sciunt, qui amant.

X. Junge nunc cum fortuna tua conditionem mulieris adamatæ. Incideras quidem miser in puellam minime superbam, minimeque difficilem : quasdam tamen non possumus circumire meretrices. Quam multa pro illis exigit sexus, ætas poscit! semper necessitas petit corporum, cultus poscit, stationis [2] tristissimæ impatientia. Totos infelix dies lupanarium foribus impendes, ut quandoque prostituta pauperi vacet : contentione numerantium dilatus, exclusus, otium meretricis exspectas : negatur tibi complexus, indignatione persequeris : contingit, verum felicitate corrumperis : spem gaudia parant [3], adversa contritionem : ex utraque fortuna desideria coalescunt. Nobis crede, qui vidimus; quis tibi uni [4] fuit corporis habitus? quis pallor? quam mi-

telligatur, quæ, non ut solent meretrices, blanditiis elusit amorem, et spem amatoris destituit, sed veneno et potione.

1. *In laqueos egit.* Alludit ad illa Theocriti, Idyl. III, Ἀπάγξασθαι μὲ ποιήσεις, ad quæ vide Meursii Spicileg. p. 17; quod mollius extulit Virgil. Ecl. II, 7, vol. I, pag. 91 nostræ editionis : « Mori me deni« que coges. » Ed.

2. *Stationis.* Intelligit miseram meretricum conditionem, quæ eo usque omnium libidini patere debent, donec tantum pecuniæ corraserint, ut a lenone se redimere possint. *Stationem* vocant, quia in lupanaribus totos dies, et noctes stare debent et exspectare adeuntes, quod quum impatienter ferant, pro illa impatientia capturas et prædam ex amatoribus sperant. *Statio* pro ipso actu standi : et notum est, *stare* proprie de meretricibus dici. Non dissimiliter Seneca de Vita Beata, c. 7 : « Statio voluptatis « ac domicilium fornices sunt et « popina. »

3. *Spem gaudia parant, adversa contritionem.* Lege, *contentionem.* Supra : *juvenis in omni genere animi contentiosus ac pertinax.* Gronov.

4. *Quis tibi uni? Tibi uni*, pauperi, quum reliqui divites amatores, et ut supra dixit, *numerantes* essent, qui præsenti pecunia sibi meretricum amplexus emebant. *Quis tibi tunc*, Obrecht.

serabilis, quam pudenda tristitia? quoties tu venenum bibere voluisti? non est igitur, juvenis, quod tibi queraris illam mitissimam partem humanæ mentis ablatam, non caritatem, sed impatientiam: non voluptatem, sed tormenta; non amorem, sed quod adamaveras, perdidisti. Amoris, si sapientiæ sequamur auctores, antiquissimum numen, et cui se naturæ debet æternitas: sed ille mitis et serius honestis cupiditatibus et viribus sacræ caritatis exsultans, ut qui cuncta priscæ noctis operta caligine diduxerit primum, deinde miscuerit. Hic vero, quo perditis visceribus adhæremus inquieti, lascivientis adhuc ætatis instinctu tumultuosus ac petulans, telis funereis facibusque armatus. Præstat igitur ille mortalibus liberos hac usitata conjugii pietate: hic incesta, libidines, adulteria, meretrices.

XI. Referam nunc fabulosas immodici furoris prodigiosasque novitates, conceptum nescientibus oculis ignoti hominis adspectum [1], formam suis in se luminibus ardentem, virgines patrum senectute flagrantes, mortalium ferarumque vultus usque ad monstrosæ fecunditatis onera perlatos? Ex omnibus tamen, quæ nobis patientibus extorquet affectus, hoc sævissimum patimur, quod nemo vult in amore sanari. Ego tamen, inquit, amare mallem: hoc est ergo, propter quod opus odio fuit. Nihil agebant castigationes, nec preces; consilia perdebantur: odio debet amator explicari, quem sanat adamata. Interrogare te hoc loco libet, numquid accusare posses, si quod fecit medicamento puella, fecisset animo? Licuit te reposcere, quantum numerare

1. *Aspectum*. An *aspectu* ut Jasonis, Thesei, Paridis? An *aspectum*, ut intelligatur illos sæpe vultu referre liberos, quos ignorant mulieres, quia illos non invitæ adspexerunt? Schult.

non poteras, fastidire, contemnere: jam indignaris, quod te maluit remedio, quam dolore sanari? Mulier, cui ad dimittendum amorem sufficiebat, ut odisset, ipsa pro te commenta est, ut illam tu potius odisses: finge te tamen aliqua remedii tui sentire tormenta, arrogantissime miserorum: tu autem sperabas ardoris immodici felicem statim sanitatem: quid, si queratur æger abstinentiæ dolore sanatus? Excussa sunt plerumque languentium verberibus, redemptaque debilitate vitia: ignibus, vulneribus interdum profutura grassata sunt, et quæ fuissent mala sanitatis, in gratiam remediorum de majoris periculi comparatione redierunt.

XII. Vix mehercle contingere potest, ut hilares ab hac impatientia lætique discedant, quos pudor, quos satietas, quos pœnitentiæ ratio dimittit: nec sine aliquo morsu resilitur a malis, quæ voluptate tenuerunt: iterum materia amoris est, desinere, nec queri: opus fuit pari diversitate, viribus quantis adamasti, ne respiceres[1], ne frequenter in media sanitate subsisteres. Quale tibi remedium debuerit adhiberi vel ex hodierno sentis, juvenis, affectu: pro homine, qui post odium queritur, quod non amet, parum fuit, si amare desineret: audi igitur, ingratisssime, quatenus ad publicas aures secreta nostra proferre voluisti. Dedi: quid enim, inquit[2], facerem, quæ remedia tua multa perdideram? ferre misera non poteram, quod te jam cœperunt omnes

1. *Ne respiceres. Ne resipisceres.* W. Leid. pr. Voss. sec. Colb. Gryp. Colin. Vidov. *Ne recideres*, marg. Gryph. ego, licet illæ lectiones habeant, quo se tueri possint, vulgatam retineo, quæ cum sequenti verbo *subsistere* optime congruit: et præterea firmatur illa ex præceptis contra amoris impatientiam Ovidii, Remed. v. 213; et seqq. præcipue v. 223, vol. II, p. 406 nostræ edit. « Nec crebro respice Romam, Sed « fuge. » Ed.

2. *Quid enim, inquit. Quid est, inquit*, W. Illud *inquit* ex persona causidici capiendum.

ridere meretrices. Repete, agedum, illarum colloquia noctium, quibus te frequenter alterius, et fortasse divitis amatoris injuria, receptum, inter oscula amplexusque monui: quid miser cum fortuna, quid cum mea conditione rixaris? parce necessitatibus meis, duo paupereres sumus. Sed et tu quoties in sinus meos lacrymis fletuque resolutus exclamasti; sentio furorem, sed imperare oculis, sed animum regere non possum! quam libenter te, mulier, odissem! non est igitur, ingratissime mortalium, quod beneficium nostrum nomine potionis infames: remedium bibisti, sed illud odium tuum est.

XIII. Quid? quod furis, conviciaris, exclamas, non est haustus illius affectus, sed amor: talis fuisti. Aliud sunt, aliud illi, quos in voluptates superfluentium facultatum mittit secura felicitas: improbius pauperes amant. Sic tumultuabaris admissus [1], sic moras, sic impedimenta ferre non poteras: maledicebas populo, conviciabaris intrantibus: cujus unquam felicius commutata fortuna est, si tunc omnes oderas, nunc unam pauper odisti? Quin potius, juvenis, admittis consilii [2] rationem? quid agis infelix? cur redditam modo sanitatem rigore nimiæ contentionis exasperas? Prædico, testor, consumis odium, nondum totam mentem vis perfusa possedit, adhuc circa te duo maximi rixantur affectus: ad-

1. *Tumultuabaris admissus*. Immo *non admissus*. Gron. Quod recepit Obrechtus; sed vulgata optima est, cujus est sensus: exclamabas, furebas, maledicebas, etc. quoties te admisissem, statim mei copiam tibi fieri postulabas, non blanditiis, sed tumultu. Burm.

2. *Consilii rationem*. Ita quidem et Curtius, III, 7: « Ratio tam salu« bris consilii accepta est. » Sed hic forte legendum *consilium* et *rationem*. Terent. Eunuch. I, 1: « Quæ « res neque consilium neque mo« dum habet. » Cic. Cluent. cap. 65: « Mulier abundat audacia, consilio « et ratione deficitur. » Ita sup. c. 9: « Quid jam facere potest ratio, « consilium. » Sic *mentem* et *consilium* jungit Cicer.: « Scelerum « pœnis agitatur, et a mente consi« lioque deducitur. »

juva potius, adjuva potionem: contradic[1], agedum, quidquid est aliud, quod tumultuatur, exæstuat, totumque sanitas componat hominem: tunc te sciemus amare desisse, quum desieris odisse.

XIV. Et innocentiam quidem puellæ satis, ut spero, defendimus, magnitudo periculi vocet preces[2]: consurge, agedum, miserrima feminarum, reliquam defensionis tuæ partem tuere lacrimis. Accusator, quid speras? quid exspectas? ad genua tua non mittimus eam: toto licet infelicem terrore convenias, non exosculabitur manus: mortem, suprema denunties, te non rogabit: frustra tibi aliquid de periculo nostro metuque promittis. Nescis, puella non habet odii remedium: sane tamen viribus potionis effectum sit, ut accusaveris innocentem; sufficit ultioni vidisse pallentem; satis est audisse gemitus: memineris hanc esse, quam tu non, juvenis, odisti. Quid agis? etiamne perferes illud pronunciationis anceps, illud humanæ salutis incertum? numerabis[3] ergo sententias; et si damnaveris, exsultabis, nefande, gaudebis? puto, non adamasti. An et sequeris, dum carnifex trahit? intereris, dum hos oculos occisura contingit manus? dum hæc amplexibus tuis nota cervix, ad supremos nudatur ictus? non exsilies? non pectus oppones? non fidem hominum deorumque clamabis? accipies percussam? super palpitantia[4] membra consis-

1. *Contradic. Contradicat.* Voss. sec. Cl. Schult. dubitabat, an *contrahi*, vel *contra niterc.* Sed forte posset legi, *contra duc agedum*, quia rixandum et pugnandum est, duc contra amorem, quidquid est aliud, quod tumultuatur. BURM.

2. *Vocet preces.* Malim *docet* vel *vocat.* SCHULT. *Vocat* etiam Francio placebat: an non *evocat?* vel *vocet ad preces.*

3. *Numerabis.* Ut supra *numerantes* divites vocavit, ita nunc sententia est; tu pro pecunia, quam non dedisti, nunc numerabis sententias.

4. *Super palpitantia.* Obr. *Accipies percussam? s. pal. m. consistes?*

tes? potes hoc videre? potes hoc ferre? sanatus es. Quod si quid tristius judicii hujus attulerit eventus, dii rapide pereuntium beneficiorum semper ultores, dii, quos iste crudelis in amplexibus puellæ frequenter mœrore, lacrimis, aut finem amoris rogavit, aut mortem, date nobis justam de ingrato juvene vindictam: non imprecamur debilitates, naufragia, morbos: pauper sit; et amet quamcunque meretricem; et amare non desinat.

Et nos cum illo sic legimus, dum alii; *acc. perc. s. p. m. consistens?* Posteriorem vero lectionem secuta est Edit. Bipont. et Burm. contra legit: « Aspicies percussam? super « palpitantia in cruore membra « consistes? » Declam. IV. cap. 7: « Exsultans super stratorum cor« porum strages palpitantibus ad« huc cadaveribus insisto. » De voce *palpitare*, vid. Heins. ad Ovid. Met. V, 40: « *Palpitat;* et positas ad« spergit sanguine mensas. » *Accipere* vero et *aspicere* sæpe commutari docuit Drakenborch. ad Silium, V, 573, et nos apud Ovid. Fast. V, 610, ubi multi Codices *aspicienda* loco τοῦ *accipienda*.

DECLAMATIO XVI.

AMICI VADES.

ARGUMENTUM.

Duo amici, ex quibus uni mater erat, peregre profecti, ad tyrannum appliciti sunt. Mater cognito, quod filius haberetur a tyranno, flendo oculos amisit. Oblata est a juvenibus tyranno conditio, ut ad visendam matrem dimitteret alterum, ad diem præstitutam reversurum, ita ut nisi occurrisset ad diem, de eo, qui restiterat, pœna sumeretur: et jurejurando adstrictus est. Venit juvenis in civitatem: mater detinet ex lege, qua parentes in calamitate deserere non licebat.

PRO JUVENE CONTRA MATREM*.

Cap. I. Etsi, sanctissimi viri, olim omnes videor humanorum pectorum affectus in solam amicitiam contulisse, et patior invidiam hominis, qui sibi non reliquerit, ut amaret et matrem; quoties tamen universam pietatis meæ conscientiam intueor, in qua minimum est, quod videor bonus amicus, non possum non hanc primam electionis nostræ complorare fortunam, quod mihi necesse est, aut amicum relinquere, aut matrem. Facinus, severissimi viri, facinus fit impatientissimis affectibus meis, quod succurri non potest duobus: excedit omnem querelæ meæ complorationem, quod tam

* Hæc Declamatio intricatior et minus elegans mihi videtur, et cujus fere singulæ periodi aliis verbis exponi deberent: attamen ipso argumento animum detinet. Sed nobis tanti non hæc videntur.

diversis meorum conatibus adversa conveniunt, ut videar eligere[1]. Quid non darem miser pro luce matris, qui ut illam viderem, amicum dedi? Fidem vestram, judices, ne inter maximas necessitates pereat usus hominis, qui paratus est duobus impendi: jam hic est tota ratio clementiæ, ne ibi me detineatis, ubi non prosum: nec dissimulo, sanctissimi viri, proferre me, quum maximi, tum incredibilis exempli fidem, ut non immerito possim videri cum matre colludere. Ego videor excogitasse istum colorem; et hoc quod detineor, amicitiæ vocatur infirmitas. Miseremini judices, tentate me; et dimittite: an voluerim reverti, scire non potestis, nisi revertor.

II. Illud, sanctissimi judices, illud affectus meos torquet ac lacerat, quod sim ingenti exspectatione deceptus: speraveram futurum, ut hoc loco rem magnam faceret et mater: paraveram apud tyrannum hanc jactationem, ut me crederet remissum; et genus ostentationis adamaveram, ut mirarentur hominis fidem etiam in orbitate. Quo vultis hoc animo feram, quod, etiam ut revertar, amico meo mater imposuit? et quantum ad hanc pertinet, maximum juvenem decepit, illum, qui meos crediderit affectus. Non possum, judices, litis hujus dissimulare facinus: innocentius fuerat, ut ego nollem reverti. Viderint, sanctissimi viri, qui receptas nominum persuasiones, velut aliquam servitutem caritatis, attendunt: me si quis interroget, nullos affectus tantum

1. *Ut videar eligere.* Potest quidem explicari, ut videar matri præferre amicum, quod impium; sed puto melius sensui convenire, si legatur, *ut verear eligere.* Sic apud Ovid. Metam. IV, 40, volum. III, p. 294 nostræ edit. « Quod tempora « longa videri Non sinat. » Quidam Codices habent *vereri:* posset et legi, ut *jubear eligere.* Quæ verba centies permutata in scriptis. Vide ad Instit. XI, 2. Ed.

nasci puto : et si quis omnia vera ratione respiciat, quidquid liberos, fratres, propinquos invicem tenet, amicitia est. Homines igitur, quos quum maxime incredibilium rerum loquitur invidia, sumus sine dubio non ejusdem pars animæ, non ejusdem pondus uteri; et quanto minus in causis, tanto plus in affectu est: admirabilior caritas, in quam coimus viribus nostris. Non pudet, judices, hanc fateri persuasionem; minus debetur homini, qui aliquem ideo tantum amat, quia necesse est: ita est, judices, ita est, a primis statim ætatibus in eamdem coire vitam habet aliquem fraternitatis affectum. Sic effectum est, ut nos statim fama committeret; et tali certamine coivimus, ut si quid accidisset uni, deberet et alteri exemplum: inde est, quod et pariter reverti contempsimus[1]; et quasi facilius esset inter fidos, placuit sub incerto pelagi cohærere.

III. Nec tamen vanitate, nec discursu putetis extractos: magnas et inexplicabiles navigandi fuisse causas, vel hinc potestis æstimare, quod nos non detinuit hic mater. Utrumne igitur, judices, sumere de nobis etiam nunc voluit experimentum ipsa amicitia? et parum fortuna credidit hominibus adhuc tantum feliciter amantibus? an hæc est magnæ semper opinionis invidia? nec ulli unquam tam plena confessione laudantur, ut illos non ipsa quoque amicitia tentare velit? Litoribus appulsi sumus, homines, quorum omnia casus, fama custodiebat, consumimur terrore, qui parentibus statim

1. *Contempsimus.* Quid hoc? immo quibus cohærere placet, debent etiam, ut simul egressi patria sunt, simul reverti; quare legerem, *contendimus,* hoc animo proposuimus, et efficere studuimus: nam licet nunc unus ad matrem visendam dimissus sit, ille ideo sibi ad tyrannum redeundum esse ait, quia non nisi pariter redire voluerunt; et hinc quasi facilius esset iter, placuit cohærere in omni itu et reditu.

cæcitas est: hinc illud evenit, quod sumus pariter alligati: sic magis adversus solutum carcer inventus est. Pudet, judices, fateri; jam in hoc victus, jam inferior recessi: ex duobus magis amatur, quem tyrannus paratus est alligare. Quantum tibi, amice, debeo? non potuit nos dividere, nisi mater: tibi primum cæcitas nuntiata est; tuus hic affectus fuit, quod hoc credidit tyrannus. Quid ille non fecit? ut rex desideravit vicarium corpus, amplexus est catenas: sponderi sibi voluit hominem rediturum: per maria, per matrem repromisit de incertis, tamquam de animo suo. Quis hominum pro se tam multa fecisset? præstitit, inquam, amicus, præstitit rem, quam videbatur ideo tyrannus indulsisse, ne fieret: et hominem, qui in rebus humanis hunc esse nolebat affectum, decipimus, dum tentamur.

IV. Ego non invenio, cur horreat mater carcerem; quid sibi velit quasi destinatas [1] operire cervices: non odit me tyrannus, cujus non interest, an alium occidat: miserere mater, si quis est magnorum meritorum pudor; querere quod unum de cæcitate impatientius ex nobis amaris semper absentem. Cui tu fortunæ, quibus necessitatibus injicis manum? me ad amicum meum admitteret alterius catena; et tyrannus nunc mihi portas

1. *Destinatas*. Ita decl. IV, 4: « Hoc « destinatum damnatumque cor« pus. » Liv. II, 54: « Claris insigni« bus, velut infulis, velatos ad mor« tem destinari. » Decl. VIII: « Tot « destinatos totque perituros. » Recte quidem vocab. *destinatos* ita explicatur; sed quid est, quæso, *sibi operire cervices*, aut *sibi destinatas*? mox quidem occurrit, *perituri filii jugulum auctoritate juris operires*; sed hic illud verbum *operire* (quod inepte Badius per tegere, defendere explicat) corruptum puto: Francius *ferire* conjecerat. Sed si liceret *fingere* reponere, res esset plana, non invenio cur horreat carcerem, cur sibi mater fingat cervices meas, quasi destinatas securi; nam tyrannus me non odit, et ideo non occidet: posset etiam legi, *carcerem, qui sibi velit quasi destinatas redire cervices*; sed locus hic aliis sanandus est relinquendus. BURM.

aperiret, an hodie navigium pirata præstaret. Si mehercle ante morerer, ire deberes, mater, ad diem : misera non intelligis quanto te magis pius obligaverit amicus? plus debes homini, qui me tibi remisit, ex quo pati non potes, ut revertar. Libet mehercle, judices, libet misereri hominum, qui me laudant revertentem : amicus mihi credidit, ut redirem : ita nunc ego facio rem magnam! ego sum ille bonus amicus! ille mirabilis! ille narrandus! si qua dicentis fides est, facinus mihi videtur, quod scio me non esse periturum. Sentit, judices, et ipsa mater rem se facere turpissimam, si necessitate detinear : itaque mulier, quæ adhuc de affectu cuncta fecerat, ad legem subito convertitur.

V. Pessima, judices, causa matris est, in qua plurimum lex potest : *Liberi parentes in calamitate ne deserant.* Facinus est, judices, hoc dici homini reverso : ita nunc ego contemno matrem ; ego despicio cæcitatis obsequia, homo, qui omnium calamitatum mearum ambitum in hoc consumpsi, ut redirem? qui inter supremas sollicitudines non pro me rogavi? mihi quisquam contumacium supplicia liberorum, mihi neglectæ pietatis minatur invidiam? Bone Jupiter, quanti mihi constitit, ne malus filius viderer? imputem tibi necesse est, mater, quod meum amicum propter te reliqui, ad quem facinus est non reverti. Nondum, judices, necessitates meas, nondum amici merita refero ; interim contendo, tunc esse tantum legis hujus usum, quum in calamitate soli sunt parentes. Magnam partem mortalium fortuna dimisit a legibus, nec ulla jura tam tristia sunt, ut ea in adversis patiantur homines. Ego, quum me necessitas rapit, sic habeo queri, quasi relinquar : excusatæ sunt parentibus liberorum calamitates ; et si quem lex

ista deprehenderit, in alterius fatum [1] transeat necesse est, tamquam orbitatem. Quid enim si me detinente matre, alter e latere revocaret? et si bella militem poscerent; si legatum patria dimitteret; veluti ad propriam descendam necessitatis meæ complorationem, si me damnatum pœna constringeret, videlicet effringeres carcerem, mater, injiceres carnifici manum, et perituri filii jugulum auctoritate juris operires.

VI. Dii deæque! quam longe est lex, quæ retinet hominem, qui pœnæ non venit! nescis, quantum intelligo, mater, quantam invidiam debeant facere liberis parentes, a quibus relinquuntur. Mater, quæ se deseri queritur, illud exclamet: filium meum civitas peregrina sollicitat; ut amœnos nescio cujus recessus orbis petat, debilitati meæ subtrahit humeros: juvenis meus abducitur amore meretricis, et ab officiis civitatis [2] vitiis abstrahitur oculorum. Ejusmodi gemitu filium necesse est persequaris, ut quod detineor, obiter et pœna sit: non facit ista lex ad liberos, qui misericordia detinentur: ut turpe sit quod recedo, in eo tantum est, ad quem revertor; et ut facinus sit relicta mater, non faciunt nisi causæ relinquendi: homo, qui ad tyrannum revertor, si malo animo relinquo matrem, dignus sum qui detinear. Non est itaque quod subinde nominis vestri be-

1. *In alterius fatum*. Obscuriora hæc verba: legendum puto, *excusatæ sunt. p. l. c. et si quem lex ita deprehenderit:* excepti et excusati ab illa lege calamitosi liberi; et si lex in calamitate deprehenderit tales liberos, necesse est, ut, illi considerentur, tamquam si pater non haberet filium, sed orbus esset, quum idem sit non habere filios, et calamitosos, qui non possunt adesse parentibus. BURM.

2. *Ab officiis civitatis*. Quis hic locus publicis officiis, quum sola modo et privata damna queratur mater? quare mallem legere, *ab officiis pietatis vitiis abstrahitur oculorum*. Francium offenderunt etiam *civitatis officia*, qui *cæcitatis* corrigebat.

neficia, mater, opponas, non est quod vilitate tua fieri putes, si credimus esse in rebus humanis et alterum affectum amicitiæ, quam mihi videtur natura excogitasse, ut coire invicem possit totum hominum genus, quæ ideo nondum circa se tenet omnes admirationes, quia tota non contingit[1], quæ tamen pervenerat ad incredibilium fidem, nisi illam vos impediretis: amicitia, plurimorum corporum unus animus, vicariæ manus, fortior quam matris affectus.

VII. Rogo quid refert, quid vocetur ille, qui sic amat? quid interest, ex quibus magna merita descendant! vultis scire quid de hoc affectu sentiat mater? et amicum meum putat malle, ne revertar. Finge me positis paullisper meritis, quibus obligatus sum, hoc tantum dicere: amicus alligatus est; ire volo, mater, ut redeat, ut consoler, ut dominum rogem, ut si tyrannus exegerit, vicarium corpus opponam : quid detines? quid moraris? hoc est tempus, propter quod coimus. Nescias an diligat, cujus non habet experimenta, nisi sola felicitas; et si vitæ præstes omnia secunda, amicus otiosa res est. Dicturum me putas; hoc exspectat alligatus; exspectat totum immo genus hominum, et nos in hanc fidem persuasionis receperunt, ut si hoc faciam, nemo miretur. Vis scire, mater, quem affectum, quam reverentiam in calamitatibus amico præstare debeamus? nullam legem timuit, ne relinqueretur. Differo interim causam amicitiæ, agere paullisper omnium libet; et tyrannus mihi credidit; volo reverti : nulli unquam mater plus

1. *Tota non contingit.* An *totum?* scilic. genus humanum; eo sensu quo Albinovan. Eleg. in Drusum, v. 9: « Luctus contigit omnes, » dixit : sed vulgata satis placet, *tota non contingit* illa amicitia, id est, omnibus suis numeris perfecta, sed tantum pars ejus, quia non licet mihi redire, et fidem præstare amico, redeundo ad carcerem. BURM.

commisit fides, neminem magis obligaverunt exspectationes. Credidit mihi homo, cui res favorabilis contingit, si decipitur; qui sibi excogitasse contra omnes amicos videtur, ut illi imponeremus: non est quod mihi supplicia, quod omnem mortis apparatum, mater, opponas. Facinus est, id tantum hominibus bene credere, quod expedit; et actum est de rebus humanis, si sola servatur utilitatum fides: infinitum est quantum mihi crediderit tyrannus, si me occiderit reversum.

VIII. Intelligit, judices, et ipsa mater, quantæ reverentiæ locum amicus obtineat, quæ incipit contendere affectu. Nisi fallor igitur, quum ego sim materia litis, hoc primum æstimare debetis, uter in ea calamitate plus fecerit: ante omnia permitte mihi de hoc affectus tui genere, mater, queri: quid tibi tam rabido, tam præcipiti dolore voluisti, quid adversis tuis præstare faciem et in oculos tuos accipere nuntium [1]? non reliquisti tibi ut redimeres, sine dubio adjecisti ad matris affectus, oculos [2] in dubia orbitate fudisti; sed illud non laxat catenas, non explicat corpus. Quid mihi prodest iste, qui se citra filium [3] consumpsit, affectus? plus fecisset mater, quæ isset ad tyrannum. Alligatus sum; tu nunc sic

1. *Accipere nuntium.* Duriter dictum: Gronovius *accipere beneficium* legebat. Schultingius explicat malum nuntium, qui potius in animum debebat descendere; nam flere ambitiosum; animo vere lugetur. Forte legi posset, *et in oculos tuos accidere nuntium?* id est, nuntio ita confundi, ut inde oculis tuis calamitas accidat: sed nihilominus dura et coacta manet sententia.

2. *Oculos in dubia orbitate fudisti.* Abjecisti, id est, inutiliter impendisti nimias lacrimas; ut *abjicere* est vili pretio rem contemptam vendere; oculos fudisti inutiliter, quum nondum certa esset orbitas, ut mox ait; et ludere et acumen captare videtur auctor in *sine dubio* adjecisti, etc., et *dubia orbitate.* Edit. tamen Bipont. retinet *media.* Vid. ad Ovid. Met. X, 288, vocc. *medius* et *dubius* confusionem. Ed.

3. *Citra filium;* id est, qui non pervenit ad filium, ipsi non profuit, ut sæpe in his Declamationibus, *citra* et *ultra* occurrunt. *Circa filium* Obrech. male.

flebis, tamquam solvar in lectulo, tamquam in tuis manibus exspirem. In quibusdam calamitatibus desperatio non est summus affectus; et quisquis orbitatem statim credit, festinat ad impatientiæ securitatem. Insimules licet, mater, tantæ pro me impatientiæ, tam incredibilis affectus, amicus rem difficiliorem fecit, quod servavit oculos suos, ut alligaretur. Dii deæque! quantum ille præstitit, qui mihi invidit pœnam meam, nec recessit! ille, ille terribilem carcerem facit, qui inde procedit: jam non corporis nexus hærebat: nec aliud quam resederant pondere catenæ, consumpti longo squalore vultus, concretæ noctibus diebusque super ora lacrimæ.

IX. Miseremini, judices, ne perdat auctoritatem meritum, quod ultra exspectationem est: ponite sub oculis alligatos, quorum alterum amicus redemerit, alterum mater: rogo uter plus fecerit? Bone Jupiter, quam avide, quam fortiter vincula nostra tractavit! quibus ille precibus exegit, ut sibi crederetur! accipe, inquit, has manus, hæc membra, si fieri potest, ut amicum matri remittamus: in totum explebo, si videtur, vicaria pœna locum recedentis: vel si vis utique tibi dimissa membra restitui, spondeo quemcunque jusseris aperto jugulo diem. Fidem deorum hominumque! quid non factum est, ut amicum meum pœniteret? ingestum est[1] misero illud carceris tenebrarumque secretum; gravioribus vinculis opus esse carnifex dixit ad bonum amicum: accedere ad illud cubile jussi sunt homines nocentes;

1. *Ingestum est. Ingestum;* est ante oculos positum, denuntiatum per minas; ita Claud. Rapt. III, 220: « Prima Venus campos Hennæaque « rura maligno Ingerit afflatu. » Senec. de Benef. I, 12: « Ubi ante « oculos est, et oblivisci sui non « sinit: sed auctorem suum ingerit « et inculcat. » Sic et *ingeri* dici, quæ in somnis nobis occurrunt, docuit Heinsius ad Claud. Rapt. III, vs. 81. Nost. decl. sequenti, cap. 4: « Mortem, quam promiseram, quam minabar ingessit. »

et subinde dictum est, vide tamen, amicus si tanti est. Una vox, unus miseri gemitus: urite, lacerate, distrahite; ille tamen revertetur. Miserere, mater, magna res agitur: amicum meum reliqui contendentem cum tyranno: excuso me vobis, humani generis affectus, et tibi ante omnia, mater, excuso, quod, hoc fieri passus sum: ulla ergo in rebus humanis necessitas tanti fuit, ut illum amicum meum in carcerem ipse deducerem? ut squalorem meum, meas catenas in membra festinantis exuerem? ut tam abrupti commeatus diem contra tot incerta promitterem? Testor te, misera conscientia, et si quod nos in illa necessitate numen adspexit, quantum simus rixati circa catenas, quam omnia fecerim, ut ille potius veniret ad matrem.

X. Fateor, judices, unius cogitationis pudore [1] victus sum, quod tam magni beneficii difficultatem ab amico non accipere affectus videbatur hominis, qui non credidisset. Miserere, mater; ne me solutum putes, amicum alligavi: hæ sunt catenæ, quæ tegunt membra, quæ per maria, per infinita terrarum spatia restringunt: sic non potest carcer effringi. Invideo tyranno; scit alligare amicos, scit tenere dimissum: iterum ac subinde proclamem necesse est; ego amicum meum alligavi; et ut te viderem, pœnam meam altero homine implevi: scio quo hoc amicus præstiterit animo, sed ego rem feci hominis non reversuri. Interrogo hoc loco impatientiam tuam, mater, interrogo, quid faceres, si nos ad te vi-

1. *Pudore victus*. Lege *evictus*. Hoc enim proprium verbum, de iis, qui pudore, lacrimis, precibus et similibus incitantur ad aliquid agendum, esse docuit summus Græv. ad Cic. Verr. I, 1. Sic et apud Statium IX, 840: « Abit solo post hæc evic« ta pudore, » Pro *devicta* scribendum ex MSS. docuerunt Gronovius et Barthius: abstulit vero hic primam litteram vocis *evictus*, ultima τοῦ *pudore*.

dendam deduxisset alligatos aliquis satelles, si barbarus aliquis? fruereris oculis, fruereris amplexibus? non est quod te ista tamquam levior, tamquam expeditior conditio decipiat. Quid putas esse, quod me dimisit solutum, ire quo vellem? crudelis artifex non reliquit nobis ut imponeremus.

XI. Supervacuo igitur hoc vos in matris causa movet, quod cæca est: hoc, quod nobis invidiam facit vulneribus oculorum, nolite detinendi putare causas; idem videns faceret: nec plus est, quod non potest cæcitas ferre, quam mater: ut aliqua filio carere non possit, nonnunquam calamitas facit. Quod si, judices, in persona mea nec affectu nec meritis inferior est amicus, quid aliud justitia vestra debet attendere, quam uter plus patiatur? jam satiavit dolorem mater, egessit æstus, effudit impetum; jam non desiderant oculi, quum cadunt. Adjice quod hanc qualemcunque fortunam inter amicos tenet, inter propinquos, habet omnia ministeria sua debilitas, suas cooperationes: vis scire quanto intolerabilius sit, quod patitur amicus? excæcavit te, quod ego sic tenebar: ille accipit cibos, quos carnifex, quos tortor apponit.

DECLAMATIO XVII.

VENENUM EFFUSUM.

ARGUMENTUM.

Filium ter abdicare voluit pater, victus: invenit quodam tempore in secreta domus parte medicamentum terentem: interrogavit quid esset; cui parasset. Ille dixit venenum, et se mori velle. Jussit pater bibere. Ille effudit medicamentum: accusatur a patre parricidii.

PRO FILIO CONTRA PATREM*.

Cap. I. Lassatus per diversos miseræ mentis æstus, et eumdem dolorem, dum me ab utroque animi [1] genere semper quod impulit abducit, et in pertinaciam desperationemque neutram mihi licet perferre patientiam; hoc primum a notissima clementia vestra peto, ne miremini, quod inter tam varia tristissimaque fata consilio diductus sum, nec pro malis meis quidquam melius invenire potui, quam ut morerer; nec pro innocentia, quam ut viverem. Novo igitur, judices, inauditoque genere discriminis utriusque animi reus, qua satis calamitates meas comploratione [2], quo deflebo ge-

* Similis argumenti est declamatio, sive controversia XVIII Senecæ: hæc vero obscura, intricata, nec elegantior præcedenti videtur.

1. *Ab utroque animi genere.* Consilio et vivendi et moriendi. Schult.

2. *Comploratione. Comparatione*, W. Leid. et Voss. omnes. Colb. Quod recte explicari potest, comparando cum aliorum miseriis, quas omnes mea superat: nihil tamen muto.

mitu? filium mori volentem pæne occidit, quod intervenerat, pater. Videtis adhuc illa secreti nostri contentione rixantem: quidquid citra suprema, citra exitium est, contumaciam vocat; quantum absolutionem adspicit, vitam. Quis post hoc quærat ac dubitet, quo me affectu jusserit virus haurire, qui parricidium vocat, quod non biberim? permissurus fuit, si bibere voluissem. Quæso itaque, judices, delationis hodiernæ penitus velitis perspicere causas: objicere putatis parricidium patrem pro se? necatur, uritur, sine dubio torquetur vita [1]: hoc enim non potest ferre, quod mori filium jussit, nec coegit; et scit facinus fuisse in imperio, si innocentia est, quod recusavi. Suæ quod crudelitatis est, vel ab invidia se criminibus meis defendit, excusat, et ne vocem illam, tamquam peractum facinus, oderitis, substituit pro malo patre, miserum.

II. Hic est, judices, deprehensæ impietatis æstus: nemo unquam volet innocentem filium videri, quem voluerit occidere. Illud quoque, judices, a gravitate publica peto, ne quis me mori voluisse non credat: contumaciter, adhuc, prioris constantiæ meæ more, defendor; alia est mihi ratio, quum vici: fortior sum reus, quam absolutus. Sed tunc tantum par esse non possum calamitatibus meis, quum me constare cœpit, nihil aliud esse, quam miserum. Bene, quod rursus vocavit in forum, jussit integritatis agere causam, fecit ut mihi videar perdidisse mortem: si pœnitet patrem, quod me bibere jussit venenum, ego ferre non possum, quod effudi. Licet igitur immitissimus senex confundere pu-

1. *Vita: hoc enim.* Ego malim, *per se necatur, uritur, sine dubio torquetur: vitam hanc* (sc. meam), *enim non potest ferre.* Non opus habet parricida filio, qui a sua conscientia necatur, uritur, torquetur.

blicos conetur affectus, querelarum fronte mutata, non sumus novi vobis accusator et reus; nec nos modo pietatis eversæ recens asseruit immanitas: parricidam me olim vocat. Ita est enim, judices, ita est, jam pridem hominum nefandorum solis nominibus accusatur[1]: sic mihi illa prima patris maledixit asperitas. Hic est ille, quem desinere jam jusseratis, qui semper ad vos recurrit, et vincitur. Fallitur, quisquis illam de moribus senis lassitudinem vel patientiam sperat: patri, qui abdicare non potuit, minus est filius nocens, quam absolutus.

III. O pertinacissimum accusatorum genus, victi parentes! dum auctoritatem nominis vestri fortius imperiosis asseritis affectibus, et ne pudorem pœnitentiamque fateamini, contumacia vindicatis errorem, calamitatibus meis accessit, ut ter absolverer: namque ut erat in supervacuo odio mei senex prima luce[2] deprehensus, ferre non potuit, quod reddebar invito; et quia a judicibus non impetraverat, ut abdicaret, apud se tenuit, ne desineret hoc velle. Credidit tamen aliquid profecturum querelarum errore[3] repetito, et speravit juxta contentionem suam, ut lassesceret aliquando pro me justa miseratio. Quid facerem igitur? quo verterem jam fatigatam innocentiam? nec exire me decebat ex domo, ne viderer quidquid vos non credideratis, agnoscere: nec exspectare poteram, quum mihi rursus aliam seriem

1. *Nominibus accusatur.* Immo *accusat*, nempe me pater, aut *accusamur*, nos scilicet a patre. GRON. Idem censet Cl. Schult. qui et *accusor* conjiciebat. Ascensius capit impersonaliter *accusatur*, id est, accusant, solent accusare.

2. *Prima luce.* Exponit Ascensius prima defensione. Obrechtus edidit *prima lite*. Cl. Schult. *prima vice*: sed *lucem* pro judicio publico etiam supra occurrisse memini.

3. *Querelarum errore.* Quis nam hic error? legendum puto, *terrore*, quas voces toties jam confundi animadvertere viri docti.

malorum minaretur, quod me jam cœperat pater contentione, qua vobis irascebatur, odisse. Tandem infelix misertus mei, misertus patris, quum de præteritis prospicerem, jurgia tam longa quam vitam, captavi, fateor, omnem occursum [1], quem mihi videbar exasperare præsentia, exorare dum morior, et tamquam novissimi ambitus genus excogitavi, ut me in honorem sui reverentiamque pereuntem, sic odisse desineret, quomodo parcere solet ira cedenti. Non habet alium, quam mortis exitum filius, qui nec reconciliari potest, nec abdicari.

IV. Erat in domo nostra locus, in quem [2] secedebam semper reus, in quem revertebar absolutus, querelis meis lacrimisque jam conscius [3], in quem se ferant [4]. In hunc, non tamquam custodiæ patris imponerem (nam quid possit inveniri, quo non me captantis aliquid deprehendere cura sequeretur?) sed, sicut solent qui immori volunt, pudore, non ira, ab omnibus, quæ videbantur avocatura, secessi: nam nec placuerat exitus genus querulum, tumultuosum, aut quod faceret invidiam. Sed quid mihi tecum est integritatis nimia simplicitas? non putat se posse deprehendi, quisquis venenum parat ipse poturus. Totus oculis animoque conversus hærebam miser in opere moriendi, nec dis-

1. *Captavi omnem occursum*. Ut periculum facerem, quo in me animo esset. Ascensius *occursum* explicat omne medium, et quidquid occurrit ad faciendum finem odiis paternis.

2 *In quem secedebam. In quo sedebam;* Gryph. si auctoribus MSS. non male: *sedere* enim proprie de miseris, et in luctu et sordibus viventibus dici, notarunt jamdudum viri docti; Passerat. ad Propert. I, xv; Torrent. ad Sueton. Cæsar. cap. 5.

3. *Conscius*. Dativum adsciscere hanc vocem ostendit multis Heins. ad Ovid. Met. VI, 588.

4. *In quem se ferant*. Badius accepit, pro conferunt se, qui latere volunt: ego malim, in quem se ferant lacrimæ et querelæ; propter quem flerem.

simulo, cum quadam cunctatione, cum mora, sicuti bonæ conscientiæ lenta mors est, nec præcipiti per suprema trepidatione festinant, quos hoc solum, quod sui miserentur, occidit. Abiit per tacitas conquestiones mens in obitus contemplatione posita: et hausturus potionem, qua renuntiarem rebus humanis, totam apud se repetebat animus innocentiam suam, quum pater secretum, quod per impatientiam pereuntis impleveram, quantum credo, lacrimis meis gemituque perductus, intravit: non potest videri, judices, suspicatus aliquid de parricidio: quid tererem, cui pararem, nesciebat qui interrogavit.

V. Nuntio vobis, sanctissimi viri, nihil a morientibus fingi: nihil vita laborante simplicius: ad subitum interventum patris non tamquam deprehensus obstupui; facinus me tacente, non pallor, non est confessa trepidatio; nec, sicut accidere nocentibus solet, illa obvia semper errantium patrociniorum verba variavi, quum me repente interrogatione subita avocavit, abduxit, quæsivit quid tererem, cui pararem: sed ego sine cunctatione, sine tarditate respondi, et me mori velle, et eadem veritate[1] confessus sum, venenum esse, quod terebatur. Date, judices[2], patrem, qui filium mori nolit, et credit: quis habeat, judices, dicenti fidem? venenum

1. *Eadem veritate.* Forte scripserit, *et me mori velle, et eadem veritatem confessus sum, venenum esse*, etc. nam *eadem veritate confiteri* an recte dicatur dubito: si dixisset *eadem simplicitate* ut mox, tolerandum foret: *eadem* autem pro simul, seu eadem opera, sæpe poni solet, ut *alia, aliqua* et similia. Vid. ad Liv. XXI, 56.

2. *Date, judices.* Lego, *date, judices, patrem, qui filium mori nolit: hæc credet? quis habeat, judices, dicenti fidem?* dicenti filio non credet, quia eum nunquam mori voluit, et propterea nec odio compulit ad mortis consilium; hic vero pater statim credidit, et filium jussit bibere, pro certo credens venenum esse, quia sciebat se effecisse, ut cuperet filius invisam lucem abrumpere. SCHULT.

filii, quod invenerat pater, non ille potius effudit; stetit quinimmo intrepidus, arrogans, juxta orbitatem, quam videbat; et mihi mortem, quam promiseram, quam minabar, ingessit: BIBE, inquit. Quis post hoc, judices, exspectat, ut continuo paream jubenti? ita demum mihi non est aliud relictum, si patri parui.

VI. Audite nunc, dii pariter atque homines, quid post tres abdicationes et querelas toties judicum gravitate percussas [1], velut attonitus, amens nunciet seculo pater, parricida sævus, parricida crudelis. Non bibi venenum; hoc est totum facinus meum; vivo, respondeo, non fugio judicem, non cedo criminibus: jam non miror, quid sit, circa quod impatientia deceptæ crudelitatis exæstuet, plus quam orbitatis gaudium, quod modo perdidit senex, speraverat, ut occidere me posset meo veneno. Sed quatenus invenisse se putat quod crederetis, ut contentionibus subinde damnatis auctoritatem de novo dolore circumdaret, inusitata commentus est: quæ sola mihi superest ratio vivendi, facinus ea simplicitate, ea fide denego, qua confessus sum de veneno. Parricidii agis: abstulisti quidem mihi partem, ut exclamarem hoc loco, fieri non potest. Scio quantum defensioni meæ difficultatis adjecerit, quod jampridem in domo nostra humanorum pignorum ratio non constat, sed pronunciatum liquet, utri ex nobis facilior sit impietas, uter juxta alterius languorem suprema non fecerit. Tu unicum quotidie proturbare conaris e domo, velles inopiam meam, velles adspicere

1. *Judicium gravitate percussas.* Forte, *repressas.* Deinde : *nunciet pater: Parricida sævus, parricida crudelis non bibit venenum.* Filium pater vocat parricidam; non patrem filius. GRONOV. Ego mallem *discussas*, id est, irritas factas : ut ita *nefas discutere*, Flor. III, 18; et « consilia hostium discutere, » Front. Strat. IV, c. ult.

squalorem: ego osculor illas expellentis manus; ego abjicientis genua teneo; et ad patrem, qui me tam notabiliter[1] odit, non habeo cur velim redire[2], si non amo.

VII. Prævaleret nominis tui fortassis auctoritas, si contentio nostra cœpisset a veneno: consumpsisti quidquid est, quod parentes ab omnium scelerum suspicione defendit: non habet pater, unde parricidium de filio credat, nisi quem posset occidere. Me quidem, pater, infelicis hujus persuasionis simplicitatem si quis interroget, nec a te parricidium fieri posse credo, nisi meo veneno: facinus tamen in omnibus incredibile pignoribus, nullis difficilius, quam liberis puto. Vos adhuc[3] in suprema nostra præcipitat auctoritas, qui filium occidere vocatis plerumque gravitatem, sicut abdicationis emendationem, sicut reliqua supplicia nostra rationis fronte protegitis, cunctosque prærigidæ mentis affectus vocabulo molliore lenitis. Nos nec felices facinus istud possumus concipere, nec miseri: non perveniunt ad nefas istud nec necessitates: omnis citra desperationem dolor, ira languescit. Et quanto, dii deæque! difficilius, si patraretur sine conscio, sine ministro, totumque facinus et animum filii poscat, et manus? Memento cujus objicias immanitatis horrorem, patrem

1. *Tam notabiliter. Tam nobiliter.* Voss. sec. Forte rectius: tribus enim judiciis nobilitatum erat hoc odium. Retinenda est omnino vulg. quippe dura et coacta, si non absurda, videtur hæc *odii nobilitati* sententia. Ed.

2. *Non habeo cur velim redire, si non amor.* Immo, *si non amo.* Sese enim bonum filium facit, quamvis mali patris. Gronov.

3. *Vos adhuc.* Illud *adhuc* incommodum est; *autem* commodius: quid si, audacter tamen satis, *Vos adducit in suprema nostra, et præcipitat auctoritas. Auctoritas* est jus patriæ potestatis. *Suprema* est mors, abdicatio et similia. Vel *ad hæc*, id est, præter causas, quibus filiorum in necem parentes armentur, vobis est atrocitas et abusus potestatis. Schult.

occidere velle : hinc tantum accipis vires, ut mori possis deprehensus. Ut sciatis, inquit, verum esse quod objicio, et abdicare volui : non potest, pater, efficere genus, querendi pertinacia, probationis[1]. Tu, quum dicis; filius me voluit occidere, videris tibi facere prioribus judicibus invidiam ; exclamare, vos faciles, vos misericordes, hunc mihi redditis.

VIII. Sed iniquissimum est, ut abdicatio, quæ nec in sui valuit effectum, fidem majori crimini præstet : non sum reus inexplorati pudoris, nec anteacta vitæ meæ sub hodierna primum lite tractantur. Felicior innocentia est citra suspiciones, certior post reatum : et quantum infamiæ præstant objecta dum nutant, tantumdem[2] auctoritatis absoluta restituunt. An scilicet superatus est gratia pater, et apud senes, et apud parentes auctoritate prævalui? viderint, qui calamitatibus suis sic blandiuntur, ut sibi affuisse credant misericordiam, favorem : filius a patre delatus, nunquam poterit superior esse, nisi causa. Sane tamen feramus, ut prima abdicatione non egesseris totum dolorem, multa tibi de criminibus meis verecundia querendi, multa paternæ pietatis abstulerit infirmitas, quid non implet repetita delatio? reversus es in forum jam ad judices iratos. Quanto terrore cuncta perculit pudor ille jam victi et redeuntis in damnatam colluctationem? acrior semper ex verecundia dolor : sed et judicum cura quanto malignior circa rediturum reum? quam multis placet

1. *Genus querendi, pertinacia probationis.* Male hæc vulgo distinguuntur in omnibus exemplaribus, quæ vidi; sensus enim, querendi pertinaciam non posse efficere genus probationis. GRON.

2. *Objecta dum nutant tantumdem.* Pessime. Lege : *Et quantum infamiæ præstant objecta damnato, tantumdem auctoritatis absoluto restituunt.* GRON. Nobis autem videtur posse vulgata servari. ED.

illa de dissimilitudine pronunciationis auctoritas, et severior videtur diversa sententia.

IX. Tertia vero abdicatio, dii immortales quem apparatum, quem movit ambitum! ego miror quod mihi licuit audiri, quod me non statim primus querelarum tumultus oppressit. Quid post ista novi, pater, objici potest? inter leges, inter jura consenui; non habeo in moribus meis, quod non melius judices sciant. Scilicet capit natura rerum, ut futurus parricida non præmiserit notas, nullis ante sit maximi sceleris immanitas tumultuata flagitiis; et quandoque culeo, serpentibus expianda feritas, sub placida mente primam pertulerit ætatem? Aliud est miserorum genus, quod clementia, quod succurrendi favore dimittitur: absolverunt me, qui sciebant non profuturum mihi, quod non abdicarer. Proclames igitur licet; subinde detuli, sæpe questus sum, ter abdicare volui: hoc tamen res ista debet efficere, ut tibi non oporteat credi, quidquid aliud objeceris: non enim sequitur, pater, ut me tuis criminibus accuses, quod nocentem tuis moribus probes filium: parricidam non facit severitas vestra, non sævitia, non terror: ad tam grande facinus non ira opus est, sed moribus; non dolore, sed mente: omnes injuriæ levius exasperant, levius oderunt: innocentis filii ultio est, mori.

X. Quod si manifestum est nihil tunc in moribus fuisse meis, quod posset esse suspectum, æstimemus unde postea traxerim parricidii causas. Vos libet interrogare hoc loco, judices, quis magis debet innocentiam amare? vici patrem; omni nunc sollicitudine, omni labore custodiam illam gratiam, illum ambitum meum, quo remuneror advocatos, quo persolvo judicibus illud, propter quod audeo domum reverti, propter quod non

timeo casus, non subita pro patre, non maligna fata : fidem non capit, ut me tres absolutiones, et innocentem probaverint, et effecerint parricidam. Præterea, pater, quam infirmum me, quam trepidum reddit ipsa victoria? an scilicet ignoro, quod me reversum circumsistat totius domus maligna cura? quod vivo inter homines, quibus apud te gratiam parat, si de nobis aliqua mentiantur, fingant? videlicet hoc nos in facinus præcipitat, impellit, quod aliquid speramus de testamento tuo. Quid? ego non sentio, quod simili scelere missus in domum, a caritate tamen exclusus, abjectus sum? rogo, qua fiducia facinus paro toties delatus, et paterna conquestione petitus? quod vis patrocinium sperem pro parricidio meo? defendi non possem, si bibisses tu venenum. Finge me parricidii voluntatem, finge habere causas; unde occasionem, unde fiduciam? ego nec mori possum, nisi ut deprehendar.

XI. Venenum paro, qui non ministrum, qui non invenio conscium? despicior a libertis : contemnor a servulis; evitant sermonem meum : colloquia fugiunt, et caritatem tui simulant odio mei : an videlicet spero posse fieri, ut ipse porrigam? est enim mihi ad convictus tuos facilis accessus. Venenum mehercle putabis quidquid dederint hæ manus[1] : et virus præsentaneum paro, quod statim, quod subito corripiat? At quemadmodum mihi supersit ulla defensio? an lentum, et quod tarda peste consumat, scilicet ut non statim exclames, ut te meum virus bibisse non credas? rogo, cui paravi venenum, quod dare non possum, nisi mihi? Ita, inquit, parri-

1. *Hæ manus*. Ita sæpe inter loquendum, gestu ostendunt manus, quibus quid egisse se dicunt : ita Act. XX, 34; *αἱ χεῖρες αὗται*. Curt. IV, 1: *Hæ manus suffecere desiderio meo*. Burm.

cidæ argumentum est et hoc ipsum, quod habuisti venenum. Omnibus, judices, quibus ad scelerum conatus adjuvatur deteriorum quotidie fecunda mortalitas, non hanc solam potentiam natura concessit, in quam malis mentibus et nocentium ducuntur ingeniis, sed illis usus ex animo est, totumque quod faciunt, de conscientia possidentis accipiunt. Quid enim si latronem gladio tantum probes? sic munimus et somnos. Excute peregrinantium sinus, hærent tela sollicitis: non vetant ista leges parare, prospicere; nec instrumenta prohibent, sed æstimant usus. Finge me velut in media prosperitate vitæ proclamare: Venenum paravi: ad quod incerti casus, ad quod languor, dolor ad quod confugeret improvisa debilitas.

XII. Miramini quod hoc fecerim homo, qui circa me fortunam, qui discrimina humana lassavi? cui nescio quid adhuc paret toties victa delatio? debuit habere in sua potestate mortem, quem jam pater poterat occidere. Non est, inquit, credibile, ut mori volueris absolutus, qui reus noluisti. Poteram quidem dicere, pater: Vixi, dum spero fas esse, ut incipias aliquando misereri, ut te squalor meus frangat, mitigent lacrimæ, pallor exoret: sed ignosce innocentiæ, tunc me decuit pertinax et rigida defensio: vixi, ne me videretur expulisse de seculo profundorum scelerum deprehensa trepidatio: ne super cadaver meum proclamare posses, Certe merito timui, merito prædixi venenum, qui vivendi non habebat audaciam: ne supremis meis conviciareris; ne quid posses objicere jam non negaturo. Verum[1] tibi

1. *Verum.* An sit pro *veritas*, an conjunctio, nullo modo ausim affirmare: non tanti est autem ut optionem facias in hoc discrimine; quippe omnino sensus integer est, quocunque modo capias. SCHULT.

de impatientia mea fatendum est, eadem mente nolui mori, quum abdicares, qua non bibi, quum juberes. Sed fruere iterum, fruere sæpius confessione tam misera; et quia oculos spectaculo non licuit implere, satientur aures; volui mori: adjice, si videtur, hanc malis nostris contumeliam, ut interroges, quare abdicare me subinde voluisti? Quid ais, rerum naturæ pietas? ita justiores causas habet impatientia, quam corporum damna, quam facultatum tristis eversio? in suprema præcipitat me pater. Ita non hæc una vox complectitur omnes calamitates? non videmini nunc vobis universos audire miseros? possimus fortassis aliorum accidentium sperare finem: non habent proximorum odia regressum; quæcunque nexus accepere naturæ, et quæ sanguine visceribusque constricta sunt, non laxantur diducta, sed pereunt. Quæ de primo tenore nascendi vix in contrarium victa deflectunt, diuque pravitatis suæ rigore durata, mox in pristinum cursum remissa non redeunt, sed totum pondus omnesque vires inclinata traxerunt; vigore, quo sibi permissa crevissent, in ipsius vitii robur adolescunt.

XIII. In hoc tota est difficultas, ut incipiat non amare filium pater: hoc quum frontem confessionis accipit, reliqua præcipiti furore decurrunt; et redituris caritatibus obstat, quidquid obstiterat odiis: semel sibi parentes liberique mutantur, semel auferuntur. Felices, qui habent in conscientia sua quod debeant emendare, corrigere! illa demum potest ira desinere, quæ coaluit ex vitiis liberorum. Ego quid facio, cui non luxuria, non est mutanda petulantia? cujus abdicatio non de meis, sed de patris moribus venit? frustra mihi exhortationes, frustra blandientur vana solatia: hominis, quem pater

odisse non desinit, unus exitus est, ut se oderit[1]. Et quantulum habet de toto dolore nostro ille, quo venitur ad judicem, dies? ego quum dico, pater me odit, illud exclamo; omnes sine me sunt festi dies, omnis lætitia sine filio; non alloquitur mœstum, non assidet ille languenti: gratissimus, quisquis de nobis tristius aliquid attulerit, quisquis maledixerit, conviciatus fuerit absenti. Ego si hoc possum ferre, merui: alia sunt adversa, quæ de continuatione sui patientiam parant, quæ durant assiduitate, firmantque mentem. Quod te pater oderit, quotidie novum est: minus fortassis urant invicem simultates, et mutuis detestationibus invisa respirent: odium is tantum filius perferre poterit, qui et ipse oderit patrem.

XIV. Vos nunc, judices, universos quin immo mortales infelicissimus juvenis interrogo, quid me facere vultis? Explicuit nos sine dubio de criminibus exitus, quod absolutus sum; tamen non hoc effecit, ne mori velim, sed ut mihi liceat et vivere: victus sum enim mehercle, victus sum, judices, absolutionibus meis, et, quæ certissima est animæ laborantis infirmitas, misera felicitate defeci. Quem mihi vultum domum reverso, quem suadetis animum? non decet gaudium meum, exaspero hilaritate: non decet mœror, offendo tristitia: capto sermonem, invisus sum, tamquam arroganter insultem: doloris causa dicor, si propius adspiciar: videor, si recedo, contemnere. Quousque vincemus? nesciunt prorsus abdicationibus mederi, qui non statim cedunt, qui conscientiæ suæ rigore nituntur: non vincitur pater,

[1] *Ut se oderit.* Ex Terentio repetitum, Hecyr. IV, 1: « Pol jam « aderit, se quoque etiam ut oderit. » et simile illud Heaut. v. 4: « Quam ego nunc totus displiceo mihi. » Burm.

non sum absolutus; quum domum veni, nemo me diligit, nemo reveretur: jam ad nos de penatibus illis non pertinent, nisi secreta, nisi latebræ: non exuo, non depono sordes; et mihi quotidie senex, tamquam accusaturus, occurrit. Attendo quid faciam, quid loquar, qualis adspiciar, et, quod malignissimum est sollicitudinis genus, me ipse custodio. Satiasti me, vita, satiasti: et quum felicibus quoque veniat ex nimia prosperitatis continuatione fastidium, quod tædium paras lassitudine miserorum? consumpta est in lacrimis, in precibus ætas, exacti sordibus dies, anxietate noctes. Quid mihi contra tam indigna, tam gravia promittit integritas? abdicari debet, quem nocentem pater odit; mori, quem innocentem.

XV. Sed ut credamus, inquit, voluisse te mori, cur potissimum veneno? possis quidem, pater, hanc de omni supremorum genere litem facere morientibus: et quia rerum natura varias fatorum vias indulsit animæ, in nullo non exitu simili ratione reprehendas quidquid electum est. Sic super strictum nudatumque mucronem proclamares, cur non veneno? sed nihil est delicatius exitu, quem non supplicia, non metus, sed collecta de calamitatibus commendat infirmitas: mihi tamen præcipue cum hoc mortis instrumento propria concordia est: non spargit cruorem, non trucem cadaveris relinquit adspectum: placida est[1], quieta est. Ingratissime senex, ego et hoc moriendo prospexeram, ne me occidisse alius videretur. Te nunc apprehendo, te interrogo, pater: ita parricida sum ego, qui venenum affero in domum tuam imparatum, rude, terendum, cui tam

1. *Placida est*. Hæc quo referri debeant, non video, nisi ad *mors*. Neque exempla hujus dicendi formæ desunt apud veteres. Ed.

multa restant, antequam dari possit? ita parricida sum, qui juxta te quæro secretum, qui de potione tibi incerta, quam nemo detulit, quam simpliciter[1], tam facile respondi? secedo in medios penates, nullos ab introitu præpono custodes, non evito transitus, non excludo venturos. Rogo, utrum hæc omnia sunt occidere volentis, an mori? venenum, quod tibi pararetur, invenisses absconsum, reconditum, multum circa illud palloris attoniti, concisa verba, trepida suspiria, et me negantem: parricida deprehensus effudisset venenum, ne fateretur.

XVI. Cur ergo, inquit, si tibi paraveras, non bibisti? breviter, pater, et secundum naturam conditionis humanæ respondeo, nihil aliud esse in potestate miserorum, quam ut mori velint. Ego quum dico, mori volo, non hoc dico, moriturus sum: de animo meo respondeo, non promitto de fato. Miraris, quod quamvis jam teneam venenum, multum tamen adhuc casibus incertisque superest: accepere[2] perfossis plerique visceribus vitam tamen ab ipsa desperatione redeuntem? Strictos circa colla laqueos, aut nexus, aut ipsius corporis ruina decepit, rotatos per abrupta mollis jactus explicuit:

1. *Quam simpliciter. Tam simpl.* W. Almelovenius malebat transponere, *tam simpliciter, quam facile,* et ita videtur Ascensius voluisse, ego, *quam simpliciter, quam facile* cum Francio malim. Nisi quis vulgatæ vellet patrocinari ex illis Senec. in Thyest. 207: « Facta domini cogitur populus sui, quam « ferre, tam laudare, » quæ tamen etiam transponunt Viri docti: vid. et Cl. Schult. ad Senec. Suasor. I, p. 15. Burm.

2. *Superest accipere? perfossis plerumque.* Scribe: « Multum tamen « adhuc casibus incertisque super- « est? Accepere perfossis plerique « visceribus vitam tamen ab ipsa « desperatione redeuntem. » Nempe dum passi sunt se curari. Gron. *Superest accipere videmus perfossis,* Leid. pr. sed *videmus* est in margine. Obrechtus recepit Gronovii emendationem, quam et nos probamus. — *Plerique* h. l. idem significat ac *nonnulli* vel *multi*. Ed.

tam consentaneum est, ne moriatur, qui velit, quam quod morimur inviti : sed malo, sicut cœpi, simplici tecum ratione consistere. Nihil æque, pater, impetu constat, quam mori velle: nec quidquam res humanæ impatientius habent pereuntis affectu : hunc si retinere velles[1], sufficit ut morereris: et rationem quoque homini mortis eripiet, si quis abstulerit ardorem : frangit animum quisquis intervenit; abducit, avocat quisquis alloquitur : ambiunt cuncta moriendi spatia pro [2] vita: ideo nos mehercle crediderim ejusmodi exitum eligere secretum. Minimum est [3], quod confundat hominem infirmitate morientem, et exiguis causis opus est, ut displiceat obitus, quem misero suasit integritas. Quid si interveniat aliquis, qui gaudeat? qui vindicari se putet? si testes adhibeat oculos, quibus invidendum sit? statim mehercle arrogans vita simulabitur, statim contumax dolor cum deprehensa morte dissentiet.

XVII. Nescis quantum mihi hæsitationis paraveris, quum interrogas, dum respondere cogis: sed quem et reddere, iterum litigare, defendi. Me vero tunc pariter omnes tenuistis affectus, indignatio, pietas, reverentia, dolor: ego propter patrem mori possum, coram patre non possum : adjice nunc quod et dixisti, bibe. Si mehercle saucium palpitantemque jussisses adigere ferrum, premerem clausis vulneribus animam : si stringere aptatos ad colla nexus, conarer abrupto desilire laqueo :

1. *Retinere velles*. Immo *velis*. Gronov. Ita MS. Gron. et Obr. *Si retinere nolles*. Gryph. Colin. Vidov. et ita Badius.

Ambiuntur cuncta moriendi spatia pro vita. Malim *ambiunt*. Quidquid interponitur moræ, præbet aliquid, quod suadeat vivere. Gron. Mallem, *blandiuntur*. Schult.

3. *Minimum est*. Hoc in Ephesia matrona notavit elegantissimus Arbiter c. CXI : « Nemo invitus audit, « quum cogitur, aut cibum sumere, « aut vivere. » Burm.

si non injiceres manum ad præcipitia properanti, flecterem in plana cursum. Merito prorsus, anima, [1]secretum solitudinemque captaveras: intervenit pater, actum est, perit ille susceptæ mortis ardor, utroque nos resolvit affectu [2]: mori non debeo, si vetuerit, non potero, si jusserit. Bibe, inquit: nondum quidem potioni virus aptatum est: sed me ideo deprehendisti, quia adhuc terebatur: multa tamen mihi, pater, ante facienda sunt: volo prius convocare servulos, contrahere libertos, complorare, conqueri, mandare, defendi. Bibe: mihi vero tunc adjecisse visus es; teneris, hæres; eamus ad judicem. Bibe: sed hoc jubes, tamquam negem venenum. Interrogare vos velut in illa secreti nostri præsentia libet, quem mihi post hanc vocem animum datis? dicit hoc accusator, dicit hoc victus, dicit secreto, dicit sic, ut possit negare, si bibero. Bibe: ego quidem volo, et hoc quum maxime paro, sed totum hunc animum, senex, tua aviditate mutasti. Bibe: quid restat aliud, quam ut recusantis ora diducas? ut infundas per oppositas manus? mihi vero tunc excidit quid velim, quid pararim.

XVIII. Vidi truces loquentis oculos, vultus parricidali ardore suffusos: juberi mihi videbar, ut biberem tuum venenum. Nescisti, pater[3], pertinaciam meam servare, nescisti: filium propter te mori volentem deprehendisti. Vis occidere? veta: invade poculum, ne hauriam, bibam: exclama, temerarie, quid facis? jam desino irasci, jam revertor in gratiam: properabo, ut

1. *Merito prorsus anima, secretum.* Lege: « Merito prorsus, anime, secretum. » Gronov. *Anime.* Obrecht.

2. *Utroque affectu.* Quod nec vivere nec mori velim, vid. initium hujus Decl. Schult.

3. *Nescisti., pater. Præcepisti, pater, pertinaciam meam servare, nescisti.* Gron.

hoc secum aures ferant, ut impatientia tua fruantur oculi. Tibi imputes, quod in me retorsisti [1], quod ablata sunt sacramenta [2] pereundi: innocenti facilius est mori, si rogetur ut vivat. Fidem deorum, in quam me contumaciam, pater, in quem tunc impulisti contentionis ardorem, quum diceres, bibe! nec vivere mihi libuit, nec mori: ereptus sum miser animo meo, et improvisa voce percussus, steti sine affectu, sine negatione attonitus, amens, et me pæne aliter occidi. Nihil est profecto improvisorum dolore torrentius [3], et fractæ malorum contentione mentes ad inexspectata caligant: non querelas post hoc invenio, non verba, non lacrimas: ad nullius rei conatum sufficit mori alterius animo, et suo veneno.

XIX. Licet igitur nova me reatus mole convenias, non pœnitet tamen illum fixisse [4], non pœnitet, illum spiritum rigoremque pereundi: tamquam parricida moriebar. Pater, qui queritur quod non bibi, jam nunc diceret, deprehensus erat, negare non poterat: essem

1. *Quod in me retorsisti.* Alii, *quod me torsisti.* Scribendum: *quod me retorsisti.* Gronov. *Quod me retorsisti*, Leid. et Voss. omnes, et Lucas; et recte: *retorquere* enim in his Declamationibus poni pro *retrahere*, vidimus ad Decl. VIII, 8. — *In me retorsisti* habet edit. Bip. quam hoc loco probamus. Ed.

2. *Ablata sacramenta.* An *sacramenta* eo sensu, quo sæpius Florus utitur: sed an hoc latinum, *auferre sacramenta pereundi?* Schult. Ego *sacramenta*, ut primum explicabat, recte dici puto pro necessitate. Tuo interventu, tuo jussu ut biberem, abstulisti mihi necessitatem pereundi, et mutata voluntate impulisti in contumaciam, ne parerem tibi dicenti, bibe. Alii malunt *sacra mens pereundi.* Burm.

3. *Torrentius. Dolor et horrentius*, Voss. sec. *Dolore horrentius*, Gron. sed recte Schult. explicat *torrentius*, concitatius, ut solent esse torrentes: et eo affert illud Flor. I, cap. ult.: «Fretum adolescentiæ.»

4. *Non pœnitet tamen illum finxisse.* Alii *vixisse.* Sed potius: «Non pœnitet tamen illum flexisse, «non pœnitet illum spiritum rigoremque pereundi.» Gron. Sed et distinctione Obrechti, quam secuti sumus, satisfieri potest sensui, ut *fixisse rigorem*, sit decrevisse.

nunc ter abdicatus, et me contenderet ad judices meos redire non ausum. Bene quod sic effudi, tamquam rursus vita placuisset: venenum, quod videretur deprehensum, nemo ideo bibisse crederetur, quia sibi paraverat. Dic nunc, non fui passurus, si bibere voluisses: deinde hoc sic probas, ut me hodieque coneris occidere. Non eras passurus: quando, per fidem, injicis manus? potuit eadem, potuit peragi brevitate, qua jusseras. Non eras passurus: deinde non timuisti, ne mihi animum pereundi vel hoc faceret, quod putabam me juberi: facinus est, si morior, ut postea quæratur, an volueris occidere. Tu licet invidiam vocis illius alterius mentis simulatione defendas, occisuri tamen fuit ipsum experimentum: nec interest rigoris, quædam patiaris, an tentes: nunquam movebit patrem filius hoc, quod moritur, quem non movit hoc, quod paratus est mori. Quid nunc faciam, judices, pertinacissimo rigori? in quod me componam patientiæ genus? videtis hominem, quem nullus animi mei status mutat, quem constantia nostra, quem offendit infirmitas: vivere [1] volo; proturbat, expellit: mori conor; interpellat, exagitat: jam fortassis aliquid, si nobis hodieque clementia vestra succurrerit, paravit, invenit. Quis finis, quis exitus incredibilium malorum? de filio absoluto fecit, ut mori mallet, de moriente, ut viveret.

XX. Vos vero, sanctissimi viri, quo jam ambitu, quibus possem convenire precibus? Ille vester infelix, ille vester absolutus, flere vetitus est: non habet gratiam suam toties genua complecti, et ad fatigatam misericor-

1. *Vivere volo, perturbat, expellit.* Lege « Vivere volo? proturbat, « expellit. » Supra: « Tu unicum « quotidie proturbare conaris e do- « mo. » GRON. *Vivere nolo*, Gryph. *Proturbat*, Leid. sec. Voss.

diam novi discriminis pondus attulimus. O mors semper imparata miseris, negata cupientibus, quando succurres? me infelicem! perdidi venenum: sed quatenus aliquid, pater, exspectationi tuæ repromisi, nolo desperes: fruere quinimmo ante suprema, ante exitum meum, hac voce, vicisti. Nescio quidem quod rursus eligam obitus genus; an placeat reparare virus infelix: sed prædico, testor, quæcumque sederit traditio [1] leti; miserere, ne jubeas; miserere, ne cogas: facilius me occiderent gemitus tui, lacrimæ tuæ: et ne mihi putes illam secreti nostri excidisse vocem, venenum quidem te jubente bibere non potui, quandoque tamen hoc occidet, quod bibere jussisti.

1. *Traditio leti* Haud dubie *conditio*. Gron. Lege, *ratio*. Schult. *Conditio*. Obr. Lectio tamen vulg. etsi dura, sensum habet. Ed. — *Sederit*. Hoc voc. intelligendum est, quasi subaudiretur *animo* vel *mente*: quo quidem Virg. usus est etiam absolute ponens, Æneid. lib. V, vs. 418, vol. III, pag. 44 nostræ edit.: « Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes. Vid. et Æneid. lib. IV, vs. 15. Ed.

DECLAMATIO XVIII.

INFAMIS IN MATREM.

ARGUMENTUM.

Malæ tractationis sit actio [1]. Speciosum filium, infamem, tamquam incestum cum matre committeret, pater in secreta parte domus torsit, et occidit in tormentis. Interrogat illum mater, quid ex filio compererit. Nolentem dicere malæ tractationis accusat.

PRO MULIERE CONTRA MARITUM.

Cap. I. Etsi, judices, callidissimus parricida facinus suum sic ordinavit [2], ut vobis matrem faceret invisam, sive dissimularet misera mortem filii sui, sive quereretur, tantaque monstrorum novitate circumdatam eo perduxit, ut sibi videatur infamaturus iterum vel patientiam nostram, vel dolorem; matri tamen, in cujus calamitatibus ne minimum [3] sibi vindicat orbitas locum, ideo ad vos fugiendum fuit, ut sciretis non illi præstari, quod tacet maritus. Laudo, judices, laudo miseram, quod interrogare noluit domi, quod nihil fecit et ipsa secreto. Hic coram civitate, coram liberis

1. *Sit actio. Fit actio*, W. Leid. pr. sec. Voss. pr.

2. *Sic ordinavit.* Senec. Thyest. 715, et: « Sævum scelus juvat ordinare. » Schult. Sic Declam. II: « Ordinare dilationem. »

3. *Ne minimum.* Dele τὸ *ne*. Gronov. Schultingius quoque delet *ne*, vel eo mutato in *de*, et retracto legit, *de cujus calamitatibus minimum. Non minimum*, Leid. pr. Lucas: etiam bene.

ac parentibus, et, licet dissimulare parricida videatur, coram rumore mater inquirit, quid tormentis unici quæsierit, quid morte compererit. Respondeat saltem reus, fateatur iratus, cur in peracta crudelitate modestiæ fronte substitit[1]: nec uxori potest videri parcere, de qua scire voluit an esset incesta: nec filio, quem tamquam sciret, occidit. Ante omnia igitur, judices, mulier infelicissimi pudoris hoc ab affectibus publicis petit, ne vobis accusare videatur: ream se incesti, ream parricidii putat: exhibet populo conscientiam suam, et adversus quemcunque sermonem, quodcunque secretum, marito famæque præstat interrogandi potestatem: vellet innocentiam suis probare visceribus, vellet in equuleos, in ignes hanc miseram præcipitare pietatem.

II. Ignoscite, judices, impatientiæ, quæ contra callidissimam dissimulationem libertate doloris exæstuat: incestum probaretur silentio patris, si taceret et mater. Equidem, judices, tam contrarios affectus senis satis admirari, satis stupere non possum: in rumore tam suspicax, post tormenta patiens, modo ad fabulas vulgaresque sermones pronus ac facilis, in orbitate, in parricidio, reatus quoque dolore conticuit. Quo repente conversus est? in quam modestiam desperationemque defecit? torsit tamquam dicturum: tacet tamquam dixerit. Fidem igitur vestram, judices, ne cui præstet magnæ severitatis auctoritatem, non posse defendi: neve ideo suspicari nefanda malitis, quia se silentio parricida miratur: parcere nunc illum cuiquam tacendo creditis? loqui se quum maxime putat[2]: et si bene artes et pro-

1. *Fronte substitit.* An *substiterit.* Scilicet non progressus ulterius ad arguendum uxorem. *Modestiæ frons* est prætextus, species, ut bis terve Declam. XVII. SCHULT.

2. *Loqui se tum maxime putat.*

fundæ mentis consilia perspicio, respondere sibi videtur, plusquam mater interrogat. Fallitur, quisquis hunc esse credit inexplicabilis doloris æstum, et inter silentii confessionisque causas miserum pudorem. Alium exitum non habet, quam ut respondere nolle videatur, quisquis filium occidit, et probare non potest propter quod debuerit occidi.

III. Conjungat quantum volet nocentissimus senex cum rumore populi silentium suum, et relatura ordinem tristissimæ sortis collata malignitate claudat [1]ora, compescat aditus : securi tamen estote, mortales, fas est, fas est innocentissimæ matri velut in templis, velut apud ipsos proclamare superos, Amavi filium meum matrona, judices, cujus puellares annos, primam rudemque conjugii mentem nulla libidinum respersit infamia, cui impudens rumor, suspicax maritus nihil unquam potuit objicere, nisi filium : quæ pudicitiæ prima fiducia est, edidit partum, quem maritus agnosceret ; non timuit ne stupra furtivosque concubitus, parvuli vultus, aut crescentis infantiæ similitudo detegeret. Natum de [2] te continuo, si quid ipsi creditis, impatientius complexa, quam reliquæ [3] parentes, non in

Scribe, *Quum maxime*. Ut et infra : « Irrumpere me quum maxime pu- « ta in illud tuum, parricida, se- « cretum. » Gron. Vide de his particulis *quum maxime*. J. Zinzerl. promuls. Crit. cap. XXII. Almel. *Quum maxime*, scripti hic habent omues : et ita supra jam restituimus aliquoties.

1. *Collata malignitate claudat ora*. Lege : « Callida malignitate. » Sic infra : « Si non est callida, non « maligna simulatio. » Et, « dam- « nato supra callidissimum silen- « tium parricida. » Gron. Cl. Schultingius explicat, collatis malignitatis viribus et artibus. ita Plin. Ep. VII, 17 : « Quia in numero ipso « est quoddam magnum collatum- « que consilium : » et hoc exigit præcedens verbum *conjungat*.

2. *De te*. Leid. et Voss. omnes. Rectius, sic enim decet pudicam, ut adulterii suspicionem discuteret, natum ex marito dicere.

3. *Reliquæ*. *Reliqui*. Leid. pr.

nutrices, nec in ministeria seposuit: suis aluit uberibus, suo fovit amplexu: numquid et hos annos parricida, numquid et pueritiam miseri juvenis infamas? actum est de sacrorum nominum fide, si, ut videatur innocens mater, ætas tantum filii facit. Accendebat hanc erga unicum optimæ matris impatientiam rigidus pater, asper maritus: et sibi videbatur parum implere, quem pro duobus conferebat affectum: rarus hic namque ad oscula, difficilis amplexibus; et qui unicum adspiceret animo, quo, quandoque posset occidere, fecit ut notabilior esset caritas matris: omnis igitur miseræ sermo cum filio, omnis in publicum pariter egressus: gaudebat etiam quod laudandus occursibus, quod omni frequentia cœtuque conspicuus, populo jam ipse fateretur, quod plus amaretur a matre.

IV. Misereminі, judices, ne nefandas suspiciones maritum ex ullius traxisse credatis indiciis: suum rigorem, suum tantum secutus est animum: filium si non ames, videatur tibi mater adamasse? Questurum nunc me, judices, putatis de licentia sermonis humani? ego vero juxta hunc patrem, non accuso rumorem. Quæ materia fabulæ tam impudentis? quis fuerit auctor, iste probavit, qui credidit: facillimum fuit, ut loqueretur populus de incesto, de quo mirabatur patrem suspicari: hæc sunt, judices, quæ mater fecit secure, simpliciter, palam, coram marito, coram civitate. Referat nunc suum iste secretum: juvenem, quæ integritatis prima simplicitas est, nihil timentem, in partem domus, qua nulla proclamatio, nullus poterat gemitus audiri, rapuit, abduxit: ibi verberibus, ignibus, omni

Voss. omnes. Nihil muto, quia sequitur, *alui uberibus*. Sic *parentem* de matre dixit Cicer. ad Famil. VI, ult. Burm.

crudelitatis arte consumpsit. Quis unquam, judices, pejus de innocentia temporum, de sacris meruit affectibus? torsit filium, ut probaretur incestum; occidit, ut crederetur. Ponite nunc ante oculos, judices, duorum parentum confessionem: mater exclamat, filium amavi: pater dicit, occidi: nefas est utrumque putetis innocentem. Jam quidem, nocentissime senex, grande deprehensæ feritatis indicium est, quod quum filium occideris, ut interrogeris, exspectas: non erumpis ab illo secreto tuo terribilis in publicum? et homo filii cruore perfusus, non proclamas? non deos hominesque testaris? non occidis et matrem? scilicet modestia te scelerum tuorum quam maxime decet; et ideo tibi relinquis, unde sis quietæ patientiæ.

V. Miser parcis uxori, conjugales deos, et lectuli jura revereris: o quam non habet, nec quod mentiatur! Malæ tractationis agimus: placet ergo, judices, ut illa voce, qua matrimoniorum conquerimur injurias, gemitu, quo corporum contumelias, damna, cultus, et negatos in publicum deflemus egressus, orbitates ac liberorum suprema plangantur? quid tamen facere vultis miserum dolorem, si non habet aliam sexus hic legem [1], si intra juris hujus angustias omnis nuptiarum querela constricta est? mater, quæ de morte filii maritum malæ tractationis accusat, non vindicat, sed probare contenta est, quod non debuerit occidi. Omittamus paullisper, judices, orbitatis tristissimæ dolorem, et in parricidio malæ tractationis reddamus aliunde causas: ita non juste quereretur uxor, si diceret: adul-

1. *Legem*. Notabiliter: fuit ergo lex, ne aliter matronæ, quam ad summum malæ tractationis agerent, etsi quid gravius esset, quod queri vellent: vide Declamationes VIII et X.

terium de me facile suspicatus es, cito credidisti? matronalis pudor tutelam non ex sua tantum innocentia habet; infirmitas hujus sexus non potest totam improbitatis existimationem debere tantum moribus suis : omnis in feminas venit maritorum prædicatione reverentia; omnes sermones originem de vestris pectoribus accipiunt: tristior vultus, querela, fastidium, fatum est conjugii. De pudore pronunciat, mittit in ora populi, mittit in fabulas : hoc proxima ministeria narrant, hoc exteri putant: nemo pejore exemplo temere de uxore credit, quam cui omnes credituri sunt. Sane faciat vos pronos ad suspiciones nimia caritas, et ex impatientia diligendi plerumque descendat, ut credas facile, quod timeas. Furtiva stupra raptosque concubitus objiciat vel falso maritus, fas est, fieri solet, parcius tamen, si jam sit et mater, si in fidem castitatis uxoria fecunditate profecerit: Quid si sit jam juvene quoque filio severa? jam nurum nepotesque prospiciat?

VI. Miseremini temporum, ne alienæ innocentiæ interpretationem de suis quisque moribus trahat: incestum posse fieri pater hoc solo vult probare, quod filium potuit occidere. Rumor, inquit, fuit: et hercules cui contra rerum naturam, contra parentes liberosque credatur. Rumor fuit: hoc ergo sic audiemus, tamquam si diceres, conscius detulit servus; nunciavit ancilla; improvisus adstiti; dum non timeo, adveni: rogo, judices, utrum credibilius putatis incestum de matre, an de rumore mendacium? rem impudentissimam populus loquendo fecerat, nisi pater credidisset. Pessimum, judices, humanarum mentium malum est, quod semper avidius nefanda finguntur : nec usquam se majus operæ pretium putant maligni facere sermones, quam quum

incredibilia quasi deprehensa narrantur. Necesse est contentiosius loquaris, quod probare non possis; et affirmationem [1] sumit ex homine, quidquid non habet ex veritate. Est tamen hoc iniquissimum de loquacitate populi, quod plerumque famam accendit contentio non credentium: materiam miraris rumoris, de quo nemo nec sibi credit; quam qui narrat, assignat alii? Rumor res sine teste, sine indice, res ex incertis improbissima, maligna, fallax, et similis silentio tuo.

VII. Quid et ipse de rumore senseris, vis breviter probem? tormentis quærendum putasti, an verum diceret : sane sit aliqua publici sermonis auctoritas in illis, ad quæ fas est populi pervenire notitiam. Video cur adulteria proferantur in fabulas; explicantur per ministeria, per conscios; habent inconsulta gaudia : pars voluptatis videtur esse jactatio. Facinus vero, cui, si fas est, ut illud humanæ mentis capiat audacia, circumdatur undique nox profunda, densior caligo tenebrarum, quod nocentes suis quoque oculis vix fatentur, non servo, non creditur ancillæ. Quid internunciis, quid opus est ministeriis? sufficit animus duorum, explicat omne filius materque secretum : incestum tanto incredibilius est, quanto et de illo plures loquuntur. O misera conditio sexus, cujus ipsæ plerumque virtutes fabulas parant! cur ista nullis in publicum gaudet egressibus? unde adversum omnes tam rigida conversatio, tam severus affectus? nihil concupiscit [2], nihil ergo deside-

1. *Affirmationem*. Id est, confirmationem, ut : «Spem affirmare,» Liv. lib. I, 1; «opinionem,» lib. XXXII, 35; et «errorem,» lib. X, 41 : sic Tacit. XIV, 23, «Secuta anceps valetudo iram deum «affirmavit:» et ita in Institutionibus sæpe *affirmationem* pro asseveratione dixit Fabius. Vid. lib. V, 12; et XI, 3.

2. *Nihil concupiscit*. Videtur legendum, *nihil concupiscit? nihil*

rat? filius possidet cuncta tempora, universos occupavit affectus, filius matris tota jactatio est. Rogo, numquid adamavit? mihi credite, non est nefandorum ista simplicitas: da, ut sit hæc inter matrem et filium conscientia, parcent osculis palam, abstinebunt coram patre complexibus, omnis familiaritas substringetur in publico; sermones, occursus, coram servulis libertisque vitabunt; et maximi sceleris ardor captabit affectare gravitatem.

VIII. Elige, parricida, quod voles, incestum diligens suspectum non erit, negligens deprehenditur. Sed quid ego sic ago, tamquam inauditum, incredibile scelus locutus sit populus? teneo in hoc sermone facinus unius mali mariti: non interest incestum de uxore fingat, an credat. Quid! iste ergo non timuit tam nefandæ rei famam; nec ad aures patris pervenire rumor erubuit? dissimules licet, a te malignitas accepit ortum; te secutus est, quisquis hoc ausus est narrare, proferre. Da bonum patrem, bonum maritum; dicturum me putas; non credet? nesciet esse rumorem. Ite nunc, judices, et adhuc dubitate, quis famæ fuerit auctor, cujus pater agit causam.

IX. Speciosus, inquit, fuit: non magis hoc facinus in matre est, quam crimen in filio: speciosus fuit! ut hoc objici possit, ut debeat, adjice, et adulter, et raptor, in illa matrona maritali dolore pæne percussus, in illa virgine publica succlamatus[1] invidia; quamquam hæc quoque intra notos decurrunt juventutis excursus.

ergo desiderat. Scil. nihil illi abest, quod quærere velit, in publicum progrediendo, etc. vel lege, *nihil concupiscit ergo, nihil desiderat.* SCHULT.

1. *Succlamatus. Succlamatus* est omnium clamore exagitatus, ut Decl. XIX: « Omnium maledictis « succlamatus; omnium denota« tione damnatus est. » BURM.

Quid ais? ab incesto libidines cœperunt? hoc primum umquam juvenis admisit? hoc solum argumentum sumis ex forma? dic potius, deprehendi juvenem mihi venena miscentem; in necem meam conscientia sceleris est armatus. Infinitum est quantum debeat ante fecisse filius, ut de illo incestum pater sibi credat. Speciosus fuit! quis enim non est formosus filius matri? amant debilitates; amplectuntur illum morborum suppliciorumque pallorem; et in vires caritatis accrescit ipsa miseratio: non impedit ægræ pietatis animum deformitas, pulchritudo non auget: amare liberos unus affectus est: liberi, marite, liberi non amantur oculis: non complectitur mater ore, non vultu; sed est in filio matri nescio quid homine formosius. Possit forsitan novitas sollicitare visus, expugnare mentes: in matris adspectu coalescit infantia, pueritia consurgit, juventa subrepit, speciosum suum quotidie videt, miratur, amplectitur: quæ tamdiu amavit, quando incipiet amare desinere? non est opus, nocentissime senex, ad hoc nefas caritate, sed amentia, sed furore : ut in juvene suo mater possit concupiscere, quod formosus est, oderit oportet, quod filius est: et adeo sacris affectibus non adjuvatur in facinus, ut ad illud nisi per oblivionem sui transire non possit.

X. Quid? quod et incredibilius est, quod parem duorum poscit insaniam? et ad incestum opus est, ut adamet et filius, non ut adametur solum: ab utro deinde vultis incipere preces, venire sermonem? audebit hoc rogare filius matrem? mater hoc impetraturam se sperabit a filio? Hunc animum tuum, senex, quo quum maxime taces (si non est callida, non maligna simulatio), de fide tanti sceleris interrogo, an

potest mater admittere, quod loqui non potest pater? Speciosus fuit: libet interrogare hoc loco omnes humani generis affectus. Placet ergo, ut, si filio obtigerit indulgentior facies, vultus erectior, refugiat mater amplexus? si virginem usque ad notabilem speciem natura formavit, timeat oscula pater, horreatque contactum? dii deæque male perdant tam impudentes sollicitudines, tam nefarios metus! prope est ab incesto, timere ne fiat: malo simplicitatem, quæ non vereatur infamiam, malo nudos affectus, inconsultamque pietatem: nihil de se fingi, nihil credat posse narrari: teneat insatiabiliter, avide: tanti fama non est, ut amet filium mater sollicitudine pudicitiæ [1]. Me quidem, marite, si quis interroget, omnes matres liberos suos, tamquam adamaverint, amant: videbis oculos nunquam a facie vultuque deflectere, comere caput, habitumque componere, suspirare, quum recesserit, exsultare, quum venerit, conserere manus, pendere cervicibus; non osculis, non colloquiis, non præsentiæ voluptate satiari. Hoc est ergo in tam nefanda suspicione sævissimum; incestum non potest fingi, nisi de optima matre. Exsecrarer mehercle, judices, si crimen istud clarius objecisset filio pater, si usque ad verborum processisset amentiam: nemini minus fas esse debet credere incestum, quam qui propter illud paratus est filium occidere.

XI. Quid? quod non credis tantum, nefande, sed quæris? ita tu non times monstri hujus agitare [2] secre-

1. *Sollicitudine pudicitiæ. S. pudice*, Voss. pr. sec. id est, *pudicæ*, quæ timuit inde labem pudoris, et malam famam; et per hunc timorem amoris materni vis minuitur. Ed.

2. *Agitare*. Pro *exagitare*, et inquirere. Ut paullo post, « agitare « indicia: » et Decl. seq. « Agitare « secretum. » Vid. ad Virg. Æn. IV, 471, vol. II, p. 528 nost. ed. Ed.

tum? Populus loquitur incestum, sed tu nega: civitas infamat; tanto magis osculare unicum; et conjugem tene: pariter duos circa tuum stringe complexum. Pro inaudita feritas! ita patri non sufficit non credere incestum, quod non potest probare? Ferrem tamen adhuc suspiciones tuas, nefandissime senex, si dissimulanter indicia tanti sceleris agitasses: observa sermones; secreta custodi, omnium dierum noctiumque momentis sagax scrutator insiste: quid tibi cum abruptis? quid cum supremis? incestum jam credas oportet, ut torqueas. At tu, pro nefas! verberibus, ignibus, et tota crudelitatis arte scrutaris rem, de qua non deberes interrogare servos, de qua vernilium quoque corporum patientiam petulanter excuteres: laminas accendis, equuleos moves, et parricidio suspicaris incestum. Nescis quod præceps, quod abruptum tam nefandæ diligentiæ furore commoveas? pater, qui de incesto filium torquet, non est neganti crediturus. Omnium quidem, judices, incertorum suspiciones pessime semper a corporibus incipiunt; nec bene de cujusquam moribus illam partem hominis interroges, quæ non animo, sed dolore respondet: nondum dico quem torqueas, quis inter equuleos ignesque ponatur, cujus arguta[1] prius indicia præcedant: novissimum debet esse, quidquid torquet et punit. Fidem hominum deorumque! ne gravitatem putetis a novissimis ultimisque cœpisse: non habet probationem facinus, de quo pater non potest alium torquere, quam filium.

XII. Video qua possis ratione defendi, si omnia ante fecisti, ut incestum aliter erueres. Quid ais? inter-

1. *Cujus arguta*. Lego: « Argumenta prius indicii præcedunt. » vel, « cujusmodi argumenta prius « et indicia præcedunt. » SCHULT.

rogasti servulos; non potuit conscius inveniri: exquisisti ancillas; non apparuit ministra flagitii: non obscœna literarum commercia, non fatentis deprehendisti, nefande, blanditias; nihil invenis maritus, dominus, pater: i nunc, et dic scisse rumorem. Sed ut torqueas, ducatur tamen quæstio per conjugis ministeria, per filii servulos; in illa potius vilitate desæviat: prius est ut repudietur uxor, ut divortio fiat in domo grande secretum: excedit omnem immanitatem, filium ideo torquere, ut scias, an innocens torqueatur. Unicum, pater, ignibus verberibusque interrogas; rogo, quid facturus, si pernegaverit? videlicet ut laudes, deinde dimittas, ut amplectaris perusta vitalia, et laceri pectoris vulnera pietati rursus admoveas. Solus superest pudor homini, qui torsit unicum, ut torquere debuerit: faciat te necesse est res ista pessimum patrem, et oderis oportet filium, cui satisfacere non possis. Jamjam malo venena, ferrum, subitos ictus, improvisamque mortem: incestum qui non credit, torquere non debet; qui credit, statim debet occidere. Quod si tormenta etiam filii placent, si præstanda est satisfactio tam nefandi rumoris, exigo ne perdas quæstionem: in media civitate, in ipsa constitue fama, advoca illos malignos, illos loquaces; et seculi rem [1] exquire audiente populo: coram omnibus torqueri debet, de quo loquuntur omnes: interroget quisque quod volet, suis auribus, suis credat oculis. Cur in abditam semotamque partem juvenis abducitur? secretum quæstionis nec incesto filio debetur, nec innocenti. Dabo adhuc inter secretum publicationemque temperamentum: advoca propinquos; adhibe amicos; circumpone juveni serios senes; inter-

1. *Seculi rem. Sceleris rem*, W.

sint magistratus; assistant, quibus habere possit civitas fidem : præstare debes aut tibi, ut probare possis, si confessus fuerit, aut filio, si pernegaverit.

XIII. At tu, nefande, crudelis, tollis quæstionis alteram partem, efficis, ne possit amplius innocens esse, qui tortus est. Quid agunt contra populum tormenta secreta? prædico, testor, iterum dantur malignis alimenta sermonibus; et a quæstione seposita in majus reditur incertum: coram omnibus torquere debet filium pater, et qui vult absolvere, et qui est paratus occidere. Non vultis, judices, ad facinus indignissimæ quæstionis accedat, et quod ipse torsit filium pater? adeone non potuit libertis aut servulis necessitas ista mandari? non carnifex potius adhiberi? Pater in tormentis filii non aversos tenuit oculos; ipse vestes scidit; velamenta laceravit; manibus flagella concussit; renovavit ignes, et mori filium contentione non sivit [1]; diduxit os, quod jam suprema claudebant; fovit animum, ut longis cruciatibus patientia sufficeret: o dignum patrem, cui dicat innocens filius, feci! Non mehercle, improbe, mihi proclamaturus hoc loco videor, hominem, qui torquetur in matrem, debere coram matre torqueri: cur excluditur infelix a sua causa, a sua quæstione? adhibe speciosi cruciatibus hanc nimis amantem : hujus gemitus excipe ; hujus suspiria oculosque custodi : si quod facinus admissum est, torquebis quidem filium; sed fatebitur mater.

XIV. Irrumpere me tum maxime puta in illud tuum, parricida, secretum : injicio properanti quæstioni ma-

1. *Contentione non sivit.* Forte, *momento non sivit.* Gronov. *Contentione non sciunt,* W. *Scivit,* Leid. et Voss. omnes. *Contentione* non debet moveri, mox, *scimus unde venerit ista contentio.* Et supra loco τοῦ *flagella concussit,* Francius volebat *flag. incussit.*

num: inhibe ictus; subtrahe paullisper ignes: quidquid est quod eruisti, profer in medium; memento te fecisse de filio, propter quod tibi non debeat credi. Quid spiritum dolore præcipitas? quid miseræ intervalla patientiæ pertinaci crudelitate continuas, si frustra tibi sufficere credis, quod audieris, nuntiare, proferre? incestum ut credatur, ipse debet audiri. Mirabar et ego, judices, si tam nefanda quæstio alium exitum potuisset habere, quam mortem: hic est parricidii pudor; sic desinunt, quæ incipere non debent: facinus quæstionis, operis scelere majore, exire tibi videris per orbitatem. Scimus unde venerit ista contentio; nihil extorsit sævitia misero: vincit torquentem, qui occiditur. Jamjam non miror, quod post ista non habes vocem, verba non invenis: unicum sine teste lacerasti, unicum occidisti; soli tibi deinde notum vis videri celare facinus, et in parricidio quæris aliunde tristitiam: præpostera res est filium occidere, deinde erubescere: fas non est, non esse notum, propter quod se parricida putat innocentem. Eligas utrum voles, aut tormenta damnes necesse est, aut silentium: quod non debet indicari, quæri non debet. Possis videri fortassis, crudelissime senex, silentium filio præstare, si viveret: consumpta est paterni nominis religio, omnis pietatis sublata reverentia: si hoc ille meruit, et parum in quæstione, parum ultionis in morte est. Vindicare vis confessionem? traduc cadaver, et super illa vulnera omnes pone causas: non est ejusdem fateri, cur torseris, et tacere, cur occideris.

XV. Quid ais, severissime parricida? filium consumpsisti per flagella, per laminas. Potes tacere? viscera de tuis concepta vitalibus, sanguinem, qui de tua fluxit anima, non insania, non furore, sed, quantum vis vi-

deri, consilio, gravitate lacerasti. Potes tacere? super vulnera unici, super exustos artus metuendus assistis, et causas quærente matre, quærente populo, hoc solum dicis, occidi? contenta esse debet incerto? Interrogari nunc te, marite, credis a matre sola? causas mortis illius reposcit sollicitudo generis humani: stant circa liberos attoniti parentes; horret invicem se caritas fraterna complecti; rupta est illa osculorum inter soceros generosque simplicitas. Quousque nos cum silentii tui interpretatione committis? si nihil factum est, quod debeat erubescere temporum pudor, quid sibi volunt verba media[1], suspensa? si nefas prodigiosis simile fabulis deprehendisti, miserere, ne sis una morte contentus: incestam gravius odisse debes, quod et venit in forum, quod audaciam innocentis imitatur, et tacenti videtur irasci. Quum filium propter rumorem torseris, propter tormenta occideris, non est media res, ut neutrum sciamus: mater quidem, judices, innocentissima hoc complorat, hoc ferre non potest, quod nihil parricida respondet.

XVI. Sed nobis videtur jamjam esse dicturus: non fallit nos, nefande, quid captes, hoc quod supra silentium trahis alta suspiria, quod prorumpenti videris exclamatione deficere, mendacio paratur auctoritas, et in fidem erupturæ vocis affertur, ut fateri videaris invitus: dic tamen, par est huic rei matris integritas, ut mentiaris? O quanto nunc dolore torqueris, quod instantem non potes aliqua truci proclamatione discutere:

1. *Media.* Id est, indifferentia, ut paullo post: « Non est media res: « medium responsum. » SCHULT. Possunt et *media verba* dici dimidiata, vel etiam vulgaria, ex formula quasi dicta, e medio sumpta, quibus molestos interrogatores dimittimus; de qua significatione vid. ad Ovid. Art. Am. II, 507, vol. II, pag. 318 nost. ed. ED.

non verba tibi contra miseram, sed argumenta desunt: non voce, sed probatione deficeris [1]: quod solum datur, relinquis infamiæ, et nos cum perpetua sermonum malignitate committis. Qui interrogantem nec damnat nec absolvit, rumore contentus est: modestiam mariti pariter et patris accipite: de muliere, quæ convinci non potest, sufficere sibi putat, ut incesta credatur: quis umquam tam nefandas artes, tam cruentum deprehendit ingenium? quia non potest probare quod dixerit, captat ut credatur, quod non dixerit: dissimulas, taces, sæve, crudelis? invenisti tormenta patris: audi quid misera simplicissimo dolore proclamet: non efficies, inquit, callidissime parricidarum, ut non audeam cadaver amplecti.

XVII. Ego vero incesta sum[2], si possum moderari gemitus, comprimere lacrimas. Coite in funus, omnes liberi, omnes parentes, custodite planctus meos, observate suspiria: si quid feci, si quid admisi, fatebor. Ecce supra lectulum effusa feralem, laceros artus et perustum complexa corpus, exclamo: teneo[3] unicum meum, velit nolit invidia, meum misera formosum: hoc erat, quod infelicissimam matrem ultra solitæ caritatis exagitabat affectus, amabam, marite, periturum: infames quantumlibet hanc impatientiam, ego mihi videor defuisse, cessasse, multum de lætitia, multum perdidisse de gaudiis: nemo unquam[4] filium nimis

1. *Deficeris. Deficieris*, W. *Deficis*, Leid. pr.

2. *Ego vero incesta sum.* Alii dant *ego vero incerta sum*: sed quæ sequuntur usque ad vocem *observate* desunt Colb. In Leid. prim. margini adscripta. *Ego vero*, Leid. sec. Voss. prim.

3. *Teneo unicum. Te teneo* malebat egregius Bestius de Rat. emend. legum, cap. 14, § 7.

4. *Nemo unquam. Nemo utique*, W. Forte legerem « nemo unquam « filium minus amavit: » ut filio se excuset, quasi non satis adhuc illum amavisset.

amavit. Excuso tibi, inquit, juvenis innocentissime, quod supremis tuis nondum præstiti misera comitatum: vivere quidem, te defuncto, continuo non debui, sed mori, marito tacente, non potui. Rumpam tædium lucis invisæ, sed prius licuerit[1] coram civitate manibus tuis justa persolvere, quum damnato[2] supra callidissimum silentium parricida, nihil te dixisse constiterit: ignosce[3], quod ad judicium istud orbata duravi: timui, ne si ad exitum impatientia, si præcipiti pietate properassem, faceret alium parricida de mea morte rumorem.

1. *Sed prius licuerit.* Francius malebat *si prius licuerit*, etc. non male: nihil utique refert ad sensum omnino patentem, utramcunque foveas lectionem. Ed.

2. *Quum damnato.* Gronov. et Voss. sec. *damnatus* exhibent, quod non facile possis cum cæteris construere. Ed.

3. *Ignosce.* W. recepit *ignoscite.* Nullo modo tamen a vulgata desciverim; quippe ad filium recens, etiamnum convertit mater apostrophen. Ed.

DECLAMATIO XIX.

Ex superiore argumento.

PRO VIRO CONTRA UXOREM.

CAP. I. Debebatur[1] quidem tristissimæ orbitatis misero pudori, ut jam taceremus omnes, et post tam prodigiosas rerum sermonumque novitates, oportuerat hoc esse novissimum de malis infelicissimæ domus, quod occidi filium pater : sed quoniam mulier immodici semper affectus, super cuncta, quæ vel passus sum paullo ante, vel feci, reatus quoque me dolore concussit, veni petiturus a vobis, ne me scientem silentium contentioni præstare[2] credatis : non quia occidi filium, taceo, sed occisus est, ut tacerem. Utinam, judices, negare possem quod occidi! utinam totum miseræ necessitatis ordinem fas esset intrare, et oris hujus premere secretum! Miratur hanc aliquis patientiam meam? ardor ille, qui me modo impegit in filium, ipsa sui immanitate consumptus est : quidquid erumpere posset in proclamationem, parricidio peractum est, in orbi-

1. *Debebatur.* Gronovianus incipit, « Quia, judices, multa signa « processerunt pudorum, ut jam « maceremus, et post tam prodi- « giosas, etc. » Sed notatur tamen nonnullos incipere, ut vulgo habemus.

2. *Silentium contentioni præstare.* Forte, *confessioni:* ideo silere, ne confitear. Sic mox, ubi nunc vulgo editur : *Nec contenta contentione mariti*, vett. edd. habent *confessione*. GRONOV. *Contentioni*, liti explicat Badius, sed potest contentione uxoris, quæ contendit ut respondeam, explicari.

tate conticuit: non habeo affectum, nisi quo cuncta tantum patiar, audiam, feram : utrumque de filio fieri non potest, ut et occiderim, et fatear, cur meruerit occidi. Quapropter, judices, satis admirari, satis stupere non possum, quod mulier, cujus præter optimam sane conscientiam, sexus quoque majorem malis nostris pudorem præstare debebat, tacere non potest silentium meum.

II. Novo quin immo fabulosoque secum impatientiæ genere dissentit : queritur de populo, quod loquatur; de patre, quod taceat: nec contenta confessione mariti, nihil se dissimulare, nihil scire reatus auctoritate testantis, mavult de silentio meo facere secretum orbitatis[1]. Istud amentia sit, an innocentia, perditus dolor viderit : ipsius animus potest scire quid filius meus dixerit, quæ me putat habere, quod dicam. Fidem igitur vestram, judices, ne vos orbitatis miseratione confundat sola mater, neve maximæ calamitatis ibi tantum putetis resedisse sensum, unde vos lacrimæ gemitusque conveniunt: mei magis debetis in uxoris comparatione misereri, qui filium et perdidi, et occidi: ego sum infelicior ex parentibus duobus, qui quidquid, judices, ista complorat, et patior, et feci. Felicem ignoratione conscientiam matris, quæ sufficit interrogare[2]! major me impatientia, major urit affectus : cur occiderim, indicare non possum, nec pœnitet, quod occidi : infelix senectus, misera patientia, sic quoque quam multa dicenda sunt! Fuimus quondam, judices, fuimus felicis-

1. *Facere secretum orbitatis*. Distingue : « Mavult de silentio meo « facere secretum. Orbitatis istud « amentia sit, an innocentia. » GRONOV. *Orbitatis* omittit Gronovius.

2. *Quæ sufficit interrogare*. Τὸ *sufficit*, ut infra : « Viscera unici lacerare suffeci. » GRON. Supra autem loco τοῦ *felicem ignoratione* retinuit ed. Bip. ex vet. ed. *fel. ignorantiæ*. ED.

simi parentes, quum adhuc rudis unici nobis blandíretur infantia; duravitque domus tota prosperitas, quamdiu pariter fruebamur, pariter dileximus, quamdiu civitas de nobis hoc solum poterat loqui, filium nos habere formosum: ut vero in eam adolevit ætatem, in qua corporalibus bonis juventus insolenter exsultat, superbus atque arrogans, in nullum vitæ genus, non in privatos, non in publicos actus florentem duxit ætatem.

III. Dii immortales! quantus qualisque circa juvenem rumor ingemuit! omnium maledictis succlamatus, omnium denotatione damnatus est, donec et ipse consensum circa se publici doloris agnosceret: inde rarus in publico, et tamquam patris occursus, tamquam civitatis ora vitaret. Non est leve concipere verbis, in quantam civitatis exsecrationem, in quantam culpam juvenis inciderit: dictus est occidere posse patrem; dictus est dignus, quem posset etiam pater occidere. Quid facerem, judices, infelicissimus senex? jamjam non evitabat fama nec patrem; jam meis auribus nemo parcebat: interrogare non audebam; dissimulare non poteram. Fallitur quisquis me putat quidquam fecisse consilio: impetus ac temporis ipsius nescio quis ardor explicuit: præparari filio tormenta non possunt. Est in miseris penatibus pars remota, seposita, profunda tenebris, tristis accessu, omnibus apta flagitiis, et in qua audeat facere facinus et pater: illo, fateor, dum me variæ cogitationes per totius domus spatia circumagunt, quantum intelligere licuit, improvisus adveni. Et ille quidem ad conspectum meum, tamquam deprehensus, obstupuit, refugitque trepidus, puto, ne quærerem causam: irrumpo festinanter, avide, sine liberto, sine servulo, sicut me deprehenderat temporis

illius fatum, manibus, ictibus, et quæcunque ex obviis dolor in telorum transtulerat usus, ultra vires senectutis aggressus; ignes ex proximo raptos, verbera, quæ casus obtulerat, non diviso dolore, non per partes, non per intervalla suspenso, sed semel, sed pariter invado: pars secreti fuit, ut ipse torquerem.

IV. Dii immortales! quæ contumacia, quæ fuit illa patientia, quum domi torqueretur a patre, non invocare matrem? non repugnavit juvenis; non opposuit manus; nullum imploravit auxilium: mersis tantum dejectisque luminibus, tamquam unquam flagella sustinuisset, tamquam meis torqueretur oculis, omnes ictus excepit in faciem: verberibus, ignibus, laudatos vultus, velut illis irasceretur, opposuit: reddo testimonium novissimum pudori; quum jam mori vellet, occisus est. Laudo, judices, patientiam matris, quum et ipsa semper plurimum esset domi, et ab illo secreto fortasse non longe, intervenire noluit, interpellare non ausa est. Sed et manibus meis gratulor, quod non propinquus aliquis, non amicus irrupit: occidissem, quisquis me tunc ausus fuisset interrogare pro filio. Sepelivi tamen lacera membra; funus indulsi; ossa collegi: non injecit uxor lectulo manum; non inter exsequias planctibus elisisque uberibus mihi fecit invidiam: unde in hanc impatientiam prorupit, exsiluit? domi me nihil interrogavit. Possum jam, mater infelix, coram liberis ac parentibus, possum audientibus diis hominibusque clamare: et ego amavi filium meum, non osculis, non infirmitate, non lacrimis, sed viribus, dolore, patientia: unicum, quem si acie clausisset hostis, vicaria morte servassem; si subitum cinxisset incendium, extulissem relicta meorum parte membrorum; eripui

malignitati, abstuli famæ. Habeo quod imputem tibi, naturæ pietas: rem difficillimam feci, quod non me potius occidi.

V. Malæ tractationis accusat: adeone, uxor, tibi parum videor dedisse pœnarum post periculum et [1] labores, ne lucrifaciat pater, quod occidit filium suum? non pudet ergo, si irasceris parricidæ? quid tibi [2] cum lege, quam vos propter minores accepistis affectus? querelas habet ista, non gemitus, et matre seposita solam complorat uxorem. Rursus ad populum vocas miserum pudorem? materiam novi rumoris accendis? perdidi ergo rationem secreti mei: sic omnia feceram, ne quid aut quæri posset, aut dici: jam vero quid impudentius, quid indignius, quam quum sibi de liberis credunt licere tantumdem, et æquum jus patris ac matris esse contendunt? quasi nesciant nobis arbitrium vitæ necisque commissum? Non est privilegium, filium occidere, quum fieri potest; nec quisquam tantum ideo fecit, quia liceret. Viscera unici lacerare suffeci: ignosce, si non potes mihi credere: nemo filium suum occidit odio; non erit tanti juvenis invisus. Illud est in patribus usque ad parricidium terribile, quod amant, quod succurrunt, quod sibi videntur aliter non posse misereri. Non est quod vos ab æstimatione malorum meorum mollior sexus abducat: majoris affectus est filium occidere, quam vindicare: desine igitur me, mulier, fatigare interrogationibus tuis: ita tibi non videtur omnia respondere pro filio, qui dicit, occidi? et licet com-

1. *Et labores.* Forte, *ut labores*: et pro *pericula*, lego *post parricidium*, loquitur ex sententia mulieris. Satis magna mihi pœna quod filium occidi, satis id pœnæ videtur, ut labores, ne lucrifaciat id pater, id est, impunitum auferat quod occidit. SCHULT.

2. *Quid tibi cum lege.* Quæ agis ut mater, non ut uxor. SCHULT.

primantur exclamationes, ora claudantur, nihil negat, qui hoc fatetur. Atqui summorum facinorum ipsa immanitas innocentia est: filium pater non demens, non insanus occidi: hominem extra sensus affectusque positum quisquis nunc miseratur, occidit.

VI. Vides senem, sanguine suo fluentem, laceratis exustisque illis sanctioribus carioribusque visceribus, super exanimis unici corpus cruentis manibus jacentem? horreo[1] cadaver, et velut corpora, quæ cælestis exanimavit ignis[2], adire propius timeo. Ad quædam facinora sufficit claudere oculos, vultus avertere, tacere, mirari, et incredibiles calamitates relinquere suis causis. Miserere, ne quid amplius quæras, ne quid interroges: dicturum me putas, parce seculo, parce marito, parce patri? tu vero parce illi, qui occisus est. Novum, judices, uxoris in marito[3] crimen audite: silentium est, de quo queritur. Solebat indignatio vestra convicia nostra ferre non posse, et matronalis dignatio dicere videbatur: non parcis erga me, marite, verbis; nullam habet nostri tuus sermo reverentiam; facile prorumpis in opprobria; facile quod libet objicis; exclamas, et dum nimium libertati vocis indulges, potest populus aliquem de me facere rumorem. Tu, mulier, objicis mihi rem, quæ nulli unquam crimini fuit; solam in nostris mo-

1. *Horreo*. Videtur periodus transposita, et subjungenda sequenti: quia et commode locaretur, post vocem *occidi*, ante *vides senem*. Sunt autem omnia accipienda tamquam eo dicta, ut ostendatur ita recens factum esse, ut adhuc fieri videatur, et quam ipsi patri sit illius cogitatio dira et molesta. SCHULT.

2. *Cœlestis exanimavit ignis*. His corporibus, et locis, ubi erant exstincta, quædam tributa religio. V. Gron. ad Plaut. Trin. II, IV, vs. 138. SCHULT. Exhibet autem W. *cœlestis exanimat*, Voss. pr. *exinanivit*.

3. *In marito*. Vid. ad Decl. XV, 6. *Crimen* vero hic est criminatio, accusatio. Recte autem Badius notat, ironiam esse ad imitationem Ciceronis, de qua Fabius Inst. lib. IV, cap. I. BURM.

ribus innocentiam voce reprehensam tuetur taciturnitas: vide cur manus, cur verba peccare videantur: illis infamamus; his torquemus, occidimus. Vis scire quam non possis queri de silentio meo? felicissima fueras, si idem fecissemus omnes. Finge me paullisper sepositis silentii causis hoc tantum respondere; non prodo secretum.

VII. Ex omnibus, judices, quibus humana pectora seriis gravibusque complectuntur affectibus [1], nullam difficiliorem, quam silentii credo virtutem; adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, ut constantiam tacendi neque in aliis ferre possimus. Crimen hoc in me mulier vocat, quod in priscis illis morum mentiumque rectoribus fuit prima sapientia, quod quosdam totius vitæ pertulisse patientiam magis illa [2] misera miratur antiquitas, quam quod temporum vices, siderum cursus, et profunda naturæ velut conscia ratione sanxerunt. Quæ per fidem impotentia est effringere rigens sacra dissimulatione pectus? evolvere animum, quem super sua secreta compositum, non lætitia, non dolor, non necessitas, non fortuna laxaverint? Quisquis de tacente queritur, multo minus ferre poterit loquentem: nec adeo conjugali societate cuncta miscentur, ut nihil sibi adversus hanc concordiam proprium relinquat animus: est aliquis etiam a sanguine suo secretus affectus, genusque reverentiæ, ut tacenda minime velis scire carissimos: quædam non possis verberibus, equuleis

1. *Quibus humana pectora seriis gravibusque complectuntur affectibus.* Forte: *conspiciuntur*, id est, conspecta fiunt, hominum oculos in se convertunt. GRON. Hic locus talem emendationem requirere videtur, nisi sensum passivum τῷ complectuntur commodes, quod vix ac ne vix quidem fieri potest. ED.

2. *Patientiam magis illa misera.* Lege: «Quod quosdam totius vitæ pertulisse patientia magis illa « severa miratur antiquitas.» GRON. *Patientia m. i. mira miratur*, W.

eruere: et plerosque videas fortiter super sua secreta morientes. Agedum, si videtur, utrumque sexum, omnem conditionem, omnem scrutemur ætatem: nullum sine conscientia pectus, nulla vita sine causis tacendi. Si te interrogaret omnia maritus, haberes aliquid et tu quod non fatereris: et quanto silentium gravius est in sene, verecundius in marito, sanctius in patre?

VIII. Pudeat nos, mulier, infirmitatis: vicit nos modo juvenis ille constantia; mori voluit, ut taceremus. Vides, mulier, quibus interpretationibus præstes tuum dolorem? diceris ideo me interrogare, quia scis omnia me potius pati malle, quam loqui: quis enim in hac civitate non novit taciturnitatis meæ rigorem? quis ignorat, qua cuncta soleam ferre patientia? ne occisurus quidem suspiria gemitusque præmisi: nihil feci, unde erupturum quandoque per orbitatem patris animum, aut tu præscio timore sentires, aut ipse periturus. Hanc nunc me jactare conscientiam putas, quod nihil in publico, nihil in ullo mihi permisi proclamare conventu: ego vero non sum questus de juvene nec tibi, nec captavi, ut illum mecum et mater odisset. Frustra te putas extorquere accusatione posse, quod mihi non ipsæ calamitates, non dolor, non meditatio orbitatis expressit: uras licet, durabo, perferam: passus sum jam quod erat difficilius; occidi. Torsit, inquit, filium meum: breviter, judices, ratio reddatur: infamem quid refert, an innocentem, si illud omnibus liquet? Juvenem cunctis pignoribus invisum, omnibus affectibus gravem maligni fecere sermones: quid agimus, anime? quemadmodum effugimus, evadimus? in tanta infamia nihil facere, credentis est: vis me circumire singulos, reclamare populo, cum rumore rixari? Tuæ fortassis

infirmitati conveniat negare; me tantum fortior assertio unici decet: eripiendus est non contentione verborum, sed ut civitas stupeat, ut erubescat.

IX. Torquere me filium putas! invidiam facio populo: videor mihi illis verberibus lacerare famam, illis ignibus increpare rumorem: quæstio de infami filio unam rationem habet, ut probes innocentem. Dii mala prohibeant, ut noveris illum dolorem, quo potest torquere filium pater: nihil est infelicius homine, cui de unico suo mors sola non sufficit. Juvenem, in cujus animo perdiderant nomina nostra respectum, quem quotidie necesse habebamus[1] excusare rumori, qui inter nos formosum malebat agere, quam filium, verberibus ignibusque consumpsi: vis, vis scire quanta tormentorum ratio fuerit? debuit etiam tortus occidi. Si tamen utique, mater, vis scire causas, leviter audi: prospiciebam miser in grande quandoque facinus proruptturum, quod otio vitam, quod desidem domi perdebat ætatem : non peregrinationibus excolere mentem, non experiri militiam, non tentare maria, non rura [2]colere, non administrare rempublicam, non ducere volebat uxorem: præterea traxerat ex frequentibus castigationibus tædium patris, et in exsecrationem mei, conscientia, qua non emendabatur, exarserat; timebat occursus, non audebat adire; colloquia, oscula, convictusque fugiebat. Breviter perditissimæ mentis definienda mensura est; oderat me filius, et timebat: filium igitur totius civitatis existimatione damnatum, quem adhuc

1. *Habebamus*. Burm. ed. retinuit *habeamus*, quod correximus ex W. Leid. pr. sec. Gryph. Colin. Vidov. Obr. et edit. Bipont. ED.

2. *Non jura colere. Non rura*, W. Leid. Voss. omnes; Luc. Gryph. Colin. Vidov. et alii: nec dubito quin recte: nam maribus opponuntur melius rura, jura in administratione reipublicæ continentur.

vivere mirabantur homines, torsisse me putatis? ego vero occidi, tarde, diu. Quæstionem illud vocas? pœna, supplicium, et malorum meorum exitus fuit: nulla ratio est interrogandi hominem, cui non est fas nisi negare.

X. Quanta tamen mihi fuit et in quæstione moderatio? non enim præcipiti raptus impulsu exsilui repente, subito, nec captus dolore cæco impatientiæ meæ velox vulnus indixi[1]. Non potest non ratione occidi filius, quum ante torquetur: dedi moras, spatium, tempus indulsi. Vides quantam hinc malignitatibus potuerim præstare materiam? si in illo secreto, gladio tantum, si vulneribus egissem, exitum fecerat juvenis deprehensi: non est igitur, mulier, quod mihi facias duplicatæ quæstionis invidiam, id est, quod torsi, et occidi: sola est hujus necessitatis ratio de morte: illud est parricidium, filium torquere victurum. Putas juvenem vivere potuisse, cui jam non poterat, nisi morte succurri? quem contra malignos sermones asserere cœperam, non reddidi rursus infamiæ, neque in oculos et ora vulgi de secreto patris emisi: providentia mea tibi quoque, mater, ne in hunc interrogetur[2], eripui. Ille vero non fuit post tormenta laturus vitæ pudorem, ut interrogaretur a singulis, ut negaret. Verum, mulier, affectibus tuis renunciandum est; ad totius domus nostræ pertinere innocentiam credidi, ne se ipse potius

1. *Velox vulnus indixi.* Alii *induxi.* Sed scribendum, *inflixi.* Gronov. *Indixi*, W. Leid. et Voss. omnes, Gronov. Quod cur mutemus nulla causa est: nam ut supra declam. XIII, 5: « damnum et famem indicere; » ita hic *vulnus* indicere non offendit. Est enim vulnus, damnum quod in morte filii faciebat, orbitas, ut recte ex Justin. lib. I, 8; et Tacit. Agric. VI, notavit Cl. Schultingius. Burm.

2. *Ne in hunc interrogetur.* Lege, *ne in hunc interrogaretur.* Gronov. An, *ne in te adhuc interrogetur*, vel, *ne in hunc interrogeris.* Schult.

26.

occideret. Sentit, judices, mulier ad jus querelæ suæ, nec quod torserim, nec quod occiderim, pertinere: itaque quærit, quid mihi dixerit ille, de quo nescit, an dixerit. Quid ais, mater impatiens? ita in morte filii tui nihil aliud ad te pertinet, quam quid locutus sit? ita, si respondero, remittis parricidium, tormenta non objicis? o inconsultam muliebrem semper amentiam! quid juvenis in tormentis dixerit, tamquam ignoret, interrogat: nihil me comperisse non credit, tamquam sciat, quid dixerit.

XI. Fidem communis sanguinis, fidem communium malorum! ne parricidii me velis agitare secretum, ne calamitatibus nostris gravem facias innocentiam tuam: viderit quid meruerit juvenis ille, ego jam possum suprema revereri, et post exitum unici revertor in patrem: major defunctis liberis præstanda reverentia est, nec quidquam minus convenit affectibus patris, quam si insultare videatur occiso: in gratiam me cum filio reduxit orbitas; iram nostram mors severa composuit. Quinimo recogitanti mihi totum secreti illius ordinem, subit tacita miseratio, quantam ego debeam reverentiam filio, quem potui torquere solus, quem potui solus occidere. Perseveras, cogis, instas? invicem, te, mulier, interrogo, cur si tantopere volebas scire, quid interrogarem, quid ille loqueretur, non irruperis in quæstionem, quam nullis ministris, nullis custodibus vallaverat pater? quanto melius, mater, ipsum adisses? quanto fortius interrogasses una? quanto tibi plura dixisset? quis te, mulier, affectus abegit, tenuit, exclusit? Agnosco verecundiam tuam: timuisti, credo, ne si in illo secreto fuissemus omnes, occidisse filium diceretur et mater: instas tamen, et miseri se-

nis ora diducis. Puta me hoc solum dicere, ex maximi facinoris cunctatione[1] veniens, quid audierim, nondum scio: totus adhuc sum in parricidio meo; et post mortem unici omnia, quibus laceratus, occisus est, in animum meum tormenta redierunt: est quidem difficile, ut aliquem pati pudorem parricida videatur; verumtamen stupore, amentia, et silentio in orbitate defeci: ablata est mihi omnium verborum fides, omnis sermonis auctoritas: nec habet causam loquendi, cui non potest credi.

XII. Desine, mulier, interrogare: filium, quem occidit pater, nec absolvere, nec accusare jam debet. Quid, inquit, dixit, quum occideres? Miseram parricidii innocentiam, quod hoc me non potestas, non magistratus, non propinquus aliquis, non amicus, non ille semper loquax populus ac malignus interrogat: quiescitis, tacetis: me infelicem! numquid scitis omnes? Puta me, mulier, hoc tibi respondere, non habent incredibilia vocem: quædam majora sunt, quam ut illa capiat modus sermonis humani. Tu vero crede nihil aliud fuisse quam furorem: insanisse me puta; videbam, quæ non fiebant; audiebam, quæ nemo dicebat: hoc solum non insanientis habui, quod tacebam. Finge me respondere, nihil dixit, nihil locutus est; non credis? atqui multo minus creditura, quid dixerit. Accipe, mulier, brevem veramque rationem, cur in quæstione juvenis occisus est: torquebam, nec

1. *Cunctatione*. Lege, *percunctatione*, vel, *percontatione*. Gron. *Et maxime facinoris quid audierim*, omissis reliquis W. Voss. pr. *Ex maximo facinore quid audierim*, Leid. pr. Cl. Schulting. vel *percunctatione*, vel *convictione* legebat. *Conjunctatione*, Leid. sec. et Voss. sec. pro quo conjicerem *conjectatione*, nisi hoc ipso detraheretur verbis patris auctoritas, inani conjectura in re tam atroci fulta. Ed.

interrogabam : si qua ad aures tuas ab illa quamvis remota domus parte perlata vox est, meus gemitus fuit, meorum viscerum dolor. Quæris, cur nihil dixerit? quia non habuit, quod scire vellem, quod audire deberem: nihil aliud quæstio illa captavit, quam silentium, quod præstare vita non poterat: quisquis in tormentis occiditur, ideo tortus est, ut occideretur. An tu quæstionem illam fuisse credis, qualis vernilibus corporibus adhibetur? ideo enim equuleos movebam artifex senex, tendebam fidiculas ratione sævitiæ, ut leviter sedibus suis emota compago per singulos artus membra laxaret. Consumptus est spiritus silentio sui, et verbera ignesque animum pariter vocemque clauserunt: videbatur mihi premere gemitus, tenere suspiria: et sic nihil dixit, tamquam torqueretur ab homine, qui sciret.

XIII. Miraris hanc in filio contumaciam, in juvene patientiam? patri torquenti non potest aliter responderi, quam ut mori malit, quam confiteri: quod sufficit igitur interrogantibus respondeo, mulier, occidi. Fallitur quisquis exspectat, ut objiciamus illa communia; ego vero proclamo, non luxuriosum, non amore meretricis infamem; nihil ille delinquebat, quomodo liberi solent; monstrum erat inenarrabile, quod nollem deprehendere, quod ferre non possem. Miratur aliquis, quod non abdicaverim, nec notissima ultione patrum fuerim tantum expulisse contentus? tuus, mulier, nefarius, tuus inconsultus non permisit affectus: filium, cui contra severitatem meam ignoscebas, quem mecum odisse non poteras, secuta fuisses abdicatum. Finge juvenem dixisse nescio quid, ego audire nihil potui: non enim potestatis alicujus more consederam,

nec torquentibus aliis agebam judicem patrem [1]. Ego tunc cuncta et passus sum pariter, et feci: non vacabat aures præstare verbis, excipere gemitus, æstimare singultus: avocavit me contentio, dolor, orbitas, parricidium: omnia facta sunt festinatione præcipiti: idem patris affectus est torquere, ut scias, occidere, ut nescias. In meam, inquit, infamiam taces: ita nunc primum laboras misera de fama, et post unici mortem pertinere ad te cœpit, quid loquantur homines? scilicet filius impensus est, ut erubesceres, ut male audires? adeone hoc captanti non erat satis, rem totam commisisse rumori.

XIV. Ego vero me famæ tuæ, mulier, opposui, et inter matrem filiumque medius parricidium feci: unicum occidi, ne quid aliud loquerentur homines. Alioqui si hoc capto quod putas, quousque taceo? in quod tempus differo illam, quam me putas premere, vocem? Ecce reatus judicium pronuncio [2], ego tamen scire me nego: egregiam rationem malignitatis! locuturus adversus uxorem, feci ne mihi crederetur. Fateor igitur, nihil ad certum indubitatumque perduxi, hoc est quin-

1. *Agebam judicem patrem.* Utrum, *pater*, an *judicum*, vel *judicis partem?* Gron. *Agebam judicem patrem. Pater ego.* Gron. unde Schulting. « agebam judicem. Pa- « ter, pater ego, etc. » Nos autem non satis perspicimus quid prosint istiusmodi mutationes, quum sensus vulgatæ lectionis hoc loco satis pateat; præsertim si consideres quid significent præcedentia: «Non « enim potestatis alicujus more con- « sederam.» Innuit nempe in re tam atroci nullo modo posse requiri judiciorum solemnes et placidos usus; et confirmant vocc. *consederam* et *potestatis*, quæ manifeste pertinent ad rem judicialem, velut confirmari posset multis exemplis e Cicerone (v. c. Mil. cap. 1), aliisque depromptis: *Potestas* autem indicat magistratum, ut ex Cicer. Tuscul. I, probandum facile est: « Sed « tamquam a magistratu, aut ab « aliqua potestate legitima sic a « Deo evocatus atque emissus exie- « rit. » Ed.

2. *Pronuncio. Ecce reatus, judicium, pronunciatio,* Obr. in Gronov. videtur fuisse *pronuncias.*

106
i m terro
r e mota
fuit,
rit? (
debc
lent
tor
tu
c
a

brevissime collecti spiritus, ille, quo
, singultus fuit similis exclamaturo nes-
d et tu fortassis audires. Occupavi, fa-
atis[1], quas jam consumpseram, viribus,
is, totoque corpore pariter annixus, ante-
etur, occidi. Misera temporis illius recor-
entem in manibus meis filium vidi, adspexi
a, frigidos anhelitus, interrupta suspiria, et
igno silentio exeuntem; non tamen tormenta
n subtraxi restinxique flammas. Miserere,
ne quæras amplius vocem hujus affectus;
ui moriebatur, occidi: non perdidi tamen,
idi unici mortem, fortuna: non perdidi; jam
interrogat, nisi sola mater: consiste, agedum,
loco meo, et in habitum paterni furoris accincta
equuleos, flagella, laminas: prædico, testor,
on possum loqui, aliter mihi non potest credi.
I. Quamquam, miserrime juvenis (fas est enim
uos alloqui manes), exprimere mihi vocem nul-
oterit[2] dolor; quantum volet, laceret, vel occidat:
re me tormenta docuisti. Si tamen fas est cogita-
is memoria tractare verba miseræ quæstionis, cur
coram populo magis interrogas? eamus, uxor in
m desolatam domum, in illud jam patris filiique
cretum, ibi me interroga, ibi, ubi torsi, ubi occidi,
bi adhuc forsitan filii tui vaga per mœstos penates
nima discurrit: porrigat aliquis imaginem juvenis
occisi, ponat in sinu matris illas vestes, quibus ipsa

1. *Advocatis... viribus.* Francius malebat revocatis, quod indicare videntur, *quas jam consumpseram*: non hæc tamen tanti sunt.

2. *Nullus poterit dolor.* Francius volebat *potuerit*; male; quippe jam timere videtur, ne iisdem tormentis causa victus applicetur, ac filius; et præclamat nullo dolore sibi ullam vocem extorquendam esse. Ed.

imo, propter quod ad mortem usque contendi : non explicant tormenta quæstionem, quæ occidunt. Quid, inquit, dixit? felicem te, misera, si nescis, quid dixit : ita non es contenta conscientia tua? non sufficit, quod non habuit ille, quod negaret, quod fateretur? poscis verba quæstionis, cogis, extorques : testor, tu facis, ne possis negare, quod dixero. Quid dixit? parasse se parentibus venenum? negas : proditionis agitasse sermones? negas : tyrannidis inisse consilium? negas : et quidquid dixero, negabis. O bonæ conscientiæ incauta simplicitas! ita non times, ne coactus loqui multa fingam, multa componam? si potes scire, mulier, an mentiar, scis, quid dixerit. Quid dixit? nihil : quid dixit? omnia ; maledixit seculo, fecit temporibus invidiam, detestatus est patrem, conviciatus est matri : quid dixit? plus quam interrogabam. Vicisti, mulier, obstinationem meam : audi breve succinctumque responsum, quid dixerit ; quod quæris, quod putas.

XV. O si quis in illam vos secreti nostri potuisset adhibere præsentiam! vidissetis novum genus quæstionis, stabam senex furiis monstrosæ feritatis accinctus, manibus exsertis, hinc ignibus, hinc verberibus armatus : super ora, super oculos jacentis assistens clamabam, furiose, demens, tace[1] : et ille velut exustis amputatisque, per quæ dolor exit in verba, fuit attonitus, amens. Quoties admotis ignibus ad aliquam corporis partem, totum pectus imposuit? quoties hiatu oris avide flammas adversus exeuntia verba collegit? quum vero jam totus calor verberibus expulsus, viribus novissimi doloris erumperet, pertractis[2] ab ima pectoris

1. *Demens tace*. Francius corrigebat, *taces* : quod malim. Ed.

2. *Pertractis*. Forte, *protractis* quod melius de *suspiriis* dicitur. Ed.

parte suspiriis brevissime collecti spiritus, ille, quo redditur anima, singultus fuit similis exclamaturo nescio quid, quod et tu fortassis audires. Occupavi, fateor, et advocatis[1], quas jam consumpseram, viribus, manibus, telis, totoque corpore pariter annixus, antequam mentiretur, occidi. Misera temporis illius recordatio! deficientem in manibus meis filium vidi, adspexi ora pallentia, frigidos anhelitus, interrupta suspiria, et animam magno silentio exeuntem; non tamen tormenta laxavi, non subtraxi restinxique flammas. Miserere, mulier, ne quæras amplius vocem hujus affectus; filium, qui moriebatur, occidi: non perdidi tamen, non perdidi unici mortem, fortuna: non perdidi; jam me non interrogat, nisi sola mater: consiste, agedum, mulier, loco meo, et in habitum paterni furoris accincta admove equuleos, flagella, laminas: prædico, testor, aliter non possum loqui, aliter mihi non potest credi.

XVI. Quamquam, miserrime juvenis (fas est enim jam tuos alloqui manes), exprimere mihi vocem nullus poterit[2] dolor; quantum volet, laceret, vel occidat: vincere me tormenta docuisti. Si tamen fas est cogitationis memoria tractare verba miseræ quæstionis, cur me coram populo magis interrogas? eamus, uxor in illam desolatam domum, in illud jam patris filiique secretum, ibi me interroga, ibi, ubi torsi, ubi occidi, ubi adhuc forsitan filii tui vaga per mœstos penates anima discurrit: porrigat aliquis imaginem juvenis occisi, ponat in sinu matris illas vestes, quibus ipsa

1. *Advocatis... viribus.* Francius malebat revocatis, quod indicare videntur, *quas jam consumpseram*: non hæc tamen tanti sunt.

2. *Nullus poterit dolor.* Francius volebat *potuerit*; male; quippe jam timere videtur, ne iisdem tormentis causa victus applicetur, ac filius; et præclamat nullo dolore sibi ullam vocem extorquendam esse. Ed.

juvenem misera comebat: eamus ad tumulum, misceamus super busta lacrimas: ibi aut tacebimus pariter, aut invicem confitebimur: jamjam miser mori possum, explicuit te sollicitudo, pietas. Non scribo tabulas, testamento suprema verba non credo, et ego moriar in tormentis meis: illud tantum novissimis precibus a te, civitas, per liberos, per conjuges, per natos, a te, uxor, per occisi juvenis umbram peto, a te, mater, ne quid amplius quæras: tu infamiam [1] ne dicas.

1. *Tu infamiam ne dicas.* Hæc verba ad civitatem vel populum diriguntur, non ad matrem, a qua quod peteret, jam exposuit; hic indicat, quid a civitate vel populo: nimirum, *tu infamem ne dicas*: Sic enim scribendum censeo. Quod, ut et superiora, pluribus illustrari potuissent: sed et nos festinamus, et typographus. Gron. Legendum possit videri: « Ne quid amplius « quæras, » (ex me morituro, aut post mortem meam) « tuam infa- « miam ne dicas. » Præterea in Gron. erat, « Novissimis precibus a te ci- « vitas p. liberos p. conjuges p. na- « tos ne de me uxorem dissentire « permittas. » Unde corrigebam, *sic sentire permittas.* Sensus emendationis, ne permittas sic de me sentire uxorem, quasi mortem mihi acceleraverim, ut illi conflarem invidiam. Schult. *Tu infamia, ne dicas*, Obrecht.

EX QUINTILIANO
EXCERPTA,
ET EX CODICE VOSSIANO, QUI EST IN BIBLIOTHECA LEIDENSI,
EDITA.

EX QUINTILIANO
EXCERPTA.

CÆCUS IN LIMINE.

ARGUMENTUM.

Ex incendio domus adolescens patrem extulit: dum matrem repetiit, et ipsam, et oculos amisit. Induxit ei pater novercam. Hæc se incesti a cæco appeti patri insinuat; venenum etiam illi parari, quod juvenis in sinu haberet: sibi dimidiam bonorum partem promissam, ut porrigat. Intravit ad cæcum pater: interrogat, an vera sint. Ille negat. Exquirit reperitque insutum venenum: quærit cui parasset. Ille tacet. Recedit pater, et, mutato testamento, novercam facit heredem. Eadem nocte strepitus in domo fuit. Familia intravit: occisum invenit, novercam juxta mortuum dormienti similem, parietem sanguine palpatum, cæcum in limine cubiculi sui stantem, gladium ejus sub pulvino cruentatum. Accusat cæcum noverca. (Vide supra Declamm. I, et II.)

Noverca. Miror non sentire vos, patres conscripti, tantorum malorum tam evidentes probationes, pudetque in tanta turba rerum per se loquentium accusantis subire operam: non est opus verbis, si rerum ordinem recte æstimetis; cogitis tamen; et dicam minus, quam actum sit. — *Quintilianus.* Sentio, judices, pudori juvenis, pro quo minimum est, quod parricida non est, gravissimum videri, quod contra novercam absolvendus est: plurimum quoque cæco de reverentia perire virtu-

tum, quem in patrocinium ejus affertur. quidquid autem defenderet innocentem: sed ad causam venio. Cur abdicatus est filius? — *N.* Quia in patrem perfide egit. — *Q.* Nullus ab incredibili incipit: infinitum est, quod fecisset videns, si potuit parricidium cæcus facere. — *N.* Novercam prius tentabat. — *Q.* Præsente vel absente patre? — *N.* Absente. — *Q.* Idem faceret etiam, eo præsente: cæco præsens absens est. Tu vero insidias parabas. — *N.* Ego ei dona dabam, non insidias. — *Q.* Mulieris dona insidiæ sunt. — *N.* Me sibi alliciebat; patre veniente se subtrahebat. — *Q.* Sed nec venientem videbat. — *N.* Venenum se habere negavit. — *Q.* Si quidem nemo habet, quod nescienti illatum est. — *N.* Conscius spoliari noluit. — *Q.* Quia immeritum se scivit. — *N.* Insutum repertum est. — *Q.* Subtilius noverca, quam cæcus suit. — *N.* Rationem parati dare non potuit. — *Q.* Peccatis præmeditata ratio nunquam defuit: miror eum non dixisse; volui, parricida sum. Venenum, quod portat cæcus, ipsius est: sic accusat. Sed esto: suum sane sit; quomodo porriget? — *N.* Mihi promisit dimidium, ut porrigam. — *Q.* Quid? Secreto, patres conscripti, de parricidio privignus et noverca loquuntur: ita se non putat uterque tentari? Nunc locum istum transeo: sed, per deos immortales, quæ servatori patris cum veneno ratio? quam incredibile est, ut patrem oderit, veneno tentaverit, qui, ut perderetur, pati non potuit? quid opus est veneno? servasse matrem potuit; parricidium sic fecisse, ut optimus videretur filius. — *N.* Atqui nunc infestum habebat, quod scilicet novercam induxit; quod in secretam partem abstrusit. — *Q.* Immo consilio ipsius juvenis actum est, ut domum, quæ cæcum tantum habebat et

senem, novo consolaretur conjugio. Quid autem in publico cæcus? nusquam minus offenditur, quam in secreto. Sed dono, ut commotus sit; non tamen adeo: nusquam infestissimus erat pater, qui in locum successit oculorum. — *N.* Atqui pro matre potius excæcatus est. — *Q.* Patri cæcitatem præstitit, qui oculos amisit, dum, quam pro eo reliquerat, repetit. Nihil agis, mulier: facilius est, ut occidat patrem, a quo sit ipse servatus. Omnium hic, quos miseros fecere virtutes, innocentissimus: parricidium negavit ante, quam pater occideretur: fac tamen velle: numquid illud elegisset tempus, quo non nisi cum noverca reperitur pater? Istud etiam dono: quo autem modo per tot domos inauditus pervenisset. — *N.* Jam tunc iter consuerat. — *Q.* Esto: atqui non uno, non duobus ictibus super pulvinar jugulari poterat? quid dormis? — *N.* Secura eram. — *Q.* Quid quod[1]? manus non erravit; non in te cecidit, sed ipsam ejus statim percussit animam: nonne etiam palpitavit? nonne plane tum citavit? tu juxta quid dormis? — *N.* Quomodo actum sit, a pariete quære. — *Q.* Quivis igitur parietem palmet: [2] tertio non tinguet. Sed et vestigia cæci ac mulieris non conveniunt. — *N.* Quid? quod in limine repertus est. — *Q.* Facie quidem ad planctum versa. — *N.* Non habes, quid pro in se dicas[3]. — *Q.* Abunde scis, quid nocens primum abicit? illud, unde facinus peregit. Congesta

1. *Quod quod.* Forte, *Quid? quod manus.* Sic edit. Bipont. Ut mox. *Quid? quod in limine repertus est*, et centies alibi.

2. *Tertio.* In MSS. est *ttio.* sensum puto esse ex Decl. I, 11: « Debet proxima pars a cubiculo patris habere plurimum sanguinis, « sequens minus, tertia minimum. » Unde et contraxisse in unam, duas priores Declamationes excerptorem videmus. Argumentum tamen fere idem in Declam. II. Ed.

3. *Quid pro in se dicas.* Corrupta verba, nec sequentia clara. Mox lege, *suspicionum*.

sunt, patres conscripti, in miseram cæcitatem venenum, cruor, ferrum; et quidquid non potest esse negligentiæ, nisi nescientis. Vobis autem notum est: non debet cæcus suspicionem argui, sed deprehendi. Te vero super omnia testamentum mutatum arguit.

MATHEMATICUS.

ARGUMENTUM.

Quidam de partu uxoris mathematicum consuluit. Is respondit, virum fortem nasciturum, et parricidam. Quum adolevisset, qui natus est, bello patriæ fortiter fecit: causam voluntariæ mortis in senatu reddit. Pater contradicit. (Vide supra Declamationem IV.)

Vir Fortis. Positus, patres conscripti, in ea conditione tristissimæ sortis, ut nec morte dignus sim, nisi parricidam me putetis, nec præmio, nisi innocentem; adeoque ludibriis miseræ sim necessitatis implicitus, ut odii mei favorem impetrare a vobis habeam; quæso per omnia, quæ ante hoc tempus circa nos ordo veritatis explicuit, attulisse me credatis urgentium malorum probationem. Mori debeo, quia non aliter parricidium vito: sepulturam peto, quia præmium merui fortiter agendo.—*Pater.* Proponit, patres conscripti, quod non necesse est; petit, quod donandum non est. — *V.* Donandum esse, patet: ego illud pro omnibus meritis loco præmii peto. — *P.* Si pro bene meritis mortem datis, pro contrario quid donabitis? — *V.* Non id peto, ut mortem donent, sed legem sepulturæ ut leniant. —

P. Illam potius leniant, quæ parricidam in profluentem mittit. — *V.* Nisi me [1] audierint *os am* juvenes in servanda republica tepidi fient. — *P.* Nisi te servaverint omnes, qui minus egerint, desperati erunt. — *V.* Utrumne vivere debeat, qui nasci non debuit? — *P.* Utrumne mori debeat, per quem virtus vivit? — *V.* Videtis, quid sequatur, patres conscripti : in ea quidem peribit probitas reipublicæ; non peribit opprobrium, si ejus salvatio ad parricidas defluxerit. — *P.* Dum mori mavis, probitatem salvas; dum senatus, quod suum est, facit, opprobrium non incurrit. — *V.* Quomodo mea vita ducenda sit, non video : membra mea suspecta habeo; me ipsum timeo : jam mihi vita mors est. — *P.* Sic sic etiam vivendum est, ut pro republica moriendo vivas. — *V.* O quantum scelus, ut pater etiam suspecto tam gratus filio, ab eo, quem servat, perimatur! — *P.* O quanto majus, ut juvenis tot patribus totique reipublicæ gratissimus in conspectu omnium moriatur! — *V.* Videte incommodum; si patrem occidero, ut factum judicat, dolore motus mihi manum imponam. Peribit igitur uterque : levius ergo, patres conscripti, ut solus moriar. — *P.* Sit sane incommodorum examinatio, si moriatur ille, et ego. Quid mater? quid sodales? quid quod ille fortis, ego debilis? ille juvenis, ego senex? ille futurus, ego præteritus? Quis potius morietur, quam qui fere mortuus est? quis satius vivet, quam per quem omnes vivunt? quis majora aget, nisi qui maxima egit? ad ea igitur servandus est. — *V.* Atque majoritas hoc scelere implicabitur : a præsagiis nihil

1. *Nisi me audierint* OS AM. Locus corruptus, vel abbreviata verba. Forte, *nisi me audierint, omnes omnino juvenes, in servanda republica tepidi fient.* — Nisi malis *omnes animo*, vel *omnes jam* juvenes. ED.

exigas, nisi ut de tribus duo præcesserint: tertium factum puta. — *P*. Immo in dubiis multa deprehendimus; plura reprehendimus: de futuris nullum certum est, donec accidat. — *V*. Mathematicus quem fefellit? Cælum quando erravit? Deus quando non explevit? — *P*. Mathematicus, si homo est, fallere potest: cælum non errat, sed non semper deprehenditur: vidi ego stellas rutilantes subita, nescio qua, invidia offuscatas videntibus subtrahi; sed et quædam in tanto aeris spatio inconcurrere possunt; quædam etiam in ipsis hominibus nasci, quæ visum turbant. Pro deo autem si respondeam; sume, utrum vis, verum an falsum prævisum et edictum sit: si verum, nulla præcisione frustrabitur; sin falsum, nulla ratione metuetur: non igitur quare moriaris, ipsius etiam mathematici judicio invenitur.

ÆGER REDEMPTUS.

ARGUMENTUM.

Quidam duos habebat filios, frugi, et luxuriosum. Peregre profecti a piratis capti sunt. Luxuriosus languet. Ambo de redemptione scribunt. Pater omnibus suis venditis, proficiscitur: audivit a pirata, unius erit hoc, utrum mavis eligere: ægrum redemit, qui, dum revertitur, mortuus est. Alter ruptis vinculis rediit. Alimenta poscit; contradicit. (Vid. Declam. V.)

Pater. Æstimate, patres conscripti, inopinatum calamitatis genus filium rediisse. Vivebam, ut viderem: sperabam, ut aleret. *Filius*. — Numquid ab eo alendus

eris, quem piratis reliqueris? — *P.* Non relinquit, qui abducere nequit. — *F.* Potuisti sanum recepisse. — *P.* Non potuissem ad ægrum rediisse. — *F.* Patet, quod illum magis dilexisti. — *P.* De duobus talibus neutrum magis diligit, qui ægrum redimit. — *F.* Illum elegisti. — *P.* De duobus liberis nemo eligere potest; de miseris potest. — *F.* Tu relinquendum judicasti: ille gavisus est; relictum tua mendicitate mendico; ejus morte non doleo. — *P.* Hæc me tua impietas absolvit; meliorem elegisse convincit; sed occasione non utar: sola miseria consuluit. — *F.* Ille jam solutus erat: jam eum pietas redemerat: ego vinculis, ego fame urgebar. — *P.* Quem pirata alebat, pater negligeret? In quem pirata pius erat, pater quid ageret? — *F.* Me redempto illum dimisisset. — *P.* Imo si ego non venissem, illum remisisset. — *F.* O quam aptam causam! si illum redditio, me redemptio reduxissem [1]. — *P.* O multo aptiorem! fortem evadere, debilem redimere, patrem pascere. — *F.* Quod eum magis dilexeris, etiam convictus probat: illi semper lenis, mihi asper exstitisti. — *P.* Tu frugi, ille fragilis; te serio, illum misere diligebam: aliter, atque aliter, non magis atque minus. — *F.* Quis non indignetur, quod validus fragili, quod sanus ægro postponitur? — *P.* Quis inde potius indignetur, nisi si plus amatur? irasci enim, quod non sic postponatur, impatie [2] hominis qui magis diligitur. — *F.* Ipse pirata utrumvis obtulit. — *P.* Conditio, non nisi duro redemptori ponitur. — *F.* Si durus esses, etiamsi non, jam certus in me hæsisses. — *P.* Fateor, quod odiosum

1. *Si illum, etc. reduxissem.* Lege: «Si illum redditio, me redemptio reduxissent.» Illum ægrum sponte reddidissent, si me redemisses modo.

2. *Impatie.* Forte, *impatientis est.*

est, patres conscripti, deliberavi, eoque languori adjeci. Sensit æger, quod essem neutro languente facturus.— *F.* Probat, quam irrationale[1] fuerit redimi, non potuit reduci; quam inutile, mortuus est.—*P.* Atqui probat fortuna, quam rationale esset, dum facit residuum rediisse, quam utile; pater homicidio liber est. — *F.* Cur non majus attulisti, ut et ego redimerer?— *P.* Nemo pro liberis plus dedit, quam qui sibi nihil reliquit: feci, quod potui: tu redde, quod debes. — *F.* Ab eo pascendus es, quo mendicus effectus es. — *P.* Pro duobus pretium contraxi. Vis scire, quid pirata, quid pater egerit? duos redemi: unum recepi.—*F.* Ego mihi, non tibi debeo, quod redii. — *P.* Evasisse te putas: dimissus es: meum id fecit datum amborum pretium: mea pietas: a primo negligentes sunt in secundo: inde remittunt. Pasce igitur; et merui, et lex præcipit. — *F.* Pater pascendus est, sed bonus. — *P.* Quid legi imprecer? Aut pascas, aut vinciaris. Vah! ita pascit, qui cogitur: vis patris nomen non corrumpi? bonum patrem filius alat: lex malum; si vis, affectum debes: si minus, servitutem. Nullus pater malus est, quum infelix esse incipit: non potest nec malo patri gratia persolvi.

1. *Irrationale. Irrationali*, MSS.

GEMINI LANGUENTES.

ARGUMENTUM.

Consulti medici dixerunt eumdem esse languorem. Desperantibus reliquis, promisit unus, se alterum sanaturum, si alterius vitalia inspexisset. Sanato uno accusatur pater ab uxore malæ tractationis. (Vid. Declam. VIII.)

Mater. Quamvis, judices, plurimum infelicissimæ matris adversitas[1] miserationis abstulerit, quod ex duobus liberis, pari desperatione languentibus, alter evasit; et plerisque maximum dolorem prima fronte tractantibus videatur aviditas gaudiorum, ut modo ad totius orbitatis redacta patientiam, jam non sit unius salute contenta; non possumus tantum affectibus nostris hanc primam tristissimæ calamitatis alligare[2] mensuram, quæ ex ipsa solatii sui condictione descendit: filium itaque a patre et medico, quem commisi, requiro. — *Pater*. Licet, patres conscripti, doloris quantitas absolutum me recte fecerat, magisque plangendum, quam respondendum erat; ne quid tamen vel negligenter, vel humane actum putetis, impatientiæ muliebri mos agendus est: idque primum audiat, quod communium liberorum rationem sibi non debeo. — *M*. Quæ plus præbet animæ et sanguinis, particeps erit tantum doloris? — *P*. Ut unus sanaretur, alter interiit. — *M*. Ut unus evasit, ita et

1. *Adversitas*. Declam. VIII, *adversis*. — *Abstulerit*. *Abstuleris*. MS.

2. *Alligare*. *Allegare*, in Declamatione, ut et *conditione*.

alius evasisset. — *P*. Considera utrumque periturum, gaudebis unum esse redemptum. — *M*. Vide de duobus neutrum periisse, nisi occisum. — *P*. Ingratissima omnium mulierum non quereretur, nisi iste evaserit. — *M*. Insanissimum patrem omnium! desperare de utroque non potest, dum unus sanatus est. — *P*. Injuste impetitur, qui æquo dolore confunditur. — *M*. Quisquis sibi rem magnam fecisse videtur, a dolore explicatur. — *P*. Non minus diligebam. — *M*. Non citius desperasses. — *P*. Ego tantumdem perdidi. — *M*. Non perdit filium, qui occidit. — *P*. Unus non occidetur, ne uterque moriatur? — *M*. Duos occidit, cujus, uter occideretur, non interfuit. — *P*. Medici moriturum jurabant. — *M*. Ipsa desperatione debuerat crevisse caritas. — *P*. Orbitatis impatientia confusus fui. — *M*. Te ipsum interfecisses. — *P*. Ad hujus vitam me servavi. — *M*. Forsan ad illius mortem : satius erat orbum, quam parricidam esse. — *P*. Non est parricidium, nisi ex affectu [1]. — *M*. Certe etiam si periturum elegisses sanandum. — *P*. In mortuis vivorum sanitas quærenda est. — *M*. Sanitatis ratio decidit, si medicina tantumdem consumit. — *P*. Non elegi, sed uter interesse negavi. — *M*. Hoc probat : sic, sic : si evadat uter et uterque. — *P*. Fateor, patres conscripti, diu deliberavi; non statim cessi. — *M*. Dum deliberas, dum detractas, in utroque parricidii peccas. — *P*. Quid facerem? dixit; sanabo. — *M*. Dixerat; occidam. — *P*. Nonne magnum, sanare filium? — Nonne majus, occidere alterum, maximum [2], ægrum? — *P*. Salva est

1. *Ex affectu. Exaffectum.* MSS.

2. *Maximum ægrum.* Lege, *maxime.* — Nil tamen mutem, *maximum* enim malum est *occidere ægrum;* quippe itur per gradus *magnum*, *majus*, *maximum*. Ed.

pietas, ubi, quidquid fit, pro vita fit. — *M.* Maxima est impietas, occidere filium pro homine, quem non putas evasurum. — *P.* Cui credendus est æger, nisi medicis? — *M.* Atqui ipsi desperabant. — *P.* Speravit unus: credidi. — *M.* Quibus verbis? — *P.* Causam ignoro: ex inspecto remedium scio. — *M.* O fallacissimum[1]! dicit se, quod nescit, scire. — *P.* Caput deposuit. — *M.* Nemo non tutus promittit, quod expertum iri non debet. — *P.* Idem est languor. — M. Qui nescit, quod genus, nescit an idem. — *P.* Simillimi. — *M.* Tamen discreti. — *P.* Simul orti. — *M.* Multum cæli interlapsum est. — *P.* Simul languerunt. — *M.* Simul evaderent: sed cur occidis? *Medicus.* Ut sanitatis causam inveniam. — *M.* Id est, ut inveniam, cur non debeam. Cur aperis? — *Med.* Ut inquiram. — *M.* Si statim moritur, non acquiris: si durat, sanari poterat. Quis autem, patres conscripti, inquirendi modus est? in viscerum tractatione levissimum est, quod mortuus est. — *Med.* Pactum solvi: unum sanavi. — *M.* Patet, quod unus occisus sit: quod autem alius per eum sanatus fuerit, nunquam constare poterit: insuper quod totius doloris cumulus est, quod tam desolatii [2]honus est, viventis etiam vita læsa est eo, quod fratris morte notata est: maluisset ipse, quam sic vivere, languere, mori.

1. *O fallacissimum.* Edit. Bip. exhibet *fallicissimum*, nescio an vitio operarum, an consulto. Ed.

2. *Desolatii.* Forte *desolati onus.*

CORPORIS PROJECTI, SIVE ANUS CÆCÆ.

ARGUMENTUM.

Qui habebat uxorem et filium, captus a piratis scripsit domum de redemptione. Uxor flendo oculos amisit. Filius, retinente matre, profectus vicariis manibus patrem redemit: id est[1], in vinculis decessit: abjectus in mare, et appulsus ad litus patrium evectus est. Pater eum sepelire vult. Mater prohibet. (Vid. Declam. VI.)

Pater. Quum diversissimam, patres conscripti, auribus vestris calamitatem auferam[2]; nam et id doleo, quod a piratis solutus sum, et quod a filio nimium dilectus: super omnia tamen id angor, quod supremo prohibeor obsequio. — *Mater*. Licet totam, o judices! sævitiam in me fortuna congesserit, nunquam tamen id timere potui, ut a marito remotam, a lumine privatam vellet deserere et filius. De levioribus agam : mulier sum : quæ hujus sexus patientia? quæ vires? quod consilium? — *P*. Hæc autem sexualis debilitas venia satis fulta est, nec militare, nec navigare, nec orare: uno etiam in loco levibus officiis addictæ estis. — *M*. Quid quod affectuosa quibusque movebar minimis? impatiens difficilius regitur? — *P*. Recte solus non suffecit pro patre *iüt*[3]. — *M*. Omnium ingratissimum[4] exstitit:

1. *Id est*. Lege ex Declamat. VI argumento *idem* et mox *ejectus* est; quæ non recep. Bip. Ed.

2. *Auferam*. Nonne præstaret *afferam*? Ed.

3. *iüt*. Forte, *utrique*, vel *in utrumque*.

4. *Ingratissimum*. Rectius intelligitur *ingratissimus*, scilicet filius; nisi subaudiatur *factum*. Ed.

tu ludos negabas, ego patiebar : tu cedebas, ego protegebam : tu impensam stringebas, ego solvebam. — *P*. Majus est mores constituere, quam corrumpere ; acquirere, quam solvere : ei etiam acquirendo captus sum. — *M*. Quid quod cæca dimissa sum? est aliquid ipsà cæcitate formidolosius? nonne qui hoc sensu privatus est, cæteris omnibus læsus est? — *P*. Hanc formidinem rerum parum [1] consuetudo, locus et familia removebat : videndi vero damnum [2] reliquorum sensuum voluptates sarciunt : ego omnibus his privatus eram : litigare cæci possunt, captivi nec vivere. — *M*. Quid quod anus solatio destituta sum? nihil habet natura senectute miserius : hæc etenim nec amat quemquam, nec amatur ab ullo. — *P*. Invidiosa igitur est : a juniori itaque consolari non potest : pro eo ævo eundum est. — *M*. Vide, quam non amaverit : præsens pro absente neglecta sum : omnibus sensibus eum prætulit. — *P*. Non fuit non amare ; non præferre, non id egerit, et præsentem et absentem amisit. — *M*. Quid quod ego rogabam, ille sciebat? — *P*. Nullo modo magis exprimitur affectus, quam literam [3] : visus, quam auditus, altius imprimit : ipsa videtur ; ipsa relegetur. — *M*. Hæc omnia prætereo : ad id venio, quod mater relicta est. — *P*. Adde pro patre, et nihil delictum est. — *M*. Quid? nonne ego magis contuli? nonne animam dedi? novem mensibus fovi? — *P*. Atqui ego genui : tibi commisi : meum reddisti [4]. — *M*. Noluit mihi oculos reservari. — *P*. Atqui voluit oculis cariorem reddere.

1. *Parum*. Puto fuisse, *privatarum*.

2. *Dampnum*. Edit. Bip. exhibet *damnum* recte. — *Vivendi*. Prætulimus *videndi*. Ed.

3. *Quam literam*. Forte, *quam per litteram*.

4. *Reddisti*. Per contractionem fit e *reddidisti*. Ed.

— *M.* Si eundum erat, cur non prius ivit? — *P.* Quia detinuisti : quia locum ignorabat. — *M.* Cur redemptione [1] non egit, ut ambo redissent? — *P.* Tibi censum dimisit : se ipsum posuit. — *M.* Magis ipsa pro te, quam ipse pro me passus est. — *P.* Quidquid in me egit, pro te fecit : nonne magis mori, quam cæcari ? — *M.* Vivam non consolatur : mortuus non recipietur. — *P.* Stulta est cura, quæ spe caret : ego redimi poteram; tu sanari non poteras. — *M.* Commune opprobrium erat : hæc misera nec maritum habet, nec filium. — *P.* Nunc tale est : hic miser nec patrem habet, nec matrem; vel si habet, quo facto? pater vitam, sepulturam mater aufert. — *M.* Intellexerunt piratæ : projecerunt : noluit eum tellus; non vult eum mare. — *P.* Sepelissent certe; sed immanitate sceleris diu fluctuant : tellus optabat; sed mare tibi reservabat : quid dicetur? obtulit mare matri, mater mari. — *M.* Non agnosco filium. — *P.* Immo non ego uxorem. — *M.* Non credo meum, quod non doleo. — *P.* Crede, et dolebis : si hoc habet cæcitas, ut non doleat, ego cæcus fiam : an, quia non amasti, non doles? — *M.* Nisi amassem, non detinuissem. — *P.* Si amas, cur non recipis? sin autem, cur detines? — *M.* Malebam utrumque, quam alterum. — *P.* Immo neutrum : nec passa es maritum redimi, nec filium sepeliri. — *M.* Patior, si prius lex passa fuerit, quæ de calamitate agit. — *P.* Esto : nonne parenti succurrit? utrique non potuit. Ite : insepultus abjiciatur [2] : non negat post abjectionem sepeliri. —

1. *Redemptione.* Forte, *de redemptione.* — Ambo redire potuissent per redemptionem ex censu effectam. Ed.

2. *Abiciatur.* Edit. Bipont. *abjiciatur.* Non insolens utique *abiciatur,* cui tamen usitatius *abjiciatur* prætulimus. Ed.

M. Quid est, patres conscripti, aliud, matrem dimittere, quam non filium esse? nemo potest et dimittens et filius esse. — *P.* Sane, si alienus est, sepeliri debet. — *M.* Atqui manus non addam. — *P.* Sed nec nostras prohibebis. — *M.* Quid nutatis, judices? filiorum novistis levitatem; nisi istum [1] vindicatum sit, maternitas peribit: pretium. — *P.* Nonne, judices, omnes patres estis? Omnes piraticari [2] potestis; nisi hæc redemptio recta sit, frustra generatis; frustra filios habetis: peribit totius vitæ ratio.

TORMENTA PAUPERIS.

ARGUMENTUM.

Pauper et dives inimici. Pauperi erat filius. Nocte quadam pauper cum filio revertebatur. Interfectus est adolescens. Offert se pauper in tormenta, quod sit a divite interemptus. Dives ex lege contradicit. (Vid. Declam. VII.)

Pauper. Sentio, judices, casibus meis id accrevisse, ut nec vindicari dolor queat, nisi sævus videar; et si talis fuero, plurimum calamitatibus meis miserationis deperire. Vos autem, quid non, quo talione arguam, considerate [3]: percussorem filii mei video: facinus ves-

1. *Istum vindicatum sit.* Non video quomodo se habeant quarto casu posita: malim *istud*, etc. Ed.

2. *Piraticari.* Inusitatum certe verbum, quod, ut puto, significat, a piratis capi. Ed.

3. *Vos autem quid non, quo talione arguam, considerate.* Non hæc bene ita intelliguntur: ideo præferrem aliam interpunctionem hoc modo: « Vos autem quid, non « quo talione, arguam, considera-

trum est, non reprehendere, si falsum est: facinus meum, non probare, si verum.—*Dives.* Levius fallaciam esse, quam facinus probari potest. — *P.* Utrum sit, quæstionibus inveniendum est. — *D.* Quomodo scire potes? obscura nox percussoris notitiam abstulit. — *P.* Tibi vero junioris electionem auferre non potuit.— *D.* Inimicum me habes, inde accusas. — *P.* Atqui et tu mihi solatium non impleres, et ille interim aufugeret [1]: falleris: hominis, cujus unicus occisus est, unus inimicus est. — *D.* Cur non te potius, quam filium? — *P.* Ut in illo utrumque perimeres: ideoque ille occisus est, ut viderem; ille fortior, ille, qui in mea morte aliquid egisset. — *D.* Cur non ambos. — *P.* Quia defendi non poteras. — *D.* Quis mecum in actu stetit? — *P.* Facinus sic deposuisti [2], ne ab alio cognosci posset. — *D.* Quos testes adhibes? — *P.* In has angustias facinus strinxisti, ut soli adessent, qui ageret, et cui non crederetur: fortuna etiam mihi tam socios ademit, quam servos: ille mihi pro utroque erat. Pro sociis sanguis hic, pro servis tormenta stent. — *D.* Hoc autem probationis genus inter liberos iniquum est. — *P.* Nullum videri debet iniquum, quod est unicum. — *D.* Pro fidem hominum! judices, attendite: cur non id potius egissem per alium? — *P.* Quisquis mandat, magnam

te. » Nempe quum jam dixerit sibi gravem esse noxam sævitiæ in divitem reum, quem talione petit, id est, supplicio capitis, ob interfectum natum, a judicibus postulat, ut considerent *quid*, id est scelus inimici, arguat, non quales pœnas in eum ultionis causa irroget. Ed.

1. *Et ille interim aufugeret. Ille* est alius quilibet auctor cædis; ut in Declam. « Quid ais? juvenem « meum alius occidit, et tu mihi « solatium ultionis imples: te ac- « cuso scilicet, ut interim nescio « quis ille effugiat, evadat, etc. » Vid ad Declam. VII, cap. 5, fin. Ed.

2. *Deposuisti.* Lege, *disposuisti.* vid. ad Decl. VII, 11, ubi *facinus ordinare, disponere.*

sceleris voluptatem amittit. Duo crudelissima conjunxisti; ut et tu faceres, et ego viderem. — *D*. Cur non adjuvisti? cur non percussorem invasisti? — *P*. Hoc vel socii vel servi possunt: vultis, invadam, o judices! quis interim labentem excipiet? — *D*. Cur saltem non clamasti? — *P*. Quum animus abest, ei vocem adesse quæris[1]? filium coram patre occidere secretum est; tormentis autem publicum fiet. — *D*. Libertatis respectu tormenta non colligo. — *P*. Imo vero conscientiæ trepidatione, qua torqueri inimicum non vis: quæ, tu[2], est hæc pietas. — *D*. Malo te vita frui. — *P*. Certe: sed ut nostro dolore fruaris magis; quum effeceris, ut optem, non potest magis torquere, quam tormenta negare. — *D*. Misereri debetis, o judices! corporis sponte pereuntis. — *P*. Animæ potius misereantur: corpori non parcant. — *D*. Adeo composuit; adeo animum firmavit, tormentis non defidit[3]. — *P*. Neminem in tormentis comitatur animus: in quæstionibus tantum corpora sumus. — *D*. Adeo durus est, ut non lædatur. — *P*. Non adeo durus tamen, ut non moriatur. — *D*. Atqui liberum hominem torqueri non liceat: legem audite. — *P*. Hoc ejus responsum est, cujus tormenta poscuntur: hoc tantum est, ut nemo liber invitus torqueatur. — *D*. Numquid lex corrumpenda est? — *P*. At sane intelligenda, quæ a servis non secernit[4]: impatientiæ tantum nolentis succurrit. Omnium beneficiorum natura

1. *Quæris*. Lege, *credis?* vid. ad Decl. VII, 11.

2. *Quæ tu*. Lege, *quæ tua:* vel, *quanta est hæc pietas*.

3. *Defidit*. *Diffidit*.

4. *Quæ a servis non secernit*. Non hæc intelligere facile est; ut immo ipsi legi contraria admodum videantur: ideo prætulerim *a servis nos secernit:* quam emendationem sequentia requirunt, hoc sensu: lex quidem nos liberos a servis secernit, tantum in hoc quod nolumus torqueri, ideoque succurrit impatientiæ nolentis: nisi putes liberos tortos non a servis secerni. Ed.

est, ut non sit necessitas, sed potestas: quidquid honos est, desinat esse, si cogas. — *D.* Itane omnes aliæ leges rigidæ et constantes erunt? hæc sola ad placitum? — *P.* Quæ vero omnes? Cæco talionem permisit, non coegit: cædem vindicare passa est, non præcepit: nescis, improbe, nescis? pæne levius est ultionem perire, quam potestatem: servitutis genus est coacta libertas. Vis scire, quid lex ista promiserit? non exigo, ut torquearis. — *D.* Non est mirum, patres conscripti, si mavult mori, quam vivere, qui mavult servus, quam liber esse. — *P.* O prava libertas, ex qua oritur occidendi facultas: ego vero vindicari malo, non mori. — *D.* Torqueri non debet, qui tormenta exigit. — *P.* Quid interest exigam, an recusem: brevi verum fatebor invitus. Non debet postulans non torqueri; sed tormentum duplicari; sed diu non credi; sed objici: tu ipse postulasti. — *D.* Intelligite, patres conscripti, intelligite: si hujus postulationi cesseritis, peribit conditionum discretio: peribit legis observatio: peribit libertas. — *P.* Non minus adest, judices: si enim hujus protervitati acquiescitis, vertetur in actionem permissio, in depravationem legis determinatio, in neglectum paternitatis veneratio: et, ut tormentis salva sit justitia, plus est, de quo quæritur, quam quomodo quærendum est. Jam tandem infirmitatem meam vobis allego: si vocem meam in equulei ignibus amisero, tamen vidi: si undique collectus dolor occiderit, tamen vidi.

GLADIATOR.

ARGUMENTUM.

Dives et pauper odiosi. Filii eorum duo dilecti sibi invicem fuere. Poscit legatio divitem. Vadit filius: piraticatur: rescribit. Moratur pater. Amicus vadit: venditum reperit gladiatore[1] paratum: subit: moritur. Redemptus redit: patrem defuncti alit: abdicatur. (Vid. Declam. IX.)

Filius. Licet, judices, me nemo miserior exstiterit præter unum, quem et ego miserum feci, nunquam tamen hanc miseriam timere potui, ne post redemptum per alienas manus filium, patri misericordia displiceret. — *Pater.* Misericordia quam non displicet[2]; sed nec error placet. — *F.* Cur igitur abdicas? — *P.* Inimici filium dilexisti. — *F.* Non dilexi filium, sed amicum. — *P.* Non desinit esse filius, quia amicus: debuerat desinere fore amicus, quia talis filius. — *F.* Ego diligentem odisse non poteram: quem nec tu pauperem, si te amasset, oderas. — *P.* Impotentissimum me fecisti. Nemo cum illo stat, quem filius deserit. — *F.* Memento, pater, pro quo tot pericula subierint[3], non dices desertum esse. — *P.* Mihi unum auferebas, illi

1. *Gladiatore.* In MSS. erit *gladiate* superscripta ultimæ syllabæ *a;* an ut *piraticari*, sic novum verbum *gladiare*, vel *gladiatare* formavit? vel legendum, *cum gladiatore comparatum*, ad pugnandum scilicet.

2. *Misericordia quam non displicet.* Post hæc admirationis punctum poneremus, nisi subintelligi putaremus aliquid, scilicet misericordia quam *dicis*, vel *affers*, aut quidlibet simile. Ed.

3. *Subierint.* Lege *subierim*.

duos dabas — *F.* Sic tibi unum auferebam, ut duos darem; sic illi dabam, ut neutrum in te haberet. — *P.* Qui solus est, habetque hostes, morti addictus est. — *F.* Vide, quam solus sit, pro quo filius mori perrexit. — *P.* Non poteras et illum amare, et me non odisse. — *F.* Numquid non poteras et illum odisse et filium amare? — *P.* Ille mortem mihi parabat, tu ei amorem. — *F.* Quid? patri mortem parit, qui filio vitam præstat? præ omnibus vincit, qui abeuntem non retinuit. — *P.* Quem retinere non potuit, abire dimisit. — *F.* Atqui corripuisse potuisset. — *P.* Rogas, ut inimicum meum pascam. — *F.* Rogo, ut illum pascas, qui pro te egenus factus est; qui abeunti filio facultatem totam commisit. — *P.* Rogas, ut odientem[1] me, nec diligentem te amem. — *F.* Vis scire, quid tu, quidve ego debeam? pro te egenus, pro me orbus factus est: non potest non amare illum, pro quo sibi nihil retinuit. — *P.* Pater nocentem pro filio amabit: filius inutilem pro patre non oderit? — *F.* Pro te ipso; pro te: ego enim pro te subii, ille pro me: reciprocatur ergo actus in te. — *P.* Tu laudem tuam examinas, non meum opprobrium. — *F.* Non: servatori enim meo nihil dare possum; tu nulli famosius, quam in immerito. — *P.* Ingrato serviam? — *F.* Nunquam præstitori ingratus fuit, qui sibi nihil præstare potuit. — *P.* Adjecisti vilitati nostræ, quod per inodiosos[2] vita tibi servata est. — *F.* Accumulasti immunitati tuæ[3], quod filio carere majus, quam odio. — *P.* Qui poterat tam con-

1. *Odientem.* Hoc vocab. læditur admodum latinitas: quod tamen non miramur, quum multa in his similia passim obvia sint. Ed.

2. *Inodiosos.* Forte, *mihi odiosos.* vid. ad Decl.

3. *ĩunitati tuæ.* Puto *immunitati tuæ*, et sic edit. Bip. Ed.

stanter odisse, non poterit ulterius amare. — *F.* Qui poterat unicum filium obsidem dare, non poterit, quod sic emit, non amare. — *P.* Si durasses, ego venissem. — *F.* Si æque amasses, non adeo lentus esses: fac venisse; sed nec sic redimi potuissem. — *P.* Tu ipse subisses, forsitan evasisses. — *F.* Fortior me interfectus est: fateor tamen me voluisse, sed dicebat unum interesse, utrum mortis vicarium mallem, an comitem: nemo unquam pro missione magis rogavit; sed et in ipso discrimine omnia vulnera æque tulit: hoc uno moritur, quod amplius amicum non videbit. Postremo mihi patrem dimisit: ego non alam? Viderint, patres conscripti, ego redemptionis meæ pretium peto: si impetro, fecit pater non quidquid debuit: si minus, non intelligo, quomodo a parricidio se solverit, sed nec ego me a debito, nisi et ad mortem revertar.

SEPULCRUM INCANTATUM.

ARGUMENTUM.

Quæ defunctum nocte videbat, marito indicavit. Ille, mago adhibito, sepulcrum incantavit. Mater filium videre desiit: maritum malæ tractationis accusat. (Vide supra Decl. X.)

Mater. Nova, patres conscripti, calamitatis differentia, tam pro pro filio, quam pro matre: in maritum malæ tractationis lacrimas effundo. — *Pater.* Fictum, et muliebre argumentum est. — *M.* Nunquam fic-

tum[1] fuit, quod exclamavit calamitas.—*P.* Si quid matri de morte filii dolendum erat, ad sepulcrum potius flendum esset. — *M.* Plus mihi pater, quam urna abstulit: venientem ab urna filium alligavit. — *P.* A me quærit, quod combussit. — *M.* Odi ignes, odi rogum; donec eriperetur, tenui: rediit; impediisti.—*P.* Si impeditorem quæris, mortem accusa. — *M.* Mors multum reddidit, tu totum abstulisti. — *P.* Quidquid post mortem memoratur, doloris renovatio est. — *M.* Non potest de reditu dolere, quæ de morte non potuit consolari. — *P.* Si meum repetis, defunctus est: si alium, non habui. — *M.* Nam adeo defunctus est, qui redit, qui consolatur, qui horas servat, venire gaudet, redire promittit.—*P.* Inauditum, incontingens postulat.—*M.* Si magnum est, quanto rarius, tanto majus. — *P.* Nihil deterius, quam die sperare, nocte falli: utrumque tempus amittitur.—*M.* Nihil jucundius[2], quam die desiderare, nocte frui. — *P.* Omnes matres in invidiam ducit, qui quidquam ad eas ab urna redire arguit.—*M.* Illæ sane invideant, dum ego invidia solvar. — *P.* Ita nascimur, ut moriamur. — *M.* Frustra nascitur, qui æterno moritur. — *P.* Infinitus erit luctus, qui nullum finem colligit. — *M.* Parvus erit dolor, qui medietatem recipit. — *P.* Cui de filio magis credendum, quam patri? — *M.* Quæ magis sollicitatur, magis acquirit. — *P.* Si venisset, equidem vidissem. — *M.* Si non vidisti, nescis, utrum venerit, an non. — *P.* Cur ad me non venit? — *M.* Affectum matris moriens noverat: gratiam retulit: illi primum rediit, cui ereptus est: solve; veniet

1. *Fructum.* Obscurius expressum verbum in MS. erat, sed legendum. *nunquam fictum fuit.* Editio Bipont. habet *fictum.* Ed.

2. *Jocundius.* Bipont. Edit. exhibet *jucundius;* quod recepi. Ed.

et ad te. — *P.* Cur non in die? — *M.* Cur stella die non lucet? lux in luce non discernitur. — *P.* Cur prima non venit nocte? — *M.* Infelix tenui, ne surgeret. — *P.* Inanis persuasio ex cogitationibus orta erat. — *M.* Adhuc oriretur, et videri posset. — *P.* Maternos territabat inquietando somnos. — *M.* O paterni affectus? exicium [1] filium videre timuit. — *P.* Ego etiam æque perdidi. — *M.* Ex quo perdidisti, nunquam adeo desiderasti, ut videres. — *P.* Somnium est, quod quereris. — *M.* Esto : quidquid ad miserrimos pertinet, eo crudelius eripitur, quo minus est. — *P.* Non est tantum, ut hic tractandum sit. — *M.* Si æque doleres, quantum esset, sentires : vis audire, quod sentire non potes? Nihil de filio, nisi diem perdideram : venientem non lugebam. — *P.* Contra naturam [2] agis: defunctum redire cupis. — *M.* Quid? cujus ars contra naturam constitit, an matris, an magi? — *P.* Ut me solvam; aut nihil est animi nobis a morte relictum, aut mors ipsa nihil. — *M.* Quid? philosophia evacuata est? num anima immortalis est? non potest cum corpore interire, a qua corpus fabricatum est. — *P.* Esto : immortalis est : includi ergo non potest. — *M.* Cur igitur magus ascitus est? — *P.* Quo vinculo inclusus est? ubi catena? ubi moles? — *M.* Quo magis evocandus erat carmine, quo solo teneri potest, quidquid per se intelligens est. Scis, quid fecisti, omnium sævissime? omnium parricidarum [3] maxime : illum abstulisti, qui mori non poterat :

1. *Exicium.* Quid hoc monstri nescio : an *exiticium?* nam voluit indicare jam perditum opinione vulgi, utpote mortuum, et rogo impositum, at e tumulo exeuntem redeuntemque matri, et si vellet, etiam patri. An *elicium*, ut Jupiter *elicius?* sed vix credo. Ed.

2. *Contra natura.* Certe, *contra naturam agis : defunctum r. c.*

3. *Parricidarum. Parricidorum* MS. forte pro *parricidiorum.*

[illegible]

DIVES ACCUSATUS PRODITIONIS.

ARGUMENTUM.

Pauper et dives inimici. Utrique tantum liberi. Bellum incidit civitati. Dives, dux factus, in castra profectus est. Rumor ortus est ab eo prodi rempublicam. Processit pauper in concionem: accusavit divitem proditionis. Absente eo a populo liberi lapidati sunt. Dives a bello victor reversus filium pauperis ad supplicium petit. Offert se pauper. Contradicit dives. (Vide supra Declam. XI.)

Dives. Nunquam id exspectaveram, judices, ut de inimici supplicio quæreretur; nec posse de ultione dubitari, quam mihi tam liberi doloris civitas debet. Proditionis me inimicus notavit.—*Pauper.* Rumor fuit.—*D.* Atqui tu rumoris caput.—*P.* Mihi tam facile non crederetur.—*D.* Nihil est tam capax calamitatum, quam bellum. —*P.* Numquid non mihi inter alios loqui, flere licuit? numquid, quod rebus careo, verbis carere debeo?—*D.* Rumorem creasti: adultum in concionem detulisti: calumniatus es.—*P.* Esto, adhuc accuso: intenderas quid, sed liberorum morte perterritus es, tuam vitasti. —*D.* Si id intendissem, liberos non reliquissem.—*P.* Talionem subibo: mortem non vitabo.—*D.* Non erit

eadem lex errori, et arti. — *P*. Nihil aliter, quam mortem tuam articulavi. — *D*. Vultis scire judices: accusavit me eo tempore, quo non poteram damnatus occidi. — *P*. Legem suam civitas ob divitis impatientiam excedet? — *D*. Explicata est legis invidia, quum quis patitur, quod et fecit. — *P*. Cui unquam patri prohibitum est, pro liberis mori? — *D*. At tu mihi idem prohibuisti. — *P*. Nullus dolor morte major est[1]: hanc offero. — *D*. Parum dolet, quisque patitur, ignoscit: innocentia opus est, ut miserum dolor faciat. — *P*. Si leges contemnendæ sunt, eam simul auferatis, quæ male meritis pœnam parat. — *D*. Pro pudor! is[2] legem nominat, qui immanitate sceleris legem damnavit. — *P*. Sit autem servanda, ea servetur, ut nocens puniatur. — *D*. Nulla pœna est, nisi invito: infinitam datis sceleribus audaciam, si nocenti pœnæ præstabitis arbitrium. — *P*. Nihil inimico acerbius velis, quam quod ipse ferre non possis. — *D*. Atqui ego, sævissime, mortem opto: liberis carere non possum. — *P*. Egone tuos abstuli? — *D*. Audi, civitas, in te crimen transfert: scis, quid egit? liberos ad mortem, civitatem ad perfidiam, me ad proditionem coegit. Nunc respondeo: nullum facinus publicum esse potest: omne commune persuadentis est. — *P*. Numquid peribunt innocentes? — *D*. Quid hæretis, judices? numquid meos lex reperit nocentes. — *P*. Miseremini, judices, quicumque liberos habetis, miseremini meorum. — *D*. Facinus est, judices, præteritarum mortium minorem esse miserationem. — *P*. Non video, quomodo obsit filiis odium patris. —

1. *Dolor morte major est*. Burm. et vet. Cod. *majus*. Bipont. emendationem secuti sumus. Ed.

2. *Pro pudoris*. Lege, *pro pudor! is legem*, quod et recepimus cum Edit. Bipont. Ed.

D. Multo minus video, quid obsit meis amor patris. Adeste, judices; audita nece liberorum, quid feci? merito rempublicam prodidi: factum esto: jam diu civitas defuncta est. Adhuc auctoris domus plena est.—*P.* Resipio : inimicum obtuleram : mali caput dabam : tu rectius tenes : illos habe. — *D.* Fâteor, P. S. quid agam? si illos hausero, hic de paritate gaudebit: si istum, illi de orbitate mea tumescunt. — *P.* Intelligitis, judices, divitis insolentiam: nec rationi, nec voluntati cedit: ab utroque juste decidit, qui neutrum colligit.—*D.* Immo, nequissime, utrumque ratione obtineo. Constet licet utrinque numerus; quid forma, genus, probitas, super omnia bonus pater? pro his omnibus cadet, et pater non potest illis, et liberi, et pater, et civitas satiari. — *P.* In unam noxam duæ vindictæ non conveniunt. — *D.* Pro liberis liberi, pro patre pater talionem subeat. — *P.* Sit sane : ergo illos ad mortem paro. — *D.* Absit : nec osculaberis, nec salutabis, quod nec mihi id licuit. — *P.* Non pugno : veniant, et simul moriemur.—*D:* Minime : numquid mei uno perierunt ictu? nihil est crudelius morte populari. —*P.* Non fugio, et ego, et illi populum feramus : potes amplius? — *D.* Sed nec sic, quum miseriæ mors finis est : jam deficio, P. S., nec utro, nec utroque satior : occisis liberis nil dolebit, nisi vixerit; minus etiam me, si vixerit. Relinquo vobis injuriam, cujus vindicta nec præteriri debet, nec inveniri potest.

PASTI CADAVERIS.

ARGUMENTUM.

Quum civitas fame laboraret, misit ad frumenta legatum aliquem præstituta[1] die, inter quam rediret. Profectus emit; sed et aliam civitatem delatus, duplo vendidit, duplumque frumenti comparavit. Illo morante corporibus suorum pasti sunt. Reversus ad præstitutam diem reipublicæ læsæ accusatur. (Vide supra Declam. XII.)

Aliquis. Quamvis, judices, innumerabiles indignationis causæ me strangulent, quod nec dicere omnia simul possum, nec greges dolorum prorumpentium in singulis differre : ille tamen me præoccupat, qui de vindictæ dilatione oriatur.—*Legatus.* Jam primum, P.Q. obtestor, ne non jure in iram promoveamini.—*A.* Pro dolor! non nisi jure irascemur, qui contra jus viximus? —*L.* Quisquam sine ratione damnabitur?—*A.* Rationem quærit, qui omnes nos irrationabiles fecit? redde mne, quod mihi abstulisti!—*L.* Quod libens legationem subii, puniar?—*A.* Atqui multi se offerebant, solus te cito reversurum promittebas. — *L.* Legatum me fecistis; redeo.—*A.* Omnis[2] invidam legationem, si te a fame dimisit, ut per te fame periret.—*L.* Pro frumento illud habeo.—*A.* At ego populum non habeo.—*L.* Magis nocens ero, eo quod attuli?—*A.* Certe

1. *Quem præstituta.* Lege, *legatum aliquem, præstituta.* Sic Edit. Bip., cui adstipulamur. Ed.

2. *Omnis.* Forte, *omnibus invidendam legationem! si*, etc. *fame populus periret.*

magis, eo quod magis pœnitens fecisti: potui heri[1] non comedisse.—*L.* Non quisquam irascitur, quod duplum recipit. — *A.* Maluissem recepisse dimidium : [2]callidus negotiatior perire rempublicam locupletem mavult. Cur autem non quadruplo? — *L.* Non potui. — *A.* Si ad nos[3] admonuisses, quin culpo vendidisses. Non tam care empta, quam exspectata est : atqui nos antecessus desiderabamus. — *L.* Ergo ego male gessi legationem meam, et fateor. — *A.* Caute læsionem reipublicæ in legem[4] male gestæ legationis deflectis? Numquid si legatus fuisti, ideo rei, quam tractas, materia perit? læsionem reipublicæ cognosce. — *L.* Si quidem ex me est; sed nunquam mea culpa fames cœpit? — *A.* Sed titubantem stravisti, vulneratum[5] jugulasti.—*L.* Fames fortunæ imputanda est. — *A.* Recte prima illi, ultima tibi.—*L.* Lui: redii: citius non potui.—*A.* Bis emisti : semel duplo vendidisti : non fiunt hæc cito. — *L.* Tempestate ductus sum. — *A.* O tempestatem tibi subditam! onustum ad famem tulit, exoneratum ad abundantiam : cur autem eadem ad nos aliqua non attulit? — *L.* A ventis quære. — *A.* Recte. Quid in nave fregistis, in fune rupistis, in velo cidistis[6], in tritico excussistis, venti? — *L.* Certe : sed restituta sunt. — *A.* Esto: sed deos testor, cur non divertis? nunquam difficilius dimittitur triticum, quam apud famem. — *L.* Tempes-

1. *Potu eri.* Forte, *potui heri non c.* Ita Edit. Bipont., cui assentimus libenter. Ed.

2. *Calcidus.* Lege *Callidus n. p. rempublicam :* et habet Bipont. nos asseclas. Ed.

3. *Si ad nos.* Corrupta sunt : forte, *si ad nos admovisses, sine culpa vendidisses.*

4. *In lege.* Lege, *in legem.* Est in Bipont. Ed.

5. *Vulneratum.* Satius esset, credo, *vulneratam*, respectu reipublicæ : nam nimis abrupta videtur pro metaphora comparatio hominis vulnerati : attamen non admodum insolens vulgata. Ed.

6. *In velo cidistis.* Forte, *scidistis.*

tas in unum agebat angulum. — *A*. Tu cum potestate in proximum locum naufragare. — *L*. Rarpes [1] undique naufragium solum vetabant. — *A*. Sane portum intrasse repugna. — *L*. Pacem promittebant. — *A*. Cur saltem non impertisti? — *L*. Volebant totum emere: nolebant partem gratis recipere : famelicis æs [2] nihil est. — *A*. Tu vero nostrum qui ausus es vendere? — *L*. Fame laborabant: timui, ne raperent. — *A*. Nequaquam : qui enim, quanti vult, vendit, potest non vendere : qui duplo emit, non festinat rapere. — *L*. Ego certe diu nolui. — *A*. Et nos illo diu periimus, et tandem voluisti. — *L*. Jam rapere susurrabant. — *A*. Tu patriæ, aut illi aliquid nobis relinquerent, aut tu nobis injurias retulisses; citius ad illud venissemus, quam tu cum illo rediisti. — *L*. Non æqua erat vobis cum illis pugna. — *A*. At saltem erat bene mori. — *L*. Non succurret p. a. quod addicit, veni? — *A*. Hac igitur ratione moratus es : fidum erat tempus : sed reddo. Nonne si ultra tempus stetisses, ira maris tibi profuisset? cur nobis infra tempus obsequium ejus prodesse non potuit. — *L*. Hunc mihi diem dedistis. — *A*. Certe in hæc verba fame laboramus; salutem publicam vehis : omnium rerum navigant animæ : festina; nisi ad diem veneris, nihil agis : tu exspectas, nos perimus. — *L*. Ignorabam cladem. — *A*. Non potest, quum fame gravatam civitatem prænunciaveris : tu illam pascis : nos nostris vescimur, non habitant una pudor, et fames ; feras ferocitate [3] excedimus. Unicuique sua imago

1. *Rarpes*. Quid hæc vox velit ignoro : an nomen urbis latet? An *rates*, vel potius *harpes?* Ed.

2. *Æs nihil*. An *pars nihil est?* Non male : defendi tamen potest vulgata, eo quod hujus oppidi cives magnum æs in sibi emendum frumentum contulerint, quo duplum legatus mox parare potuerit. Ed.

3. *Fericitate*. Vel *feritate*, vel *fe-*

sacra est. Primo nihil derogant, nisi totam in sepulturam; deinde beneficium est exspectare, dum moritur. Adhuc negas, rempublicam esse læsam : recte : non est læsa, quia plusquam læsa est. Non est respublica, quia non jam res est. — *L.* Adhuc non pauci restant. — *A.* Considera, quales : aut exsanguis, aut satur est : omnes ergo a nobis imprecantur, aut non credunt. Ultima erat defensio, quam hic aufert : videbamus ejus opera impulsi : si hic innocens est, nostra culpa est. — *L.* Fateor, mori merui : occidite. — *A.* At hoc mihi optavi. — *L.* Laniate. — *A.* At hoc mortibus [1]feci. — *L.* Majus reperi, aut absolve. — *A.* Quid agam, judices, nescio, nec vivere debet, nec ad mortem satis bonus est.

APES PAUPERIS.

ARGUMENTUM.

Pauper, et dives vicini erant. Diviti in horto flores, pauperi apes. Questus est dives pauperi, flores decerpi : denunciat, ut apes transferat. Illo non transferente, flores suos veneno spargit. Apes pereunt. Accusatur dives damni injuria illati. (Vide supra Declam. XIII.)

Pauper. Id primum, judices, deprecor, ne tædiosum vobis videatur, quod divitem pauper ago[2] : non ego enim vivendi causam video : sicut habemus[3] ali-

rocitate, legendum. Posterior lectio cui favemus, utpote minus a textu alienæ, inest Bipont. Ed.

1. *Mors feci.* An, *mortibus feci?* id est cadaveribus, ut toties in Declamatione sumitur. *Mortibus* Bipont.

2. *Pauper ego.* Ita erat in MS. sed corr. *ago.* Dictum autem videtur, pro *ago reum.*

3. *Sicut habemus. Si enim*, puto.

quid, migrandum est: quum perdidimus, tacendum. Apes mihi dives abstulit. — *Dives.* Quod a me exigis fame perire potuit. — *P.* Atqui adhuc alvearia refèrta sunt. — *D.* Hieme afflictæ fuerunt. — *P.* Illam jam transierant: vere interfectæ sunt. — *D.* A morbo repentino invasæ sunt. — *P.* Nempe, quum enim [1] sanæ exissent, in horto tuo mors eis parata est: tu flores tinxeras. — *D.* Nonne licuit mihi flores meos ad libitum tractare? — *P.* Sane si quidem libitum sine injuria sit: damni autem injuriosi sit actio. — *D.* Atqui hoc damnum dignitate judicium [2] minus est. — *P.* Omne ablatum magnum est, quo relictum minus est. — *D.* Vindicare flores meos non licuit? — *P.* Quis neget apes vindicandas lege, si flores veneno? — *D.* Damnum tuum apponis: meum audire non vis: flores corrumpebant. — *P.* Quasi tu illos ad vetustatem servares: non potest esse flos et non novus. — *D.* Servare non possum, corrumpi nolo. — *P.* Qua corruptione impatiens: num quid ideo citius arescit, citius decidit? nonne ego tibi favorum primitias afferebam? — *D.* Imo tu, quod abstuleras, reddebas: ego, quod amiseram, recipiebam: nolo amplius, ut recipiam: amittere malo, vindicare [3]. — *P.* Adeo non abrupte: nonne prius demonstrare, calumniari debuit? — *D.* Ut transferres, denunciavi. — *P.* Non ego, patres conscripti, ad divitem, sed dives ad apes meas accessit: quo tamen transferrem? tu totam viciniam occupasti: nullum inveni agellum, in quo mihi dives vicinus non esset: nec tamen

1. *Sane.* Editione Bipont. præeunte *sanæ* prætulerim. Ed.

2. *Judicium.* Pro *judicum*, ut et sæpe in Declamationibus.

3. *Nolo amplius, ut recipiam: amittere malo, vindicare.* Alio modo nobis hæc interpungenda videntur, ut sit: « Nolo amplius, ut recipiam, « amittere : malo vindicare, » quæ melius respondent præcedent. Ed.

diu quærere licuit: sequenti die damnum intulit. — *D.* Cur non oves, cur non pecudes, cæteraque innocua nutriebas? — *P.* Vix mihi tenuem ascendendi semitam reliquisti: arduum est gressibile: quæsivi [1] volabile. — *D.* Ergo liberum, sicque non tuum. — *P.* Sane dum volant: atqui dum concludi, donari, vendi possunt. — *D.* Verum tamen extra imperium tuum: nec enim cohibere, nec regere potes. — *P.* Miraris, quod sermones non intelligunt: irrationales sunt: erunt pejores quod sine imperio omnia faciunt? — *D.* Quod universi pascunt, commune non erit? — *P.* Quomodo quod nascitur, meum erit: quod generat, alienum? — *D.* Nihil amisisti, quod habes. Nullum damnum passus [2] es. — *P.* Itane non habui? noli impedire; videbis, ad quem venient: licebit occidere, quod non licet surripere? Itane non est damnum, perdere, quod ut habeas, oportet emere; quod lucrum est, habere? — *D.* Ut damnum sit: jure in privato meo feci. — *D.* Dividite, patres conscripti, ubi scelus facere non liceat; jam non de facto; sed de loco quæritur. Ubi autem non divitum [3] privatum est? aut nusquam contra jus licet, aut in privato omnia: furta igitur, et homicidia. — *D.* Hæc longe illis non conveniunt. — *P.* Atqui ista non jure, sed genere differunt. — *D.* Quid ad me? ultro ad mortem venerunt. — *P.* Nonne venena sparsisti, flores exposuisti? si venenum homini dedisses, diceres [4] eum labiis admovisse pocula. In saltu hominem jaculatus es. — *D.* Cedo: interfeci: reddam, si prius, quod raptum est, reddideris: nolo eas quidquam a meo sumere. —

1. *Violabile*; Lege, *volabile*. idem Bipont., cui accedimus.

2. *Passus est*. Edit. Bipont exhibet *passus es*: recte. Ed.

3. *Divitem*. Lege, *divitum*: quod in Edit. Bip. obvenit, et nos habet assentientes.

4. *Dices*. *Diceres* legendum.

P. Non in omnibus sumunt; sed in omnibus quærunt: si semper fallerentur, non semper redirent. Discerne, ubi desit, et restituam. — *D*. Quod videre nequeo, ibi intelligere queo : vacua venit, onusta abit; aut a rapina cohibe, aut raptum redde. — *P*. Recte: reddam; tu, quantum rapuerint, discerne. — *D*. Quanto difficilius diffiniri, tanto difficilius reddi : tamen redde. — *P*. Habetne aliqua lex, patres conscripti, ut reddatur, quod non novit, quid, vel quantum, vel quod nomen habeat? — *D*. Habetne aliquod jus, ut, quod proprium est, quod servare, et servire potest, quod ab invito rapitur, non reddatur? — *P*. Totum mundum in controversiam vocatis, o judices, si apium labores inter injurias reputatis. — *D*. Omnes leges in labem truditis, judices, si res proprias dominicæ subtrahitis, alienæ voluntati subditis. — *P*. Quid hæretis, judices? aut judicate, aut conquerenti reddite.

ODII POTIO.

ARGUMENTUM.

Meretrix amatori dedit odii potionem. Accusat eam pauper veneficii. (Vide supra Declamm. XIV et XV.)

Pauper. Id primum, patres conscripti, considerate: meretricem accuso : sceleris fidem personæ conditio implet. — *Meretrix*. Rei male confidit, qui ex vocabulo[1] invidiam quærit : sed quid agam, judices? si moribus

1. *Votibulo*. Lege, *vocabulo*.

nomen acceperat. Timeo, ne amare rursus pauper incipiat. Vis tu perpendere, utra te, me matrona, quis pater complexus sit? — *P.* Primum amare coepi, in amorem coegit. — *M.* Non amavi, sed passa sum: non coegi, sed meruisti. — *P.* Quum meretricis sit, quod amatur odisse, cujus esse putas, quod pauper amavi? — *M.* Quid ergo tandem? quæ præmia de paupere? — *P.* Desinere odio nascitur. — *M.* Quod odium meretricis in amatorem? quam impatiens est, patres conscripti: utrumque accusat, et quod amavit, et quod desierit. — *P.* Odii potionem dedit. — *M.* Pro te stat, ut amare desieris. — *P.* Contra me stat, ut invitus oderim. — *M.* Tunc tota civitate meretricis eras amicus. — *P.* Quid interest? nunc tota meretricis sum inimicus. — *M.* Bene merui, quod a miseria explicitus es. — *P.* Non habet gratiam, quod prævaricatione actum est. — *M.* Tui caritate affectum est[1]: non potest meretrix magis amare aliquem, quam quem amare non vult. — *P.* Nemo odium dat, nisi illi, quem oderit. — *M.* Odium nominat: atqui amat profecto, qui queritur, quod non ametur. — *P.* Non queror, quod amare desii; sed illicitum hausi. — *M.* Atqui non erat odii potio; sed insaniæ remedium non habuit, quod perderet, nisi mentem.

P. Immodice dicuntur solæ, quæ non licent: ut in furorem amor convalescat, difficultate sit. — *M.* Quæ difficultas major? turbam divitum exspectas; nec deprehendere, nec deprehendi audes: et, quum admitteris supplicare, non percipere potes. Fidem veram, judices! pauperes impatientius amant. — *P.* Si succurrere voluisti, cur indulsisti, fovisti? — *M.* Cœpi, sed facultas ardorem augebat. — *P.* Cur non exclusisti? — *M.* Et hoc

1 *Tui caritate affectum est.* Nonne præstat *effectum est?* Eo.

quidem; sed vigiliis, precibus, lacrimis prævaluisti. — *P*. Exspectares, donec fame et inopia castigarer. — *M*. At inter hæc cœpisti. — *P*. Saltem propinqui et amici correxissent. — *M*. Si aliqui essent, illi te ante nostram potionem vinclis tenuissent. Indignaris, quod te malui remedio, quam dolore sanari? et leviter, et necessario explicitus es. — *P*. Scitis, quomodo, o judices! Nunc, nunc me[1] sanandum fateor: habet aliquod solatium, quisquis in amore miser est. — *M*. Si odis, cur amare intendis? si amas, cur accusas? — *P*. Mallem neutrum agere, utrumque posse. Ego odium accepi, arbitrium perdidi: non possum amare conjugem, non liberos. — *M*. Non amorem, sed quod amasti: non voluptatem, sed tormenta perdidisti: si nescis, illud odium in meretricem facinus est, quo utitur in sui caritatem: contra me dedi: pro illis igitur steti. — *P*. Cur non statim amaturo dedisti? — *M*. Quia non statim amans insanisti. — *P*. O quantum facinus, judices! amorem mundo potione tollit. — *M*. O quanta securitas, patres conscripti! incesti errorem destruit; illicitum furorem arguit. — *P*. Atqui veneficam hoc modo esse, constat. — *M*. Qua constantia? Illa horridos aspectus, hæc blandos; illa faciem inhumanam, hæc placidam: omnis hujus intentio est, ut aspectum sollicitet, sermone detineat. — *P*. Quid ad me? ego venenum bibi. — *M*. Veneficium vel morte deprehenditur, ut violentia cruore. — *P*. Mallem cito occidisse: ita malum ordinasti, ut diu paterer. — *M*. Vel membrorum nota, ut invasio ictu. — *P*. Maluissem membra notasset, non animum. — *M*. Meliori parte remedium tuli. — *P*. Tulisses igitur scienti: prima sanitatis est, libenter accipere, non

1. *Nunc, nunc me*. Puto in MS. esse *hic nunc me*.

desidio [1], sed esse aliud incipio: non emendor, sed transferor. — *M.* Non sumpsisses: non potui aliter a non amanda separare. — *P.* Atqui conjunxisti: quid interest, quomodo non liceat oblivisci? — *M.* Qui perosam non obliviscitur, in amore quæ, et quanta pateretur! dolor hic sæpe egit in laqueos, remedium morti tuli. — *P.* Non habeo gratiam. — *M.* Non exspecto, immodici ardorem [2] fidelem esse statim sanitatem: qui tam ingratus esset, non potuit nisi magno sanari. — *P.* Nimis magna sunt: non possunt totam animam ad unum constringere sensum, nisi omnium membrorum corruptione: ubique anima est. — *M.* Timeo ne levia sint, non intelligemus, te amare dedisse [3], quum desieris odisse. — *P.* Quis magis odit, quam qui veneficii pœnam erigit [4]? — *M.* Quid ait demens? Intelligite, judices, si mortem meam ferre poterit, ob beneficium supplicium fero: si minus, ob calumniam immeritam. — *P.* Fateor, judices; nec viventi gratus sum, nec morientem ferre possum.

1. *Desidio.* Quid velit hoc vocab. admodum insolens, non capimus: an *dissidio?* Ed.

2. *Ardorem.* Malim, *ardori.*

3. *Dedisse.* Forte, *desisse.*

4. *Erigit.* An, *exigit?*

AMICI VADES.

ARGUMENTUM.

Duo amici, ex quibus[1] *alteri* erat mater, peregre profecti, ad tyrannum applicati sunt. Mater cognito, quod filius a tyranno haberetur, flendo oculos amisit. Oblata est a tyranno juvenibus conditio, ut alterum ad visendam matrem dimitteret ad diem præstitutam reversurum, ita ut nisi ad diem occurrisset, de eo, qui restiterat, pœna sumeretur: et jure jurando adstrictus est. Venit juvenis in civitatem. Mater ex lege detinet, qua parentes in calamitate deserere non licebat. (Vide supra Declam. XVI.)

Filius. Quum invidiam patiar, patres conscripti, hominis, qui sibi non reliquerit, ut amaret et matrem; id tantum a vobis postulare volo, ne apud vos præsens miseria, quam absens plus possit: utramque præsentem æstimate.—*Mater.* Quum multas calamitates, judices, timere cæcitas edocta sit, id nunquam desperaveram, ne filius solutus matri succurrere nollet. — *F.* Qui solutus? minime: amicum enim alligavi: tyranno dii hominesque invideant: scit ligare amicos: scit tenere dimissos. — *M.* Ad tyrannum ibis, insane, qui te exosum habet; qui venientem interficiet? — *F.* Non odit tyrannus hominem, cujus non interest, an alium interficiet: et tamen actum est de rebus humanis, si sola servetur utilitatum fides: probata est amicitiæ constantia, si me reversurum occiderit. — *M.* Itane intra nos duos ille eligendus est? — *F.* Electionem vocare facinus

1. *Ex quibus.* Prætuli *ex quibus alteri*: vide argum. Declam. XVI. Ed.

est, ubi duobus succurri non potest. — *M.* Attende, stolide, quid interest: inde alligatus, hinc mater exspectat. — *F.* Qui alligatus? imo totum mortalium genus. — *M.* Ne properes eo, affectum illum mitius tractabit pirata[1], quo libentius retentus est. — *F.* Immo gravioribus vinclis opus esse ad bonum amicum dixit. Quid non actum est, ut illum pœniteret? at ille clamabat, lacerate, tamen revertetur. — *M.* Matris calamitatem, sævissime, negligis? — *F.* Minime: quid enim non darem pro luce matris, qui, ut eam viderem, amicum dedi? — *M.* Cur illum adis, nisi si magis diligis? — *F.* Ea est ratio, ne, ubi non prosum, ibi me detineatis. — *M.* Quid pericli est, si, ubi ambo teneantur, unus evadat? — *F.* Audi: ego hunc videor excogitasse colorem, et quod detineor amicitiæ vocatur infirmitas. — *M.* Notum est, quam reverti niteris. — *F.* An reverti voluerim, nisi revertor, sciri non poterit. — *M.* Dii boni, quanta spe decidi! in reditu tuo aliquid gaudii speravi, non abiturum intellexi. — *F.* Ego certe altius præcipitor: in reditu meo aliquid a matre famosum exspectabam; me remissuram credebam. — *M.* Non intelligis, crudelissime; pro te oculos amisi. — *F.* At amicus et corpus et animam mihi arbitrium, tibi filium præstitit: tu tuos amisisti, ne posses prodesse: ille suos servavit, ut posset redimere. Vis scire, quid patitur amicus: excæcavit te, quod ego sic tenebar. — *M.* Quid? Nonne in filiis naturæ vis[2] caritatis servitutem habemus? — *F.* Ego certe nullos puto nasci affectus: quidquid propinquos invicem ligat, amicitia est, quæ omni-

1. *Pirata.* Quid pirata? non de piratis hic agitur, at de tyranno: nisi fingas amicos ipsos a piratis captos, tyranno deditos aut venditos esse. Ed.

2. *Naturæ vis.* Forte, naturæ vi.

bus, me judice, rebus præferenda et tenenda est. — *M.* Si omnibus et in omnes: hinc liberis, et præcipue in parentes. — *F.* Admirabilior est caritas, in qua propriis coimus viribus: quanto minus in causa, tanto magis in affectu [1] est. Minus ei debetur, qui amat, quod necesse est.—*M.* Amicitia vestra satis hactenus probata est. — *F.* Cætera laudavit prosperitas: nunc, nunc nos ipsa amicitia tentat: si vitæ omnia jucunda præstas, amicus otiosa res est. — *M.* Quandoquidem his non ago, ego te lege detineo.—*F.* Pessima, patres conscripti, matris causa est, in qua lex plurimum potest. — *M.* Liberi parentes in calamitate non deserant. — *F.* Facinus est hoc homini reverso dici. — *M.* Suis matrem relinquere facinus est.—*F.* Recte pro symbolis, pro lucris, ut facinus sit: relicta mater causam facit relinquendæ: tu igitur vale: ego non relinquo, sed remittor. — *M.* Quid miser? nullamne timebis legem, ne relinquar? — *F.* Nullam timuit amicus, ne relinqueretur.—*M.* Quid, perditissime, si in itinere perieris? — *F.* Mater ad diem eat: hoc illi debes, qui me tibi remisit.

1. *In affectu. In affectum*, MSS. forte, *in effectu.*

VENENUM EFFUSUM.

ARGUMENTUM.

Filium abdicare voluit pater: victus invenit in secreta domus parte venenum terentem: quæsivit, quid esset; cui parasset. Ille respondit, venenum; et se velle mori. Jussit pater bibere: ille effudit: accusatur a patre parricidii [1]. (Vide supra Declam. XVII.)

Pater. Infinito me, judices [2], dolore agendum est, qui et filium habere dicor, et invenire non possum; dum torqueor, quod cum protervo vivo, invenio ut veneno moriar: in parricidium a contumacia incidit filius. — *Filius*. Lassatus per diversos miseræ mentis æstus: quo enim, patres conscripti, innocentia impellor, in desperationem adducor, ut jam nec vivere, nec mori deceat. Quo deflebo gemitu? sed patri respondere cogor: qua tandem inventione, pater? — *P*. In secreto inventus es: facinora publicos semper oderunt occursus. — *F*. Quid? mihi alius non vacabat locus; tuæ iræ, tua fecerunt odia: nec extrinsecus me ferebat populus, nec intrinsecus familia: sed, per deos immortales, parricidii cur accusas? — *P*. Quia ita videtur. — *F*. Non potest, patres conscripti, videri aliquid suspicatus de parricidio: quid tererem, cui pararem, nesciebat, qui interrogavit: cur accusas? — *P*. Venenum fuisse negare non potuisti. — *F*. Immo nolui: non habet mors spontanea, quo fingat: non habet sana conscientia, quod tegat:

1. *Parricidiis*. Edit. Bipont. *parricidii*: et argum. Decl. XVII. Ed.

2. *Me, judices... agendum est*. Malim legere, *mihi*.

cur accusas? — *P*. Parricidii argumentum est venenum habuisse, quum non solum patrem oderis. — *F*. Ut aliquid pro facinore sit, non instrumentis, sed usus probat. Quid si latronem gladio tantum, peregrinantes telis arguam? Etiam non patrem; sed me ipsum odi: cur accusas? — *P*. Oculorum constantia, vultus rigor rei testimonium perhibent. — *F*. Immo voluntati. Indicia sunt hæc animi, non operis: adde, si vis; nec manibus trepidavi, nec lingua erravi: integritatis sunt hæc omnia: cur accusas? Jam tace; at ego dicam: nemo volet tanquam innocentem filium videri occidere; scit facinus esse in imperio, si innocentia est, quod recusavi; sive tam crudelitatis est, ab invidia criminibus meis defendi. — *P*. Cur igitur trivisti? — *F*. Mori volui. — *P*. Si mori voluisti, cur non peractum est? — *F*. Filium mori volentem pæne occidit, quod intervenit, pater. — *P*. Si tibi parasti, cur non bibisti? — *F*. Ea mente desistere volui, quum præciperes, qua mori volui, quum abdicares. Quisquis etiam dicit, mori vel bibere volo, non dicit, moriturus vel bibiturus sum: respondet de animo, non promittit de fato: tam consentaneum est, ut non moriatur, qui velit, quam ut moriatur, qui nolit: et ego quidem volui: quod autem non feci, jubentis est. Nescis, quantum mihi hæsitationis paraveris, quum interroges, dum respondere cogis: juberi mihi videbar tuum bibere venenum: nec vivere libuit, nec mori. — *P*. Si jussio sola voluntati obstitit, cur aliter mori voluisti? — *F*. Ut accusationi respondeam. — *P*. Hic, hic, judices, quærendum est, cur vivere absolutus noluit, qui mori accusatus voluit. — *F*. Quid facerem; patres conscripti? nec exire a domo licebat, ne viderer agnoscere, et in futurum viderem

jurgia tam longa, quam vita. Omnis citra desperationem dolor ira languescit. — *P.* Jam omnia abjecta [1] viceras. — *F.* At patris odium nunquam vincere potui: nunc primum te mihi opposuisti, eo quod victus oderis; patri, quod abdicare non potuit, minus est filius nocens, quam absolutus. Quæcumque nexus [2] accepere naturæ, non laxantur diducta; sed pereunt. — *P.* Odium saltem pertulisses. — *F.* Quo modo? si hilaris sum, exaspero; si tristis, offendo: si alloquor, inquieto: si accedo, honoro: si recedo, contemno: qui hæc ferre potest, meruit. Odium patris is tamen filius ferre poterit, qui et patrem oderit: non habet alium, quam mortis exitum filius, qui nec abdicari potest, nec conciliari. — *P.* Si ita esset, cur potius hoc mortis genere? — *F.* Quod non placebat querulum, non tumultuosum, non quod invidiam faceret, non etiam intercipi facile posset. — *P.* Cur non subito? quid moraris? quid exspectas? — *F.* Non dissimulo: sed hoc a conscientia habe: innocentiam retractabat: diis se commendabat. — *P.* Cur admovisti [3] testem! — *F.* Tibi omnes favebant, nemo me audiret, nemo comitaretur: illis ex odio filii patris accrescit favor. — *P.* Cur ostium non clausisti? — *F.* Quod alii non parabam: non timet deprehendi, quisquis venenum parat ipse poturus: nescis, pater, nescis; parricidii agis: exclamare hoc loco possum: fieri non potest: patrem mihi abstulisti: non habet pater, unde parricidam filium credat, nisi quem potuit occidere: nunc quærendum est, cur potuit fieri.

1. *Abjecta.* Malim *objecta*, scilicet a patre abdicationem petente: quod confirmant sequentia *patris odium non vincere potui.* Ed.

2. *Accipere.* Rectius in Bipont. *accepere:* quod recepi. Ed.

3. *Cur admovisti testem?* Sequentia requirunt *cur non admovisti?* Ed.

— *P*. Eo quod abdicare volui. — *F*. At qui posse desiisti: non sequitur, pater, ut me tuis accuses criminibus: quas parricidii præmisi notas? nullius sceleris præcessit malignitas: æstimetur, unde facinoris tam subitas induerim causas: fidem non capit, ut tres absolutiones et innocentem et parricidam afficiant: cur, inquam, potuit fieri? — *P*. Quod de testamento aliquid sperabas. — *F*. Quid sperem, patres conscripti, de parricidio meo totiens[1] delatus, totiens paterna conquestione perditus, defendi non poteram, si bibisses tu venenum: finge tamen causas; finge utilitatem: nunc quærendum est, quomodo fieri potuit. Ministrum non habeo, conscium non invenio: quomodo fieri potuit? — *P*. Sperabas ipse porrigere. — *F*. O quam facilis mihi ad tuos convictus accessus; quomodo, inquam, fieri potuit? — *P*. Quandoque pervenires. — *F*. Esto, venenum certe putabit, quidquid hæ porrexerint manus: quomodo fieri potuit? — *P*. Quandoque persuaderes. — *F*. Cedo: atqui omne virus subito corrumpit, aut lenta mora consumit[2]: si primum dedero, statim deprehendor: si secundum, me præ cæteris deferes. Attendite, patres conscripti, attendite, qui mori non deprehendor, non possum, cui parare venenum non possum[3]? Jam silet: jam non sufficit a me depulsum esse scelus, ubi et tibi assignetur: tu ergo cur non effudisti? — *P*. Quod te velle mori non credidi. — *F*. Non credidisti et noluisti,

1. *Totiens*. Edit. Bipont. *toties* exhibet: non insolens tamen *totiens*. Ed.

2. *Corrumpit, aut lenta pr̄a consumit*. Malim, *corripit, aut lenta mora consumit*. Bipont. cui assentimur, recepit *mora*, at *corrumpit* servans. Ed.

3. *Venenum non possum*. Hæc admodum intricata sunt per ellipsim: sensus tamen videtur: ego si non deprehendor mori volens; non possum deprehendi parans venenum patri, quum venenum sit ratio mortis sive voluntariæ, sive patri inferendæ. Ed.

aut non credidisti et voluisti. — *P*. Non credidi et nolui. — *F*. Atqui non credentis et nolentis est, nec effundere, nec offerre: nunc tandem considerandum est, quo affectu haurire præcepisti. — *P*. Ut verum elicerem. — *F*. Immo ut mortem injiceres. Qui parricidium vocat, quod non bibi; permissurus fuit, si libere[1] voluissem: cur, inquam, præcepisti? — *P*. Quod nocentem credidi. — *F*. Esto: atqui filius innocens amari debet, nocens servari: cur, inquam, præcepisti? — *P*. Ut tentarem, non ut, si biberes, paterer. — *F*. Frustra est, si morior, quærere utrum occidere volueris: nunquam movebit filius patrem, quod moritur, qui non movit, quod paratus est: cur præcepisti? Jam silet: jam satis, satis habeo: ego dicam; certe ut biberem. Deceptus es pater: vis ut bibam? prohibe, ne faciam: nemo potest uti suo veneno, et alterius animo. Quid faciam, patres conscripti, omnium miserrimus? si vivere volo, proturbat, expellit; si mori, interpellat, exigit: scio, quid faciam: unum autem, pater, deprecor: quidquid egero, miserere, ne jubeas; miserere, ne cogas. Venenum, quod te jubente, bibere non potui: quando tantum occidet, quod bibere jussisti.

1. *Libere*. Etsi sensus hujus voc. non sit contemnendus, nempe si *libere* bibere voluissem, tamen ego malim *bibere*, simpliciter. Ed.

INFAMIS IN MATREM.

ARGUMENTUM.

Speciosum filium infamem, tamquam incestum cum matre committeret, pater in secreta domus parte torsit, et tormentis occidit. Interrogat illum mater, quid ex filio compererit: nolentem dicere malæ tractationis accusat. (Vide supra Declam. XVIII et XIX.)

Mater. Etsi, judices, callidissimus parricida sic facinus ordinaverit, ut matrem invisam fecerit, sive dissimularet, sive quereretur; matri tamen, in cujus calamitatibus orbitas non summum obtinet locum, id insistendum est, quid tormentis inquisierit pater.—*Pater*. Debebatur [1] quidem, patres conscripti, tristissimæ orbitatis misero pudori, ut jamjam taceremus omnes; et post tam prodigiosas rerum sermonumque novitates novissimum malorum esse debuit, quod filium pater occidit: sed quoniam mulier immodici semper affectus super omnia accusatione impetit, veni petiturus a vobis, ne me scientem silentium contentione præstare credatis. — *M*. At illud scienter egisti, unde te malæ tractationis arguo.—*P*. Quid?—*M*. Quid per tormenta inquiris? quid morte comperis?—*P*. Non respondes; sed quæris: non probas; sed ambigis: tu vero cur inquiris? cur in hoc loco quereris? an tumulum nescis? querelas habes, non gemitus, accusationes, non lacrimas, et matre seposita solam agis uxorem: an tumulum

1. *Debentur quidem*. Lege, *deberetur*. Declam. citat. inest *debebatur*. Ed.

nescis? — *M.* Mihi certe vultus sumendus, et ad hunc locum fugiendum, ut intelligatur mihi minime præstari, quod maritus tacet, quod hora stringit. Respondeat saltem accusatus: fateatur iratus: cur peracto scelere modestiæ fronte subsistit? Nil agis, callidissime: incestum silentio patris non probatur, nisi si taceat et mater. — *P.* Ego nihil accuso, nihil probo: sufficit, ut taceam: jam post exitum revertor in patrem: tu inquietas, tu insultaris otiosa: tu rursus ad populum miserum rumorem vocas: tu tamen cur plus matre amasti? — *M.* Quod tu plus patre oderas, parum mihi videbar duorum implere affectum, ut et omnia anxia mea in quæstiones ducam: tu primum explica, cur filium occidisti? deinde cætera subjungam. — *P.* Infamis erat. — *M.* Quid? si occisurus eras, cur nutrivisti? cur blanditiis fovisti? cur affectibus securitatem promisisti? an parricidio proditionem adhibuisti? — *P.* Fuimus, quod fuimus[1], felices parentes, dum rudis arrideret infantia; dum dici poterat, nos filium habere, nec addi formosum: ast ubi adolevit juventus, omnium maledictis succlamatus, omnium denotatione damnatus est: inde rarus in publico, totus apud matrem. — *M.* Videte, patres conscripti, quid actum sit: nulla puellares annos, nulla rude conjugium respersit infamia: patri simillimum peperi, suo fovi amplexu: suis alui uberibus: ut autem in filio mater possit concupiscere, quod formosus est, oderit oportet, quod filius est: ægrum pietate animum nec deformitas impedit, nec forma auget: ad hoc nefas non forma, sed amentia opus est. Est in filio, nescio quid, quod forma formosius est: si tamen formam accusas, ad naturam referendum

1. *Quod fuimus.* Malim, *quoad fuimus.*

est : si odium filii, ad patris infestationem : inde rarus in publico, totus apud matrem. Sed per deos immortales, ab incesto libidines cœperunt : quis unquam a summis incipit? infinitum est, quod debeat autem [1] fecisse filius. Quid, quod hic contraria miscerentur? et ad incestum opus est, ut adametur, et ad filium, ut non adametur : cur filium occidisti? — *P*. Quod rumor eum accusabat. — *M*. Ecce res, cui [2] naturam contra parentes, contra liberos credi debeat. Oro, patres conscripti, oro; cui facilius credendum est, de rumore mendacium, an de matre incestum? — *P*. Omnium sermone damnatus erat. — *M*. Facillimum fuit, ut loqueretur populus, de quo mirabatur patrem suspicari : quis autem fabulæ fuerit auctor, ille probat, qui credidit. Cur, inquam, filium occidisti? — *P*. Quod rumori credidi. — *M*. Quo argumento, perdite, credi debeat? Da matri et filio hanc conscientiam : ab utroque venient preces : audebit hoc rogare filius, aut sperabit se impetraturam mater : da rogatum, da concessum esse; coram patre abstinebunt : omnis familiaritas substringetur in publico : utrum velis, elige : incestum diligens, suspectumque, non erit negligens; deprehendetur. — *P*. Non dixi, debui; sed credidi. — *M*. Sed nec credidisti. Vis quid de rumore ipse senseris, breviter probem? Da bonum patrem; dicturam me putet, non credet? non : immo nesciet esse rumorem : prope est incesto, timere ne fiat. Da malum : tormentis quærendum esse putasti; cur filium occidisti? — *P*. Non poteram tot delatoribus aliter respondere : breviter respondi. — *M*. O quam prava responsio! quid, si innocens erat? — *P*. Quid, an

1. *Debeat autem*. Forte, *debeat ante*, nam in MSS. erat *aii*, vel *aü*.

2. *Res cui*. Lege, *res, cui contra naturam, contra*, etc. et sic Bipont.

innocens, si aliud omnibus liquet? — *M.* Date, patres conscripti, date, verbis, an rebus examinanda est veritas: nunquam reum facient, quem[1] res ipsa absolvit. Cur filium occidisti? — *P.* Quod amabam, non osculis, non infirmitate, non lacrimis; sed viribus, dolore, patientia: eripui[2] malitiæ, abstuli infamiæ. Nemo filium suum odio occidit: majoris affectus est filium occidere, quam vindicare. — *M.* Quidquid dicis matri? amavi: quid pater? occidi; mors et amor non conveniunt: nefas est utrumque filio debere: cur filium occidisti? — *P.* Vis scire breviter? quod non poterat ei, nisi morte succurri: vis aliud? ne se ipsum occideret: si non sufficit; quod in filium patri vitæ necisque arbitrium commissum est. — *M.* Esto: sed per fidem paternitatis oro; cur ipse occidisti? — *P.* Pars secreti fuit, ut ipse occiderem. — *M.* Dono: cur vero id, quod ipsa[3] morte crudelius est, cur torsisti? — *P.* Ut invenirem, quid crederem. — *M.* Quid? vis scire, quid primum facias? sermones observa; secreta custodi; dies noctesque scrutare: quid tibi, quum supprimis? Excedit omnem stultitiam, torquere, ut scias, an torquendus sit: incestum jam credas; oportet, ut torqueas. — *P.* Non erat maximum facinus a minimis inquirendum: inde incipiendum, unde valeat. — *M.* Omnium, patres conscripti, incertorum suspiciones a corporibus pessime incipiunt; nec recte de moribus illam partem interroges, quæ non judicio, sed dolori respondet: sed fidem hominum! cur torques? incestum si non credis, torquere non debes: si credis, occidere. — *P.* Rumori satisfacere nolui[4]. —

1. *Quæ res.* Lege, *quem res ipsa.*
2. *Erubui.* Lege, *eripui*: velut in Declam. et habet Bipont. Ed.
3. *Quam ipsa.* Forte, *quod ipsa*: inest autem Bipont. *quod.* Ed.
4. *Satisfacere nolui.* Sequentia

M. Itane? atqui coram omnibus torquendus est, de quo loquuntur omnes: secretum quæstionis nec incesto debetur filio; nec innocenti præstare debes: aut tibi, si confessus fuerit, aut filio, si pernegaverit. Quid agunt, insane, contra rumorem tormenta secreta? coram omnibus torquere debet, qui vel absolvere, vel occidere agendum esse [1], qui torquetur in matrem, coram matre torquendus est: cur a causa sua infelix excluditur? adhibe speciosi cruciatibus amantem: si quod facinus admissum est, torquetur filius; sed fatebitur mater. Sed tamen quid audisti? cur non in exclamationem prorumpis? — *P.* Omnis impatientia in parricidio peracta est; in orbitate conticuit: utrumque de filio fieri non potest, ut et occiderim, et accusem: omnia pro filio dixerat, qui dixit, occidi. — *M.* Miseremini, judices, orbitatis meæ; miseremini lacrimarum: non possum non flere, non gemere: hic autem tacet. — *P.* Cavete, patres conscripti, cavete, ne pietatis error vos involvat: me magis miseratio decet: filium et perdidi, et occidi: infelicior ex duobus est, qui et patitur, et fecit, cur patiatur. — *M.* Atqui tu scis, quid egeris, quare effeceris: me vero ignorantia dolori mixta magis confundit. — *P.* O ignorantiam in malis semper feliciorem, quæ habet, quod interrogat! me major impatientiæ urit affectus: cur filium occiderim, judicare non possum; nec pœnitet, quod occidi. — *M.* Cur judicare non potes? cur taces? — *P.* Ut uxori forsitan parcam. — *M.* Non potes uxori videri parcere, de qua scire, an incesta esset, vo-

videntur requirere *volui*: nil tamen temere mutem. Ed.

1. *Agendum esse*. Non videmus quomodo sensus his verbis expediri possit: nil tamen mutare audemus, ne temere fiat medicina; sensum tamen extricamus, quasi patri agendum esset absolvere, vel occidere. Meliora conjiciant, quibus hæc non satisfaciunt. Ed.

luisti.—*P.* Sic ut filio.—*M.* Nec filio parcit, qui, tanquam sciret, occiderit: cur taces?—*P.* Dolore tacere liceat.—*M.* Quis, patres conscripti, non stupeat tam contrarios senis affectus? in rumore tam suspicax, in tormentis tam durus, in parricidio dolore tacere poterit? non habet alium exitum, quam ut respondere nolle videatur, quisquis filium occidit, et probare non potest, quod occidi debuerit.—*P.* Habet certe: ardor enim ille, qui me impegit in filium, ipsa sui immanitate consumptus est: nullus mihi restat affectus, nisi ut omnia audiam, omnia feram: unde magis admiror, quod mulier pudoris silentium ferre non potest: novumque impatientiæ genus quis colligat? queritur de populo, quod loquatur; de patre, quod taceat.—*M.* Nullane mater, patres conscripti, adeo infelix erit, ut pro filio suo unum saltem verbum non audiat? nullum majus facinus est, quam in hac causa silentium: si ita silentium est, de maternitate actum est: cur taces?—*P.* Novum, judices, crimen audite: silentium est, quod accusat: crimen mulier vocat, quod priscis primisque rectoribus prima fuit virtus: quisquis de tacente queritur, multo minus ferre poterit loquentem.—*M.* Quid saltem dixit filius? aliquid mihi locutus est[1].—*P.* Ipsius animis potest scire, quid dixerit, qui putat, me habere, quia dicam. Nescis improba: prius est, quærere, an aliquid dixerit. Quid ait! itane in morte filii tui nihil aliud ad te pertinet, quam quid locutus sit?—*M.* Omnia certe, sed non omnia prosunt; istud quidem pro me staret.—*P.* Et istud pro me stabit, ut aliquid secreti habeam: si quis te interrogaret, haberes aliquid, quod non publicares. Nullum sine conscientia

1. *Mihi locutus est.* Hæc non patent, nisi *de me*, vel *tibi* intelligas. Ed.

pectus, nullum sine causis tacendi genus perseveras? quanto melius ipsum adiisses; ipsum communiter, mater, rogasses. — *M.* Si affuissem, diceretur, quod et ego interfecissem. Quid dixit filius? — *P.* Pudet me, quod sola id quæris: omnibus aliis jam liquet: vis scire, quid dixit? nihil dixit. — *M.* Cur nihil dixit? quod non habuit, quod scire vellem; quod scire deberem [1]. — *P.* Quæris, quare? torquebam, nec interrogabam. — *M.* Non habes hoc dicere: superius torsisti, ut invenires, quid crederes: dic, quid invenisti? dic, quid dixit? — *P.* Vis scire? dixit calamitates incredibiles suis causis relinquendas esse. — *M.* Minime: elige, utinam majus aut tormenta, aut silentium damnes: quod non debet indicari, non debet quæri: quid dixit? — *P.* Quid, si nefas infandum deprehendi? — *M.* Si ita esset, non esses una morte contentus: modestiam mariti pariter, et patris accipite: de muliere, quæ convinci non potest, sufficit sibi, ut incesta credatur: sed quid dixit filius? — *P.* Ille mori voluit, ut taceret: ego non coactus loquar. Nihil agis, mulier: interrogare me ideo diceris, quia scis me omnia pati malle, quam loqui. Adeone parum est, quod filium occidi? ut vel sic taceam, libet mihi ipse mori. — *M.* In meam taces infamiam. — *P.* Itane nunc primum laboras misera de fama? vis tandem scire, quid dixerit? dixit, ut non quæreres; dixit, ut tacerem. — *M.* Minime: sed quid vere dixit. — *P.* Si potes scire, mulier, an mentiar, scis, quid dixerit. Possum fingere: non potes, si nescis, reprehendere. Vis, dicam, quid dixit? omnia dixit: plus, quam interrogarem, dixit: patri maledixit, nihil bene matri: vis scire, quid dixit? Noli hic quærere, quid dixit: eamus ad illum secretum;

1. *Deberem*. Hæc omnia dicit pater in Declam. XIX, 12: rectius. Ed.

eamus ad tumulum: ibi quære: ibi aut pariter tacebimus, aut invicem confitebimur. Possum jam mori: illud tamen supremum a te posco, civitas; a te imploro, uxor, ne tu amplius infamem voces, neve tu amplius, quid dixerit, quæras. — *M.* Et ego quidem non minus mori et possum, et debeo: sed prius me apud vos, patres conscripti, quod tamen[1] vixerim, excuso: rea sum, sed aliter: quod supprimis, ejus non affui: quem tamen amavi: vivere quidem eo moriente non debui; sed mori marito tacente non potui. Videte, patres conscripti, omnium matrum miseriam; nec taciturnitatem ejus ferre possum, nec efficere, ut loquatur. Me vero si quis interroget, omnes matres liberos suos tamquam adamaverint. Amant, exsultare convenerit, [2]suspicare, quum recesserit: nunquam me ab hac conscientia deflectam. Malo simplicitatem, quæ non veretur infamiam: malo affectum nudum, pietatem inconsultam: nunquam fingi poterit incestum, ubi de matre optima. Unum, patres conscripti, dii deæque innocentiam veritati, maternæ pietati reliquere solatium: torquentem vincit, quisquis occiditur.

1. *Quod tamen.* Forte, *quod tamdiu.*

2. *Suspicare.* Lege, *suspirare*, quod Bipont. recepit. Ed.

FINIS PRIORIS PARTIS.